DEĞİŞEN DÜNYADA

SOSYOLOJİ

Temeller
Kavramlar
Kurumlar

VEYSEL
BOZKURT

EGİTİM

DEĞİŞEN DÜNYADA
SOSYOLOJİ

VEYSEL BOZKURT

DEĞİŞEN DÜNYADA
SOSYOLOJİ

Temeller
Kavramlar
Kurumlar

PROF.DR. VEYSEL BOZKURT
(E.mail. vbozkurtOl@yahoo.com)

7. Baskı

EKİN
Basım Yayın Dağıtım

2011

© 2011 Ekin Yayınevi
Tüm hakları mahfuzdur. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre, kitabı yayınlayan yayınevinin izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, özetlenemez, yayınlanamaz, depolanamaz.
Sertifika No: 0607-16-008681

ISBN 975-8768-89-1

Sayfa Düzeni
Murat Özbey

Kapak Düzeni
Murat Özbey

Baskı ve Cilt:
Star Ajans Ltd. Şti.
Soğukkuyu Mh. Havaalanı Cd.
Güneş Sk. No: 2 BURSA
Tel. (0224) 249 33 20
Sertifika No: 15366

Baskı Tarihi: Ekim 2011

EKİN Basım Yayın Dağıtım
Altıparmak Cad. Burç Pasajı
No.27-29 Osmangazi/BURSA
Tel .: (0.224) 220 16 72 - 223 04 37
Fax.: (0.224) 223 41 12
e-mail: info@ekinyayinevi.com
www.ekinyayinevi.com

ÖNSÖZ

Bazı yazarlar sosyoloji öğrenmeyi, bisiklet kullanmaya benzetirler. O'nu vaktiyle bir kez öğrenmişseniz, kullanması son derece kolaydır. Ancak bilmeyen birisine öğretilmesi ise, bir o kadar zordur.

Günlük hayatımızda zaman zaman sosyolojik sorular soruyor ve onların cevaplarını arıyoruz. Bir diğer ifade ile sosyoloji eğitimi almadan da, aslında sosyoloji yapıyoruz.

Sosyoloji, insanın kendi içinden geçerek, topluma/toplumsala doğru yapmış olduğu entelektüel yolculuğun adıdır.

Günümüz insanı giderek artan bir biçimde, daha çok *kendi*ne dönük hale gelmektedir. Gelir ve refah düzeyimiz arttıkça, kendimize hayranlığımız ve kibrimiz de o kadar artıyor; *başkalarını* daha az umursar hale geliyoruz.

Her şeyde sadece kendimizi arıyoruz. Hepimiz daha "iyi bir yaşam" istiyoruz. Ancak ekonomik ve siyasal krizler bazı gerçekleri acı bir biçimde hatırlatana kadar, "**bireysel iyi**" olmanın yolunun, aynı zamanda "**toplumsal iyi**"den geçtiğini unutuyoruz.

Sosyoloji, bireysel yaşam kalitemizin, toplumsal yaşam kalitemizden bağımsız düşünülemeyeceğini iddia eden bir bilim dalıdır.

O, her şeye rağmen, *"daha güzel bir dünya"* olabileceğine inananların bilimidir.

Bu kitap, esas olarak bir giriş çalışmasıdır. Sosyolojinin temellerini, kavramlarını ve kurumlarını konu almaktadır.

Bilindiği gibi sosyoloji, amatörü en çok olan bilimlerden birisidir. Dolayısıyla yazım sürecinde herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir üslup kullanmaya özen gösterilmiştir.

Sosyoloji, içinde yaşadığımız değişim süreciyle ilişkili ve olabildiğince eğlenceli hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu kitap yazıldıktan sonra, Prof. Dr. Fügen Berkay, Y. Doç. Dr. Bedri Mermutlu, Y.Doç. Dr. Mert A. Gökırmak, Dr. Rıza Sam, Dr. Memet Zencirkıran, Dr. Uğur Dolgun ve Şenol Baştürk metni okuyarak, eksiklerinin giderilmesine yönelik oldukça önemli katkılarda bulundular. Zaman ölçüsünde onların iyileştirmeye yönelik önerilerinden faydalandım.

Çalışmanın eksiklerinin sadece yazarına ait olduğunu hatırlatarak, tüm katkıda bulunanlara gönülden teşekkür ediyorum.

Okurlarımız da iyileştirmeye yönelik eleştirilerini iletebilirlerse müteşekkir kalırım.

Çıkacağınız yolculuktan eğer keyif alırsanız, bu çalışma amacına ulaşmış sayılacaktır.

Veysel BOZKURT

İÇİNDEKİLER

1. SOSYOLOJİK PERSPEKTİF

SOSYOLOJİ NEDİR? ... 2
SOSYOLOJİK HAYAL GÜCÜ ... 5
TOPLUM, TOPLUMSAL DAVRANIŞ VE TOPLUMSAL İLİŞKİ ... 7
BİREY VE TOPLUM ... 12
Sosyolojik Bakışa Bir Örnek: Durkheim'ın İntihar Teorisi ... 13
SOSYOLOJİ VE SAĞDUYU ... 16
SOSYOLOJİ BİZE NE KAZANDIRIR? ... 17
SOSYOLOJİ VE DİĞER SOSYAL BİLİMLER ... 19

2. SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ VE SOSYOLOJİ TEORİLERİ

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN KÖKENLERİ ... 23
BÜYÜK DÖNÜŞÜMLER VE İLK DÖNEM SOSYOLOJİSİ ... 27
Büyük Dönüşümler ... 27

İLK DÖNEM SOSYOLOJİSİ:
SAINT SIMON, COMTE VE SPENCER 29
Saint-Simon (1760-1825) 29
Auguste Comte (1798-1857) 30
Herbert Spencer (1820-1903) 32
KLASİK SOSYOLOJİ TEORİSİ:
DURKHEIM, MARKS VE WEBER 34
Emile Durkheim(1858-1917) 34
Karl Marks (1818 – 1883) 36
Max Weber (1864-1920) 38
MODERN SOSYOLOJİ TEORİLERİ 40
Sembolik Etkileşim Teorisi 41
Yapısal-Fonksiyonalist Teori 45
Çatışma Teorisi 48
Bir Örnek: Fonksiyonalist, Çatışmacı ve Sembolik
Yaklaşımlar Açısından Spor 52
POSTMODERNİTE VE SOSYAL TEORİ 55
KÜRESELLEŞME VE SOSYOLOJİNİN KRİZİ 59

3. SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

BİLGİ, ARAŞTIRMA VE BİLİM OLARAK SOSYOLOJİ 63
Bilgi ve Araştırma Türleri 64
BİLİM OLARAK SOSYOLOJİ 67
SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA SÜRECİ 68
Problemin Tanımlanması: 68
Literatür Taraması: 68
Hipotezlerin ya da Araştırma Stratejisinin Belirlenmesi: 69
Verilerin Toplanması ve Yorumlanması: 70
Araştırma Raporunun Yazılması: 71
NİCEL (KANTİTATİF) ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ 71
Toplumsal Anket Araştırması (Survey) 73
Deney Yöntemi 76
Karşılaştırmalı Araştırma ve Tarihsel Analiz Yöntemi 77
NİTEL (KALİTATİF) ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ 78
Etnografik Mülakat ve Katılımcı Gözlem: 79
Örnek Olay 81

Yaşam Öyküsü (Life History) 82
Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemlerinin Karşılaştırması 84
TOPLUMSAL ARAŞTIRMA VE ETİK 86

4. KÜLTÜR

KÜLTÜR NEDİR? 90
KÜLTÜRÜN ÖĞELERİ 93
Değerler 93
İnançlar 97
Semboller 98
Dil 100
Normlar 101
KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK 104
Etnosantrizm ve Kültürel Görececilik 104
Alt Kültür ve Karşı Kültür 105
Seçkin Kültürü ve Popüler Kültür 106
KÜLTÜREL DEĞİŞME 107
KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜR 109

5. TOPLUMSALLAŞMA

TOPLUMSALLAŞMA, KALITIM VE ÇEVRE 111
TOPLUMSALLAŞMA TEORİLERİ 115
Freud: Psikanalitik Yaklaşım 115
Mead : Toplumsal Benlik 118
TOPLUMSALLAŞMANIN ARACILARI 123
Aile 123
Okul 124
Arkadaş Grubu 125
Medya 125
TOPLUMSALLAŞMA VE YAŞAM EVRELERİ 127
Çocukluk 128
Ergenlik 129
Yetişkinlik 130
Yaşlılık 131

6. TOPLUM VE TOPLUMSAL ETKİLEŞİM

TOPLUM TİPLERİ 135
AVCI VE TOPLAYICI TOPLUMLAR 135
GÖÇEBE VE BAHÇIVAN TOPLUMLAR 136
TARIM TOPLUMLARI 138
ENDÜSTRİYEL TOPLUMLAR 139
ENDÜSTRİ-SONRASI TOPLUMLAR 140
TOPLUMSAL ETKİLEŞİM 143
TOPLUMSAL ETKİLEŞİM TİPLERİ 144
TOPLUMSAL ETKİLEŞİMİN ÖĞELERİ 146
Statü 146
Toplumsal Rol 147
Toplumsal Ağ 148

7. TOPLUMSAL GRUPLAR VE FORMEL ÖRGÜTLER

TOPLUMSAL GRUPLAR 151
GRUP KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ 152
GRUPLARIN SINIFLANDIRILMASI 154
Birincil ve İkincil Gruplar 154
Referans Grupları, İç Gruplar ve Dış Gruplar 156
GRUP DİNAMİKLERİ 157
Liderlik 157
Gruba Uyum 159
GEMEINSCHAFT VE GESSELLSCHAFT 159
İNTERNET TOPLULUKLARI YA DA POST-MODERN KABİLELER 162
FORMEL ÖRGÜTLER 164
ÖRGÜT NEDİR? 165
BÜROKRASİ 165
Bürokrasi Kavramı 165

Weberyen Bürokrasi Teorisi 167
İdeal Tip Kavramı 167
Rasyonalite 168
Otorite Türleri 168
Weberyen Bürokrasinin Temel Karakteristikleri 169
Weberyen Bürokraside Memur 170
Bürokrasinin Üstünlükleri 170
Bürokrasinin Sakıncaları ve Oligarşi 171
Çağdaş Gelişmeler ve Bürokrasi 172

8. TOPLUMSAL SAPMA VE SUÇ

SAPMA VE TOPLUMSAL KONTROL NEDİR? 173
BİYOLOJİK VE PSİKOLOJİK TEORİLER 178
SOSYOLOJİK TEORİLER 181
Yapısal-Fonksiyonel Yaklaşım 181
Etkileşimci Yaklaşım 184
SUÇ TİPLERİ VE CİNSİYET 186
TÜRKİYE'DE SUÇ 188

9. TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

TABAKALAŞMA SİSTEMLERİ 195
Kölelik 195
Kast 196
Zümreler (Estates, Feodalite) 197
Sınıf 199
MARKS VE TOPLUMSAL SINIFLAR 199
WEBER, SINIF VE STATÜ 200
TOPLUMSAL HAREKETLİLİK 202
KÜRESELLEŞME VE TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK 206

10. SİYASET

İKTİDAR VE OTORİTE 214
SİYASAL DÜZENİN SOSYOLOJİK ANALİZİ 218
DEVLET KAVRAMI 221
OTORİTERYEN DEVLET 223
TOTALİTERYAN DEVLETLER 224
DEMOKRASİ 225
ULUS DEVLET, KÜRESELLEŞME VE AVRUPA BİRLİĞİ 230

11. DİN

DİNİN ANLAMI 240
İLK İNSAN TOPLUMLARINDA DİN 242
Özgün Çalışma: !Kung Toplumunda Şifa 244
SOSYOLOJİ TEORİLERİ AÇISINDAN DİN 245
Marks'ın Din Anlayışı 245
Durkheim'ın Fonkiyonalist Yaklaşımı 246
Max Weber'in Din Sosyolojisi 248
GÜNÜMÜZDE DÜNYA DİNLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ 252
SEKÜLARİZM 254
TÜRKİYE'DE DİN VE TOPLUM 255

12. AİLE

AİLENİN ANLAMI 259
AİLE TÜRLERİ 262
EVLİLİK TÜRLERİ 263
BİR EVLİLİK ÖRNEĞİ: FAS'TAKİ BİR KÖYDE NİŞAN VE EVLİLİK ADETLERİ 265
TOPLUMSAL DEĞİŞME VE AİLE 268
EVLİLİKTE UYUM 270

BOŞANMA 274
TÜRKİYE'DE AİLE 275

13. EĞİTİM

EĞİTİMİN ANLAMI 284
FONKSİYONALİST TEORİ AÇISINDAN EĞİTİM 285
ÇATIŞMACI TEORİ AÇISINDAN EĞİTİM 287
SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK AÇISINDAN EĞİTİM 289
EĞİTİMDE ÇAĞDAŞ YÖNELİMLER 290
GELECEĞİN EĞİTİMİ 292
TÜRKİYE'DE EĞİTİM 296
Türkiye'de Eğitimde Mevcut Durum 300

14. EKONOMİK YAŞAM

EKONOMİK DÜZENİN SOSYOLOJİK ANALİZİ 306
Fonksiyonalist Perspektif 307
Malların ve Hizmetlerin dağıtımı 307
Gücün ve Zenginliğin Üretimi: 307
Yenilik: 308
Çatışma Kuramı 308
Sembolik Etkileşim yaklaşımı 309
ENDÜSTRİ TOPLUMUNDA İŞİN ÖRGÜTLENMESİ 310
Taylorist Bilimsel Yönetim Anlayışı ve İnsan İlişkileri Okulu 310
Fordizm: Kitle Üretimi 314
Fordizmin Krizi 318
POST-ENDÜSTRİYEL ÇAĞDA İŞİN ÖRGÜTLENMESİ 319
Standartlaşmanın Sonu 320
İşin Yeniden Örgütlenmesi: Esnek ya da Yalın Üretim 322
Post-endüstriyel Çağın İşleri ve Örgütleri 326
Üçüncü Sektör 331
ÇALIŞMANIN GELECEĞİ 332

15. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KÜRESELLEŞME

TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER 340
Fiziki çevre faktörü 340
Kültürel Faktörler 341
Teknoloji faktörü 342
Diğer faktörler 343
KÜRESELLEŞME 343
KÜRESELLEŞMEYE YAKLAŞIMLAR 344
KÜRESELLEŞMEYİ ORTAYA ÇIKARTAN FAKTÖRLER 351
KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YENİ OLAN NE? 353
KÜRESELLEŞMENİN TOPLUMSAL SONUÇLARI 355
KÜRESELLEŞME VE GÜVENSİZLİK 357
KÜRESELLEŞME VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME 361
EK Sosyolojinin Dalları: 365
KÜÇÜK SÖZLÜK 369
KAYNAKÇA 393

1. SOSYOLOJİK PERSPEKTİF

Hiç merak ettiniz mi, günümüzün gençliği ile onların anne ve babalarının gençken sahip oldukları değerler arasındaki farkları? Neden kadınlar toplumda erkeklere göre daha geri plandadırlar? Neden aile, içinde yaşadığımız toplumda son derece önemlidir? Neden günümüzün aile yapısı geçmişin aile yapısından oldukça farklıdır? Neden boşanmalar artıyor? Neden aşk evlikleri geleneksel toplumlarda yaygın değildi? Neden farklı gelir gruplarından gelen gençler, bir çok bakımdan farklı değerlere sahiptirler?

Şimdiki ailenizde değil de çölde bir bedevi ailesinde büyümüş olsaydınız, acaba şu anda nasıl bir birey olurdunuz? Ya da kendinizi Nepal'de çobanlık yapan bir ailenin üyesi olarak hayal edin. Henüz bir yaşınıza girmeden sizi çocuğu olmayan bir Kraliyet Ailesi'nin evlatlık edindiğini düşünün. Nasıl bir hayatınız olurdu?

Aslında bunlara benzer sorular sormaya başladığınızda *"amatör sosyoloji"* yapmaya da başladınız demektir.

SOSYOLOJİ NEDİR?

Sosyoloji içinde yaşadığımız dünyayı anlamaya çalışan, son derece heyecan verici bir bilim dalıdır. Bazı yazarlara [1] göre sosyal bilimler içinde en ihtiraslısıdır ve alanı son derece geniştir. Göç, toplumsal değişme, sanayileşme, romantik aşk, din, savaş, hukuk, suç, gençlik sorunları ve küreselleşme vb. sosyolojinin ilgilendiği konulardan sadece bir kısmını oluşturuyor.

Berger'in[2] ifadesiyle, sosyoloji *"özeldeki geneli"* ya da *"benzerlik içindeki farklılığı"* gören bilim dalıdır. Sosyolojinin en önemli bilgeliği, *şeyler göründüğü gibi değildir.* Sosyal gerçeklik, çok sayıda anlam katmanına sahiptir. Her yeni katmanın keşfi bütünün algılanışını değiştirir. Berger'a göre "Sosyoloji, bir uygulama değil, *anlama* çabasıdır."

Sosyoloji, bir çok sosyal bilim dalında olduğu gibi, genç bir bilim olarak değerlendirilir. İsim babası, daha sonraki bölümde sosyolojiye katkıları incelenecek olan Auguste Comte'tur. Latince eş, arkadaş, birliktelik (companion) anlamına gelen *"socius"* ile Yunanca inceleme (study) anlamına gelen *"logos"* sözcüklerinin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Kelime anlamı itibariyle, "Toplumsal üyeliğin temellerinin incelenmesi" olarak tanımlanabilir.[3]

Giriş kitaplarının hemen hemen tümünde sosyoloji, *"toplumu inceleyen bilim dalı"* olarak tanımlanır. Ancak bu tanım doğru olmakla birlikte yetersizdir. Çünkü diğer sosyal bilim dalları da farklı şekillerde de olsa toplumu incelerler.

Sosyologlar, bilim anlayışlarındaki farklılıkların da etkisiyle, çok çeşitli sosyoloji tanımları yapmışlardır. Örneğin Durk-

---

[1] Taylor, S.; *Sociology: Issues and Debates*, MacMillan Pub. London, 1999, s.1

[2] Berger, P.; *Invitation to Sociology: Humanistic Perspective*, Nevyork:Achor, 1963, s.23 vd.

[3] Abercrombie, N.; Hill, S.; and Turner, B.S.; *Dictionary of Sociology*; Penguen, 1994, s. 396.

heim'a göre, *"toplumsal kurumların"*, Giddings'e göre, *"toplumsal olayların (fenomenlerin)"* bilimidir. Weber sosyolojiyi, *"toplumsal eylemi (action) inceleyen bilim"*, Simmel ise, *"insan ilişkilerini inceleyen bilim"* dalı olarak tanımlamıştır[4].

Bazı çağdaş yazarlar[5] da sosyolojiyi, "insan toplumunun *sistematik* ve *kuşkucu* incelemesi" olarak tanımlamışlardır. Bottomore'a[6] göre sosyoloji, toplumsal antropoloji ile birlikte, toplumun belli bir yanını değil de, toplumsal hayatı bir *bütün* olarak ele almak isteyen; toplumu oluşturan sosyal gruplar ve kurumlar arasındaki dokusal ilişkileri incelemeye kalkışan ilk bilim dalıdır. Bu bakımdan sosyolojinin temel iddiası, **toplumsal yapıdır**; yani *belli bir toplumdaki eylem ya da davranış formları arasındaki sistematik karşılıklı ilişkiler*dir.

Sosyoloji, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal bağlamdan ayrı düşünülemeyeceğini savunur. O, toplumun farklı parçaları arasındaki iç bağımlılığı vurgular. Yaptığı genellemelerle spesifik olayların tanımının ötesine geçer. Sosyoloji, toplumların nasıl oluştuğunu sorarak başlar ve toplumsal yaşamı sorgular.[7] Sosyoloji, toplumsal deneyimlerimizi anlamaya çalışan entelektüel bir disiplin olma iddiasındadır.[8]

İnsanlar sosyal varlıklardır. Aşk ilişkilerinden savaşa kadar, yaptığımız her şey başkalarıyladır. Bizler sürekli gruplar inşa ederiz. Bizim umutlarımız, korkularımız, fırsatlarımız, kimliğimiz ve davranışlarımızın hepsi, sosyal anlayışları ifade eder. Kim olduğumuz, toplumdaki konumunuzla yakından ilişkili-

---

[4] Koenning, S.; *Sosyoloji*: Toplum Bilimine Giriş, Ütopya yay. İstanbul, 2000, s.1.

[5] Macionis ve Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall Europe, New York,1998, s. 4

[6] Bottomore, T.B.; *Toplumbilim*, Çev. Ü. Oskay, Doğan Yay. İstanbul, S. 15.

[7] Taylor, A.g.e., s. 2.

[8] Berger, P.E.; Berger, B.; *Sociology: A Biographical Approach*, Basic Books, 1995, s.3...

dir. Eğer sokakta yaşayan bir insan ya da bir şirketin tepe yöneticisi olsaydık hayatımız çok farklı olurdu.[9]

Sosyologlar, zihin okuyucuları ya da geleceği söyleyen falcılar değillerdir. Fakat onlar daima yabancıları tanımlar ve geleceği tahmin etmeye çalışırlar. Sosyoloji, insan davranışının *geniş bir perspektif* içinde incelenmesidir. Bazı yazarlar, sadece bir sosyoloji yoktur, sosyolojiler vardır diyor. Bugün sosyolojide, 50'den fazla alt uzmanlık alanı mevcuttur.[10]

Smelser'ın da belirttiği şekilde, bugün adeta *güneşin altındaki hemen hemen her şeyin sosyolojisi vardır.* Bazı yazarlara göre sosyoloji, son derece parçalanmış bir biçimde uzmanlaşmıştır ve ilgili literatürü ortak bir temele oturtmak son derece güçtür. Bu yazarlar, sosyolojinin alanının son derece dağınık ve ortak bir kimlikten yoksun olduğunu iddia etmektedirler. Ancak Smelser'ın da haklı olarak belirttiği şekilde bu yorumlar abartılıdır[11].

Bu olağan üstü geniş ilgi alanına rağmen, eklektik bir yaklaşımla sosyolojiyi *"toplumu, grupları, toplumsal ilişkileri ve kurumları sistematik olarak inceleyen bilim dalı"*[12] şeklinde tanımlayabiliriz.

---

[9] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Introduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill,Inc., 1991, s.6.

[10] Bkz.Kamyemer, K.C.V.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology:Experiencing Changing Societies*, Forth Editon, Ally And Bacon, 1990, s. 3; Macionis, J.J.; *Sociology*, Sixth Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1997, s.1; Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: 1995, s.5.

[11] Smelser, J.N.; *Sociology*, Blackwell Publisher, Massachusetts, 1994, s.8.

[12] Giddens, A./1; *Introduction To Sociology*, Norton, London, 1996, s.1; Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Intoduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill,Inc., 1991, s.6; Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.5.

SOSYOLOJİK HAYAL GÜCÜ

Bir yazar[13], sosyolojinin bize içinde yaşadığımız topluma *"uzaylı yaratıklar gibi bakma becerisi kazandırdığını"* söyler. Bir başka yazara[14] göre ise sosyoloji, herkesin genelde işine burnunu sokan *sinir bozucu bir yabancı* gibi davranır. Sosyoloji sorular sorarak rahat ve sesiz hayat tarzını bozar; belli şeyleri bulmacaya dönüştürür ve bildik olanı bilmedikleştirir. Kipling'in[15] öyküsündeki kırkayak gibi, öz bilinç kazandığında insan adım atamaz hale gelebilir veya bazıları kendilerini aşağılanmış hissedebilir. O güne kadar bildikleri ve gurur duydukları değerden düşer. İnsan şoka uğrayıp, hoşnutsuz olabilir.

İnsanlar, temel varoluş kaygılarını aşabilmek için, *büyülü, gizemli* ya da *fantastik dünyalar yaratırlar.* Bu hayali dünyalar/değerler, bir çok insan için birer sığınak olur. Oysa sosyoloji, *hayatın büyüsünü bozan* bir bilim olmuştur.

Bourdieu'ya[16] göre sosyoloji, sadece toplumu değil, kendisini de sürekli olarak sorgular. Sosyoloji yapmanın özel güçlüğü, sıklıkla insanların bulacakları şeyden korkmalarıdır. Sosyoloji, hiç durmadan, kendisini uygulayan kimseyi, *katı gerçeklerle* yüz yüze getirir.

Ancak bazı rahatsız edici taraflarına rağmen sosyoloji bir perspektif, dünyaya bakış açısı sunar. **Sosyolojik perspektif** aynı olmayan *dünyalar arasında pencereler* açar. İçinde yaşadığı-

---

[13] Osborne, R.; Loon, B.V.; *Introducing Sociology*, New York, 1999, s.4.

[14] Bauman, Z., *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. A.Yılmaz, Ayrıntı yay. İstanbul, 1999, s. 23.

[15] Kipling'in öyküsündeki kırkayak, kırk ayağının kırkını da rahatlıkla kullanarak gayet güzel bir şekilde yürürken, karşısına çıkan bir dalkavuk, onun eşsiz hafızasına övgüler düzmeye başlar ve hiçbir zaman yirmi birinci ayağından önce on ikinci ya da otuz beşinciden önce yirmidokuzuncuyu atamadığını söyler. Acımasızca özbilinç kazandırılan kırk ayak, artık adım atamaz olur . Bkz.Age., s.24.

[16] Bourdieu, P., *Toplumbilim Sorunları*, Kesit Yayıncılık, Tür. I. Ergüden, İstanbul, 1997, s.20.

mız dünyayı *geniş bir sosyal bağlamda görmeyi* sağlar. Sosyolojik perspektifin temelinde *insanların toplum tarafından nasıl etkilendikleri* vardır.[17]

Toplumsal dışlanmışlar arasında sosyolojik bakış açısı daha yaygındır. Almanya'da yaşayan bir Türk, İngiltere'de yaşayan bir Pakistanlı'nın deneyimlerinde, ırk faktörünün etkisini öğrenmeleri uzun sürmez. Bu durum kadınlar, gayler, lezbiyenler, özürlüler, evsizler ve yaşlılar için de söz konusudur[18] Özellikle büyük toplumsal krizler insanların dengesini bozar ve sosyolojik bakış açısını uyarır. Nitekim daha sonraki bölümde görüleceği şekilde, sosyolojinin bir bilim olarak ortaya çıkışı, böyle bir dönemde olmuştur.

Birey ve toplum arasındaki *karşılıklı bağımlılık*, sosyolojinin ana odak noktasını oluşturur. Onun anlaşılması, geniş bir toplumsal bağlamda kendimizi anlamayı yani sosyolojik bir hayal gücünü (sociological imagination) gerektirir. **Sosyolojik hayal gücü** ile *içinde yaşadığımız toplum ve kendimiz arasındaki ilişkiyi daha iyi görebiliriz.* Mills'in belirttiği şekilde, *"tarih"* ile *"biyografi"* arasındaki ilişkiyi daha iyi kavrayabiliriz. *Bizler bir açıdan toplumun ve içinde yaşadığımız tarihsel süreçlerin ürünleriyiz. Fakat aynı zamanda tarihi yapan insanlarız.* Davranışlarımızla toplumu değiştirir, onun üretimine katkıda bulunuruz.[19] Bu ayrım sosyolojik açıdan çok önemlidir. Çünkü bu bizim genel olanda özel olanı görmemizi sağlar.

Mills'e[20] göre , **toplumu** ve **bireyi** birlikte ele almadıkça, ne bireyin hayatını ne de toplum tarihini tam olarak kavrayabiliriz. İnsanlar karşılaştıkları sorunları, güçlükleri, felaketleri,

---

[17] Henslin, J. M.; *Essentials of Sociology*, A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996, s.2.

[18] Macionis/Plummer, Age. s.12:

[19] Thomson/Hickey/Society in Focus.. s.5.

[20] Mills, C. W.; *Toplumbilimsel Düşün*, Çev. Ü.Oskay, Kültür Bakanlığı Yay. 1979, s.8 vd.

tarihsel değişmeler ya da kurumsal ilişkiler ve çatışmalar açısından düşünüp değerlendirmemektedirler. İnsanlar, mutluluk ve refah içinde yaşadıklarında, bunun toplumun o günkü durumu sayesinde olduğunu fark etmemektedirler.

Sosyolojik hayal gücü, tarihsel dönemlere ve bu dönemlerin olgularına, çok sayıdaki insanın meslekleri ve iç yaşamları açısından bakabilme yeteneğini kazanır. Bireylerin *kişisel huzursuzlukları*, bazı *toplumsal sorunlara* bağlı olabilir. İnsanın kendi hayatının anlamını kavrayabilmesi ve kendi geleceğini görebilmesi için, içinde yaşadığı tarih döneminin ve diğer insanların bilincinde olması gerekir. Örneğin 100 bin nüfuslu bir kentte, adamın biri işsizse ve başka hiçbir istihdam dışı nüfus yoksa, bu *kişisel* bir sorundur. Çözümü için söz konusu adamın karakteri, becerileri, yararlanabileceği mevcut olanaklar üzerinde durmak gerekir. Fakat çalışabilir nüfusu 50 milyonu bulan bir ülkede, nüfusun 15 milyonu istihdam dışında kalmışsa (yani işsizse), bu bir *toplumsal sorundur* ve çözümü için, tek tek bireylerin imkanları, becerileri ve karakteri üzerinde durmamız yetmez. Çünkü toplumsal yapı çöktüğü için bireyler, iş bulamaz (ya da göremez) hale gelmişlerdir.

Mills'in verdiği bir başka örnek ise *evlilik* sorunu ile ilgilidir. Evlilikte erkek olsun, kadın olsun, bir çok insan kişisel sorunlarla karşı karşıya kalabilirler. Ama her 1000 evlilikten 250'si, evliliğin ilk dört yılı içinde boşanmayla sonuçlanıyorsa, ortada aile ve evlilik kurumuyla, hatta onları oluşturan temeldeki diğer kurumlarla ilgili yapısal bir sorun var demektir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, *sizin birey olarak yaşam kaliteniz, büyük ölçüde toplumun yaşam kalitesine bağlıdır.*

TOPLUM, TOPLUMSAL DAVRANIŞ VE TOPLUMSAL İLİŞKİ

Şu ana kadar sürekli olarak sosyolojinin toplumu inceleyen bilim dalı olduğu vurgulandı; ancak toplumun ne olduğu üze-

rinde durulmadı. Sosyolojinin temel inceleme nesnesi olan toplumu bazı yazarlar[21], "kenarları olmayan bir ağ"a benzetiyorlar.

Durkheim'a[22] göre toplum, *bireylerin basit bir toplamı değildir.* O'nun için **toplum** *"kendine has nitelikleri olan, özgül bir gerçekliği temsil eder".* En basit tanımıyla toplum, *bir kültür ve bölgeyi paylaşan insan grubudur*[23]. Bir başka yazar ise benzer şekilde toplumu[24], ortak kültürü paylaşan, belirli bir toprak parçasında yerleşik, kendilerini birleşik ve özgün varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup olarak tanımlamaktadır.

İlk bakışta bıraktığı izlenimin aksine "toplum" son derece *muğlak* bir kavramdır. Sonuna toplum sözcüğünü ekleyerek kullandığımız kavramların (ör. kapitalist toplum gibi) toplum olup olmadığı tartışmalıdır. Örneğin "sembolik etkileşimci"ler, *toplum diye bir şeyin olmadığını* iddia etmektedirler. Onlara göre toplum, hakkında bilgi sahibi olamadığımız ya da doğru anlayamadığımız şeyleri kapsayan yararlı bir terimdir. Buna karşılık bazı sosyologlar toplum kavramına, kendi ayakları üzerinde duran gerçeklik gözüyle bakarken, bazıları da, onun ulus devletle özdeşleştirilmesine karşı çıkmıştır[25]. Günümüzde özellikle küreselleşme sürecinin yaptığı etki, sosyologların toplum kavramını yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştır.

Yine toplum, *"yerleşik ilişkiler"*i ifade eden bir **kurum**lar bütünüdür. Bütün toplumlarda evlilik, piyasa, dini ritüeller ve hukuk gibi kurumlar vardır. Toplumlar geliştikçe de bu kurumlar, artan bir biçimde uzmanlaşır ve örgütlü hale gelir. Kurum sözcüğü, sık sık örgüt yerine kullanılır. Örneğin eğitim kurumu denildiğinde, okullar ve üniversitelerin akla gelmesi gibi.

---

[21] Bkz. Sezal, İ.; *Sosyolojiye Giriş*, Martı yay. Ankara,2002, s.7.

[22] Durkheim, E. *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çev. C.B.Akal,B/F/S Yay. İstanbul, 1985, s.120.

[23] Henslin, J.M., Essential of Sociology, *Age.* s.2..

[24] Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve sanat yayınevi, Ankara, 1999, Age., s.732.

[25] Age., s.732.

Öte yandan kurumlar, birbiriyle ilişkili karmaşık bütünlerdir. Eğitim kurumunu ele alın; eğitim, siyaset kurumuyla yakından ilişkilidir. Çünkü hem finansmanında, hem de idaresinde siyaset kurumunun aldığı kararlar son derece belirleyicidir. Benzer şekilde, siyaset kurumu ekonomi ile yakından ilgilidir; çünkü finansmanını vergiler yoluyla yapar. Öte yandan ekonomi kurumu eğitim kurumu ile yakından ilişkilidir; çünkü, ekonominin gereksinim duyduğu nitelikli emek, eğitim kurumunda yetiştirilmektedir. Kurumları, birbirinden yalıtılmış olarak düşünmek mümkün değildir.[26] Günümüzde -aileden başlayarak, uluslararası örgütlere kadar giden bir perspektiftetoplum kavramı çok daha geniş bir bağlam içinde kullanılmaya başlanılmıştır.

Sosyolojinin bir başka anahtar kavramı da *"toplumsal davranış"*tır. Bilindiği gibi Weber'e göre **sosyoloji**, toplumsal davranışı/eylemi (action)[27] yorumlayarak anlamak ve bu yolla davranışı kendi akışı ve yarattığı etkileri ile birlikte sebeplerini ortaya koyarak açıklamak isteyen bir bilimdir. Weber, **toplumsal davranış kavramını** ise oldukça ayrıntılı bir biçimde açıklamak yoluna gitmiştir[28]:

- Her davranış toplumsal davranış değildir. Sadece nesnelere yönelmiş olanlar da toplumsal davranış değildir. İçsel tutumlar, *başkalarının davranışlarına yönelmiş olmaları halinde* toplumsal davranış olur. Tek başına yapılan dua gibi davranışlar toplumsal davranış sayılmazlar. Bir bireyin ekonomik faaliyeti, ancak ve sadece başkalarının davranışlarını dikkate aldıkları takdirde toplumsal bir davranış olabilir.

---

[26] Fulcher, J.; Scott, J.; *Sociology*, Age., s. 11.

[27] Weberle ilgili, ingilizce literatürde, "toplumsak davranış/social behaviour" kavramı değil, "toplumsal eylem/social action" kavramı kullanılmaktadır. Ancak Weber'in Almanca'dan yapılan Türkçe çevirilerinde, eylem yerine davranış kullanıldığı için, biz de burada davranışı kullanmayı tercih ettik.Bkz. Weber, M., *Sosyolojinin Temel Kavramları*, M. Beyaztaş, Bakış yay. İstanbul, 2002.

[28] Weber, M., Age. S. 40-3.

- Toplumsal davranış, başkalarının geçmişte ve şimdi yaptığı veya ileride yapması muhtemel davranışlara karşı yapılmış olabilir. Daha önce yapılmış bir saldırının intikamını almak; şu andaki bir saldırıyı savuşturmak veya ileride olabilecek bir saldırıya savunma önlemleri almak gibi.

- Her insan ilişkisi, toplumsal nitelik taşımaz. Tutum ve davranışların sadece başkalarına yönelik olanları, toplumsal niteliğe sahiptirler. Örneğin bisikletli iki kişinin birbiriyle çarpışması doğal bir olaydır. Fakat çarpışmamak için diğerine yol verme teşebbüsü ya da karşılıklı bağırıp çağırmalar, kavga veya dostça uzlaşma davranışları birer toplumsal davranıştır.

- Toplumsal davranış ne çok sayıda insan tarafından sergilenen benzer davranışların, ne de başkalarının etkisi altında sergilenen davranışların aynısıdır. Örneğin "yağmurun yağması ile sokaktaki insanların bir kısmının aynı anda şemsiyelerini açmaları" halinde başkalarının davranışına yönelme yoktur.

Weberyen teoride toplumsal davranış (eylem), anahtar kavramlardan birisidir. O'nun sosyoloji teorisini anlamak için toplumsal davranış/eylem türlerine daha yakından bakmakta fayda vardır. Weber **toplumsal davranış türlerini** dörde ayırır. Bunlar:

- **Amaçla ilişkili rasyonel davranış** (zweckrational): Kişinin dış dünyada nesnelerin ve insanların davranışları ile beklentilerde bulunması ve bu beklentilerini akılcı şekilde ölçüp biçerek, kendi belirlediği amaca ulaşabilmek için birer "araç" olarak kullanması veya amaca ulaşması için "koşulları" değerlendirmesidir. Aron, Weber'in bu davranış tipini açıklarken, köprü inşa eden mühendisin, para kazanmaya çalışan spekülatörün, zafer elde etmek isteyen generalin davra-

nışını örnek veriyor[29]. Burada aktör, amacını açıkça tasarlamış ve buna ulaşmak için araçları düzenlemiştir.

- **Değerle ilişkili rasyonel davranış** (wertrational): Kişinin bir davranışı, sırf ahlaki, estetik ya da dini bakımdan taşıdığına inandığı değerlerden dolayı sergilemesi ve bunu yaparken de davranışın doğuracağı sonuçları dikkate almasıdır. Değer bilinciyle yapılan davranış, hep inanılan "ilkeler"e ya da kişinin kendisinden beklenildiğine inandığı "talepler"e uygun şekilde davranmasıdır. Gemisiyle birlikte batan kaptanın davranışını buna örnek gösterebiliriz.

- **Duygusal davranış** (affektuel): Anlık duygusal tutum ve heyecanlarla yapılan davranıştır. Duygusal davranış, alışılmamış yani günlük olmayan bir tahrike karşı, kendi kontrolünü kaybederek yapılmış tepki halinde kendini gösterebilir. Örneğin ağlayan çocuğa tokat vuran annenin ya da futbol maçında sinirlerinin denetimini kaybeden oyuncunun attığı yumruk duygusal davranıştır.

- **Geleneksel davranış** (traditional): Kişinin yerleşik alışkanlıklara göre davranmasıdır. Geleneksel davranış, genellikle müphem ve belli başlı tahriklere karşı alışılmış şekilde tepki gösterme niteliğindedir. Alışkanlıklardan oluşan davranışlar, bu davranış tipine daha yakındır. Anlamlı davranışlar sınırında yer alarak, toplumsal davranışlar kategorisine giren geleneksel davranışlarda, alışkanlıklara bağlılık belli bir anlamda ve derecede bilinçli şekilde devam ettirilmektedir. Geleneksel davranışlar bu durumda değer-bilinçli davranışlara yaklaşmaktadır. Ancak bütün bunların *"ideal tipler"* olduğu akılda tutulmalıdır.

---

[29] Aron, R., *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. K. Alemdar, İş Bankası yay. Ankara, 1986, s. 482-3.

Weber, **toplumsal ilişkiyi** ise[30], *tarafların bir anlam etrafında, birbirine göre uyarlanmış ve o anlama yönelmiş davranışlar sergilemesi* olarak tanımlamaktadır. O'na göre, toplumsal ilişki, tamamıyla ve sadece belirli bir anlamlı tarz içinde, *toplumsal davranış sergileme ihtimali*nden ibarettir. Bu ilişkinin içeriği, kavga, düşmanlık, aşk, dostluk, sadakat, alışveriş, bir sözleşmenin yerine getirilmesi veya iptali, ekonomik, cinsel veya başka türlü rekabet; sınıfsal veya milli dayanışma olabilir. Kavram, taraflar arasında dayanışma mı yoksa çatışma mı olduğunu belirtmemektedir. Toplumsal ilişki, geçici ya da sürekli olabilir.

BİREY VE TOPLUM

Sosyologlar, ağırlıklı olarak toplumun birey üzerindeki etkisine yoğunlaşırlar ve genel eğilim itibariyle de bu süreçte topluma öncelik tanırlar. Bu durum özellikle pozitivist geleneğin temsilcileri için geçerlidir.

Ancak bu geleneğin karşısında yer alan -başta sembolik etkileşimciler olmak üzere- toplumdan ziyade bireye ve küçük gruplara öncelik veren sosyologlar da vardır. Uzun yıllar İngiltere başbakanlığını yapan M. Thatcher, bir konuşmasında (Şubat/1979) *"Toplum diye bir şey yoktur, sadece bireyler, kadınlar ve erkekler vardır"* diyor[31].

Acaba Thatcher'ın ima ettiği şekilde toplum bir illüzyon mu? Toplum dediğimiz şey sadece bireylerin toplamından mı ibaret? Eğer öyleyse, bireyi inceleyen bilim dalı olan psikoloji, sosyolojinin görevini de üstlenmeye yetmez mi? Eğer bireyler istedikleri her şeyi yapabilselerdi -cinayetler dahil- her türlü sapkın davranışı sonuçta kabul etmek zorunda kalmaz mıydık?

---

[30] Werber, Age. s s. 49-53.

[31] Kingdon, J.; *No Such Thing As Society?*, Open University Press 1992, s.1.; Osborne, Loon., *Age.*, s. 6.

Sosyolojik hayal gücünü (sociolocigal imagination) açıklarken Mills'in belirttiği şekilde, *bireysel gibi gördüğümüz bir çok sorunun aslında toplumsal bir temeli olduğu*na tanık oluruz. Ya da etrafımıza biraz daha dikkatli baktığımızda, son derece organize insan grupları tarafından çevrelendiğimizi fark edebiliriz.

Sosyologların işi, toplumun bizi nasıl etkilediğini ve bizim kendi kaderimiz için ne yaptığımızı araştırmaktır. Bazı sosyologlar sosyalleşme sürecine vurgu yaparak, insan davranışının sadece bireysel eylemlerle veya kişisel seçimlerle; yani özgür irade ile açıklanabileceği fikrini reddederler. Toplumsal faktörlerin birey üzerindeki etkisini anlamak bakımından Durkheim'ın *İntihar* adlı eseri son derece önemlidir.

Sosyolojik Bakışa Bir Örnek: Durkheim'ın İntihar Teorisi

Durkheim, sosyal gruplardaki intihar oranının, bireysel mutsuzluklarla açıklanamayacağını göstermeye çalışmıştır. İnsanlar ekonomik olarak sıkıntı çekiyorlarsa mutsuz olacaklar ve bu nedenle intihar etme oranları daha da artacaktır. Durkheim, aynı zamanda ekonomik refah dönemlerinde de intihar oranlarının yükseldiğini görmüştür. Dolayısıyla intiharı kişisel mutsuzluk teorisi ile açıklamak yeterli olamamaktadır[32].

Durkheim'a göre intihar oranları, dinlere göre değişmektedir. Örneğin Protestanlar arasında intihar oranı, Katoliklerden daha yüksektir[33]. Benzer şekilde aile ilişkileri ve ekonomik kriz gibi faktörler de intihar oranlarını etkilemektedir. Durkheim sosyolojik açıdan **intihar türlerini** dört grupta toplamaktadır[34]:

Egoist (Bencil) intihar: Bireyin toplumsal çevresi ile bütünleşememesi sonucu oluşan intihardır. Bir anlamda bireyin top-

---

[32] Cole, S., *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, Vadi Yay. Ankara, 1999, s.15.

[33] Durkheim, *İntihar: Toplumbilimsel İnceleme*, Çev. Ö. Ozankaya, İmge Yay. 1992, s.54.

[34] Age. s.145-264.

lumsal bağının zayıflaması ya da kopması, intihar eğilimini artırmaktadır. Örneğin Katolik kilisesi mensupları toplumla daha bütünleşmiş oldukları için, intihar eğilimlerinin de az olduğunu iddia eder. Öte yandan bireyciliğin daha yüksek olduğu Protestanlıkta, birey ile toplum arasındaki bağ daha zayıftır. Dolayısıyla bu durum, Protestanlar arasında egoist (bencil) intihar oranlarının artışına yola açmaktadır.

Öte yandan Yahudiler, tarih boyunca çok fazla dış baskıyla karşı karşıya kaldıkları için, diğer dini gruplara göre kendi aralarında daha çok bütünleşmişlerdir. Bu durum, Durkheim'a göre Yahudiler arasında, intihar oranlarının düşmesine yol açmaktadır.

Durkheim, aile bağlarının zayıflamasının, egoist intihar oranlarını artırdığını ileri sürmektedir. Aile bağlarının güçlülüğü ölçüsünde, intihar eğilimi zayıflamaktadır. O'na göre, burada asıl belirleyici, aile üyelerinin kişilik özelikleri değil, aile bağlarının gücüdür. Bu sebeple bekarların egoist intihar eğilimleri, evlilere göre daha yüksektir.

Altruist (Elcil) İntihar: Bu intihar türü egoist intiharın zıddıdır. Kişinin toplumla bağının çok güçlü olmasından kaynaklanır. Burada birey, grup kuralları ve normları gereği intihar etmektedir. Örneğin, Hint kastlarında dul kalan kadının, kendisini cenaze ateşinde yakmasının beklenildiği ifade edilir.

Durheim'a göre, sadakat kavramına büyük önem veren askerler arasında, intihar oranları, sivillere göre daha yüksektir. Yine Japon ailelerin aralarındaki bağlar son derece sıkıdır ve Japonya'da intihar oranı, halâ diğer toplumlardan daha fazladır[35]. Durkheim, aşırı bireyciliğin de, aşırı toplumculuğun (ya da topluma bağlılığın) da intihar oranlarını artırdığını ileri sürmüştür. *Grup bireyden daha önemli* hale gelince, bireyler, kendi hayatlarından çok daha kolay bir biçimde özveride buluna-

[35] Gelles, Levine, Age. s. 21.

bilmektedirler. Japonlar arasındaki *hara kiri* geleneği altruist intiharın bir başka örneğini oluşturmaktadır.

Anomik (Kuralsızlık) İntiharı: Durkheim için anomik intihar, toplumdaki normların çözülmesinden kaynaklanan bir intihar türüdür. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde, toplumu bir arada tutan kurallar (normlar) çözülür. İnsanların davranışlarında kullanabilecekleri ölçüt bulmaları güçleşir. Nitekim kriz dönemlerinde intihar oranlarının ani yükselişine tanık olunur. Bireyin yaşamındaki olumlu veya olumsuz bir kesinti, son derece streslidir. İstikrarlı bir toplumda insanlar aşağı yukarı neler olabileceğini kestirir ve beklentilerini de ona göre ayarlar. Ekonomik düzendeki olumlu veya olumsuz ani bir değişiklik sınırları ortadan kaldırır. İyi ve kötünün ne olduğu konusundaki *standartlar muğlaklaşır* ve geleneksel davranış kalıpları yol gösterici olmaktan çıkar. Başarı ve başarısızlık arasındaki hat, bulanıklaşır[36]. Yine boşanmaların yüksek ya da kolay olduğu ülkelerde, anomik intihar oranının yüksek olduğu ifade edilmektedir.

Fatalist (Kaderci) İntihar: Bu intihar türünü Durkheim, net olarak ortaya koymamıştır. Anomik intiharın zıddıdır; bireyin üzerinde baskı yapan kuralların katılığından kaynaklanır. Durkheim buna köleleri örnek verir. Ancak bu intihar türünü Durkheim, sadece bir dipnot olarak açıklamıştır[37].

Bir intihar olayı, birden fazla intihar türüyle benzeşebilir. Örneğin, Durkheim, insanlar boşandıklarında, egoizmin ve anominin birlikte yer aldığını ifade etmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse Durkheim, üç ana intihar türünü belirmiş ve bunların temelindeki sosyolojik faktörleri ortaya koymaya çalışmıştır. Birey ve toplum ilişkisinde *toplumun belirleyiciliğini* savunanlar açısından Durkheim'ın bu çalışması son derece önemlidir.

---

[36] Age, s.22.

[37] Fulcher,; Scott, Age. s. 9.

Öte yandan günümüzde konuya "birey mi toplumu, toplum mu bireyi belirliyor" gibi, dar bir *deterministik ilişki* içinde bakmak yerine, bunu karşılıklı *etkileşim süreci* olarak düşünmek daha doğrudur. Gerçekte sosyolojik araştırmaların büyük bir çoğunluğu, bireylerin gözlenmesini ve konuşulmasını kapsamaktadır. Sosyolojik bakış, toplum ve birey arasında tek yönlü değil, çift yönlü düşünmektir. Bireyler eylemleriyle toplumları yaratırlar, fakat açıkça bireyler de toplumlar tarafından yaratılırlar[38]. Yani birey kavramı toplumsal olarak inşa edilmiştir.

SOSYOLOJİ VE SAĞDUYU

Sosyoloji, sıkça vurgulandığı şekilde insan dünyası hakkında düşünme biçimidir. Ancak aynı dünya hakkında başka şekillerde de düşünme söz konusudur. Öteki yollar arasında sağduyu özel bir yer işgal eder. **Sağduyu**, *dağınık, sistematik olmayan,* genelde bağlantıları belirsiz, söze dökülmeyen bilgidir. Sosyolojik bilgiyi oluşturan hemen her şey, sıradan insanların normal günlük hayatlarında yaşadıkları şeylerdir.[39]

Sosyoloji sağduyudan farklı olarak *kalıplaşmış ilişkiler* (patterned relations) üzerinde durur ve toplumsal değişmeyi sağduyudan farklı olarak daha geniş bir perspektiften inceler.[40] Sağduyu, daha çok *bizim geçmiş deneyimlerimize dayanır ve mevcut bilgilerimiz toplumsal algımızı çok büyük ölçüde etkiler*[41]. Bu konuda şöyle bir eski bilmece mevcuttur: Bir adam ve oğlu otomobil kazası yapar. Kazada baba ölür. Çocuk hızla hastaneye götürülür. Ameliyatı yapacak doktor gelir ve çocuğa bakarak, "ben bu ameliyatı yapamam, bu benim oğlum" der. Bu ameliyatı yapamayacağını söyleyen doktor kimdir? Bir çok insan, ameliyatı yapan doktorun erkek olması gerektiği konu-

---

[38] Taylor, S., Age., s. 4.

[39] Bauman, Age. s.19.

[40] Brym, R. J.; Why Sociology, in *New Society*, Harcourt Brace, Canada, 1998,21.

[41] Levine, Gelles, s. 14.

sunda *koşullandığı* için, cevap bulmakta zorlanmaktadır. Elbette doktor çocuğun annesidir.

Sosyoloji, sağduyudan farklı olarak, bilimin vasfı olduğu kabul edilen *sorumlu konuşmanın* katı kurallarına kendini uydurmaya gayret eder. Buna göre sosyologlardan beklenen, mevcut *kanıtlar*la desteklenmiş önermeler ile ancak geçici, sınanmış bir tahmin statüsüne hak kazandırabilecek önermeler arasında herkesin görebileceği ve anlayabileceği ayrımlar yapmaya özen göstermesidir. Sosyologlar, en çok gönül verdikleri inançlar bile olsa, yalnızca kendi inançlarından kaynaklanan fikirleri, bilimin genelde saygın otoritesini taşıyan sınanmış olgular olarak göstermekten sakınacaklardır[42]. En azından prensipte, sosyolojik araştırmaların *tarafsız* olması beklenilmektedir.

SOSYOLOJİ BİZE NE KAZANDIRIR?

İyi bir sosyoloji eğitimi almış birey, toplumsal hayat hakkında *eleştirel* düşünmeyi/ sorgulamayı öğrenir. Sosyolojik hayal gücü insanlara günlük bakışın ötesine geçiş imkanı sağlar. Toplumsal ve kültürel ilişkiler hakkında *farkındalığımızı* artırır. Duygularımızın keskinleşip, gözlerimizin daha çok açılmasına yardımcı olur. Daha önce görmediğimiz insanlık durumlarını keşfedebiliriz. Bauman'ın ifadesiyle sosyolojik düşünmek, baskıcı bir dünyayı esnekleştirir. Bize dünyanın şimdi olduğundan farklı bir dünya olabileceğini gösterir. Sosyolojik düşünme sanatını öğrenen insan daha az maniple edilebilir.

Sosyoloji, çevremizdeki insanları, onların hasletlerini, düşlerini, kaygılarını ve acılarını daha iyi anlamamızı sağlar. *Empati* yeteneğini güçlendirir. Öteki toplumlar ve gruplar hakkında bilgimizi artırır. Korku ve zıtlaşma yerine, *hoş görüyü* teşvik

---

[42] Age. s.20.

eder. *Özgürlüğümüze katkıda bulunur.*[43] Sosyoloji, bu sebeple sık sık politik ihanetle suçlanır.

Klasik sosyolojinin doğumunda o günün toplumsal sorunlarına çözüm arayışı önemli rol oynamıştır. Nitekim Comte'un *"Tahmin etmek için bilmek, kontrol etmek için tahmin etmek"* sözü,[44] sosyolojiye o dönemde yüklenen işlevi son derece öz biçimde ortaya koymaktadır.

Bu açıdan bakanlar, sosyolojiye *daha iyi bir dünya yaratılması görevi* vermektedirler. Bu sebeple olsa gerek, Berger'ın da ifadesiyle, sosyologların bir *"sosyal reformcu"* imajları vardır. Sosyolojik düşünmek, sosyal değişmeyi teşvik eder. Sistemin işleyişi hakkında ne kadar çok bilgiye sahip olursak, onu değiştirebilecek gücümüz o kadar çok olur.

Sosyolojik perspektif, hem sınırlarımız hem de imkanlarımız hakkındaki farkındalığımızı artırır. İçinde yaşadığımız toplumun işleyiş kalıplarını anlamamızı sağlar. Yine bunlara benzer yapıların bir çok toplumda var olduğunu görürüz. *Oyunun kurallarını ne kadar iyi anlarsak, iyi oyuncu olma ihtimalimiz o kadar artar*[45].

Başından itibaren sosyolojinin vaadi, bilimsel ilerleme kadar, kamusal ilgiyi aydınlatmak da olmuştur. Özellikle yoksulluk, işsizlik, eğitim, kültür ve kentleşme gibi alanlarda sorunları belirleyip çözüm önerileri aramak, en azından bu alanda çalışanların bir bölümünün sosyolojiye yüklediği işlevler arasındadır.

Aynı zamanda araştırma kurumlarından şirketlerin insan kaynakları yönetimi departmanlarına kadar geniş bir alanda sosyologların istihdamı, sosyolojinin işlevlerinin genişliğini de anlamamıza yardımcı olacaktır.

---

[43] Kamyemer/Ritzer/Yetman, Sociology: S.9 ve Bauman, Age. s.25.
[44] Coser, Rhea, Steffan, Nock, Introduction Sociology, HBJ., 1983, s. 26
[45] Macionis and Plummer, s. 12.

SOSYOLOJİ VE DİĞER SOSYAL BİLİMLER

Sosyal bilimler, "insan ürünü" olan ve insan eylemleri olmaksızın varolamayan dünyayla ilgilenirler. Psikoloji, tarih, antropoloji, hukuk, ekonomi, siyaset bilimi ve sosyoloji, hepsi de insan eylemleri ile bunların sonuçlarını tartışırlar. O halde, "bir şeyi diğerlerinden farklı olarak sosyolojik yapan nedir?"[46] Sosyoloji ile diğer sosyal bilimler arasında ne gibi farklar vardır?

Sosyoloji ve Psikoloji: Durkheim, psikoloji ile sosyolojinin alanına giren olgular arasında kesin bir fark olduğunu savunmuştur. O'na göre, sosyoloji bireysel aklın dışında kalan toplumsal olguları konu almaktadır. Sosyoloji ile psikoloji arasındaki kopukluk, biyoloji ile fizik-kimya bilimleri arasındaki kopukluğun aynısıdır. Dolayısıyla Durkheim'a göre, toplumsal fenomenlerin, psikolojik fenomenlerle açıklanması yanlıştır[47]. Ancak günümüzde, sosyal bilimciler sosyoloji ile psikoloji arasındaki ayrıma Durkheim gibi bakmamaktadırlar.

Psikoloji bireysel farklarla, özellikle zeka ve kişilik konularına ilgi duymaktadır. Ancak psikolojinin asıl odak noktasını bireyin algılama, öğrenme, güdülenim ve bellek gibi süreçlerini kapsayan mekanizmalar oluşturur.[48] Dolayısıyla psikoloji ve sosyolojinin odak noktaları birbirinden farklılık taşımaktadır.

Psikoloji ile sosyoloji arasında yer alan sosyal psikoloji ise, toplum içindeki bireyi konu alır. Başta değerler ve tutumlar olmak üzere, sosyoloji ile ortak konulara sahip olmakla birlikte, sosyolojinin alanı, sosyal psikolojiye göre çok daha geniştir.

Sosyoloji ve Ekonomi: Ekonomi, kıt kaynaklarla, maksimum üretimi gerçekleştirmeyi amaçlayan bilim dalıdır. Odak

---

[46] Bauman, Age, s. 11.

[47] Durkheim, E., *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, B/F/S, 1985, s.121.

[48] Marshall, G., Age. s. 608.

noktasında malların ve hizmetlerin üretim, tüketim, ve dağıtımı konuları yer alır. Sosyoloji de belli bir ölçüde bu konularla ilgilenir; fakat, amaçları farklıdır. Sosyoloji, ekonomik birimler arasındaki toplumsal ilişkinin incelenmesine odaklanır.

Sosyoloji ve Siyaset Bilimi: Siyaset bilimi, iktidarı ve iktidarın dağılımını inceler. Yine bu bağlamda, uluslararası ilişkiler ile hükümet yapıları gibi konular siyaset biliminin alanı içindedir. Sosyoloji ile çok sayıda ortak konusu vardır. Özellikle siyasetin toplumsal temelini inceleyen siyaset sosyolojisi, toplumların içindeki ya da aralarındaki güç dağılımının toplumsal neden ve sonuçları ile gücün (iktidarın) dağılımında değişimlere yol açan toplumsal ve siyasal çatışmalarla ilgilenen bir alandır.[49] Diğerlerinde olduğu şekilde, her iki bilimin odak noktaları farklıdır.

Sosyoloji ve Antropoloji: Antropoloji ve sosyoloji ortak entelektüel köklere sahiptir. Antropoloji, kültürel ve fiziki antropoloji vb. çeşitli alt dallara ayrılmıştır. Antropoloji daha çok primitif (ilkel) olduğu iddia edilen toplumları incelerken, sosyoloji ağırlıklı olarak modern toplumları incelemektedir.[50] Kültür, her iki bilim dalının ortak konusu olmakla birlikte, antropoloji kültürün içeriğine, sosyoloji ise işlevine odaklanmaktadır.

Sosyoloji ve Tarih: Tarih, bilindiği şekilde geçmiş toplumların incelenmesidir. Tarih bir taraftan geçmişte ne olduğunu araştırırken, diğer taraftan da ortaya çıkan gelişmelere nelerin sebep olduğunu anlamaya çalışır. İlk sosyologlar, ağırlıklı olarak tarihsel analizler yapmışlardır. Fakat tarihçinin yaklaşımı ile sosyoloğun yaklaşımı arasında farklar vardır. Sosyolog tarihsel olayları *genelleştirirken*, tarihçiler her bir olayın *benzersiz* (unique) özellikleri üzerinde yoğunlaşır.

---

[49] Age., s. 667.

[50] Turner, J.H.; *Sociology: Studying The Human System*, Goodyear Pub., 1978, s.8.

Bauman'ın da belirttiği şekilde, sosyoloji hali hazırda süregelen ya da zamanla değişmeyen genel nitelikli eylemler üzerinde yoğunlaşırken, tarih geçmişte gerçekleşmiş ancak bugün olamayan eylemlerle ilgilidir. Sosyoloji dikkatini toplumumuzda gerçekleşen eylemlere ya da bir toplumdan ötekine değişmeyen eylem türlerine verirken, antropoloji, bizimkilerden uzak ve farklı toplumlardaki insan eylemlerini anlatır. Akademik disiplinler arasındaki farklılıklardan yansıyan biçimiyle *insan dünyasında doğal bir bölünmenin olmadığını* söyleyebiliriz. Bu insan eylemleriyle uğraşan akademisyenler arasındaki *iş bölümünün* bir sonucudur.

Diğer sosyal araştırma dalları gibi sosyolojinin de, kendi yorumlama ilkeleri kadar, kendi bilişsel perspektifi ve insan eylemlerini sorgulamak üzere kendi soru kalıpları vardır. Sosyolojinin merkezi sorusu şudur: Ne yaparlarsa yapsınlar ya da yapabilir olurlarsa olsunlar, *insanların başka insanlara bağımlı olmaları ne anlamda önemlidir?*[51]

Ancak sosyal bilimler arasındaki aşırı uzmanlaşmayı bazı yazarlar, modern/endüstriyel toplumun bir ürünü olarak görmektedirler. Günümüzde aşırı uzmanlaşmanın sakıncalarından kaçınmak için başta Immanuel Wallerstein ve arkadaşları olmak üzere bir çok sosyolog, "Sosyal Bilimlerin Açılmasını" ve daha çok disiplinlerarası çalışmaların öne çıkartılmasını savunmaktadırlar[52]. Yine Bourdieu, bir geleneğin içine kapanmanın basitliği ve rahatlığı dolayısıyla, sosyal bilimlerde eklektizmin mahkum edildiğini ileri sürer.

---

[51] Bauman, Age. s. 16.

[52] Bkz. Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Çev. Ş. Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

2. SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ VE SOSYOLOJİ TEORİLERİ

SOSYOLOJİK DÜŞÜNCENİN KÖKENLERİ

Platon ve Aristo: Toplumsal düşüncenin tarihinin, insanlık tarihi kadar eski olduğu sıkça dile getirilir. Buna karşılık bir bilim olarak sosyoloji daha çok modern zamanlara denk düşer. Antik çağda aralarında Platon ve Aristo gibi filozofların da bulunduğu düşünler, içinde yaşadıkları toplumun sorunlarını anlaya çalışmışlardır.

Gerek Platon gerekse Aristo, **toplumu** bütüncül temelde, parçaların bütünle zorunlu olarak bağlı olduğu bir *organizma* şeklinde tanımlamışlardır. Platon, parçaları bütüne tabi olmaları çerçevesinde tanımlayarak, toplumsal organizmanın birliğini vurgularken, Aristo, toplumu, ayrı unsurların, hem bütüne katkıda bulundukları, hem de ondan bağımsız kaldıkları, farklılaşmış bir yapı olarak görmüştür. Dolayısıyla Platon, toplumu *işbölümü* ve *toplumsal eşitsizlik* etrafında yapılanmış, birleşmiş bir sistem olarak analiz etmiştir. Aristo'ya göre de toplumsal

bütün, bireylerden değil, gruplardan oluşmaktaydı. O, toplumun kökeninin insanın doğasında yattığına inanıyordu. İnsan doğası gereği, toplumsal ve politik özellikler taşıyordu. Bu sebeple başkalarıyla birlikte yaşamak insanın kaderidir. Her iki düşünürde de, politik olan ve politik olmayan (yani toplumsal olan) arasında açık bir ayrım yapmamıştır[1]. Dolayısıyla devlet ve toplum arasında net bir ayrıma gidilmemiştir.

İbni Haldun (1332-1406): Bir yazar O'nun için İslâm'ın Montesquieu'südür der. Çağının çok önündedir. Bir "değişim teorisi" geliştirmiştir. Yeni bilim düşüncesinin müjdecisi ve modern metodolojinin öncüsü olarak görülür. Sadece bir bilim adamı değil, aynı zamanda devlet adamıdır. Bilinen dokuz kitap ve risalesi mevcuttur. *Mukaddime*, bunların içinde en çok tanınanıdır. Bir tarih çalışmasının giriş kısmını oluşturan Mukaddime, yaşadığı dönemin son derece değerli bir sosyolojik analizini içerir. İbni Haldun'un bu kitabı, bir dönem büyük bir güç ve etkiye sahip olan Kuzey Afrika Toplumu'nun, ani gerileme nedenlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu amaçla değişimi, toplumsal, ekonomik, coğrafi, yasal ve dini yönleriyle, geniş bir perspektifte ele almıştır.[2]

İbni Haldun bir *"coğrafi determinist"*tir.[3] O, iklimin, kişilerin ahlak ve zevklerine olan etkilerinden uzun uzadıya bahseder. O'na göre, göçebeler (bedeviler), şehirlilere (hazarilere) göre iyiliğe daha yatkındır. Çünkü bolluk, rahatlık, arzu ve heveslerine düşkünlük, şehir ahalisini iyilikten uzaklaştırır.[4] Ancak devlet, yalnızca şehir kurma derecesine varmış toplumlarda söz

---

[1] Swingewood, A., *Sosyolojik Düşüncenin Tarihi*, Çev. O. Akınhay, Bilim ve Sanat yay. İstanbul, 1998, s.22; Abraham, J.H.; *Origions and Growth of Sociology*,, Pelican Books, Great Britain, 1973, s.21.

[2] Abraham, Age., s.29.; Ritzer, G., Sociological Theory Forth Edition, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York, 1996, s.8.

[3] Fındıkoğlu, Z.F.; *İçtimaiyat*, İkinci Cilt, İÜ: Yay. İstanbul, 1961, 99.

[4] Ibni Haldun; *Mukaddime* I, Çev. Ugan, Z.K.; Önsöz, MEGSB Yay. İstanbul, 1998, s.310.

konusu olabilir. Bedevilikten hazariliğe geçişte, İbni Haldun'un kullandığı anahtar kavram asabiyettir. *Grup duygusu* (group feeling) olarak da adlandırılan **asabiyet**[5], bir topluluk veya toplumun bireyleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan, direnme ve atılım yapabilmeyi mümkün kılan *toplumsal bağlılık* duygusudur.

Giambattista Vico (1668-1744): Yeni Bilim çalışması, 18. yüzyılda, toplum düşüncesinin en etkileyici eserlerinden birisi kabul edilir. Yeni Bilim'de Vico, mülkiyetin yükselişi, din, dil ve edebiyatın gelişimini karşılaştırmalı olarak tartışmıştır. Vico **tarihi**, *Tanrılar çağı, Kahramanlar çağı* ve *İnsanlar çağı* şeklinde üçlü bir gelişme süreç olarak açıklamıştır. Yeni bilimin temel iddiası insan toplumunun, eylemin ürünü olarak tanımlanan insani ilişkiler ile tarihsel ve toplumsal kurumlardan oluştuğu yönündedir. O'na göre toplum ile insan doğası, *dinamik* kategorilerdir.[6]

Vico, doğa bilimleriyle birlikte anılan *bilimsel rasyonalizme karşı* çıkmıştır. Yeni Bilim, Newton ve Galileo'nun pek çok varsayımı ile Descartes'in felsefesini reddetmektedir. O dönemde felsefe ve bilim üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan **Kartezyen felsefe**, *tek kesin bilginin, matematik ve fizikten çıkarılan ilke ve kavramlardan alındığını varsayıyordu.* Vico, *insanlığın sadece kendisinin yaratmış olduğu şeyleri bilebileceğini* ifade etmiştir. Yine Vico'ya göre, doğa bilimlerinin konusu insan bilimlerinin konusundan farklıydı; dolayısıyla toplum teorisi, aktif fail olarak insan özneye, insanın deneyimlerine dayanmalıydı[7].

Montesquieu (1689-1755): Sosyolojinin öncü isimleri arasında sayabileceğimiz 18. yüzyılın bir başka önemli ismi *Montesquieu'dur.* Sosyolojik açıdan en dikkate değer çalışması, Kanunların Ruhu Üzerine'dir. Olayların gerisinde yatan neden-

---

[5] Demir, Ö; Acar, M.; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992, 35.
[6] Swingewood, A., Age. s.25.
[7] Age. s.26.

leri açıklamaya çalışmış; iklim, coğrafya, nüfus ve dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerini araştırmıştır.

Montesquieu, **üç hükümet tipi** belirtir. Bunlar, cumhuriyet, monarşi ve istibdattır. **Cumhuriyetin** ilkesi, *erdem*dir. Bu cumhuriyette insanların erdemli olduğu anlamına gelmez; ancak öyle olmak zorundadırlar. Cumhuriyetler, insanların erdemli olması ölçüsünde zenginleşirler. Cumhuriyet yönetimi, halkın tümünün ya da sadece bir kısmının yönetime sahip olmasıdır. **Monarşi,** bir kişinin yerleşmiş yasalara göre yönetimidir. **İstibdat** ise, kişinin yasasız ve kuralsız olarak kendi istek ve heveslerine göre yönetmesidir. O'na göre, cumhuriyet erdeme, monarşi şerefe, istibdat korkuya dayanır[8].

Montesquieu, bazı bakımlardan, insanların huyları, duyarlılıkları ve davranış biçimlerini doğrudan iklimle açıklar. O'na göre soğuk ülkelerde zevklere düşkünlük azdır, ılıman ülkelerde bu düşkünlük artar, sıcak ülkelerde ise aşırı hal alır. Montesquieu şöyle diyor: İngiltere ve İtalya'da opera gördüm. Aynı müzik, birinde son derece sakin, ötekinde heyecanlıydı. İki ulusun üzerinde şaşılacak şekilde değişik etki bırakıyordu. Ancak Aron'un da belirttiği şekilde, bu tür öneriler tümüyle doğru olsaydı, sosyoloji yapmak çok kolaylaşırdı.[9] Yine tembellik ve kölelik konusunu da Montesquieu sıcaklıkla ilişkilendirir. O'na göre, insanların davranışlarını çok şey yönetir: İklim, din, yasalar, yönetim biçimi, geçmişten alınan dersler, ahlak ve davranışlar. Bütün bunların sonucu genel bir anlayış doğar.

---

[8] Montesquieu için cumhuriyetin erdemi ahlaki bir erdem değil, tamamen siyasal bir erdemdir. Yasalara saygı ve bireyin topluluğa bağlılığıdır. Şeref ise, herkesin toplumdaki yerine ve borçlu olduğu şeye saygı duymasıdır. Bkz. Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. K. Alemdar, İş Bankası yay. Ankara, 1986, s.27-33.

[9] Age., s. 46.

BÜYÜK DÖNÜŞÜMLER VE İLK DÖNEM SOSYOLOJİSİ

Büyük Dönüşümler

Özellikle 19 yüzyılda modern/endüstriyel toplumun yükselişine paralel bir biçimde sosyolojik teorilerin de gelişimine tanık olunmuştur. Ritzer, **sosyolojik teorinin gelişimde rol oynayan büyük dönüşümleri** şu altı başlık altında topluyor[10]:

Siyasal Devrimler : Sosyolojik teorinin gelişinde 1789 Fransız Devrimi'nin son derece önemli bir yeri vardır. Bilindiği şekilde bu devrim, toplumsal dokuyu büyük ölçüde etkilemiştir. Bazı olumlu etkilerine rağmen, toplumsal kaos artmıştır. Bazı yazarlar, geçmişin huzurlu günlerine olan geri dönüş özlemlerini dile getirmişlerdir. Ancak geri dönüşün artık mümkün olmadığının farkında olan düşünürler, siyasal devrimlerin ortadan kaldırdığı, toplumsal düzeni yeniden kurmanın temellerini aramışlardır. Bunun etkisi özellikle Comte ve Durkheim gibi sosyologların çalışmalarında çok net bir biçimde görülmektedir.

Endüstri Devrimi ve Kapitalizmin Yükselişi: Sosyolojik teorinin oluşumunda en az siyasi devrimler kadar önemlidir. Özellikle 19. yüzyıl ve sonrasında, endüstrileşme bütün Batı Avrupa ülkelerini derinden etkilemeye başlamıştır. Aslında endüstri devrimi ile siyasi devrimler birbirinden kopuk değildir. Endüstri devrimi sonrasında insanların yaşama, çalışma ve düşünme biçimleri çok köklü olarak değişmeye başlamıştır. Daha önce toprağa bağlı çalışan insanların büyük bir bölümü, bu devrim sonrasında fabrika işçisine dönüşmüşlerdir. Ortaya çıkan kapitalist düzen dev bir bürokrasiyi de beraberinde getirmiştir. Ağır çalışma koşulları ve uygulanan düşük ücret politikası, ilk dönem endüstri toplumlarının en önemli sorunları arasında yer almıştır. Bu adaletsizliğe karşı ortaya çıkan tepki-

---

[10] Ritzer, G.; Age., s.6-9.

ler, yeni toplumsal hareketleri yaratmıştır. Yeni sanayi toplumunun getirdiği sorunlar, Marks, Weber, Durkheim ve Simmel gibi sosyologların çalışmalarını etkilemiştir.

Sosyalizmin Yükselişi: Bazı sosyologlar sosyalizmi, endüstrileşmenin ortaya çıkardığı sorunlara karşı çözüm olarak görmüşlerdir. Özellikle Marks, kapitalizmin yıkılarak yerine sosyalizmin geçmesi için mücadele eden en önemli isimlerden birisidir. Ancak yine de sosyologların çoğunluğu sosyalizmin karşısında yer almıştır.

Kentleşme: 19. yüzyıl ve sonrasında, hızlı bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Özellikle endüstrileşme, kentleri çalışanlar açısından bir çekim merkezi haline getirmiştir. Ancak artan göçle beraber, yeni toplumsal sorunlar ortaya çıkmıştır. Nitekim kentsel yaşamın yarattığı sorunlar, bir çok sosyologun temel ilgi alanının başında yer almıştır.

Dinsel Değişmeler: Ekonomik, politik ve toplumsal yapıdaki devrim niteliğindeki değişmeler, din kurumunu da etkilemiştir. İlk dönem sosyologlarının önemli bir kısmı aynı zamanda din eğitimi ağırlıklı yapı içinde yetişmiştir. Dolayısıyla onların bu niteliği, sosyolojinin daha iyi bir toplum yaratılmasında bir araç olarak görülmesini teşvik etmiştir. Comte'da olduğu gibi bunlardan bazıları sosyolojiyi bir dine dönüştürme çabası içinde olmuştur. Ya da Weber'de olduğu gibi din sosyolojik çalışmaların odağında yer almıştır.

Bilimin Gelişimi: Teknoloji, üretimi/refahı artırmış ve dolayısıyla bilime büyük bir prestij kazandırmıştır. Özellikle doğa bilimlerinde kaydedilen büyük gelişme, Comte ve Durkheim gibi sosyologlar için, doğa bilimlerinin model olarak seçilmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra buna karşı özellikle Alman sosyolojisinden tepkiler gelmiştir. Sosyoloji ile bilim ve teknoloji arasındaki ilişki günümüzde de tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

İLK DÖNEM SOSYOLOJİSİ: SAINT SIMON, COMTE VE SPENCER

Saint-Simon (1760-1825)

"Endüstri toplumu" kavramını ilk ortaya atan sosyologdur. Ancak çalışmaları sistematik olmaktan uzaktır. Bir süre Comte ile çalışmıştır. Her iki düşünürün fikirleri arasında paralellikler olmasının sebebi, yaklaşık yedi yıllık birlikte çalışmadır.

Saint-Simon, aristokrat bir aileden gelir ve Fransız devrimiyle birlikte, bütün servetini ve unvanını kaybeder. Çok varlıklı ve gösterişli bir hayattan sonra, çalışmalarını büyük bir yoksulluk ve sefalet içinde sürdürür. Çeşitli sosyal sınıfların hayatını fiilen yaşamıştır. Onun sosyolojiye olan ilgisini bir anlamda, bu değişim süreci ile ilişkilendirmek mümkündür.

Sosyolojiye bir çok alanda yeni fikirler katmıştır. Bu sebeple Durkheim, Comte'tan daha çok Saint-Simon'u pozitivizmin ve sosyolojinin kurucusu olarak görür[11]. Saint Simon, yeni bilimin teorik inşasından sonra derhal uygulamaya geçirilmesini arzu eder. Bu yolla, Avrupa'daki büyük bunalımın sona ereceğini umar. Bunu yeni bir din haline dönüştürüp, toplumu onun aracılığıyla yeniden organize etmek ister[12].

Ritzer'e[13] göre, Saint Simon'un en ilginç yanı, muhafazakar sosyolojik teori ile muhafazakarlık karşıtı devrimci yaklaşımı bir arada kullanmasıdır. Muhafazakar açıdan Saint Simon toplumu olduğu gibi korumak istemiştir; ancak Bonald ve de Maistre'de olduğu gibi, *ortaçağa dönüşü* savunmamıştır. Ayrıca *pozitivist*tir; yani, toplumsal fenomenlerin, doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel tekniklerle incelenmesini savunmuştur.

---

[11] Lukes, S., Saint-Simon, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969, s. 27.

[12] Freyer, H., *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, Çev. T. Çağatay, AÜDTCF Yay. Ankara, 1977, s.43.

[13] Ritzer, G.; Age, s.13.

Radikal/devrimci açıdan ise, Saint Simon, özellikle ekonomik sistemin merkezi planlaması olmak üzere, sosyalist reformların gereğini vurgulamıştır. Fakat Saint-Simon, daha sonra Marks'ın yaptığı kadar ileri gitmemiştir. Örneğin, işçi sınıfının, kapitalistlerle yer değiştireceğini düşünmemiştir.

Auguste Comte (1798-1857)

Comte, Fransız devriminden hemen sonra doğdu. O'nun sosyolojisi, yaşadığı dönemin bir yorumudur. Bilindiği gibi devrimin sonrasındaki bu dönem, son derece istikrarsız ve çalkantılıdır. Comte'un çalışmaları, Fransız devrimine ve Aydınlanma düşüncesine bir tepki niteliğindedir. Bir çok yazar O'nu sosyolojinin (en azından Fransız sosyolojisinin) kurucusu olarak görür.

Comte, sosyolojiyi *"pozitif bir bilim"* ve *"toplum mühendisliği"* olarak tasarlamıştır. Bu yeni bilimin temel amacı topluma hizmettir. Tıpkı doğa bilimlerinde olduğu şekilde, *"toplumsal yasalar"*ı bulmak istemiştir. Sosyoloji için ilk kullandığı sözcük "sosyal fizik"tir. Ancak daha sonra "sosyoloji" sözcüğünü icat etmiştir.

Sosyolojiyi "sosyal statik" ve "sosyal dinamik" şeklinde ikiye ayırır. **Sosyal statik**, her *toplumdaki göreli istikrarlı ilişkiler ile sosyal yapı* üzerinde odaklanır. **Sosyal dinamik** ise, *insanlığın bir aşamadan diğerine geçmesini, yani toplumdaki değişimi* ifade eder[14]. Comte, *evrimci* bir düşünürdür. Tarihi bir ilerleme süreci olarak görür ve dolayısıyla iyimserdir. O'nun **"üç hal kanunu"** olarak da anılan evrim kuramına göre toplumlar üç aşamadan geçer. Bunlar[15]:

---

[14] Bkz. Freyer, H., Age, s.51-52; Bruhl, L.L., Auguste Comte: Felsefesi ve Sosyolojisi, İÜİF Yay. İstanbul, 1970, s. 185-204.

[15] Ritzer, G., Age., s.14.

a. **Teolojik aşama**: Avrupa'da 1300 yılı öncesindeki dönemi karakterize eder. Bu dönemde toplumda doğaüstü güçler ve dini figürler her şeyin temelini oluşturur.

b. **Metafizik aşama**: Kabaca 1300 ile 1800 yılları arasını kapsar. Bu dönemde, "doğa" gibi, soyut güçlere yönelik inanç ön plana geçmiştir.

c. **Pozitivist aşama**: Avrupa'da 1800 yılı sonrasındaki dönemdir. Pozitivist aşamada, bilime olan inanç ifade edilir. Comte'a göre bu aşamada insanlık Tanrı ve doğa gibi mutlak güçleri aramayı terk ederek, bunun yerine, toplumsal ve fiziki dünyayı yöneten kanunları gözlemlemeye ve keşfetmeye çalışır.

Comte teorisinde, **entelektüel faktörler** üzerinde odaklanmıştır. O'na göre, *toplumsal düzensizliğin ana sebebi entelektüel kargaşadır*; insanlık teoloji ve metafizik aşamalardan pozitif aşamaya geçtiğinde, toplumsal kargaşa da ortadan kalkacaktır.

Comte'a göre sosyologlar, gözlem, deney ve karşılaştırmalı tarihsel analizleri kullanırlar. Bazı yazarların[16] *"dogmatik bir dahi"* dedikleri Comte elitist bir düşünürdür. O'na göre, toplumdaki sorunları çözmeye yönelik reformlar geliştiren ve toplumsal yaşamın kanunlarını yorumlayan sosyoloji, gelecekte dünyanın nihai bilimsel gücü olacaktır.

Comte'un **sosyolojiye katkılarını** şu şekilde özetlemek mümkündür[17]:

- Sosyolojinin isim babasıdır.
- Toplumun felsefi, dini, ahlaki yorumuna karşı, bilimi öne çıkartmıştır.
- Yapı ve süreç olarak, insani sistemin doğasını vurgulamıştır.

---

[16] Gould, J.; Auguste Comte, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969, s.35.

[17] Turner, J.H.; *Sociology: Studying The Human System*, Goodyear Pub., 1978, s.9.

Bugün dünyada Comte'un fikirleri sosyologlar arasında fazla taraftar bulamamaktadır. Ancak halen Türkiye'nin akademik ve yönetici elitinin ağırlıklı görüşü pozitivizmdir. Dolayısıyla Türkiye'yi anlamak bakımından Comte'un fikirleri son derece önemlidir.

Herbert Spencer (1820-1903)

Herbert Spencer 19. yüzyılda, bütün bilimlerin sentezini yapmaya çalışan bir İngiliz sosyal filozofu ve biyologudur. Bazılarına göre Spencer, evrimin önemini Darwin'den önce fark etmiştir. Darwin'in *"uyum sağlayan yaşar"* görüşünün benzerini insan toplumlarına uyarlamıştır. O, *serbest rekabetin* önünün açılması gerektiğini iddia etmiştir. Çünkü bu durumda insanlar, yeteneklerine en uygun yeri bulacaktır. Ancak böyle bir iddia, çalışanları düşük ücret ve kitleleri de yoksulluk düzeyinde tutmak isteyenlerin işine yarayacaktır. Üstelik bu durum ayrımcılığı, *"doğal yasalar"*ın gereği olarak ortaya koymaktadır.

Spencer'ın **sosyolojiye katkısı** iki şekilde olmuştur. *Birincisi*, parçaların birbiriyle ilişkili olduğu bir organizma (sistem) olarak toplumu incelemesidir. O'na göre toplum, bireylerin toplamı değildir. Toplum, parçalar ile bütün arasındaki işbirliğiyle karakterize edilen bir yapı ve canlı organizmadır. Spencer'in sosyolojiye *ikinci* katkısı, toplumsal evrim teorisinin geliştirilmesidir. O, toplumun organizmalar gibi geliştiğini iddia etmiştir. Toplumlar, Spencer'a göre, basitten karmaşığa doğru gitmektedir[18].

Spencer, tarihi gelişme sürecini ikili bir sınıflamaya tabi tutmuştur. O'na göre insanlık *savaşçı toplumlar*dan, endüstriyel toplumlara doğru gitmektedir. Spencer'a göre savaşçı toplumlar, militer bir örgüte benzerler. Bu toplumlarda, baskıya dayalı bir yönetim biçimi ve despotik bir hükümet iktidarı vardır.

---

[18] Turner, Age., s.10. ve Swingewood, Age., s.77.

Dolayısıyla kendi içinde bütünleşememiştirler. Buna karşılık *endüstri toplumları*, çok farklılaşmış ilişkilerin oluşturduğu örgütlü bir ağdır. Bu toplumlarda kendi içlerinde güçlü bir bütünleşme söz konusudur[19].

Spencer'ın evrimci görüşleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında, yeni yükselmekte olan orta sınıf arasında oldukça ilgi görmüş; özelikle de Amerika'da taraftar bulmuştur. Bir çok konuda Comte ile benzer düşünmekle beraber, Comte'un geliştirdiği merkezileştirici toplum kavramından kesin bir biçimde ayrılmaktadır. Spencer, Comte'tan farklı olarak liberaldir. O'na göre, bireylerin -kolektivist müdahalelerden uzak bir biçimde- kendi çıkarları peşinde koşmalarına izin verilirse, toplum yeterince düzenlenmiş olur. Spencer, doğa bilimlerinin prestiji ile, 19. yüzyıl kapitalizminin bireyci ve rekabetçi niteliğinin etrafında örülmüş olan bir ilerleme teorisi sunmuştur. Bir yazarın[20] deyimiyle Spencer, biyolojiden bir sosyoloji türetmeye çalışmıştır.

Özetle Bottomore,[21] **ilk dönem sosyolojisinin özelliklerini** beş grupta topluyor. Birinci olarak ilk dönem sosyolojisi *ansiklopedik*tir; yani insan toplumun, tarihinin ve toplumsal yaşamının tümünü kapsamak arayışı içinde olmuştur. İkinci özelliliği *evrimci*dir. Tarih felsefesinin ve biyolojik evrimciliğin etkisi ile toplumsal evrimin temel aşamalarını ve işleyişini açıklamaya çalışmıştır. Üçüncü özelliği karakter yönünden doğa bilimlerine benzer bir biçimde genellikle *pozitif bilim* sayılmaktadır. On sekizinci yüzyılda sosyal bilimler büyük ölçüde biyoloji ve fizik bilimini model almışlardır. İlk dönem sosyolojisinin dördüncü özelliği, *yeni endüstri toplumunun bilimi* olmuş ve ağırlıklı olarak on sekizinci yüzyıldaki siyasi ve ekonomik devrimlerin sorunlarıyla ilgilenmiştir. Beşinci olarak da bilimsel olduğu kadar

---

[19] Freyer, H., Age, s.60.

[20] Goldthorpe, J.H.; Herbert Spencer, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969, s.80.

[21] Bottomore, T.B.; *Toplumbilim*, Çev. Ü. Oskay, Doğan Yay. İstanbul, s.8-9.

ideolojik bir karaktere sahip olmuş, ortaya çıkışında tutucu ve radikal düşünceler birlikte yer almıştır. Bottomore, günümüzde bile sosyolojinin ilk dönemdeki görüşlerinden tümüyle vazgeçtiğini söylemenin zor olduğunu ifade ediyor.

KLASİK SOSYOLOJİ TEORİSİ: DURKHEIM, MARKS VE WEBER

Emile Durkheim(1858-1917)

Durkheim, ilk sosyoloji profesörüdür. Sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak kurulmasında son derece önemli bir yeri vardır. Özellikle Comte'un çalışmalarından etkilenmiştir. Bilindiği gibi Comte, toplumları anlamak için, pozitivist bir sosyal bilimin temeli olarak, sosyolojinin doğa bilimlerinin (özellikle de biyolojinin) yöntemini uygulaması gerektiğini savunmuştur. Durkheim'ın amacı, sosyolojinin nesnesini ve ona uygun yöntemleri tespit etmektir. O'nun sanayileşme, intihar, din, ahlak ve sosyolojinin metodolojisi konusundaki yaptığı katkılar, büyük tartışmalara yol açmıştır. Durkheim, sosyolojiye bilimsel statüsünü kazandırmaya çalışmıştır. O'na göre sosyoloji psikolojiden farklı olarak, bireysel bilinçle değil, "kolektif bilinç" ile ilgilidir[22]. O'na göre **kolektif (ortak) bilinç**, *bir toplumun ortalama üyelerinin ortak inanç ve duygularıdır.*[23]

Durkheim, sosyolojinin sosyal olgularla ilgilendiğini ve doğa bilimleri kendi olgularını nasıl inceliyorlarsa, sosyal olgulara da aynı yöntemlerle yaklaşılabileceğini söylemiştir. Sosyal fenomenlerin eşya gibi ele alınması gerektiğini ortaya atmıştır. Yani bizler kendimizi doğadaki nesneler gibi kabul etmeliyiz. Böylece doğa bilimleri ile sosyoloji arasındaki benzerlikleri vurgulamış olmaktadır. Ancak Giddens'ın da belirttiği şekilde, topluma ya da toplumsal olgulara, doğadaki nesnelere yaklaş-

---

[22] Swingewood, Age., s.125 ve Swingewood/1, Sociolocical Theory, in *Sociology: Debates and Issues*, Edited by S. Taylor, MacMillan, 1999, s. 51.

[23] Aron, R., Age. s. 316.

tığımız gibi yaklaşamayız. Toplum kavramındaki insani eylemleri, doğa olaylarında olduğu gibi, belli nedenlerin sonuçları olarak ele alamayız. "*İkili etkileşim*"i iyi anlamak zorundayız. Bir yandan biz toplumu yaratırken, öte yandan toplum da bizi yaratmaktadır. Sosyal sistemler, yapıldıkları tuğlalarla her an sürekli bir biçimde yeniden inşa edilen binalara benzerler. Atomlar bilim adamlarının kendileri için söylediklerini öğrenemezler. Bu bilgiler ışığında davranışlarını değiştiremezler. İnsanoğlu ise bunu yapar. Sosyal bilimlerde nesnelerin hareketsiz dünyasına değil, diğer insanlara sesleniriz[24].

"Toplumsal İşbölümü" onun doktora tezidir[25] Bireylerin bir toplumu nasıl oluşturduğunu anlamaya çalışır. Toplumsal varlığın olmazsa olmazı uzlaşma nasıl gerçekleşmektedir? Bir diğer ifade ile *toplumu bir arada tutan ana unsur (lar) nelerdir*? Durkheim bu soruların cevabını arar. O'na göre toplumsal var olmanın temelindeki **dayanışma**, mekanik ve organik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır:

1.Mekanik dayanışma: Benzerliklerden kaynaklanan dayanışmadır. Bu dayanışma türünde, bireyler arasında çok az fark vardır. Toplumun üyeleri aynı duyguları hissederler. Daha çok geleneksel toplumlarda karşılaşılan dayanışmadır. İnsanlar aynı değerlere inanırlar. Burada bireysel eylem, kendiliğinden kolektif bir kimliğe bürünür. Toplumsal farklılaşma, organik dayanışmanın egemen olduğu toplumlardaki gibi değildir. Ortak bilinç, bireysel bilincin önündedir. Toplum baskıyla yönetilir.

2.Organik dayanışma: Farklılıklardan kaynaklanan dayanışmadır. Toplumlar geliştikçe toplumsal farklılaşma artar. Burada insanları bir arada tutan bu farklılaşma yani işbölümü-

---

[24] Giddens, A., *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım*, İhtar Yay. Erzurum, 1003, s. 19 vd..

[25] Durkheim, E., *The Division of Labor In Society*, Translated by G. Simpson, The Free Press, New York, 1965.

dür. Burada birey artık tümüyle kolektif bilincin kontrolünde değildir. Bireysellik gelişmiştir. Ancak işbölümü arttıkça insanların birbirine olan bağımlılıkları da artar.

Durkheim işbölümü kavramını, iktisatçılardan farklı anlamda kullanır. O, bununla daha çok mesleklerin farklılaşması ve endüstriyel faaliyetlerin artışını kastetmektedir. Toplumsal farklılaşmanın kökeni, mekanik dayanışmanın ve parçalı yapının çözümlenmesidir. Durkheim'ın, sosyolojiye bir başka önemli katkısı olan İntihar çalışması, bir önceki bölümde incelenmiştir. Ayrıca Durkheim'ın din ve yöntem konusundaki görüşleri halen en çok tartışılan konular arasındadır.

Karl Marks (1818 – 1883)

Marks, tarih, ekonomi ve felsefe eğitimi almıştır; ancak eserlerinde sosyolojik bir bakış açısına sahiptir. Spencer gibi, toplumsal koşulları gözlemlemiş, fakat ondan farklı sonuçlara ulaşmıştır. Yaşadığı dönemdeki *"vahşi kapitalizm"*in koşullarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Hegelci felsefe geleneği içinde yetişmiş, fakat Hegel'in idealist felsefesini tersine çevirerek, **materyalist bir tarih felsefesini** benimsemiştir. O'na göre *insanların varlığını belirleyen onların bilinçleri değil, tersine bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır*. Kapitalist sistemin sosyologu ve iktisatçısıdır. Şimdinin anlaşılmasını, geleceğin kestirilmesinden ve eylem arzusundan ayırmamıştır. O bir sosyolog olmanın yanında eylem adamıdır.

Marks'a göre, toplumdaki gücün, zenginliğin ve diğer sınırlı kaynakların eşitsiz dağılımı, *"doğal yasalar"*ın sonucunda değildir. Eşitsizliğin sebebi toplumsal güçlerdir; özellikle de bir toplumsal sınıfın diğerini sömürüsüdür. Marks'a göre toplum, "sahip olanlar" ve "sahip olmayanlar" şeklinde iki sınıfa ayrılır. Sahip olanlar (yani burjuvazi), Spencer'ın dediği gibi uygun olmasından (fittest) değil, üretim araçlarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. O'na göre burjuvazi, toplumda üretimi

gerçekleştiren proletaryanın (sahip olmayanlar/işçi sınıfının) ürünlerini gasbetmek için her türlü aldatmaca ve şiddete başvurmaktadır[26].

Marks'a göre bütün toplumlar, düşman sınıflara bölünmüşlerdir. Komünist Manifesto'da söylediği şekilde, her toplumun tarihi sınıf kavgalarının tarihidir.[27] O'na göre iki temel sınıf vardır. Bunlar burjuvazi ve proletaryadır. Kapitalist sistemin emekçileşme ve sürekli yoksullaşma mantığı gereği, sanatkarlar, tüccarlar, küçük burjuvalar ve emekçi çiftçiler gibi ara sınıflar zamanla ortadan kalkacaktır.

Marks'ın sosyal değişme teorisi, üretim modelleri tarafından belirlenen, farklı aşamalar şeklindedir. O da 19. yüzyılın sosyal bilimcileri gibi tarihi bir *ilerleme* anlayışına inanır. *İyimser* bir ekonomik *deterministtir*. Toplumların **beş aşama**dan geçtiğini iddia eder[28]. Bunlardan birincisi, ilkel-komünal toplum, ikincisi köleci toplum, üçüncüsü feodal toplum dördüncüsü, kapitalist toplum ve nihayet beşinci aşama sosyalist komünist toplumdur. O'na göre tarihin sonu sosyalist/komünist toplumdur. Bütün toplumlar zamanla bu aşamaya geçecektir. Son aşamada, geçmişten farklı olarak sömürü ortadan kalkacaktır.

Yine Marks, toplumu altyapı ve üstyapı şeklinde ikili bir sınıflamaya tabi tutar. *Altyapıyı* insan bilincinden bağımsız olarak üretim araçları ve üretim ilişkileri oluştururken, *üst yapıyı* kültür, din, dil, devlet, örf, adet vb. unsurlar oluştur. O'na göre alt yapı üst yapıyı belirler. Bir diğer ifade ile Marks'a göre, insanların bilinçleri maddi yaşamlarını değil, maddi yaşamları bilinçlerini belirler; insanların bilinçleri, toplumsal bir üründür.

---

[26] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.19-20.

[27] Marx, K.; Engels, F.; *Manifesto of the Communist Party* , 1848; İnternet Ad: http://www.anu.edu.au/polsci/marx/classics/manifesto.html

[28] MacRae, D. G., Karl Marx, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969, s.62

En ünlü çalışmalarından biri olan *Kapital*, kapitalist sistemin işleyiş biçimini ortaya koymaya çalışır. Bir ekonomi kitabıdır, ancak aynı zamanda kapitalizmin sosyolojisidir. O'na göre, kapitalist sistemin kendi iç çelişkileri gereği, zenginler olabildiğince zenginleşirken, yoksullar da sürekli yoksullaşacaktır. Bir gün "Zincirinden başka kaybedecek bir şeyi kalmadığında" proletarya ayaklanacak ve kendi düzenini kuracaktır. Ancak daha sonraki yıllarda, kapitalist ülkelerde yaşanan verimlilik artışı, geniş kitlelere (dolayısıyla proletaryaya) zincirinden başka kaybedecek şeyler vermiş ve onları kapitalist sistemin bir parçası haline getirmiştir. Marks sonrasında kapitalist sistem bir çok bakımdan köklü dönüşümler yaşamıştır.

Max Weber (1864-1920)

Max Weber, halâ en etkili sosyologlardan birisidir. Son derece verimli bir yazardır; ancak, bir o kadar da karmaşıktır. Kendisinden sonra gelen bir çok düşünürü ve sosyoloji ekolünü etkilemiştir. O, sosyolojinin, toplumsal yaşamın önemli yüzleri arasındaki nedensel ilişkileri anlaması gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin "Din ekonomik değişmeyi nasıl etkiler?", "Bürokrasi bir toplumu nasıl biçimlendiriyor? gibi. Weber bu sorulara cevap ararken şu iki tekniği kullanmıştır: 1) İdeal tip analizi 2) Tarihsel analiz. Bir sosyal yapının neden var olduğunu anlamak için, onu biricik bir form haline getiren bu yapının özelliklerini bilmek gerekir. Örneğin bürokrasi önemli bir sosyal fenomen ise, onu aile gibi, diğer formlardan ayıran nedir? Weber bu formu anlamak amacıyla, ideal tipler inşa etmiştir. **İdeal tip**, bürokrasinin ya da *herhangi bir toplumsal fenomenin temel ve ayırt edici özelliklerinin bir listesidir*. Turner'a[29] göre, ideal sözcüğü yerine saf (pure) tip sözcüğü seçilseydi, daha uygun olurdu.

---

[29] Turner, J.H.; Age, s. 13.

İdeal tipler aslında *analitik kurgular*dır. İdeal tip, gerçekliğin tasvirini değil, tekil bir fenomenin *ortalama özelliklerini* ifade eder. İdeal tip terimi ahlaki bir bakış açısı içermez. Toplumsal fenomenlerin anlaşılmasını kolaylaştıran metodolojik bir kavramdır. İdeal tipler saf formlardır, dolayısıyla bazı özelliklerine somut bir biçimde rastlanılmayacaktır.[30] Onlar birer analiz araçlarıdır; karmaşık fenomenler hakkında birer yalınlaştırma ya da tek yanlı olarak abartılmış nitelemelerdir. Bunlar hipotetik olarak ileri sürülüp aydınlatılmak istenen gerçekle karşılaştırılırlar[31].

Weber toplumsal formların sebeplerini bulmak için, *tarihsel analizle* ilgilenmiştir. Weber tarihin biçimlenmesinde, ekonomik ve maddi koşulların önemini kabul etmiştir; ancak Marks'ta olduğu gibi, onları temel belirleyici olarak da görmemiştir. Weber'e göre, Marks'ın analizi, dinsel, psikolojik, sosyal, politik ve askeri baskılarla ekonomik güçlerin karşılıklı etkileşimini ihmal etmiştir. Weber'e göre **sosyologun görevi**, diğer insanlardan etkilenerek yapılan davranış anlamına gelen toplumsal eylemin sonuçlarını ve istikametini açıklamak ve analiz etmektir[32]. Öte yandan Weber, aynı zamanda Almanya'da siyasetle de son derece ilgili olmuştur[33].

Weber, sosyolojinin **değerden bağımsız** olması konusunda ısrarlı olmuştur. Yani sosyoloji *toplumun ne olması gerektiğini değil de, ne olduğunu* incelemelidir. O, bunla sosyolojide, kişisel olmayan, soğuk bir yaklaşımı savunmamıştır. Nitekim toplumsal eylemin anlamını kavrayabilmek için, sübjektif, empatik ve etkileşime içeriden bakışı ifade eden *Verstehen*in (yorumlayıcı

---

[30] Swingewood, A., Age., s.177.

[31] Ringer, F., *Weber'in Metodolojisi*: Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi, Çev. M.Küçük, Doğu-Batı yay., Ankara, 2003, 6.

[32] Ferrante, J., *Sociology: A Global Perspective*, WadsworthPublishing Company, California,1992,s.13.

[33] Rex, J., Max Weber, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969, s.171.

anlamanın) gerekliğini iddia etmiştir. Bir diğer ifade ile Weber, araştırmacının kişisel önyargılardan kaçınması gerektiğine inanmıştır[34]. O'nun anlayışı, tinselci/tarihselci Alman felsefe geleneği içinde yer almakla birlikte, pozitivist ve Marksist bilim anlayışından da izler taşır. Ancak Weber bu etkileri tinselci/tarihselci bir anlayış içinde eritmiştir[35].

Weber, ayrıca geliştirdiği ideal tip *bürokrasi kuramı*[36] ve kapitalizmin kişilik tipini ortaya koymayı amaçlayan *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*[37] çalışmaları ile de hala sosyal teorinin en önemli referanslarından birisi olmaya devam ediyor. Bu konular daha sonraki bölümlerde incelenecektir.

MODERN SOSYOLOJİ TEORİLERİ

Sosyoloji teorileri, içinde yaşadığımız toplumu anlamak amacıyla yazılmış "haritalar"dır. Sosyologlar ise, bir anlamda harita mühendisleridir. Onlar hazırladıkları haritalar ile, içinde yaşadığımız dünyayı daha anlaşılır kılmak isterler. Sosyoloji okurları ise, içinde yaşadığımız toplumsal yaşamı anlama ve yorumlama çabası içinde olan "yolcular"dır. Mevcut teoriler (bir diğer ifade ile haritalar), eğer iyi bir şekilde hazırlanmışsa, çıkacağınız yolculukta size kılavuzluk yaparlar. Örneğin bir dağın zirvesine ulaşmak istiyorsunuz. Her şeyden önce arazi koşullarını (örneğin toplumsal yapıyı ya da toplumsal eylemi) ne kadar iyi anlarsanız, bu yolculukta işleriniz o kadar kolaylaşır.

---

[34] Thomson and Hickey, Age., s.20.

[35] Özlem, D., *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, Küyerel Yayınları,İstanbul, 1999, S.16.

[36] Bkz. Weber, M., *Sosyoloji Yazıları*, Çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yay.İstanbul, 1986, s.192-216.

[37] Türkçe çevirisi için bkz. Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Z. Aruoba, İstanbul, 1985.

İnsanlar haritalar olmaksızın da yollarını bulabilirler; ya da yeni yollar açabilirler. Ancak bütün bunlara rağmen insanlık tarihindeki bazı "büyük beyinli" insanların daha önceden hazırlamış oldukları haritaları okuyup doğru yorumlayabilirsek, "tekerliği yeniden keşfetmek" durumunda kalmayız. Bu yolculukta en azından zaman kazanırız. Kuşkusuz kaotik ve belirsizliklerle dolu bir çağda yaşıyoruz. Yani üzerinde durduğumuz zemin son derece kaygan. Sürekli "toplumsal depremlerin" (dönüşümlerin) olduğu bir çağda, hazırlanan haritaların nesnesi sürekli değişmektedir. Bu parçalanmışlıkların ve süreksizliklerin çağında, hala mevcut haritaların (teorilerin), belirli bir ölçüde önemi devam etmektedir.

Harita metaforunu kullanarak anlatmaya çalıştığımız **teori**, *içinde yaşadığımız dünya ile ilgili genellemeler ve sınıflamalardır.* Sosyolojik teoriler ise, toplumsal olayların değişimini ve insan davranışını geniş bir ölçekte sistematik olarak inceler. Burada sosyoloji teorileri içinde üç ana akım üzerinde durulacaktır. Bunlar, sembolik etkileşimcilik, yapısal fonksiyonel analiz ve çatışmacı teoridir.

Sembolik Etkileşim Teorisi

Sembolik etkileşimciliği, bazı yazarlar[38], *"İnsanlar, kendi değerlerini başkalarıyla karşılaştırarak belirlerler"* diyen 18. yüzyıl İskoç filozoflarına dayandırırlar. Bu yaklaşım sosyolojiye C. H. Cooley, W.I. Thomas ve G. H. Mead tarafından sokulmuştur.

Sembolik etkileşimciler, *"şeylere atfettiğimiz anlamlar"* olan **sembolleri**, toplumsal yaşamın temeli olarak görürler. Onlara göre, *anlamlar*, bireyler arasındaki etkileşim sonucunda oluşur. **Toplum**, bu *etkileşimin bir ürünü olarak görülür.* Semboller insanlar arasında anlamlı iletişimi sağlayan, sözcükler, nesneler, jest ve mimiklerdir. Bütün toplumlar, mevcut sembollerin ortak

[38] Henslin, J. M., Age., s. 10-11

anlamını paylaşırlar. Bu teori açısından sözcükler, en önemli sembollerdir. Ayrıca sözlü ya da yazılı sözcükler kadar, yüz ve el kol hareketleri de sembolik etkileşimciler için önemlidir. İnsanoğlu mevcut canlılar içinde son derece istisnai becerilere sahiptirler. Örneğin yedi yaşına kadar ortalama bir çocuk 8000 sözcüğe hakim olabilmektedir. Çocukların ilk öğrendikleri sözcükler, ebeveyn ve aileleri (yani *"anlamlı ötekiler"* significant others) ile ilgidir. Daha sonra anlamlı ötekiler arasına, arkadaşları, okul ve iş çevresi, dini ve siyasi liderler girerler [39].

Chicago Üniversitesi'nde Mead ile çalışan H. Blumer, 1930 yılında Mead'in ölümünden sonra, onun adını taşıyan dersler vermiştir. Mead'in fikirlerini geliştiren Blumer, aynı zamanda "sembolik etkileşimcilik" kavramını 1937 yılında ilk defa kullanan kişidir. "Amacım, insan toplumunun doğasını Mead'in bakış açısından görüldüğü haliyle tanımlamaktır" diyen Blumer, aynı zamanda bu teorinin kurucuları arasında yer alır. Blumer'a göre, **sembolik etkileşimcilik şu üç önermeye** dayanır:[40]

- İnsanlar şeylere karşı, şeylerin kendilerine ifade ettiği anlamlara göre tavır alırlar.
- Bu anlamlar, birinin muhataplarıyla olan etkileşimden çıkarsanır.
- Bu anlamlar yorumsal bir süreçte değişime uğrar.

Bir nesnenin kendinde, kişiye anlam ifade eden bir özellik yoktur. Bu konuda örneğin Polama'nın verdiği yılana yüklenen anlamı ele alalım. Bazıları için yılan, iğrenç bir sürüngen, doğa bilimciler için ise doğanın dengesindeki esas halkalardan birisidir. Bir insanın bahçesinde gördüğü zararsız bir yılanı dü-

---

[39] Bkz.Kamyemer, K.C.V.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology:Experiencing Changing Societies*, Forth Editon, Ally And Bacon, 1990, s.21-22.

[40] Polama, M.M.; *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. H. Erbaş,Gündoğan yayınlar, Ankara, 1993, s.224-7

şünmeksizin öldürmesi ya da doğanın güzelliğinden büyülenmişçesine seyretmesi, o kişinin bu nesneye atfettiği anlama bağlıdır. Bu anlamlar başkaları ile girilen etkileşimden doğar. Babası doğa bilimci olan birisinin yılana atfedeceği anlam ile, kutsal metinlerde de olduğu şekilde yılanı kötülüklerle temsil eden bir aile ortamında yetişmiş kişinin atfedeceği anlam farklı olacaktır. Anne ve baba, bir bahçe yılanından korkmayan çocuklarına, teşvik edici bir şekilde davranırlarsa, çocuk bu davranışını sürdürecektir. Fakat anne-baba veya onun arkadaşları, çocuğun davranışını tasvip etmezlerse, çocuk yalnız davranışını değil o nesneye yüklediği anlamı da değiştirecektir.

Eski Türk filmlerinden birinde, bir hamalı canlandıran aktör, varlıklı bir ailenin kızına, diğer arkadaşlarıyla birlikte kaldığı handa, çay ikram eder; bu aynı zamanda onun için bir evlenme/yakınlaşma teklifidir. İkramın sembolik anlamını bilmeyen kızın çayı içmesini erkek, kendiyle evliğe/yakınlaşmaya evet dedi şeklinde yorumlayarak, karşısındakinden habersiz bazı beklentiler içerisine girişi de, ikram edilen çaya yüklenen anlamdan kaynaklanmaktadır.

Blumer'ın önerdiği sembolik etkileşimcilik, bazı **"kök imajlar" ya da temel düşünceler** içermektedir. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:[41]

- Toplum etkileşim halindeki insanlardan oluşur. Bu etkinlikler, birlikte eylem aracılığıyla, karmaşık bir biçimde bir ara-

[41] Polama, Age, s. 229-30; Ritzer (Age., s. 347) ise, sembolik etkileşimci teorinin temel ilkelerini şu şekilde özetlemektedir: 1. İnsanlığa diğer canlılardan farklı olarak düşünme kapasitesi bağışlanmıştır; 2. Düşünme kapasitesi toplumsal etkileşim tarafından biçimlendirilmektedir; 3. Toplumsal etkileşimde insanlar, anlamları ve sembolleri öğrenirler; 4. Anlamlar ve semboller, insani eylem ve etkileşimin insanlar arasında aktarılmasını sağlarlar; 5. İnsanlar, içinde bulundukları durumlardan kaynaklanan yorumları temel alarak, eylem ve etkileşimde kullandıkları sembol ve anlamları değiştirirler; 6. İnsanlar, seçtikleri eylemin sağlayacağı avantaj ve dezavantajları hesap ederek onu değiştirebilirler; 7.Eylem ve etkileşim kalıpları grupları ve toplumları oluşturur.

ya gelirler ve örgüt ya da toplumsal yapı olarak bilinen şeyi biçimlendirirler.

- Etkileşim, başka insanların etkinliklerine karşılık olarak verilen tepkilerden oluşur. Sembolik olmayan etkileşimler, tıpkı gırtlağını temizlemek için öksürme gibi basit uyaran-tepki sürecini içerir. Sembolik etkileşim, eylemin yorumlanmasıdır. Örneğin dinleyicilerden birisi, konuşmacının kendisine ters gelen ifadelerine, öksürerek tepki göstermesi durumunda öksürük sembolik hale gelir. Dil, en yaygın ve en önemli semboldür.
- Nesneler kendilerinde içsel anlamlar taşımazlar; burada anlam sembolik etkileşimin bir ürünüdür. Örneğin bir inek Türk toplumunda süt veya et olarak algılanırken, Hindistan'da kutsal bir varlık olarak algılanmaktadır.
- İnsanlar sadece kendileri dışındaki nesneleri tanımakla kalmaz, kendilerini de nesne olarak görebilirler. Genç bir adam kendini öğrenci, koca ve yeni baba olmuş biri olarak görebilir. Kendinin bu görüntüsü de, diğer nesnelerde olduğu gibi etkileşim sürecinde oluşur.
- İnsan eylemi, kadın ve erkekler arasında inşa edilmiş yorumsal bir eylemdir.
- Eylem, grup üyeleri arasında birbiriyle ilişkilendirilir ve birbirine uyumu sağlanır. Birlikte eylem, farklı kişilerce sergilenen farklı eylemlerin toplumsal örgütlenişi olarak tanımlanabilir. Çoğu durumda birlikte eylem istikrarlıdır ve tekrarlanır; sosyologlar bu durumu, "kültür" ve "toplumsal yapı" olarak adlandırmaktadırlar.

Blumer'ın kavramları ampirik çalışmalar için fazla bulanık ve zor olarak değerlendirilmiştir. Yine "sosyolojik fenomenolojinin" kurucularından olan Schutz da Mead gibi, öznenin yaratıcı ve aktif rol oynadığını, toplumsal gerçekliğin bireylerin gündelik eylemleriyle sürekli yeniden kurulan bir süreç olduğunu vurgulamıştır. Schutz, Weber'i izleyerek, kültürel yaşa-

mın incelenmesinde pozitivizmi reddederek, sosyolojinin nesnesinin insan faillerin anlam katan eylemleri olduğu düşüncesini savunmuştur[42]. Yine Garfinkel tarafından geliştirilen ve daha çok "gündelik yaşamın düzenli, ustalaşmış uygulamalarının muhtemel başarıları olarak, pratik eylemlere odaklanan" **etnometodoloji** yaklaşımı da bu teori ile birlikte anılmaktadır.

Geçmişte bazı yazarlar, toplumsal yapıyı oluşturan etkenlerin ihmal edilerek, *bireyin iradesini aşırı önemsediği*[43], bazıları da *"sistematik bir çerçeveye" sahip olmadığı*[44] gerekçesiyle sembolik etkileşimcilik yaklaşımını eleştirmişlerdir. Ancak günümüzde makro teorilere yönelik artan eleştiriler, göreceli olarak sembolik etkileşim teorisine ilgiyi artırmaktadır.

Yapısal-Fonksiyonalist Teori

Yapısal-fonksiyonalist teori, Comte, Spencer ve Durkheim'ın çalışmalarından çok büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu teori, daha çok mikro düzeyde analiz yapan sembolik etkileşimcilerden farklı olarak, sosyolojinin odak noktasını makro analize çevirmiştir. Sembolik etkileşimciler, günlük hayatta bireyler arasındaki etkileşim, benlik gibi konulara yoğunlaşırken, yapısal fonksiyonalistler, daha geniş bir perspektifte *toplumsal yapıyı* ve bir *bütün olarak toplumu* incelerler. Fonksiyonalist teori, *yapı* ve *düzen* kavramlarına vurgu yapar ve *toplumu kendi içinde birbiriyle bağlantılı bir sistem* olarak görür. Toplumsal sistemin yapısı içinde, her parça bütün sistemin işlemesine katkıda bulunan spesifik bir *fonksiyon* üstlenir[45].

---

[42] Swingewood, Age., s.314.

[43] Fisher, B.M., Straus, A.L.; Etkileşimcilik, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde, Edit. T.Bottomore, R. Nisbet, Çev. K.Dinçer, V Yayınları,Ankara, 1990, s.495

[44] Ferrante, J. Age, 38.

[45] Thomson, Hickey, Age., s.24.

Bu konuda bazı yazarlar,[46] stereo sistemi örnek vermektedirler. Bir stereo sistemde, amplifikatör, akort ayarları, cd player ve hoparlörler gibi farklı parçalar vardır; her parçanın da bir fonksiyonu söz konusudur. Eğer bu parçalardan birisi çalışmazsa, örneğin hoparlörden birisi bozularak rahatsız edici bir şekilde cızırtı yaparsa, sistem düzgün bir şekilde işlemez hale gelir. O zaman, hoparlör örneğinde olduğu gibi problemi tanımlamak ve tamir etmek gerekir. Hoparlörle ilgili problem giderildiğinde, stereo sistem yeniden normal fonksiyonunu sürdürmeye devam eder.Yine bu konuda bir başka örnek olarak bir hastanenin acil servisi gösterilebilir. Burada doktorlar, hemşireler, teknisyenler ve diğer uzmanlar bir takım olarak çalışırlar. Hastanın hayatını kurtarmak için her biri kendi görevini yerine getirir. Eğer bunlardan birisi görevini icra edemezse hastanın yaşamı tehlikeye girecektir.

Yapısal-fonksiyonalist teorinin gelişiminde, Talcot Parsons'ın (1902-1979) özel bir yeri vardır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda Parsons'ın fonksiyonalist yaklaşımı, hakim hale gelmiştir. Bir diğer ifade ile özellikle ABD'de sosyoloji denilince, adeta yapısal fonksiyonel model anlaşılır olmuştur. Parsons, Amerikan geleneğindeki ampirizme tepki göstermiştir. **Parsons'ın toplumla ilgili temel varsayımları** şunlardır[47]:

- Sistemler, parçaları arasında iç bağlılığa ve bir düzene sahiptir.
- Sistemler, kendi kendilerini onarma ve dengeye getirme eğilimi taşırlar.
- Sistemler statik olabilecekleri gibi, değişim süreci belirli bir *düzen* içinde de gerçekleşebilir.
- Sistemin bir parçasının doğası, diğer parçaları da etkiler.

---

[46] Age, s. 24.

[47] Ritzer, G., Age. S. 240.

- Sistemler, kendi çevreleri içinde sınırlarını muhafaza ederler.
- Tahsis ve bütünleşme, sitemin dengesi için, iki hayati süreçtir.
- Sistemler, değişme eğilimlerini kontrol ederler.

Parsons'ın yapısal fonksiyonel modeli, dört eylem sisteminden bahseder. Bunlar, sosyal sistem, kültürel sistem, kişilik sistemi ve davranışsal organizmadır. Daha sonra Merton, eleştiriye uğrayan Parsons'ın modelini revize etmiştir. Merton'ın bu teori içindeki çabaları son derece önemli bir yere sahiptir. Merton, fonksiyon kavramını gözden geçirir ve bu teoriye kavramlar katar. Merton, insanların nadiren, belli bir toplumsal yapının bütün fonksiyonlarını algılayabileceğine işaret eder. O'nun yaklaşımı içinde "**açık fonksiyon**" (manifest function), *her hangi bir toplumsal kalıbın bilinen ve istenen sonucudur*. Bunun aksine "**gizli fonksiyon**" (latent functions) ise, *büyük ölçüde ne bilinen ne de istenilen sonuçlardır*. Örneğin yüksek öğretim sistemini düşündüğümüzde, birden fazla fonksiyonun bir arada gerçekleştidiğini görebiliriz. Yüksek öğretim, bir taraftan insanları belli vasıflarla donatırken, diğer taraftan onları emek piyasasından uzaklaştırıyor olabilir. Merton'un üzerinde durduğu bir diğer kavram ise, "**toplumsal disfonksiyon**" (social disfunction) dur. Bu kavram, *toplumun işleyişinde, herhangi bir toplumsal kalıbın, istenmeyen sonuçlarını* ifade eder[48].

Yapısal fonksiyonel teoride, toplumlar birer bütündür ve birbiriyle ilişkili parçalardan meydana gelen sistemlerdir. Her parçanın anlamı, yalnızca sitem içinde özel bir işlevi yerine getirdiği bütünle ilişkisi içinde ortaya çıkar. Toplum birbirine bağlı, hepsi de genelde sistemin bütünleşmesi ve uyarlanmasına katkıda bulanan öğelerden oluşan bir sistemdir. Toplumsal sistemi meydana getiren bütün öğeler, sistemin "ihtiyaçları" ile

---

[48] Macionis, J.J., Age. s.18.

ilintili özel işlevleri yerine getirmeleri ölçüsünde, vazgeçilmez bir öneme sahiptirler. Ancak sistemin tüm parçalarının (alt sistemlerin) bütünleşmesi kusursuz olamaz. Merton, bir ideal olarak, evrensel fonksiyonalizm iddiasının gerçeklikte asla bulunmadığına dikkat çekmiştir[49].

Yapısal-fonksiyonalist teoride, sapma, gerginlik ve gerilimler, kurumsallaşma ya da toplumsal bütünleşme ve denge yönünde çözülme eğilimi sergileyen "işlevsiz" ögeler olarak vardır. Toplumsal değişim, adaptasyona uygun ve evrimcidir. Hızlı bir toplumsal değişim yaşanıyorsa, bu, ekonomik kurumlardan ziyade kültürel kurumlar içindedir. Hızlı toplumsal değişmelerde bile, temel kurumsal çerçeveyi dokunmadan bırakma eğilimi vardır. Toplumsal bütünleşmeye, değerlerdeki uzlaşma ve ortak bilişsel yönelimlerle ulaşılmıştır[50].

Yapısal-fonksiyonalist teori, 1950'li yıllardan itibaren sosyolojide hakimiyet kazanmış ve büyük eleştiriler almıştır. Parsons'ın en çok eleştiri alan özelliklerinden birisi, "doğal düzen" kavramıdır. Çatışmacı kuramların aksine, toplumda doğal bir düzen olduğunu varsayar. Bu sebeple muhafazakar bir karaktere sahip olmakla suçlanmıştır.

Çatışma Teorisi

Yapısal fonksiyonel modelin istikrar ve uzlaşma gibi vurgularına karşılık, çatışmacı sosyologlar, toplumsal dünyayı sürekli bir mücadele alanı olarak görürler. Çatışmacı perspektife göre toplumsal davranış, en iyi birbiri ile yarışan gruplar arasında gerilim ve çatışma açısından anlaşılabilir. Çatışmalar şiddet gerektirmez. İşgücü müzakerelerinden, dini gruplara kadar, çatışmalar her yerde bulunabilir.

---

[49] Swingewood, A., Age., s. 272-4.
[50] Age., s.274.

Sosyoloji Teorilerinin Karşılaştırılması: Yapısal- Fonksiyonalizm, Çatışmacı Teori ve Sembolik Etkileşimcilik[51]

Boyutlar	Yapısal-Fonk.	Çatışmacı Teori	Sembolik Etkileşimcilik
Analiz düzeyi	Makro düzey	Makro düzey	Mikro düzey
Topluma bakış	Toplum her biri, belli fonksiyonları yerine getiren, birbiriyle bağımlı parçalardan oluşan bir toplumsal sistemdir. İstikrarlı; Bütünleşmiş.	Gruplar arasında müca-dele ve gerilimler. Toplum, kıt kaynaklar için farklı çıkar ve değerlerin yarıştığı bir alan	Sembolik iletişimi temel alan, sembolik etkileşim süreci
Temel kavramları ve fikirleri	Organik analoji; açık gizli fonksiyon, denge ve disfonksiyon	Sosyal sınıf, sınıf bilinci, çıkarlar, yabancılaşma, zorlama, hakimiyet, pazarlık	Anlamlı semboller, konumun tanımlanması, ayna benlik, sembolik etkileşim, Damgalama.
Bireye bakış	İnsanlar toplumsal fonksiyonları yerine getirmek için sosyalleşirler	İnsanlar güç, baskı ve otorite tarafından biçimlendirilirler	İnsanlar etkileşim yoluyla, toplumsal dünyalar yaratır ve kavramları kendi amaçlarını doğrusunda kullanırlar
Toplumsal düzen	İşbirliği ve uzlaşma yoluyla sürdürülür.	Baskı ve şiddet yoluyla sürdürülür	Günlük davranışın anlaşılan paylaşımı ile sürdürülür.
Toplumsal değişmeye bakış	Tahmin edilebilir, desteklenebilir	Sürekli değişir ve bazen olumlu sonuçları da olabilir	İnsanların toplumsal konumları ve diğerleriyle iletişimleri hakkında düşünmek
Temel soruları	Toplum nasıl bütünleşir? Toplumun temel parçaları nelerdir? Bu parçalar birbiriyle nasıl ilişkilidir? Toplumun işlemesi için, her bir parçanın fonksiyonu nedir?	Toplum nasıl bölünmüştür? Toplumsal eşitsizliğin ana kalıpları nelerdir? Bazı insan grupları, ayrıcalıklarını korumak için, nasıl hareket ederler? Diğer gruptaki insanlar, statükoya nasıl meydan okurlar?	İnsanlık toplumsal kalıpları yaratmak, sürdürmek ve değiştirmek için nasıl etkileşimde bulunur? Bireyler, diğerlerince algılanan gerçekliği biçimlendirmek için nasıl teşebbüste bulunur? Bir durumdan başka bir duruma toplumsal konun nasıl değişir?
Üstünlükleri	Makro analiz Yapı Kurumlar	Makro analiz Toplumsal tabakalaşma Eşitsizlik	Mikro-analiz Yüz yüze etkileşim Günlük faaliyetler
Zayıf tarafları	Mikro analizler Çatışma ve farklılığa yer vermiyor.	Mikro analizler İşbirliğine yer vermemesi	Makro analiz boyutu yok Yapı ve geniş toplumsal süreçlere yer vermiyor.

[51] Şu kaynaklardan yararlananarak hazırlanmıştır: Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: 1995; Macionis, J.J.; *Sociology*, Sixth Edition, Prentice hall, New Jersey, 1997;

Çatışmacı teori açısından, herhangi bir kültür, örgüt ya da toplumsal grubu inceleyen sosyolog, diğerlerinin karşısında, kimler yarar sağlıyor, kimler acı çekiyor, kimler egemen oluyorlar bilmek isteyecektir. Onlar kadın ve erkek, ebeveyn ve çocuk, köylü ve kentli arasındaki çatışmalarla ilgilidirler. Çatışmacı teorisyenler toplumda, aile, hükümet, din, eğitim ve medya gibi, bazılarına ayrıcalık sağlayan bazılarını da kaybedenler arasına sokabilen kurumlarla ilgilenirler[52].

Modern sınıf çatışması teorisi, Karl Marks'ın yanında, George Simmel ve Max Weber'in çalışmalarından da esinlenmektedir. **Çatışmacı teorinin temel varsayımları** Marks'ın sınıf teorisinden gelmektedir:[53]

- Bütün toplumsal sistemler, kıt ve değerli kaynaklar eşitsiz olarak dağıtırlar.
- Eşitsizliklerin ve haksızlıkların sonuçları toplumda sınıflar ve çeşitli tabakalar arasında çıkar çatışması yaratır.
- Bu çıkar çatışmaları, sonuçta değerli kaynakları kontrol edenler ile edemeyenler arasında çatışmalar doğurur.
- Uzun vadede, bu çatışmalar, sosyal sistemin yeniden örgütlenmesi ile sonuçlanır. Modern endüstriyel işgücünün kapitalist zalimler karşısında zafer kazanmasıyla, sınıfsız çatışmasız bir toplum doğacaktır.

Çağdaş çatışma teorisi, Karl Marks'ın analizinden çok büyük ölçüde etkilenmiştir; ancak Marks'ın görüşleriyle, çatışma teorisi arasında önemli farklar da vardır. Marks'ın sınıfsız/komünist toplumun gelişiyle beraber, çatışmaların biteceği kehanetine karşın, çağdaş çatışmacı teoriler, çatışmayı kaçınılmaz olarak görürler; ancak onlar, eşitsizlikten kaynaklanan gerilimlerin ortadan kalkabileceğine çok az inanmaktadırlar. Marks, top-

---

[52] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: 1995, s.19.

[53] Coser, Rhea, Steffan, Nock, *Introduction Sociology*, HBJ., 1983, s. 17.

lumsal problemlerin çözümü için toplumun köklü olarak yapılanması savunmasına karşın, çağdaş çatışmacı teorisyenler yoksulluk, ırkçılık, sağlıksız konut ve diğer sosyal problemlerin bağımsız olarak anlaşılabileceği ve sorgulanabileceğine inanmaktadır.[54]

Fonksiyonalistlerde olduğu gibi, çatışmacı teoriyi benimseyen sosyologlar da, makro düzeyde bir yaklaşımı benimserler. Ancak bu iki teori arasında önemli farklar vardır. Çatışma teorileri birinci derecede çatışmanın türüyle ve çatışmanın yaratabileceği sonuçlarla ilgilenirler. Buna karşılık fonksiyonalistler istikrar ve uzlaşma ararlar. Çatışmacı model, kaynakların yeniden dağıtımı ve toplumsal değişmeyi vurguladıkları için, "radikal" ve "aktivist"tirler. Buna karşılık fonksiyonalist perspektif, istikrara odaklandığı için genelde "muhafazakar" olarak görülür[55].

Öte yandan bir çok çağdaş çatışma teorisyeni Marks'ın varsayımlarını paylaşır. Onlar, Marks'ın görüşleri ile Simmel ve Weber'in görüşlerini birleştirirler. Marks'ın çatışmaya atfettiği anlama karşın, Simmel, çatışmanın anlaşmazlık/kavga (dissension) kadar, toplumsal bütünleşme de getirebileceğine inanmıştır.

Çatışmacı teori içinde oldukça önemli bir yeri olan Ralf Dahrendorf, çatışma ve maddi çıkarları, toplumu oluşturan çeşitli organizasyonların içerdiği otorite ilişkileri çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır[56]. O'na göre, sosyolojik çalışmanın amacı, açıklanamayan tarihsel olayları, yapısal öğelerden hareketle, bu olayların fazlasıyla rastlantısal olan taraflarının açıklanmasının üstesinden gelmektir. Bir diğer ifade ile kimi süreçleri

---

[54] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; Age, s.19.

[55] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; Age, s.19.

[56] Smith, A.D., *Toplumsal Değişme Anlayışı*, Çev. Ü. Ülgen, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.20.

önceden kestirebilecek bağlantıları açıklamaktır. Dahrendorf'a göre sosyolojinin görevi, çatışmaları toplumsal yapılarla ilişkilendirmektir. Dahrendorf, çağdaş endüstri toplumunda, kendi sınıf ve sınıf çatışması teorisini kurarken, Marksist sınıf mücadelesi teorisinden yararlanır. **Sınıf, Dahrendorf için**, Mars'ta olduğu gibi, üretim araçlarının mülkiyetini değil, daha çok *başkalarına hükmetmenin meşru biçimi olan otoriteye sahip olma*yı ifade eder. Dahrendorf'a göre bütün çağdaş toplumlarda, sınıf mücadelesi, otoritenin kontrolü çerçevesinde şekillenir. Dahrendorf'un teorisi *"kısmi bir toplumsal teori"*dir. Bu teori örgütlerin, sınıf çatışmasından dolayı neden ve nasıl ortaya çıktığını gösterir. Kısmi olması sosyolojinin insanın ahlaki, psikolojik, ekonomik vb boyutlarını ihmal ederek onu sadece sosyal insan olarak incelemesinden kaynaklanmaktadır.[57]

Uzun süre yapısal fonksiyonel model içinde yer alan bir başka sosyolog Lewis Coser, sonradan bunların eksikliğini vurgulayarak, çatışmacı ve fonksiyonalist teoriyi birleştirmek yoluna gitmiştir. Coser, Simmel'den hareketle, kendi teorisini geliştirmiştir. Coser, çatışmanın hangi koşullarda, toplumsal yapının sürdürülmesine olumlu katkılarda bulanacağını ortaya koymaya çalışmıştır. Çatışma, toplumsal bir süreç olarak, grupların oluşmasının ve sınırların belirlenmesinin bir aracı olabilir. Ayrıca çatışma grup kimliğinin yeniden benimsenmesi yoluyla, üyeleri birbirine bağlayabilir. Ancak Coser'in kuramı da Dahrendorf'ta olduğu gibi kısmi bir kuramdır. Bazıları Coser'in kuramını "çatışmacı fonksiyonalizm" olarak adlandırmaktadır.[58]

---

[57] Polama, M.M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. H. Erbaş,Gündoğan yayınlar, Ankara, 1993, s.115-127.

[58] Polama, Age, s. 112-3.

Bir Örnek: Fonksiyonalist, Çatışmacı ve Sembolik Yaklaşımlar Açısından Spor:

Spor (özellikle de futbol) adeta insanlığın yeni dini haline gelmiştir. İnsanların büyük bölümü, farklı şekillerde de olsa sporla ilgilenmektedirler. Bugün sporun belli alanları, büyük bir endüstri haline gelmiştir. Bu sektörde bir taraftan büyük paralar dönerken, diğer yandan toplumsal ilişkiler spor faaliyetlerinden derinden etkilenmektedir. Bazı yazarlar[59] mevcut teoriler açısından sporun son derece ilginç bir karşılaştırmalı analizini yapıyorlar:

Yapısal-Fonksiyonalist Teori Açısından Spor:

- Yapısal fonksiyonalistler, öncelikle inceledikleri olguların, toplumsal *istikrara* yaptığı katkıyı vurgularlar. Bu alandaki teorisyenler sporu, -topluluk değeri yaratmak amacıyla ritüelleri ve sembolleri olan- bir *din* gibi görürler. Nitekim bütün takımların kendi bayrakları, renkleri, formaları ve marşları vardır.
- Yine spor özellikle genç insanları sosyalleştirir, iyi vakit geçirmelerini sağlar; onların, rekabet ve yurtseverlik gibi değerlerini güçlendirir. Bunlar bazı spor dallarında *açık fonksiyonlar* olarak görülebilir.
- Spor bir çok sektörde yeni iş alanları yaratabilir. Bu da sporun *gizli fonksiyonu* olarak değerlendirilebilir.
- Sporun disfonksiyonu (bozucu işlevi) da olabilir. Örneğin, bazı özel okulların sırf spordaki başarısından dolayı belli öğrencileri tercih etmesi, akademik düzeyi düşürebilir; veya belli okulların spora aşırı önem vermeleri, en azından bazı öğrencilerin başarılarını olumsuz etkileyebilir.

---

[59] Bkz. Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: 1995, s.20; Macionis, J.J.; *Sociology*, Sixth Edition, Prentice hall, New Jersey, 1997, s. 23.

- Sporda büyük başarı gösterenler, gençler için *model* olurlar ve insanlar onlara büyük merak ve saygı duyar.
- Spor insanların fiziki iyileşmelerine yardımcı olarak, toplumsal sistemin ihtiyaçlarına *uyum* sağlanmasına katkıda bulunur.
- Spor, hem oyuncuların hem de izleyicilerin var olan gerilimlerini ve saldırganlıklarını makul sayılabilecek tarzda boşaltan bir supap olarak hizmet eder.
- Spor bir topluluğun veya bir ulusun üyelerini bir araya getirir; birlik ve *toplumsal dayanışma* duygusunu teşvik eder.

Çatışma Teorisi Açısından Spor:

- Çatışmacı teori, *toplumsal eşitsizliğe* vurgu yapar. Bu açıdan, bazı sporlar, tenis, yüzme, golf ve kayak gibi, pahalıdır ve sadece maddi durumu iyi olanlar yapabilir.
- Buna karşılık, futbol, basketbol gibi belirli sporlar fazla bir maliyet gerektirmez ve bütün düzeylerde yapılabilir.
- Spor sadece insanların seçtiği bir şey değildir; o aynı zamanda toplumsal standartları temsil eder.
- Bugüne kadar bir çok spor dalı erkeklerin hakimiyeti altında olmuştur; ancak günümüzde kadınlar, bir çok alanda olduğu gibi buradaki *eşitsizliğe* de son vermektedirler.
- Çatışma teorisi, toplumsal düzenin baskı ve zorlama üzerine kurulduğunu iddia eder. Bu açıdan spor, cinsiyet, ırk, etnisite ve sosyal sınıf açısından bölünmeyi yansıtır ve hatta artırabilir.
- Spor toplum içindeki eşitsizlikleri unutturmak ve halkı uyuşturmak için kullanılan bir afyondur.
- Sporda toplumsal handikaplı bazı gruplar (örneğin Amerika'da zenciler), bütün çabalarına rağmen, yöneticileri veya çalıştırıcıları tarafından engellenirler.

Sembolik Etkileşimcilik Açısından Spor:

- Mikro düzeyde spor olayı, yüz yüze etkileşimin olduğu, karmaşık bir dramadır.
- Oyuncular tahsis edilen pozisyonlara göre oyunun kurallarını dikkate alırlar.
- Fakat oyuncuların davranışları spontane (kendiliğinden) ve önceden öngörülemezdir.
- Etkileşimciler, sporu bir sistemden daha çok devam etmekte olan bir süreç olarak görürler.
- Her oyuncunun küçük de olsa oyunu farklı algılayacağını umarlar.
- Spora katılım günlük hayatta da sürebilecek olan, dostluk/arkadaşlık ağının doğmasına katkıda bulunabilir.
- Sınıf, ırk ve din farklarına rağmen, takım üyeleri uyumlu bir biçimde çalışabilirler ve bazı ön yargıları bu sayede atabilirler. Sporda ilişkiler, insanların sosyal konumlarına göre, oyuncu, antrenör, hakem şeklinde değişebilir.

Görüldüğü şekilde üç farklı teori, farklı bakış açılarına sahiptirler. Fonksiyonalistler, değerler ve istikrar üzerindeki uzlaşmayı ve toplumsal gelenekleri vurgulamaktadırlar. Buna karşılık çatışmacı teori, sporu toplum içinde, siyasal ve toplumsal mücadelenin bir yansıması olarak görür. Etkileşimciler sporda, insanların takım arkadaşları olarak bir arada çalışmaları ya da rekabet etmeleri gibi, toplumsal ilişkilere odaklanırlar. Bunlardan hiç birisi diğerinden daha doğru değildir. Üç teoriye birden aşina olmak, bireylerin sosyolojik perspektifini genişletecektir.

Yapısal fonksiyonalizm, çatışmacılık ve sembolik etkileşimcilik teorilerinin yanında, yine bunlarla bir şekilde ilişkili çok sayıda başka sosyoloji teorisi mevcuttur. Ancak bu üçünü ana akımlar şeklinde anmak daha doğru olacaktır.

POSTMODERNİTE VE SOSYAL TEORİ

Yapısal-fonksiyonalizm, çatışmacılık ve sembolik etkileşimcilik teorileri hala sosyal teorinin içinde ağırlıklarını korumakla birlikte, son dönemde, bu yaklaşımlar ve bunların dayandığı temel varsayımlar, özellikle postmodern ve feminist yazarlar tarafından yoğun bir eleştiriye tabi tutulmaktadır. Postmodern yazarlara göre, bir bilim olarak sosyolojinin içinde doğduğu modern çağ kapanıyor ve onun yerine postmodern bir çağa geçiyoruz.

Dolayısıyla bu yazarlar, fonksiyonalist ya da çatışmacı bilim anlayışının dayandığı *"bilimsel kanunlar"*ı reddediyorlar.[60] Failin ve nedenselliğin varlığına karşı çıkıyorlar. Onlara göre, *nedenselliğ*ten bahsetmek tiranlıktır. Her şey her şeyle ilişki halindedir. O halde postmodern bir sosyal bilim için, olguların kaynakları ya da kökenleri anlamında nedenler bulma arayışı bırakılmalı ve onun yerine *failin* olmadığı, yazarsız, tamamen *metinler arası bir dünya* olmalıdır. Postmodernistler açık metin yazmaya çabalarlar. Bu metni sonsuz sayıda post modern yorumu teşvik edecek şekilde, *belirsiz, muğlak* ve *bilmecemsi* bir üslupla yazarlar. Postmodern dönemde kişi, Aydınlanma projesinin hayal ettiği gibi, *hakikat* ya da bilgiye ulaşmak için değil, *haz* için yazar. Benzer şekilde okuyucu da hakikate ve bilgiye ulaşmak için değil, haz için okur.[61]

Eğer sosyolojik teorinin tarihi, bireylerin amaçlı faaliyetleriyle (eylem) oluşturulan kolektiviteler (yapılar) olan toplumlara ilişkin gerçeklerin anlaşılma çabası olarak anlaşılırsa, postmodern sosyal teori, sosyolojik gelenekle kesin olarak bir

---

[60] Wallace, R.A. and Wolf, A.; *Contemporay Sociological Theory*, Prentice_Hall International, London, 1999, s.406.

[61] Rosenau, P.M.; *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*, Çev. T.Birkan, Ark yay. Ankara, 1998, s.55-80.

kırılmayı ifade ediyor demektir.[62] Postmodernlere göre yapıların (sürekliliklerin) hakim olduğu bir dünyada değil, tam aksine *parçalanmışlıkların*, artan *çeşitliliğin* ve *istikrasızlıkların* egemen olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Onlar sosyolojinin temel düşüncesini *yapısökümüne* (deconstruction) tabi tuttuklarını iddia etmektedirler. Postmodernistlere göre *hakikat* diye bir şey yoktur. Hakikat Aydınlanma'ya ait bir değerdir ve *çoğuldur*. Hakikat, düzene, kurallara ve değerlere gönderme yapar. Mantığa, rasyonaliteye ve akla bağlıdır. Postmodernler bunların hepsini sorgular.

Modern **teori**ye yönelik oldukça sert eleştirileri vardır. Onlara göre teori, gizler, çarpıtır, bulanıklaştırır; yabancılaşmış, uyumsuz ve ahenksiz bir şeydir. Rakip güçleri dışlamak ve denetlemek anlamına gelir. Zorbadır, egemen bir ses olmayı amaçlar. Hakikat ve teori hakkındaki şüpheler, postmodern sosyologları da aynı yönde hareket etmeye itmektedir. Postmodern perspektiften sosyolojik teori, ne rasyoneldir, ne de doğru. Postmodern sosyologlar, düşünsel *disiplin* ve *düzen* telkin eden kişiler değillerdir. Hayatlarını *"hakikat sunucular"ı* (yasakoyucular) olarak değil, *"yorumcular"* olarak sürdürürler. Bir tür *hakemdirler*. Bu tür sosyologlar, *evrensel* hakikatlere ya da nihai yorumlara ihtiyaç duymazlar. Uygun anlamı hangi cemaatin ürettiğine karar vermekten çok, iletişimi kolaylaştırırlar.[63]

Postmodernler, *temsil* düzeninin sonunun geldiğini iddia ederler. Onlara göre temsil keyfi, sapkın, mekanik, kötü ve tehlikeli bir şeydir. Örneğin temsili demokrasi yabancılaştırır. Temsili sanat sıkıcıdır. Temsil sadece bir **simulakrum**dan, *kopyanın kopyası*ndan ibarettir. Bazı postmodern sosyologlar temsil krizini aşmak için, teori inşa etmekten bütünüyle vazgeçmek yoluna gitmişlerdir. Postmodern temsil karşıtlığı, kimilerinde

---

[62] Swingewood,, Age., s.125 ve Swingewood/1, Sociological Theory, in *Sociology: Debates and Issues*, Edited by S. Taylor, MacMillan, 1999, s. 69.

[63] Rosenhau, P.M.; Age. s.133-154.

yaptıkları akademik araştırmaları daha az iddialı bir biçimde sunmaya ve *"hikaye anlatma"* (mini anlatılar oluşturma) haline dönüştürmeye itmiştir. Sosyoloji bilimsel değil, edebi bir hal alır. Postmodernistler, pozitivizme karşıdırlar; yerleşik araştırma standartlarını kullanmayı ve önceden oluşturulmuş kuralların çerçevesinde hareket etmeyi reddederler. Onlara göre, hiçbir şey kanıtlanamaz, hiçbir şey yanlışlanamaz; düşünsel faaliyet, *risk* almaktır. Postmodernlere göre dünya *karmaşık, kaotik* ve *arapsaçı* gibidir: Bugün Pekin'de kanat çırpan bir kelebek, gelecek ay New York'daki rüzgar sistemini değiştirebilir[64].

Ritzer'in de belirttiği gibi, postmodern sosyal teori Lyotard, Derida ve Jameson gibi sosyolog olmayan yazarların ürünüdür. Ancak bazı bakımlardan *Posmodern(ized) Simmel* örneğinde olduğu gibi, klasik sosyoloji geleneği ile ilişkilendirilmektedir. Günümüzde, sosyolojik açıdan postmodern teoride Baudrillard'nın özel bir yeri vardır. Postmodern çağa geçişte kültürel alanın otonomisi sürekli artmakta ve toplumsal hayatın en önemli yönü haline gelmektedir. O'na göre, her şey kültürel hale gelmektedir. Baudrillard, çağdaş toplumların sembollerin sınırsız tüketimiyle karakterize edilen toplumlar olduğunu iddia etmektedir. Artık medyanın gerçekliği yansıtıp yansıtmadığı sorun değildir; onlar *gerçeklik* olmuştur. Yani biz gerçekliğin olmadığı veya *hipergerçeklik* durumunu yaşıyoruz.

Baudrillard için, sosyolojik bilginin her hangi bir bilgiye üstünlüğü söz konusu değildir. Bir diğer ifade ile şiir yazmakla, teori inşa etmek arasında bir fark yoktur. O bir *rölâtivisttir*. Sosyolojinin bir anlamda varlık sebebi haline gelmiş olan *"toplumsalın sonu"*nu ilan eder. O'na göre, *toplumsal*, açık seçik ve tek anlamlı bir süreç değildir. Toplumsalı üretenler (medya), aynı zamanda onu yıkmakta ve ürettiği kitleler tarafından emil-

[64] Age. s. 155-221

mekteyse sonuçta toplumsal anlamsız bir tanıma dönüşmektedir.[65]

Wagner[66] postmodernist söylemin katkısının, kendisinin olumlu iddialarının haklılığında değil, ortaya koyduğu *sosyoloji eleştirisi*nde yattığını ifade ediyor. Ritzer'e[67] göre ise sosyoloji anlayışlarındaki mücadeleyi postmodernler kazanırsa, gelecekte sosyolojik teori çok farklı olacaktır. Postmodernler, son derece aykırı ve heyecan verici fikirler üretiyorlar. Sosyologların büyük bir çoğunluğunun aksine Ritzer, bunların yok sayılamayacağını, sosyolojik teoriye dahil edilerek, yeni sosyoloji teorileri üretilebileceğini iddia ediyor.

KÜRESELLEŞME VE SOSYOLOJİNİN KRİZİ

Küreselleşme, ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan *"sihirli"* bir sözcük haline gelmiş; ünlü sosyolog Peter Berger'ın deyimiyle küreselleşme, Alman kömür endüstrisindeki gerilemeden, Japon gençlerinin cinsel alışkanlıklarını açıklamaya kadar geniş bir alanda kullanılan *"klişe"*ye

---

[65] Baudrillard, J. *Sesiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*, Çev. O. Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, 44-45. Ayrıca bu konuda Baudrillard şunları söylüyor: "Toplumsal ilişki" terimi karmaşık bir terimdir. "Toplumsal bir ilişki" ne demektir, "toplumsal ilişkinin üretimi ne demektir"? Burada her şey bir simülasyona dönüşmüştür. Toplumsal anında tanımlanmış bir ilişki midir? Böyleyse toplumsal ciddi bir soyutlama ve rasyonel bir cebir işlemine tutulmuş demektir. Burada her şey bir simülasyona mi dönüşmüştür? Belki de orada toplumsal ilişkinin başka bir işlevi vardır. Örneğin yok ediciliği yüzünden orda olabilir. Belki de toplumsal denen şeyin altına bir çizgi çekmekte ya da onun sonunu haber vermektedir. "Sosyal bilimler"se hem bu toplumsal ilişkiyi hem de toplumsalın sonsuzluğunu açıklamaya çalışmıştır. Oysa oynadıkları oyunu bozmak gerekmektedir. Çünkü *toplumsalın yaşamadığı toplumlar* da vardır; tarihsiz toplumlar. Bu toplumlarda simgesel zorunluluk ağları, ne "toplumsal"a, ne de "ilişki"ye dayanmaktadır. Toplumsal belki de bir yanılgıdır . Age. s.45-46.

[66] Wagner, P., *Modernliğin Sosyolojisi*, Çev. M.Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996, s.216.

[67] Ritzer, G., Age, s.216.

dönüşmüştür[68]. Berger'ın görüşlerine paralel bir biçimde, adeta geçmiş ve geleceğin kapılarını açacak anahtar bir kavram olarak görülen küreselleşmeyi, Bauman[69] da, *"parolaya dönüşmüş moda bir deyim"* olarak değerlendirmektedir. Bugün küreselleşmeye değinmeyen hiçbir toplumsal değerlendirme tam olmamaktadır.

Küreselleşmenin, 20. yüzyılın en anlamlı toplumsal sonuçlarından birisi olan, benzer bir tarih, kültür ve sosyal deneyime sahip olan ulus devletleri global bir köye dönüştürdüğü sıkça dile getirilmektedir. İlk defa Magellan 16. yüzyılda dünyayı 3 yılda dolaşmıştır. Bugün bu tur, gemilerle 1 haftadan daha kısa bir sürede yapılmaktadır. Uçakla 20 saatten, uydularla 2 saatten ve gönderilen elektronik sinyallerle 2 saniyen az sürede dünya dolaşılabilmektedir. Dünya değişmiştir. Yaşadığımız hayatı ve değişimi anlamak için, sosyolojinin de kendisini yenilemesi gerektiği sıkça dile getirilmektedir.

Küreselleşme tartışması aslında yukarıda kısaca incelediğimiz, postmodern sosyal teorideki gelişmelerin dışında değildir. Her ikisi de içinde yaşadığımız çağdaki dönüşüme, farklı perspektiflerden bakıyorlar. Postmodernite tartışmalarında da anıldığı şekilde, bugünkü dünyanın en çok vurgulanan karakteristiklerinden birisi, *parçalanmışlıktır*. Toplumsal hayattaki parçalanmışlığın arkasındaki en önemli faktörlerden birisi ise, küreselleşmedir.

Bugün bütün meslek grupları sosyolojinin kavramlarını kullanmakla birlikte, bu bilimin bir kriz içinde olduğu sıkça dile getirilmektedir. Dettling'e [70] göre bu krizin en önemli sebebi, *alışılagelen toplumun artık ortadan kalkmış olmasıdır*. Sadece daha

---

[68] Berger, P.; Four Faces of Global Culture.*National Interest*, Fall 1997, Issue 49.

[69] Bauman, Z.; *Küreselleşme*: Toplumsal Sonuçları, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı yay. İstanbul, s.7.

[70] Dettling, W.; Sosyoloji Komünizmin Çöküşünü Kestiremedi, *Sosyoloji ve Gelecek* içinde Çev. Ç.Özdemir, Eylül yay. Ankara, s.1-9.

uzun bir süre eski düzen içinde hareket etmek istemeyen bireyler vardır. Geleneksel politik alan artık boşalmıştır. Grevler ve protestolar hala var olsalar bile, günümüzün yürüyüşleri, geleceğe akış yerine, geçmişte yapılan cenaze marşları gibi olmakta ve küreselleşme düşüncesi doğrultusunda hiçbir siyasi hedefe ulaşmamaktadır.

Ancak bir başka sosyolog Kösler[71], Dettling'in "Toplumun olmadığı, sadece küreselleşen galakside sersemlemiş bireylerin olduğu" varsayımının açıkça sosyolojik bir hüküm tarafının olduğunu gösterir diyerek cevap veriyor. Nitekim yükselen bireyciliği de araştırmak yine sosyologlara düşmektedir. Kösler'e göre, geçmişte *iyi ve insancıl toplum arayışı* sosyolojinin temelinde vardı ve bu ruh sosyal bilimlerin motor gücüydü. Sosyolojideki dönüşümlere rağmen bu ruh, hala bir çok sosyologun kafasında mevcuttur. O'na göre sosyoloji daha uzun süre değer dışı tutulamaz ve değerlerle ilgilenmek zorundadır. Daha iyi toplum arayışından vazgeçilmesi, belki de sosyolojinin durumu hakkındaki memnuniyetsizliğin sebeplerinden birisidir. Sosyoloji anlam krizinden dolayı, yolunu kaybetmiş insanların sorunlarına eğilmelidir. Bir diğer ifade ile Kösler'in önerdiği sosyoloji, çağdaş gelişmelerin tam aksine değer koyucu bir sosyolojidir.

Ünlü sosyolog Dahrendorf[72], üniversitelerde bilim yapılmadığını iddia ediyor. O'na göre, üniversiteler, kendi çatısı altında çalışan bilim adamlarının, her şeyden evvel diğer bilim adamlarına hitap ettiği yer haline gelmiştir. Bunun anlamı, zeki insanlar üniversitelerde iyi toplum konusuyla ne kadar ilgilenirse ilgilensinler, kimse onları fark etmiyor demektir. Üniversitedeki bilim artık halka açık değildir. Dahrendorf, bu durumun değiş-

---

[71] Kösler, D.; Daha İyi Bir Toplum Arayışı, *Sosyoloji ve Gelecek* içinde Çev. Ç.Özdemir, Eylül Yay. Ankara, s.11-19.

[72] Dahrendorf, R.; Büroktarikleştirilmiş Bir Bilim Dalı, *Sosyoloji ve Gelecek* içinde Çev. Ç.Özdemir, Eylül Yay. Ankara, s.21-26.

tirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Öte yandan Peter Wagner'e göre ise, sosyoloji projesi bugün kökten değiştirilmelidir[73].

Günümüzde bir çok sosyolog, inceledikleri toplumlar hakkında çok az iyimserdirler. Onlar *ilerleme*den daha çok *değişim* hakkında konuşmaktadırlar. Ayrıca onlar sosyoloji için daha az hırslıdırlar. Çok azı doğal dünyada olduğu şekilde toplumların anlaşılabileceğine inanmaktadırlar. Çok azı geleceği tahmin yoluna gitmektedir. Ayrıca onlar halâ ilk sosyologları sevmektedirler[74]. Bir çok sosyolog, sosyolojin küresel bir perspektifte düşünülmesi gerektiğini savunuyor. Çünkü artık toplumlar birbirine bağımlı hale gelmişlerdir ve bir yerde karşılaşılan problemler başka yerlerde de vardır.

Martin Albrow[75], bütün disiplinlerin bir değişim sürecinde olduğunu vurgulayarak, sosyolojinin alanının yaşanan küresel/toplumsal dönüşümün kapsamı içinde yeniden tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. *Toplumun yeniden tanımlanmasında, onun transnasyonal eğilimi dikkate alınmalıdır.* Sosyoloji işini iyi yaparsa, değişen dünyaya uyum sağlamak için, daha iyiye doğru toplumu değiştirme şansımız o kadar artacaktır.

---

[73] Wagner, P.; Sosyolog Mütercim Mi? *Sosyoloji ve Gelecek* içinde Çev. Ç.Özdemir, Eylül yay. Ankara, s.39.

[74] Taylor, S.; *Sociology: Debates and Issues*, Edited by S. Taylor, MacMillan, 1999, s. 2.

[75] Albrow, M.; *Sociology*: The Basics Routledge, London,1999, s.xi.

3. SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Sosyolojik araştırma, bir tür *"toplumsal kazı"* çalışmasıdır. O, bazen *ihtiyaç*tan, bazen de sadece *merak*tan, bilinmezlerle dolu bir dünyayı keşif yolculuğudur. Toplumsal araştırma yöntemleri ise, çıktığımız bu keşif yolcuğunda izlenen *rotalar*dır. Onlar bazen deniz aşırı bir yolculuğun uzun menzilli, çok detaylı planlarıdır; bazen de yakın çevrenin mütevazı tasarımı. Bazıları için bu planlar, yolculuğun olmazsa olmazıdır; bazıları için de, sadece *esnek* birer *stratejisi*. Bu bölümün konusu, bir keşif yolculuğu olarak adlandırdığımız, sosyolojik araştırma süreci ve yöntemleridir.

BİLGİ, ARAŞTIRMA VE BİLİM OLARAK SOSYOLOJİ

Bilindiği gibi bilimsel bilgi, insanlığın sahip olduğu bilgi türlerinden sadece biridir ve modern zamanların ürünüdür. Oysa insanlık, tarihi boyunca bilimsel bilginin dışında, başka bilgi türlerine de sahip olmuştur. Sosyolojik araştırma süreci ile yöntem konusundaki tartışmalara geçmeden önce, bu alt bölümde öncelikle bilgi ve araştırma türleri kısaca açıklandıktan sonra, bir bilim olarak sosyoloji üzerinde durulacaktır.

Bilgi ve Araştırma Türleri

Sosyolojinin amacı, daha önceki bölümlerde de belirtildiği şekilde, içinde yaşadığımız dünyayı anlamak ve onu daha yaşanabilir bir yer haline getirmektir. Sosyologlar, bu amaçla, bilgiye ulaşmak için araştırmalar yürütürler. Bilindiği gibi insanlar, kendileri ve başkaları hakkında, meraklı varlıklardır. Bilimsel araştırmalar, bir taraftan bizim zihnimizi meşgul eden soruların cevaplarını ararken, diğer taraftan da küreselleşen bir dünyada, başka din, dil, kültür, siyasal ve toplumsal yapılarla, bizimkileri karşılaştırma imkanı vermektedir. Artık başka insanlarla aramızdaki *farklılıkları* ve *benzerlikleri* daha rahat görebiliyoruz. Bilindiği gibi insanlar dünyayı anlamak için, farklı bilgi türleri kullanmaktadırlar. Thomson ve Hickey[1], bu **bilgi türlerini** *deneyim* (experience), *kültürel gelenek*, *inanç* (faith), *otorite* ve *bilim* olmak üzere beş gruba ayırıyor:

Deneyim: Hepimiz için bilgiyi edinmenin en yaygın şekli, *"sınama yanılma"* yoluyla elde ettiğimiz deneyimlerimizdir. Bizler, aynı zamanda, etkileşim içinde bulunduğumuz başka insanlardan ve gruplardan öğreniriz. Eskilerin dediği şekilde *deneyim en iyi öğretmendir*. Ancak deneyim, bilginin elde öğrenilmesinde, son derece *sınırlı* ve *kişisel* bir süreçtir; insanların toplumsal ve kültürel geçmişlerinden çok büyük ölçüde etkilenir. Kişisel deneyimlerle kazanılan bilgi, büyük bir çeşitliliğe sahiptir. Bu çeşitlilik, hemen hemen her alanda, bilgi birikimimize katkıda bulunur.

Kültürel gelenek: Gelenek bir kuşaktan diğerine geçen *toplumsal pratiklerdir*. Kültür, gelenek içinde son derece önemli bir rol oynar. Örneğin Anadolu'da bazı köylülerin yazın yaylaya çıkıp kışın yeniden köylerine dönmeleri ya da bizim geleneksel kültürümüz içinde önemli bir yeri olan "büyüğe saygı, küçüğe

---

[1] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999s. 35-38.

sevgi" anlayışı, binlerce gelenekten sadece ikisidir. Yine Anadolu kültüründe önemli bir yeri olan Yaren sohbetleri, hem kendisi bir gelenektir; hem de mevcut geleneklerin gençlere aktarılmasında son derece etkili bir yoldur. Geleneksel toplumlarda bazı geleneklerin uygulanmaması hoşgörü ile karşılanırken, önemli geleneklerin çiğnenmesi durumunda, kişiler *toplusal dışlanma* veya *ölüme mahkumiyet* gibi cezalara çarptırılabilirler. Bu durum özellikle dinle ilgili gelenekler için söz konusudur.

İnanç *(faith):* Kişisel deneyimlerle doğrulanamayan hakikat olduğuna *iman* edilen **inanç**lar, hemen hemen her kültürde, bilginin en önemli kaynaklarından birisidir. Hakikatin ne olduğu konusunda kültürler arasında büyük farklar vardır. Daha küçük ve homojen olan toplumlarda uzlaşma nispeten daha fazladır; ancak, daha büyük ve heterojen toplumlarda, hakikat konusunda daha çok çeşitlilik söz konusudur. Bu toplumlarda farklı hakikatler ve dini inançlara aykırı düşünceler bir aradadır. Bilindiği gibi inançlar, geleneklerin ötesine gider ve bu *yoğun duygusal* bağlılıklarla desteklenir. İnançlar, bilginin önemli kaynaklarından birisidir. Tarih, inanç farklılıklarından doğan çatışmalarla doludur.

Otorite: Belli alanlarda *otorite* ya da *uzman* olarak kabul edilen insanların sahip oldukları bilgidir. Otorite genellikle güçle ilişkilendirilir. Liderlik konumunda olanlar, diğerlerinden daha bilgili görülürler ve başkaları üzerinde otoritelerini kullanabilirler. Ebeveynler, bilgi edinmede ilk otoriteyi oluştururlar. Çocuklar, eğer ailelerinin her şeyi bilmediğini fark ederlerse, büyük hayal kırıklığına uğrarlar. Yine ilkokul öğrencileri için, öğretmenleri nihai otoritedir. Buna karşılık ergenler, arkadaş çevresini bilgi kaynağı olarak görürler. Öte yandan günlük hayatımızda, sağlıkla ilgili konularda doktorların, yasal konularda da avukatların bilgilerine (otoritelerine) başvururuz.

Bilim: Doğrudan ve *sistematik* yoldan elde edilen ampirik kanıtları temel alan bilgidir. Gelenek, inanç ve otoriteden farklı olarak bilimsel bilgi, *somut deliller* ve *ampirik doğrulama* talep

eder. Bilim adamının hedefi, mümkün olduğu kadar *nesnel* ve *sistematik* bir biçimde, verileri *gözlemlemek, ölçmek* ve *yorumlamaktır*. Bilim, olayları anlamak için, *sebep-sonuç ilişkisi* üzerine kurulur. Deneyim, gelenek, inanç, otorite ve bilim, belirli gruplara özgü bilgi türleri değildir. Hepimiz onları farklı zamanlarda kullanırız. Örneğin modern dünyada bilimsel bilginin ağırlığına rağmen, bilim adamları, geleneğe ve deneyime güvenebilirler.

Bilimsel araştırmalar *ihtiyaç* gerekçesiyle yapılabileceği gibi, sadece *merak* duygusunu tatmin için de yapılabilir. Bir yazar **araştırmanın bilimsel amacını** en genel hatlarıyla, *keşif* (exploration), *betimleme* (descriptive) ve *açıklama* (explanation) şeklinde üç grupta topluyor:[2]

Keşfedici araştırma: Burada araştırmacı *yeni olanı* veya konuyla ilgili daha derinlerde olanı öğrenmeye çalışır. Araştırma projesi, alanın detaylı bir *haritasını* çıkarmayı amaçlar. Keşfedici araştırma "Burada neler oluyor?" sorusunu sorar.

Betimleyici araştırma: Teorik sorunlarla ilişkili bir biçimde, inceledikleri olguların açık ve kapsamlı bir *fotoğrafını* çekmek isterler; bir tür *durum tespiti* araştırmasıdır.

Açıklayıcı araştırma: Olguların betimlemesinin ötesine geçerek, onların arasındaki *nedensellik* ilişkilerini ortaya koymak ister. "Neden bu oluyor" ya da "bunu ortaya çıkartan en önemli faktör nedir" sorularını sorar.

BİLİM OLARAK SOSYOLOJİ

Sosyoloji, bilim olma iddiasındadır. Bu durum, sosyologları, insani durumu anlamak isteyen, gazeteci, filozof ve diğerlerinden ayırır. **Bilim**, olguları (facts) açıklamak ve kanıtlamak için

---

[2] Fulcher, J.; Scott, J.; *Sociology*, Oxford University Pres, 1999, s.73.

üzerinde uzlaşma sağlanan yollar kümesini ifade eder. Diğer bilimlerle birlikte **sosyoloji beş ana özelliği** paylaşır:[3]

a. Sosyoloji, sistematik gözlemle elde edilen kanıtlara dayanır. O, *ampiriktir;* gerçeklere dayanır. Sosyologlar, bağımsız gözlemle doğrulanmış enformasyona dayanırlar. Onlar, deliller isterler. Spekülasyon ve ön sezilerin diğer bilimlerde olduğu gibi, sosyolojide de bir işlevi vardır. Onlar, araştırma için yeni rotalar önerirler; fakat bütün sonuçlar, kabul edilmeden önce ampirik bir teste tabi tutulmalıdırlar.

b. Sosyoloji, *hata ve önyargıları en aza indirmeye* çalışır. Sosyologlar, bu amaçla kontrol grupları benzeri teknikleri kullanırlar. Bilimsel araştırma raporları, sonuçların güvenilirliğinin ölçümünü de içerir.

c. Sosyoloji, *kamusal* bir iştir. Sosyologların bulgularını ve metotlarını başkaları değerlendirebilir ve bağımsız olarak test edebilir. Aynı verilere bakarak sosyologlar farklı sonuçlara ulaşabilirler. Araştırmanın sorgulanması, sosyolojiye kendini düzenleme imkanı sağlar. Sonuçlar mutlak değildir. Onlar daima test edilmeye, sorgulanmaya ve revizyona açıktır.

d. Sosyoloji *genellemeler* yapar. Sosyologlar, aile üyeleri ile mülakat yaptıklarında, onlar sadece o ailedeki bireylerle ilgilenmezler, aynı zamanda bütün ailelerin de genel eğilimlerini anlamak isterler. Böylece bilim adamları, sosyolojik araştırma ile *"özeldeki genele"* ulaşmayı amaçlar.

e. Sosyologlar, birbiri ile ilişkili olguları ve **teori** üretmek için temelde yatan *prensipleri* ararlar. Sosyologlar sadece tasvir etmez, aynı zamanda açıklamalar (explanation) yaparlar. Onlar, sosyal olguların *sebeplerini,* toplumsal grupların *fonksiyonlarını,* toplumsal eylemin *anlamını* bilmek isterler. *Teori,* sosyologların olayları *açıklama, anlama* ve *tahmin*de bulunmalarına yardımcı olur.

---

[3] Gelles, R.J.; Levine, A.; *Sociology: An Introduction,* Fifth Edition, McGroaw-Hill,Inc., 1991, s.6.

SOSYOLOJİK ARAŞTIRMA SÜRECİ

Problemin Tanımlanması:

Sosyolojik araştırma sürecinde ilk aşama problemin tanımlanmasıdır. Biz toplumsal dünya hakkında merak ettiğimiz konuları, test edilebilir bilimsel araştırma sorularına dönüştürürüz. Test edilemeyen konular, bilimsel araştırma alanının dışında kalır. Örneğin Tanrı'nın var olup olmadığını bilimsel yöntemlerle araştırmak ve test etmek mümkün değildir. Araştırma probleminin oluşturulmasında bir çok faktörün etkisi olabilir. Mevcut teoriler kadar, daha önceki araştırmacıların bu süreçte ulaştığı sonuçlar, yeni araştırmaların ateşleyicisi olabilir. Veya sadece araştırmacının "neden insanlar, toplu taşıma araçlarını değil de, özel vasıtaları seçerler?" gibi, herhangi bir konudaki *kişisel merakı* rol oynayabilir.[4] Bazı yazarlar, sosyolojik araştırma sorularını, bir bulmacaya (puzzle) benzetirler.

Literatür Taraması:

İyi bir araştırmacı, seçtiği konuda, o alanının otoritelerinin ne yazdığını okumalı ve gereksiz tekrarlardan kaçınmalıdır. Hatta araştırmacılar devrim yaratacak görüşlere sahip olduklarına inansalar bile, geçmişte o konuda çalışmış düşünürleri dikkate almalıdırlar. Gerektiğinde onların hatalarını düzetebilir veya o alanda yeni gelişmelere öncülük edebilirler. Her şeyden önemlisi ilgili literatürü okuma, araştırmacının daha önce düşünmediği boyutlarda yeni açılımlar yapmasını sağlar[5]. İlgili literatür dikkatli okunmadığında, devrim yaratacağını düşündüğünüz bazı görüşleriniz, *"tekerleğin yeniden keşfetmiş"* olmakla eleştirilebilir.

---

[4] Turner, J.H.; *Sociology: Studying The Human System*, Goodyear Pub., 1978, s.25.

[5] Ferrante, J., *Sociology: A Global Perspective*, WadsworthPublishing Company, California,1992,s.62.

Hipotezlerin ya da Araştırma Stratejisinin Belirlenmesi:

İlgili literatür taranıp, bu alanda yazılmış başka dokümanlar okunduktan sonra, araştırmacı, sosyolojik teorilerin de katkısıyla, *olgular arasındaki ilişkileri* öngörmeye çalışır. İki veya daha fazla faktör arasındaki kurulan spekülatif iddialar, **hipotez** olarak adlandırılır. Bir diğer ifade ile hipotez, *verili bir kuram deki kavramlar arasında gözlenen ilişkiyi* (nedenselliği) *konu alan test edilmemiş bir iddiadır.*[6] Hipotez, bize araştırmamızda *ne aradığımızı* söyler. Anlamlı olabilmesi için mutlaka *sınanabilmesi* gerekir. Yine hipotezin *spesifik* olması gerekir. Örneğin "Bursa bul'dan daha hoştur" şeklindeki bir hipotez çok fazla geneldir ve yeterince açık değildir. Hipotezler belli *değişkenleri* içerir[7]. Sosyolojik araştırmalarda, din, cinsiyet, meslek vb. birer değişkendir.

Hipotez geliştirmede sosyologlar iki veya daha çok değişken arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırlar. Eğer bir değişkenin diğerini etkilediği varsayılıyor ise, o **bağımsız değişken** olarak adlandırılır. Buna karşılık **bağımlı değişken** ise, bağımsız değişken tarafından etkilenen değişkendir[8]. Örneğin "Büyük ekonomik krizler, intihar oranlarında artışa yol açar" şekildeki bir hipotezde, ekonomik kriz bağımsız, intihar oranlarındaki artış ise bağımlı değişkendir.

Ancak bu yöntemi, *pozitivist/nicel*[9] anlayışa dayanan araştırmacılar kullanırlar. Buna karşılık *yorumlayıcı/nitel* araştırma

---

[6] Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve sanat yayınevi, Ankara, 1999, s.303.

[7] Marshall, G., Age, 138.

[8] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: 1995, s.35.

[9] Pozitivist araştırma şu aşamalardan geçer:1.Teoriden hipotez çıkarsamak; 2.Hipotezin operasyonel kavramlarla ifade edilmesi. Yani değişkenlerin nasıl ölçüleceğinin belirlenmesi ve iki veya daha çok değişken arasında nasıl bir ilişkinin öngörüldüğünün belirlenmesi; 3.Operasyonel hipotezin test edilmesi. Bu aşamada tecrübi ve akli bir uygulama yapılması gerekir; 4.Çalışmanın sonuçlarının incelenmesi. Sonuçlar teoriyi doğrulayacak ya da reddedecek nitelikte olabilir; 5.Eğer gerekli ise, teorinin sonuçlar ışığında gözden geçirilmesi veya üzerinde değişiklikler yapılması" Bkz. Altunışık, R.; Coşkun, R.; Yıldırım,E.; Bayraktaroğlu, S.; *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya Kitapevi yayını, Adapazarı, 2001, 55-6.

yöntemini benimseyenler, bu aşamada, öncelikle yapacakları araştırmanın problematiğini (sorunsalını) belirlemek yoluna gitmektedirler. Yorumlayıcı yaklaşım, deneklerin, sosyal olguya atfettikleri *anlama* odaklanmayı tercih eder; araştırmacı *"ne, niçin oluyor?"* sorusuna cevap bulmaya çalışır.[10]

Verilerin Toplanması ve Yorumlanması:

Araştırmacı, daha sonra materyallerini nasıl toplayacağına karar vermelidir. Farklı araştırma yöntemlerinden hangisinin seçileceği, araştırmanın genel amacına ve incelenecek toplumsal davranışın boyutlarına bağlıdır.[11] Geniş kapsamlı kamuoyu araştırmaları için, **survey** yöntemi uygun iken, bazılarında da mülakat ya da *katılımcı gözlem* daha uygun olabilir. Öte yandan araştırmanın uygulanması aşamasında, önceden öngörülemeyen zorluklar doğabilir. Hazırlanan anketin uygulanmasını, hedef kitleyi oluşturan kişiler ya da kurumlar reddedebilir. Örneğin işyerlerinde cinsel tacizi konu alan bir araştırmanın uygulanmasına bir çok işyeri hayır diyecektir.

Verilerin toplanmasından sonra, benimsenen araştırma stratejisine göre, elde edilen veriler yorumlanır veya bir takım nicel tekniklerle analiz edilir. Bu tekniklerin hangilerinin kullanılacağı, sosyoloji bilgisinin yanında, oldukça iyi derecede istatistik bilgisini gerektirmektedir. Günümüzde istatistikçiler, sosyal bilimcileri, bu teknikleri yeterince kavrayamadan kullandıkları için eleştirmektedirler.

Araştırma Raporunun Yazılması:

Son aşamada, pozitivist/nicel tekniklerle çalışan bir araştırmacı, varsayımlarının doğrulanıp doğrulanmadığını, dayandığı teorik temelleri dikkate alarak tartışacaktır. Eğer hipotezler

---

[10] Altunışık, R.; Coşkun, R.; Yıldırım,E.; Bayraktaroğlu, S.; Age. s. 55.

[11] Giddens, A./1; *Introduction To Sociology*, Norton, London, 1996, s. 22.

yanlışlanmışsa, bu durumda raporunda belirtilecektir. Dolayısıyla teori yeniden tartışmaya açılacaktır. Bu araştırmacının bulguları başka araştırmalar için yeni bir veri oluşturacaktır.

Buna karşılık, başlangıçta net hipotezleri ve büyük boy teorik çerçeveleri olmaksızın yola çıkan yorumlayıcı araştırmacılar, bu son aşamada, bulguları, çok fazla genelleştirmeden ve kendi öznel kanaatlerini de göz ardı etmeden, yazmak yoluna gideceklerdir. Yazılan raporlar, makale, kitap vb. şekilde okuyucuya ve diğer araştırmacılara ulaştırılacaktır.

NİCEL (KANTİTATİF) ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Nicel yöntem, çok büyük ölçüde istatistiki ve matematiksel tekniklere dayanır. İkinci Dünya Savaşından önce eğitilmiş sosyologların çok büyük bir bölümü, nitel (kalitatif) yöntemlere güvenmelerine rağmen, son 50 yıl içinde, nicel yöntemler artan bir şekilde öne geçmiştir. Sosyologlar günümüzde çoğunluk olarak nicel yöntemleri kullanmaktadırlar. Nicel yöntemi daha iyi anlamak için, "Ne kadar çok çalışırsanız, o kadar yüksek notlar alırsız" şeklinde bir iddiayı düşünün. Bu soruyu nicel yöntemlerle cevaplamak için bir grup öğrenciyi alıp, kaç saat çalıştıklarını hesap etmeniz ve onlara not ortalamalarını sormanız gerekir. Eğer bu iddia doğru ise, çok çalışan öğrencilerin, not ortalamaları daha yüksek olacaktır.[12]

Daha öncede ifade edildiği şekilde, nicel araştırma teknikleri, sosyal teoride, pozitivist bilim anlayışı içinde yer alır. Comte, Durkheim gibi sosyologların teorilerine dayanan ***pozitivist bilim paradigmasının özellikleri*** şunlardır:[13]

---

[12] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., *Sociology for the 21st Centry*, Printice Hall, New Jersey, 1997, s. 20.

[13] Yıldırım, A.; Şimşek, H.; *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1999, s.3-4.

- *Gerçeklik basittir.* Evren, etkileşimsiz, kendi içinde tekdüze, farklı ve kendine özgü sistemlerin bir toplamıdır. "Bir şey" parçaların toplamıdır.
- *Hiyerarşi düzenin ilkesidir.* Sistemler en basitten en karmaşığa kadar hiyerarşik bir sırada sınıflanabilirler. Bu ilke, çeşitli alanlarda farklı yansımalara neden olmuştur. Örneğin, toplumsal sistemlerde toplumun belirli üyelerinin ikinci sınıf vatandaş (kadınlar, azınlıklar ve farklı ırktan olanlar) olarak görülebileceği, monarşik sistemlerde kralların dokunulmazlıkları olması gerektiği, Kimya'da elementlerin periyodik tablosunun oluşturulabileceği ve doğal dünyanın en basitten gittikçe karmaşıklaşan organizmalara doğru taksonomik olarak düzenlenebileceği şeklindeki anlayışlar bu ilkenin farklı yansımaları olarak görülebilir.
- *Evren mekaniktir.* Evren saat gibi çalışan mekanik bir obje ya da bir makinadır. Enerjisi bitinceye kadar belli bir düzende devinimini sürdürür.
- *Gelecek ve yön belirlidir.* Evren, eğer saat ya da makine gibi çalışan bir olgu ise, evrenin geleceği, kesin biçimiyle, önceden kestirilebilir. Geleneksel matematiksel modellerin oluşturulması ve yeterli hesaplama gücü ile herhangi bir sistemin davranışı önceden kestirilebilir.
- *Nedensellik ilişkisi.* Newton'cu evrende parçalar arasında nedensellik ilişkisini biliyorsak, bu ilişkinin sonuçlarını da açıklamak mümkündür.
- *Değişim niceliksel ve birikim şeklindedir.* Sistemler birikim yoluyla gelişirler, yani değişim sisteme bir yeni parça ya da boyut ekler. Niteliksel veya sıçramalı değişim çok seyrektir.
- *Nedensellik zorunluluktur.* Bilme, akıl yoluyla anlama ile olasıdır ve bu süreçte, gözlemci ve gözlenen kesin sınırlarla birbirinden ayrılmıştır. Yani akıl yürütmenin ilkeleri ve süreçleri belirlenmiştir ve herkes bu ilkeleri ve süreçleri kulla-

narak bilinmeyeni nesnel bir yaklaşımla anlama ve ölçme çabası içine girebilir.

Nicel/pozitivist bilim paradigmasına dayan araştırma yöntemlerinden kuşkusuz en popüler olanı, toplumsal anket araştırması (survey) dır.

Toplumsal Anket Araştırması (Survey)

Toplumsal anket araştırması (survey) yöntemi, *"nicel araştırma"*, *"değişken analizi"* veya *"toplumsal istatistik"* olarak da bilinir. Ölçme ve istatistiki araştırmayı içerir. Bu tür araştırmaları tercih eden araştırmacılar, *epistemolojik* açıdan, toplumsal araştırmanın birincil amacının *toplumsal düzenlilikleri* keşfetmek olduğunu iddia ederken; *ontolojik* bağlamda, toplumsal dünyada bir *düzen* olduğunu varsayarlar. Yöntem olarak ise örneklem, soru formu, ölçüm, göstergeler, seçim, kodlama, korelasyon ve çok değişkenli analizleri kullanırlar[14].

Toplumsal anket araştırması, kantitatif yöntem içinde en yaygın veri toplama yoludur. Bu tür araştırmaların avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:[15]

- Bu yöntemin bazı bakımlardan yürütülmesi daha *kolaydır.*
- *Kısa sürede* çok *geniş bir kitleye* ve enformasyona ulaşmak mümkündür.
- Diğer yöntemlerin kullanılamadığı *mahremiyet* içeren konularda bu çalışmaları yürütmek uygundur.
- Yapılandırılmamış gözlemlerdeki bir çok *önyargılardan* kurtulmak mümkündür.
- Toplanan veriler, *istatistiki yöntemlerle* rahatlıkla kullanılabilir.

---

[14] Pawson, R.; Methodology, in Taylor, S.; *Sociology: Issues and Debates*, MacMillan Pub. London, 1999, s.24.

[15] Bkz.Turner, J.H.; *Sociology: Studying The Human System*, Goodyear Pub., 1978, s.30 ve Coser, Rhea, Steffan, Nock, Introduction Sociology, HBJ., 1983, s. 41.

Toplumsal anket araştırmaları, Türkiye'de de çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle kamuoyunun eğilimlerini ölçmeye yönelik araştırmalar, bunların en popüler olanlarıdır. Anket araştırmaları, bilimsel araştırmanın inceliklerine uymadan yapıldığı takdirde, sonuçlar yanıltıcı olabilir. Nitekim anket çalışmaları, en çok istismar edilen araştırmalar arasında yer almaktadır.

Ayrıca anket yöntemi ile detaya inmek zordur; fakat, bütün deneklerle görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda, bu tür araştırmaları kullanmak zorunluluk haline gelmektedir. Anket araştırmalarında kullanılan soru formu, **kapalı uçlu** olabileceği gibi **açık uçlu** da olabilir. Kapalı uçlu sorularda seçenekler, araştırmacı tarafından belirtilirken, açık uçlu sorularda seçenekler sunulmaz. Dolayısıyla soruyu cevaplayanlar, daha rahat bir biçimde ve nispeten daha detaylı cevaplandırabilirler; ayrıca araştırmacının düşünmediği bir çok konuda, önceden öngörülmeyen oldukça ilginç sonuçlara da ulaşmak mümkündür. Ancak kapalı uçlu soruları da bilgisayar programlarında değerlendirmek daha kolaydır.

Örneklem: Üniversiteye başladığımızda, ilk istatistik dersimizde hocamız üç tür yalan vardır; bunlar, yalan, kuyruklu yalan ve bilimsel/istatistiki yalandır demişti. Aslında anket çalışmaları, doğru örneklem uygulanmadığı takdirde, bu üçüncü gruba dahil edilebilir. Nitekim her seçim öncesinde, sonuçları büyük ölçüde birbiriyle çelişen ve kamuoyunu etkilemeye yönelik anketler buna örnek gösterilebilir.

Örneklem geniş bir nüfus ya da evren hakkında, onun yalnızca bir parçası (yani örneklemi) aracılığıyla bilgi toplama ya da çıkarsamalar yapma yöntemi olarak tanımlanmaktadır[16]. Konunun uzmanları, araştırma evreninden, amaca uygun ör-

[16] Marshall, G., Age. s.565.

neklem seçiminde kullanılacak teknikleri dört gruba ayırmaktadırlar:[17]

- *Tesadüfi örneklem*: Seçimin rastlantısal yapıldığı bu örneklem şekli kendi içinde basit tesadüfi örneklem ve sistematik tesadüfi (katmanlı) örneklem şeklinde ikiye ayrılır. Burada esas unsur, şans oyunlarında uygulanan "eşit seçilme" ilkesidir.
- *Tabakalı örneklem*: Bu da kendi içinde, orantılı ve orantısız tabakalı örneklem şeklinde ikiye ayrılır. Burada tabakaların örnek içindeki sayısal ağırlıkları önem kazanır.
- *Küme örneklemesi*: Araştırmanın evrenini oluşturan birimlerin, tam olarak listelenmediği hallerde küme örneklemesi yolunu kullanırlar.
- *Bilinçli (mantıki ya da yargısal) örnekleme*: Bu örneklem yöntemi de monografi, kota ve tipik birimler (güdümlü) örnekleme şeklinde kendi içinde üçe ayrılır. Tesadüfi örneklemin yapılamadığı durumlarda kullanılır.

Toplumsal araştırmalar, yukarıda ana başlıkları belirtilen örneklem yöntemlerinden herhangi birinin gereklerine uymadığı takdirde, sonuçlar büyük ölçüde yanıltıcı olacaktır. Örneğin, Türkiye'de seçmenlerin siyasi eğilimleri ile ilgili olarak, örneklemi sadece İzmir'den seçerseniz alacağınız sonuç ile Konya'dan seçerseniz alacağınız sonuçlar birbirinden farklı olacaktır. Ancak, doğru örneklem, doğru sonuçlara ulaşma şansını artıracaktır.

Deney Yöntemi

Deney, *kontrollü bir ortamda, iki veya daha çok değişken arasında, ilişkilerin incelenmesi* yöntemidir. Örneğin bir firma, ellerin-

---

[17] Bkz. Gökçe, B., *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş yayınları, Ankara, 1999, s.133-141.

deki eğitim filminin, çalışanların moralleri üzerindeki etkisini öğrenmek istiyor. Öncelikle moral durumlarını ölçmeye yönelik bir soru formu oluşturulur. Daha sonra araştırmanın uygulanacağı grup tesadüfi olarak seçilir ve bu grup ikiye ayrılır. Bunlardan birincisine (*deney grubuna*) film izletilir; ikicisini oluşturan *kontrol grubuna* ise izletilmez. Daha sonra, araştırmacı bu grupların moral durumlarını ölçer. Eğer film istenen etkiyi yapmış ise, deney grubunda moral durumunun, kontrol grubundan daha yüksek olması gerekir. Buna karşın kontrol grubunda da bir değişime olamaması beklenir. Eğer bu gerçekleşmişse, araştırmacı, izlenen filmin, çalışanların moral durumunu yükselttiğini iddia edebilir.[18]

Deney yönteminin bazı riskleri de vardır. Deney yöntemi konusunda oldukça popüler araştırmalardan birisini 1930'lı yıllarda Harward Üniversitesi'nden, Elton Mayo ve arkadaşları tarafından yürütülen Hawthorne araştırmalarıdır. *Hawthorne etkisi* olarak da bilinen bu araştırmalarda, başlangıçta fiziki koşulların verimlilik üzerindeki etkisi ölçülmek istenmiştir. Bu amaçla araştırmacılar, çalışma ortamında iyi aydınlatmanın verimliliği artıracağını varsaymışlardır. Nitekim ışığın artırılmasıyla verimlilikte artmıştır. Bir sonraki aşamada ise, ışıklar kısılmıştır; ancak ışığın azalmasına rağmen verimlik artmaya devam etmiştir. Araştırmacılar, daha sonra şunu fark etmişlerdir: Verimliliğin artışının ana sebebi, ışıklandırma değil; çalışanların *gözlem altında olduklarını düşünmeleri*dir. Bu deney bize göstermiştir ki, insanların dünyasında deney yapmak, diğer canlılarınkinden çok daha karmaşık ve zordur. İnsanlar, deney ortamında, her zamanki davranışlarından uzaklaşabilirler.

---

[18] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., Age, s.22.

Karşılaştırmalı Araştırma ve Tarihsel Analiz Yöntemi

Karşılaştırmalı araştırma sosyolojide yaygın olarak kullanılır. Belli alanlarda karşılaştırmalı araştırmalar yapmak oldukça aydınlatıcıdır. Örneğin ABD'deki boşanma oranlarını ele alalım. Bu ülkede boşanma oranları, İkinci Dünya Savaşından sonra hızla artmıştır. Günümüzde, her yüz evlilikten 60'ı on yılını tamamlamadan boşanma ile sonuçlanmaktadır. İstatistikler aile hayatında, çok derin bir değişikliğin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.[19] Acaba bu değişiklik sadece ABD'ye mi özgüdür? Örneğin Batı Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de durum nedir? Biz farklı ülkeleri karşılaştırarak daha anlamlı sonuçlara ulaşabiliriz. Nitekim bezer şekilde boşanma oranları Batı Avrupa ülkelerinde de hızla artmaktadır. Türkiye açısından ise, boşanma oranları bu ülkelerdeki kadar olmasa bile, artış eğilimindedir.

Karşılaştırmalı araştırmalara benzer şekilde, tarihsel analizler de, sosyolojik araştırmalarda sıkça kullanılır. Sosyologlar, tarihi kendileri için bir *laboratuar* olarak görürler. Bu amaçla doğrudan geçmişteki olaylarla ilgili araştırmalar yaparlar. Örneğin geçmişe ait arşivler, istatistikler ve diğer belgeler sosyolojik araştırmaların en önemli veri kaynaklarından bazılarını oluşturur. Ayrıca sosyologlar, bu iki yöntemi bir arada da kullanmaktadırlar. Özellikle günümüzün bilgisayar ortamında, geçmişe ait milyonlarca veriye ulaşmak çok daha kolay hale gelmiştir.

NİTEL (KALİTATİF) ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Nitel araştırma yöntemleri, insanların toplumsal eylemlerinin anlamlarını yorumlamaya yönelik sistematik gözlemlerdir. Bu araştırma yöntemini daha iyi anlayabilmek için, yorumla-

---

[19] Giddens, A.; Age, s. 26-27.

macı bilim paradigmasının temel özelliklerini bilmemiz gerekir. Nitel araştırma yöntemlerinin temelini oluşturan **post pozitivist yorumlayıcı bilim paradigmasının özelikleri** şunlardır:[20]

- *Gerçeklik karmaşıktır.* Değişkenlik, çeşitlilik ve karşılıklı etkileşim bütün sistem ve olguların doğal özelliğidir. Her sistem kendine özgü birtakım özellikler geliştirir.
- *Heterarşi düzendir.* Sistemler, hiyerarşik ve piramitsel değil, aksine önceden kestirilemez karşılıklı sınırlılık, etkileşim ve hareketlerle belirlenen heterarşik düzenlerdir.
- *Evren holografiktir.* Evren, bileşenlerin ayrıştırılıp, tekrar tersi bir süreçle yerlerine yerleştirildiği mekanik bir yapı olarak anlaşılamaz. "Her şey" birbiri ile ilintilidir, her parça bütünün bilgisini taşır.
- *Gelecek ve yön belirsizdir.* Olasılıklar bilinebilir, ancak kesin sonuçlar kestirilemez. Geleceğin belirsizliği doğanın koşuludur.
- *İlişkiler doğrusal değildir ve karşılıklı nedensellik vardır.* Bir sistemin parçaları arasında ilişkinin yönü kestirilemez. Örneğin A'nın B'ye neden olması yerine belki A ve B karşılıklı etkileşir, evrimleşir ve değişirler.
- *Değişim morfogenetiktir.* Düzen düzensizlikten doğabilir. Sistemler, nicel değişimlerden çok nitel değişimi yansıtacak şekilde çeşitlilik, açıklık, karmaşıklık, karşılıklı nedensellik ve belirsizlik gösterirler.
- *Gözlemci belli bir perspektife sahip katılımcıdır.* Gözlemci gözlemlenenden soyutlanmış ve uzak değildir. Nedensellik diye bir şey yoktur, fakat perspektif vardır. Perspektif belli bir açı ve uzaklıktan bir görüş anlamına gelir. Yani nereden baktığınız ne gördüğünüzü de etkiler. Tek başına hiçbir yaklaşım ya da yöntem bütüncül bir anlayış ortaya koyamaz. Her-

---

[20] Yıldırım, A.; Şimşek, H.; Age. s.7-8.

hangi bir olguya ilişkin bütüncül anlayış ancak çoklu perspektifler yoluyla elde edilebilir.

Yorumlayıcı paradigma, bir çok bakımdan bir önceki bölümde değinilen postmodern sosyal teori ile örtüşür. Bu özellikler, farklı paradigmaların karakteristikleri olarak düşünülmelidir. *Bilim adamları genelde, pür olarak tek bir paradigmaya dayanarak araştırma yapmazlar.*

Etnografik Mülakat ve Katılımcı Gözlem:

Daha önce nicel araştırma yöntemleri arasında değindiğimiz sosyal anket (survey) yönteminde, araştırmacı, bir soru formunu uygular. Etnografik görüşme yönteminde ise, oldukça farklı bir yöntem izlenir. Bu yöntem, *"insanların incelenmesin"*nden daha ziyade*"insanlardan öğrenme"*yi ifade eder. Etnografik görüşme, insanlar ve onların davranışları hakkında, olabildiğince çok şey öğrenme çabasıyla, araştırmacının konuşma tekniğidir. Etnografik araştırmacılar, belirli kültürlere veya alt kültürlere odaklanırlar; onların davranışlarının anlamını, nasıl yaptıklarını anlamaya çalışırlar. Etnografik görüşmeciler, araştırma ve analizde objektifliklerini sürdürmeye özen gösterirler. Onların yöntemleri, görüşme yapılan kişilerle oldukça yakın/samimi geçtiğinden dolayı, araştırmacı, kendileriyle çalıştığı insanlarla *güven* ve *empati* kurmak zorundadır. Fakat, bu durum, araştırmacıyı amacından saptırmamalı veya sübjektif gözleme yol açmamalıdır. Bulgular çarpıtılmaksızın yorumlanmalıdır.[21]

Bir diğer ifade ile, etnografik yöntem, hem bir toplumsal grubun davranışının dolaysız biçimde gözlemlenmesini, hem de buna bağlı olarak yazılı bir betimleme üretimini ifade eder. *Alan çalışması* olarak da bilinir. Etnografik araştırmanın başlıca tekniği katılımcı gözlemdir[22].

---

[21] Thomson, W.E.; Hickey, J.V.; Age, s.50-1.

[22] Marshall, G.; Age. s.216.

Katılımcı gözlem yönteminde araştırmacı, incelediği grupla veya toplulukla birlikte yaşar; bazen onların faaliyetlerinin bir parçası olur. Katılımcı gözlemin temel amacı, Weber'in *verstehen* (yorumlayıcı anlama) anlayışına benzer bir biçimde, inceleme nesnelerinin öznel dünyalarına girmek ve bu dünyalara, onların bakış açılarıyla bakmaktır. Bu yöntemde araştırmacı, araştırdığı kişilere amacını baştan açıklamalıdır. Onlarla işbirliği içinde olmalıdır. Ancak, araştırmacı daima hayal kırıklığına uğrayabilir; çünkü grup üyeleri, açıkça konuşmayı reddedilebilir. Bazen de tehlikeli olabilir. Örneğin suç işleyen bir çeteyi inceleyen araştırmacı, polis muhbiri olarak görülebilir veya rakip çetelerin çatışması arasında kalabilir. Bu yöntemin, toplumsal hayat hakkında, diğer yöntemlerden daha zengin enformasyon sağlamak gibi avantajları vardır. İçlerine girildiği için, insanların hangi davranışı neden yaptığını doğru anlama şansı daha yüksektir. Araştırmacıya esnek çalışma imkanı sağlar. Fakat çok küçük grupları incelemek gibi kısıtları vardır. Kalabalık gruplara uygulanması mümkün değildir. Geri çevrilme tehlikesi yanında, araştırmacı kendisini incelediği grup ile özdeşleştirerek, onlardan birisi olarak görebilir ve dışarıdan bakan gözlemcinin perspektifini kaybedebilir.[23] Bir diğer ifade ile bu yöntemde araştırmacı, tarafsız kalmayı tercih ettiğinde olayları, incelediği kişilerin gözüyle görememe; buna karşılık aşırı yakın/yoğun ilişki halinde ise, tarafsız kalamama gibi bir açmazla karşı karşıyadır. Ayrıca katılımcı gözlemde, araştırmaların sonuçlarını genelleştirmek son derece güçtür; çünkü araştırmanın evreni çok küçük bir cemaat ya da grup ile sınırlıdır.

Örnek Olay

Nitel alan araştırmacıları, belirli kişi, grup veya olayların derinlemesine gözlemini içeren, örnek olay çalışmaları yapabilirler. Örnek olay incelemesi, konu olarak bir tek örneği seçen ya

[23] Giddens, A.; Age. s.23.

da bir toplumsal oluşumun birkaç seçme örneğini (cemaatler, toplumsal gruplar, işverenler, olaylar, yaşam öyküleri, aileler, işyeri takımları, roller ya da ilişkiler gibi) alıp, bunları incelemek üzere çeşitli yöntemlerden yararlanan bir araştırma tasarımıdır. Bu yaklaşım için örneklerin seçimini belirleyen kriterler, araştırma tasarımı ve onun teorik doğruluğu açısından son derece önemlidir. Örnek olay araştırmalarının kapsamına şunlar girebilir: Tipik, tanımlayıcı ya da sapkın örneklerle ilgili tasvir edici raporlar, politika araştırmasında yararlı pratiklerle ilgili anlatımlar, bir örgütte uygulama sonrasında politika değerlendirmeleri, aşırı ya da stratejik durumlara odaklanan incelemeler.[24]

Örnek olay araştırması yapanlar, olabildiğince detaylı enformasyon toplarlar. Tipik örnek olay araştırmaları, etnografik görüşme ve katılımcı gözlem gibi diğer nitel araştırma yöntemlerini de çalışmasında kullanır. Örnek olay araştırması, bazı yazarlara göre bir yöntemden ziyade bir *araştırma stratejisini* ifade eder. Bu geniş strateji ve araştırma düzeninde, nicel veriler de kullanılabilir. Ancak örnek olay çalışmaları, nitel araştırmalardır. Bu yöntemde, veri toplama teknikleri, gözlem, mülakat ve anketlerdir. Emek yoğun bir araştırmadır. Özellikle örgütlerdeki sosyal süreçlerin anlaşılması, örnek olayın güçlü yönü olarak değerlendirilmektedir. Örnek olay araştırmasında izlenen aşamalar şunlardır:[25]

- *Örnek olay seçimi*: İlk aşamada araştırmanın gerçekleştirileceği örgüt, grup ya da birey vb. belirlenir.
- *Seçilen grupla bağlantı kurulması*: Seçilen araştırmanın uygulanacağı grup ya da örgütten, araştırma için izin alınır.
- *Teorik çerçevenin çizilmesi*: Bu konu ile ilgili daha önce yapılmış akademik çalışmalar gözden geçirilir.

---

[24] Marshall, G., Age, s. 568.

[25] Altunışık, R.; Coşkun, R.; Yıldırım, E.; Bayraktaroğlu, S.; Age. s. 203-8.

- *Sistematik veri toplama*: Konu ile ilgili veriler, doküman, gözlem, mülakat ve toplantılara katılma yoluyla sistematik bir biçimde toplanır.
- *Veri analizi*: Elde edilen veriler, bilimsel araştırma yöntemleri ile analiz edilir. Daha sonra da elde edilen verilerle ilgili genelleme yapılıp yapılamayacağı tartışılır. Ancak örnek olay yönteminin nihai amacı, genelleme yapmaktan ziyade problemin özüne ulaşmaktır.

Yaşam Öyküsü (Life History)

Deneysel araştırmaların aksine, yaşam öyküsü bütünüyle sosyolojiye ve sosyal bilimlere ait bir araştırma yöntemidir. Doğa bilimlerinde bu tür araştırmaların yeri yoktur. Yaşam öyküsü yaklaşımı, belirli bireyler hakkındaki toplanan *biyografik* materyallere dayanır. Değerler ve tutumların gelişimi üzerinde diğer araştırma yöntemleri, genelde yaşam öyküsü kadar malumat sağlamaz. Ancak yaşam öyküsü yöntemi nadir olarak, tümüyle ilgili kişinin hatıralarına dayanır. Örneğin mektuplar, raporlar, gazete yazıları hem kişisel enformasyonun doğruluğunu kontrol etmek, hem de yeni bilgiler toplamak için bu yaklaşım içinde kullanılır. Sosyologlar yaşam öyküsü yaklaşımı konusunda faklı görüşlere sahiptirler. Bazıları, yararlı bilgiler toplamak için güvenilir bir yaklaşım olmadığını iddia ederken, bazıları da, diğer araştırma yöntemlerinin yapamadığı daha derinden (içeriden/insigth) kavrayışı sağladığını iddia ederler[26].

Yaşam öyküsü, otobiyografi (öz yaşam öyküsü) ve biyografi (yaşam öyküsü) yazımındaki veri toplama ve inceleme yöntemine benzemektedir. Bu yaklaşım, 1920 ve 30'larda Amerika'da başarılı bir şekilde uygulanmıştır. 1930'ların sonunda, egemen

---

[26] Giddens, A.; Age, s. 26.

eğilim, Parsons'ın çalışmalarındaki soyut teoriye ve Lazarfield'ın çalışmalarındaki nitel metodolojiye yöneldiğinden, sosyolojik araştırmalarda yaşam öyküsünün yeri azalmıştır. Fakat 1960'lı yıllardan sonra, yaşam öyküsü yaklaşımına duyulan ilgi yeniden artmaya başlamıştır. Özellikle post yapısalcı (günümüzde post modern) bakış, yaşam öyküsü araştırmalarında bir canlanmaya yol açmıştır. Yaşam öyküsü, toplumsal süreçleri aydınlatmak amacıyla, yaşamın nesnel açıklamasını yapmayı ve öznel boyutlarını keşfetmeyi, yaşamla toplumsal yapı arasındaki tarihsel bağlantıları ortaya koymayı ve toplumsal değişimi anlamayı amaçlar. Dolayısıyla bu yöntem genellikle yeni araştırma alanlarını incelemekte ve istatistiki/genelleştirici araştırmaların eksiklerini gidermektedir. Günümüzde ise, Denzin gibi bazı sosyologların çalışmalarında kullanılmaktadır. Bu yaklaşım içinde yaşam öyküsü, biyografik çalışmanın yapıldığı, yorumlayıcı prosedürlerle ve yaşam öyküsü yapmanın analizi ile ilgilenir.[27]

Burada özet olarak incelenen yaklaşımlarının dışında, *grounded teori*, *içerik analizi* gibi başka nitel araştırma yöntemleri de vardır. Bu konuların ayrıntılarına araştırma yöntemleri konusunda hazırlanmış kitaplardan ulaşılabilir[28].

Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemlerinin Karşılaştırması

Nicel veya nitel araştırma yöntemlerini benimseyen araştırmacılar arasındaki tartışmanın kökleri oldukça derindedir. Daha önce de belirtildiği şekilde, her iki yöntem de faklı bilim

---

[27] Marshall, G.; s.814-5.

[28] Hem nicel, hem de nitel araştırma tekniklerini SPSS uygulamalarıyla destekleyen R. Altunışık, R. Coşkun, E. Yıldırım, S. Bayraktaroğlu'nun hazırlamış oldukları, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, kitabı başlangıç için oldukça yararlı olabilir. Ayrıca A. Yıldırım, H. Şimşek'in *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* kitabı, nitel araştırma yapmak isteyenler için Türkçe'de temel başvuru kaynağıdır.

anlayışlarına (paradigmalara) dayanır. Hatırlanacağı şekilde, sosyolojinin öncü isimleri arasında yer alan Comte, toplumsal davranışın kanunlarını ortaya koyan "pozitif felsefe" kurmaya çalışmıştır. Durkheim, Comte'un yolunu izlemiştir ve O'nun intihar çalışması pozitif felsefenin ilkelerine dayanır. Nicel araştırma teknikleri bu felsefe içinde yer alır. Buna karşılık, farklı bir geleneği temsil eden Max Weber, toplumsal davranışın birbirinden ayrı parçalar olarak oluşmadığını iddia etmiştir. Weber'e göre toplumsal davranışı doğru olarak anlamak için, onun içinde biçimlendiği çevreyi ve ortamı dikkate almak zorundayız. Weber, toplumsal davranışın empatik algılaması için, Verstehen (anlamak) olarak adlandırılan, bir yöntem geliştirmiştir. Uzun yıllar boyunca bu iki metot, geniş bir müzakere konusu olmuştur. Nitel yöntemi savunanlar, nicel yöntem için, "katı deneyciler" ve "sayı üfürükçüleri" (numbers crunchers) ifadesini kullanırken, nicel yöntemin savunucuları ise, diğerlerini "yumuşak sosyologlar" (soft sociologists) olarak adlandırmışlar veya "bilim adamı yerine şair olmak"la suçlamışlardır.[29]

Nicel ve nitel araştırma yöntemlerini karşılaştıran tablo bu iki yaklaşım arasındaki farkı oldukça net bir biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin birinde gerçek nesnel olarak görülürken, diğerinde sosyal olarak inşa edildiği iddia edilmektedir. Yine nicel araştırma yöntemi, nedensellik ilişkilerine dayanarak tahmin ve genellemeler yaparken, nitel araştırma yöntemlerini uygulayanlar, daha mütevazı bir şekilde yorumlama, anlama ve betimleme ile yetinmektedirler.

---

[29] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., Age, s.23.

Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemlerinin Karşılaştırılması[30]

Nicel Araştırma	Nitel Araştırma
Varsayım	
Gerçek nesneldir	Gerçek oluşturulur
Asıl olan yöntemdir	Asıl olan çalışılan durumdur
Değişkenler kesin sınırlarıyla saptanabilir ve bu değişkenler arasındaki ilişkiler ölçülebilir	Değişkenler, karmaşık ve iç içe geçmiştir ve bunlar arasındaki ilişkileri ölçmek zordur
Araştırmacı olay ve olgulara dışarıdan bakar, nesnel bir tavır geliştirir	Araştırmacı olay ve olguları yakından izler, katılımcı bir tavır geliştirir
Amaç	
Genelleme	Derinlemesine betimleme
Tahmin	Yorumlama
Nedensellik ilişkisini açıklama	Aktörlerin perspektiflerini anlama
Yaklaşım	
Kuram ve denence ile başlar	Kuram ve denence ile son bulur
Deney, manipülasyon ve kontrol	Kendi bütünlüğü içinde ve doğal
Standardize edilmiş veri toplama araçları kullanma	Araştırmacının kendisinin veri toplama aracı olması
Parçaların analizi	Örüntülerin (pattern) ortaya çıkartılması
Uzlaşma ve norm arayışı	Çokluk ve farklılık arayışı
Verilerin sayısal göstergelere indirgenmesi	Verinin, bütün derinlik ve zenginliği içinde betimlenmesi
Araştırmacının Rolü	
Olay ve olguların dışında, yansız ve nesnel	Olay ve olgulara dahil, öznel perspektifi olan ve empatik

Ayrıca nicel yöntemde araştırmacılar, yansız ve nesnel olduklarını iddia ederken, nitel yöntemde öznel perspektifler ve empati öne geçmektedir.

---

[30] Kaynak: A.Yıldırım, H.Şimşek, Age., s.29.

TOPLUMSAL ARAŞTIRMA VE ETİK

Weber, uzun bir süre önce, araştırmanın *değerden bağımsız* olması gerektiğini iddia etmişti. Ancak giderek sayıları artan bir biçimde araştırmacılar, bu görüşe karşı çıkmaktadırlar. Örneğin Gouldner, toplumsal yaşamın her unsurunun siyasi olduğunu ve bundan birilerinin daha fazla yararlandığını iddia etmiştir. O'na göre sosyologlar, toplumu geliştirecek siyasal amaçların gereklerini yerine getirmek konusunda yükümlülük altındadırlar. Nitekim bu konuda daha önce Marks da *asıl sorun dünyayı anlamak değil, değiştirmektir* diyerek, değerden bağımsız araştırmayı (siyasetle bilimi ayırmayı) reddetmiştir.[31]

Geçmişte bazı bilim adamları uzmanlıklarını, milyonlarca insanı öldüren ve işkence yapan Nazilere yardımda kullanmışlardır. II. Dünya Savaşı'nın sonrasında, *bilim etiği*, atom bombasının yapılmasında katkıda bulunan ünlü bilim adamlarının rollerini sorgulamaları ile gündeme gelmiştir. Bugün bu tartışmanın alanı çok daha genişlemiştir. Toplumsal araştırmalarda son derece masum görülen sorular, insanları sıkıntıya sokabilir[32].

Bazen araştırmacı nadir de olsa, incelediği kişilere zarar verebilir. Örneğin ünlü sosyal psikoloji uzmanı Muzaffer Şerif, bir yaz kampında 12 yaş grubundaki çocuklarla ilgili bir araştırma başlatmıştır. Ancak incelenen çocukların birbirine zarar verecek hale gelmeleri bir süre sonra, Şerif'i araştırmayı kesmek zorunda bırakmıştır. Bu araştırmada çocuklar iki gruba bölünerek, araştırmacının yönlendirmesi ile, gruplar rekabete ve çatışmaya sokulmuştur. Başlangıçta, tarafların birbirine elma atma mücadeleleri ile sınırlı kalmıştır. Ancak daha sonra durum tehlikeli hale dönüşmüştür. Çünkü çocuklar birbirlerine, çatal, bıçak ve

---

[31] Macionis, J.J.; Plummer, K.; *Sociology: A Global Introduction*, Printice hall Europe, 1998, s.53.

[32] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., Age, s.23.

tabakları atmaya başlamıştır. Araştırmacı hızla araya girmiş ve düşmanlığa (ve dolayısıyla araştırmaya) son vermiştir. Oysa Şerif'in araştırmasının amaçlarından birisi, rekabetin gruplar arasında nasıl çatışmaya yol açtığını gözlemlemek ve gruplar asındaki çatışmayı azaltmayı öğrenmektir. Amaç son derece makul olmasına karşılık, Şerif'in bu araştırması, *incelenen kişiler açısından tehlikeli* olarak değerlendirilmiştir.[33]

ASA (American Sociological Association), ilk defa 1971 yılında, etik ilkeleri (code of ethics) yayınlamıştır. Bu ilkeler:[34]

- Araştırmada *objektifliği ve dürüstlüğü* muhafaza etmek
- İncelenen kişilerin/kurumların *mahremiyetlerine* ve *itibarlarına* saygı.
- İncelenenleri, kişisel *zararlardan* korumak.
- *Sır* saklamak
- Araştırmada *işbirliği* ve *yardımın* kabulü.
- Her türlü *mali yardımı* açıklamak.

ASA'nın etik ilkelerinde de anıldığı şekilde, araştırma etiği içerisinde, incelenen kişilerin mahremiyetlerinin korunması ve elde edilen bilgilerin bilimsel amaçlar dışında kullanılmaması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca haklarında araştırma yapılan kişilerin, rızalarının alınması bir başka etik sorunu oluşturmaktadır. Özellikle gizli gözlem konusu, etik açıdan en çok tartışılan konulardan birisidir. Yapılan araştırmadan incelenen kişilerin/grupların incinmemeleri (psikolojik zarar görmemeleri) etik tartışmalarının bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Sosyolojik araştırmanın temel amacı dünyayı anlamak ve mümkünse daha güzel bir dünya yaratmak olmalıdır.

---

[33] Kammeyer, K.C.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology: Experiencing Changing Societies*, Massachusetts, 1990, s.36.

[34] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Age.*, s.46

4. KÜLTÜR

Kendinizi yabancı bir ülkede, seçkin bir restoranda düşünün. Çok açsınız. Hiç düşünmeden ilk gözünüze çarpan yemeği sipariş ediyorsunuz. Masada başka arkadaşlarınız var. Yemeğiniz geliyor ve büyük bir iştahla yiyorsunuz. Mutlusunuz. Masada oturan arkadaşlarınız, yemeğin lezzetini soruyor. Siz de büyük bir keyifle, memnuniyetinizi ifade ediyorsunuz. Onlara da tavsiye ediyorsunuz. Ancak başından itibaren her şeyin farkında olan muzip arkadaşlarınız, iştahla yediğiniz yemeğin "domuz eti" olduğunu söylüyor. O anda ne hissederdiniz? Eğer domuz eti yemeyen bir aileden geliyorsanız, muhtemelen çok rahatsız olurdunuz. Neden acaba? Domuz etinin niteliğinden dolayı mı, yoksa geldiğiniz kültürden dolayı mı? Yan masada oturanlar aynı yemeği içeriğini bilerek, büyük bir iştahla yemeye devam ediyorlar. Siz de domuz eti yiyen bir kültürel çevreden gelseydiniz, şimdiki rahatsızlığınız olur muydu?

Biz insanlar, içinde yetiştiğimiz kültürün değerlerini *içselleştiriyoruz*. Onları kişiliğimizin, kimliğimizin bir parçası haline

getiriyoruz. Kültür soluduğumuz hava gibi, her anımızda var. O, sürekli bizimle beraber. Kültür, sosyolojinin anahtar kavramlarından birisi. Muhtemelen hakkında en çok yazı yazılan konuların başında gelir. Öyleyse hayatımızın her anında mevcut olan kültür nedir? Ne gibi öğeleri vardır? Değişen, küreselleşen bir dünyada nasıl bir kültürel ilklim bizi bekliyor?

KÜLTÜR NEDİR?

Kültür kavramı, iki yüzyıldan fazla bir süre önce ortaya atılmıştır. İlk defa 1793'de basılı bir Alman sözlüğünde[1] yer almış, *karmaşık* bir kavramdır.[2] Açık-seçik bir tanımını yapmak son derece güçtür. Bir yazar O'nu *"insanın üretebildiklerinin tümü"* olarak tanımlıyor. Bir başkası ise, *"duyuş, düşünüş ve davranış biçimi"*. Antropolog Wiessler'e göre ise kültür, *"bir halkın yaşam tarzıdır."* [3] Yıllar önce, iki antropolog kültür üzerine yazdıkları bir makalede iki yüzün üzerinde tanım tespit etmiş ve sonra bir tanım da kendileri yapmışlardır.

Kültür, günlük hayatta hemen hemen her şeyi içine alıyor. Örneğin eğitim, müzik ve yemek kültüründen, tarım, ticaret ve endüstriyel faaliyetlere kadar. Ancak sosyal bilimciler kültürü, *"öğrenilmiş davranış kalıpları"* olarak görmektedirler. Şimdiye kadar kültür konusunda yapılan tanımların en tanınmışı ünlü antropolog Edward B. Taylor'a ait. O'na göre **kültür**, "İnsanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği, bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, âdetle ve diğer yetenekler ile alışkanlıklardan oluşan karmaşık bir bütündür".[4]

---

[1] Moles, A.A; *Kültürün Toplumsal Dinamiği*, Çev. N.Bilgin, Ege Ün. Yay. İzmir, 1983, s.1.

[2] Williams, R., *Kültür*, Çev. S. Aydın, İmge Yayını, Ankara, 1993, s.8.

[3] Turhan, M., *Kültür Değişmeleri*, 1000 Temel Eser, istanbul, 1969, 39.

[4] Mitchell, G.D.; *A Dictionary of Sociology*, Rouledge ana Kegan Paul, London, 1977, s.47.

Bu tanımın da ima ettiği şekilde İngiliz ve Fransız geleneğinde kültür, "uygarlık" kavramını da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Buna karşılık Alman romantik geleneği içinde kültür ve uygarlık kavramları birbirinden ayrılmıştır. Onlara göre **uygarlık**, daha çok kentli kitle toplumunun yarattığı bireysel kültürü tehdit eden *maddi gelişme* sürecidir. Buna karşılık kültür, insanların üstün meziyetlerini, sanatsal ve bireysel başarılarını ifade eder.[5] Geçmişte bizde de Ziya Gökalp Alman geleneğine benzer biçimde, kültür ve uygarlık arasında ayrım yapmıştır. Gökalp, Batı'nın uygarlığının (yani bilim ve teknolojinin) alınmasını; fakat kültürünün (yani din, dil, ahlak, örf ve adet vb.) reddedilmesini savunmuştur. Ancak günümüz sosyoloji literatüründe kültür, ağırlıklı olarak uygarlığı da kapayacak şekilde kullanılmaktadır.

Kültür bir *yaşam tasarımı* ve insanların davranışlarını koordine eden *ortak anlayıştır*. Ancak bütün canlıların bir yaşam tasarımı vardır. Örneğin her canlı üremek, beslenmek ve bölgesini koruma arzusundadır. Kültürün diğer canlıların yaşam tasarımından temel farkı, *öğrenme* yoluyla elde ediliyor olmasıdır. Hayvanlarda da öğrenme olsa bile, insanlara göre sınırlıdır. Doğduğunda çok az sayıda canlı, insan yavrusu kadar savunmasızdır. Başka hiçbir canlı ne insan kadar öğrenebilir, ne de buna ihtiyaç duyar. Doğduktan birkaç saat sonra bir at koşabilir; *içgüdüyle* veya *genetik* şifreleri yoluyla kendini korumak için tekme atabilir. Bir tay ya da kısrak, sürüyle koşmak için, özel bir eğitime ihtiyaç duymaz. Buna karşılık insan yavrusu, sadece birkaç tane sabit refleks ile doğar. Biz tehlikenin ne olduğu ve ona nasıl tepki göstereceğimiz konusunda eğitime ihtiyaç duyarız. Toplumdan izole edilmiş çocuk örneklerinde görüldüğü şekilde, insani etkileşimden ve öğrenme sürecinden uzak kalarak büyüyen çocuklara insan demek son derece güçleşmektedir.

---

[5] Abercrombie, N.; Hill, S.; and Turner, B.S.; *Dictionary of Sociology*; Penguen, 1994, s. 98.

İnsanlar, insan olmayı öğrenmek zorundadırlar ve insani gelişme *toplumsallaşma* sürecine bağlıdır.[6] Toplumsallaşma ile kazanılan kültür, *ortak anlayışları* paylaşan insanların bir grup içindeki davranışlarının *ne olması* gerektiğini ortaya koyar.[7]

Toplumsallaşmanın içeriği, kültürden kültüre değişir. Toplumsallaşma yoluyla biz içinde yaşadığımız toplumun kültürünü (yani yaşam tasarımını) öğreniriz. Kedilerle büyüyen bir köpek yavrusu, miyavlamayacak ya da mırıldanmayacaktır; o her şeye rağmen, kuyruğunu sallamaya ve havlamaya devam edecektir. Buna karşılık çocuklar, genetik yollarla ebeveynlerinin dillerini bilerek dünyaya gelmeyeceklerdir. Tayın koşması ya da köpek yavrusunun havlaması ise, büyük ölçüde genetik yollarla bir kuşaktan diğerine geçmektedir. Ancak insanın kültürü öğrenme *yeteneği* atalarından geçecektir. Kültür, çocuk öyküleri, oyunlar, şiirler, dini ritüeller, şakalar ve diğer öğretim yollarıyla, bir kuşaktan diğerlerine aktarılacaktır. Örneğin cinselliğin bir çok kişi -açlık ve susuzluk gibi- biyolojik olduğuna inanır; ve bu güdü yetişkinlerin davranışlarında merkezi bir rol oynar. Ancak gerçekte, "cinsel güdü" olarak adlandırdığımız şey, büyük ölçüde kültürden kültüre değişmektedir.[8]

Öte yandan Wilson'ın geliştirdiği **sosyobiyoloji** yaklaşımı, *toplumsal davranışı biyolojik bir temele (genetik özelliklerimize) dayandırmaktadır*. Sosyobiyoloji taraftarları, insan davranışları ile hayvan davranışları arasındaki benzerliğe dikkat çekerler. Onlara göre insanın özellikleri ve davranışı, Darwin'in "doğal seçim" (natural selection) ve evrim düşüncesinin bir ürünüdür. Doğal seçim anlayışına göre, "uygun olanlar", ya da "uyum

---

[6] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Introduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill, Inc., 1991, s.80-1.

[7] Becker, H.S.; Culture: A Sociological View, in *The Meaning of Sociology*, Edit. J.M. Cheron, Prentece Hall, 1999, s.209.

[8] Gelles, R.J.; and Levine, A.; Age., s. 81.

sağlayanlar" yaşayacaktır.[9] Halâ canlı bir tartışma konusunu oluşturan sosyobiyoloji yaklaşımına, sosyologlar büyük ölçüde itiraz etmektedir.

KÜLTÜRÜN ÖĞELERİ

Araştırmacılar, sık sık farklıkları vurgulamalarına rağmen, kültürler arasında bir takım benzerlikler de söz konusudur. Örneğin kültürlerin hemen hemen tümünde, ensest ve yamyamlık yasaklanmıştır. Bazı yazarlar bunu *"kültürel evrensellikler"* olarak ifade etmektedir. Yine bütün kültürler, nitelikleri farklı bile olsa, aile, ekonomi ve siyaset gibi kurumlara sahiptir. Bütün kültürlerin öğelerini, değerler, inançlar, semboller, dil ve normlar şeklinde gruplandırmak mümkündür.

Değerler

Değerler, *amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır.* Ya da toplumsal olarak arzu ettiğimiz şeyler hakkında paylaşılan *soyut fikirlerdir.* Sonuçta değerler bize, iyi, kötü, güzel, çirkin, ahlaki, gayri ahlaki veya arzu edilen ve edilemeyen şeyler hakkında ölçütler sunar. Farklı dinlerden ve gruplardan oluşan modern çoğulcu toplumda, değer yönelimi son derece karmaşıktır. Bazı değerler arasında uyuşmazlıklar söz konusudur.[10]

Değer sistemi, bir toplumdaki *ödül* ve *cezanın* da temelini oluşturur. Değerleri olmayan bir toplum, en güçlü *toplumsal kontrol* aracını da yitirmiş demektir. Değerler sistemi, insan deneyimlerinin birikimini yansıtırlar ve çağdaş insan deneyimleri üzerinde doğrudan bir etkide bulunurlar. Onlar, kişilerden

---

[9] Kamyemer, K.C.V.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology:Experiencing Changing Societies*, Forth Editon, Ally And Bacon, 1990, s.68.

[10] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.78..

neyin istendiğini, kişilere neyin yasaklandığını; neyin ödüllendirilip neyin cezalandırılacağını belirlerler. Değerler, kavramsal olarak bilinir, coşkusal olarak yaşanır, ortaklaşa paylaşılır ve ciddiye alınırlar. Toplumsal eylemin ve düşüncenin hedefi veya nesnesi değildir. Kişiler değerleri, hedef ve nesnelerin yolunu işaretleyen normlar ve ölçütler olarak kullanırlar. Değerler belirli sosyal sonuçlara yol açarlar. **Değerlerin genel işlevlerini** şu şekilde sıralamak mümkündür:[11]

1. Değerler kişilerin ve birlikteliklerin toplumsal değerinin yargılanmasında hazır araç olarak kullanılırlar. Tabakalaşma sistemini mümkün kılarlar. Bireyin çevresindekilerin gözünde "nerede olduğunu" bilmesine yardım ederler.
2. Değerler kişilerin dikkatini, istenilir, yararlı ve önemli olarak görülen maddi kültür nesneleri üzerinde odaklaştırırlar. Çok değerli bir nesne her zaman birey veya grup için "en iyi" olmayabilir. Fakat o nesnenin toplumsal olarak değerli görülmesinin o nesne için çaba gösterilmesine yol açtığı da bir gerçektir.
3. Her toplumdaki ideal düşünme ve davranma yolları değerler tarafından işaret edilirler. Toplumsal olarak kabul edilebilir davranışın adeta şemasını çizerler. Böylece kişiler de hareket ve düşüncelerini, "en iyi" hangi yola gösterebileceklerini kavrayabilirler.
4. Değerler kişilerin toplumsal rolleri seçmelerinde ve gerçekleştirmelerinde rehberlik ederler. İlgi yaratır, cesaret verirler. Böylelikle kişiler de çeşitli rollerin gerekliliklerinin ve beklentilerinin bir takım değerli hedefler doğrultusunda, işlemekte olduğunu kavramış olurlar.
5. Değerler toplumsal kontrol ve toplumsal baskının araçlarıdır. Kişileri törelere uymaya yöneltir, "doğru" şeyleri yapmaya yüreklendirirler. Değerler ayrıca onaylanmayan dav-

---

[11] Fichter, J.; *Sosyoloji Nedir?* Çev. N.Çelebi, Attila Kit. Ankara, 1996, s.146-150

ranışları engeller, yasaklanmış örüntülerin neler olduğuna işaret eder, toplumsal ihlallerden kaynaklanan utanma ve suçluluk duygularının kolaylıkla anlaşılabilmesini sağlarlar.

6. Değerler dayanışma araçları olarak da işlevde bulunurlar. Sosyal bilimcilerin aksiyomlarından biri de grupların yüksek düzeyde bazı değerlerin paylaşılması amacıyla oluşturulduğudur. İnsanlar benzer değerleri güden insanlara yaklaşırlar. Ortak değer toplumsal dayanışmayı yaratan ve sürekli kılan en önemli faktörlerden birisidir.

Doğu toplumlarında, *aileye bağlılık* son derece önemli bir değerdir. Bazı sosyologlar[12], örneğin Vietnamlılar için, aileyi toplumsal yaşamın merkezine koyarlar. Üç, bazen dört kuşak bir arada yaşarlar. Aile sadakati değer sisteminin kalbidir. Çocuklar ailelerine bağlılık ve itaat içinde büyürler. Ailenin çıkarı, kişisel çıkarlardan önce gelir.

Yine Vietnamlılar arasında, yeni koşullara *uyum sağlama* yeteneği (adaptability), önemli bir meziyettir. Onlar için hiçbir aşama geri dönülemez değildir. Zaman zaman *esneklikleri* eleştiri konusu haline gelmiştir. Bu tutumlarını destekleyen şöyle de bir sözleri vardır: "Eğilebilen kamışlar rüzgarda yaşarken, esneklikten uzak sert meşeler kırılır". Yine aynı sosyologlar,[13] Vietnamlıların *mal mülk* (property) edinmeye büyük değer verdiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca koşullar ne olursa olsun, *çevresine saygılı* davranıştan uzaklaşmamak yüceltilir. Herhangi bir şekilde, sesini yükseltmek görgüsüzlük olarak değerlendirilir. Duyguları sergilemek, bir tür saygısızlıktır. Aşırı el hareketleri ya da karşısındakine dokunmak kabalıktır. Yine bir başka Doğu toplumu olan Kırgızistan'da, bir şey ikram edildiğinde misafirin bunu kabul etmemesi saygısızlıktır.

---

[12] Gelles ve Levine, Age, s. 84-5.

[13] *Age*, s.85.

Öte yandan bireyci batı toplumlarında ise aileye verilen önem azalırken, bireycilik, başarı ve maddi rahatlık gibi değerler yüceltilmektedir. Kişinin temel yükümlüğü ailesine ya da topluma değil öncelikle kendisinedir. Örneğin Amerikan kültüründe kişisel çıkarlar her şeyin önünde gelir. Anne ve babalar çocuklarıyla yaşamaz. Doğu toplumlarının aksine, herkes kendi hayatını yaşar.

Türkiye'de ise, değerleri konu alan en kapsamlı çalışma, Inglehart'ın "Dünya Değerler Araştırması"[14] kapsamı içinde yapılan ve TÜSİAD'ın yayınladığı "Türk Toplumunun Değerleri Araştırması"dır.[15] Osmanlı geçmişinden süzülerek gelen **Türkiye'deki sosyo-ekonomik değer ve tutumları** bu araştırma, şu şekilde tespit ediyor:

- Riskten ve kişisel girişimden kaçınmak,
- Yakın çevre dışındakilere güvensizlik,
- Kadercilik,
- Çalışmanın bir zorunluluk olarak görülmesi,
- Çalışma süresini yoğun olmayan ve kısa tempoda tutmak,
- Kanaatkarlık,
- Rekabetten kaçınmak,
- Piyasa üzerinde sıkı devlet denetimi,
- Mükemmel ve adil olduğu kabul edilen ilahi bir düzeni sürdürmek,
- Aile işletmeleri dışındaki işletme türlerinin benimsenmemesi,
- Günlük yaşayıp, ileriyi planlamayı gereksiz bulmak.

---

[14] Bkz.Inglehart, R.; *Human Values and Beliefs*: A Cross-Cultural Sourcebook, The University of Michigan Press, 2001.

[15] Ergüder, Ü; Esmer, Y.; Kalaycıoğlu, E.; *Türk Toplumunun Değerleri*, TÜSİAD yayını, İstanbul, 1991.

Bu değer ve tutumlar, bizim ortak özelliklerimizi oluşturuyorlar. Ancak Türkiye hızla değişen bir ülke. Aradan geçen süre içinde bir çok değer ve tutumun da değişimine tanık olunmuştur. Nitekim Uludağ Üniversitesi öğrencileri üzerine yaptığımız araştırma[16], Türkiye'de gençlerin değerlerinin, giderek artan bir biçimde, modern toplumun üretim kültüründen, Inglehart'ın[17] bulgularına paralel bir biçimde, post modern toplumun değerlerine doğru yöneldiğini göstermektedir. Bu durum özellikle üst gelir grubu için geçerlidir.

İnançlar

İnançlar, *gerçekliğin doğası hakkında ileri sürülen iddialar*; yani dünya hakkında *paylaşılan fikirlerdir*. İnançlar, geçmişin yorumu olabileceği gibi, bugünün açıklaması veya geleceğin tahmini olabilir. Sağ duyuyu, dini, bilimi ya da bunların karışımını temel alabilirler. "Ölümden sonra hayatın varlığına inanmak" örneğinde olduğu şekilde, bazıları maddi olmayan şeylerdir. Bütün kültürlerde, sahip olunan inançların bir kısmı, "Sigara kanser riskini artırır" iddiasında olduğu gibi ispatlanabilir nedenlere dayanır; bir kısmı da "Diğer gezegenlerde başka canlılar var" görüşünde olduğu gibi makul temelden yoksundur.[18]

İnançlar, belli durumlarda *ne olması gerektiğini* ifade ederler. Örneğin dini doktrinler birer inanç sistemleridir. Ya da siyasal ideolojiler, siyasal arenada *ne olması gerektiği* konusunda, belli

---

[16] Bkz. Bozkurt, V.; *Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği*, Alesta Yayını, Bursa, 2000.

[17] Bkz.Inglehart, R.; *Modernization and Postmodernization*: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies., Princeton University Press, New Jersey, 1997.

[18] Gelles, R.J.; and Levine, A.; Age., s. 83.

inançlara dayanırlar. Buna J.H. Turner, *"değerlendirici inançlar"* (evaluative beliefs) diyor[19].

Değerlendirici inançlar insanlara , spesifik olay ve durumların yorumlanması ve tasavvuru için, entelektüel ve duygusal aletler verirler. Örneğin geleneksel aile değerlerine inananlar, toplumdaki bir çok problemin aile yapısının çözülmesinden dolayı ortaya çıktığını iddia edecektir. Buna karşılık, toplumdaki sorunların temelinde ailenin mevcudiyeti olduğuna inanlar ise, evliliğe alternatif yaşam biçimlerini savunacaktır. Ya da bugün sayıları azalmış olsa da, Marksist inançlara bağlı bir insan, bir gün kapitalist sistemin yıkılacağı ve yerine toplumsal gruplar arasında eşitliğin olduğu sosyalizmin kurulacağı beklentisi içinde olacaktır.

İkinci tip ise, *ampirik inançlar* (empirical belief)dır. Bu tür inançlar bize ne olması gerektiğinden ziyade, *ne olduğunu* ifade eder. Genellikle hatalı ve kesinlikten uzaktır. Ampirik inançlar, insanların inandıkları gerçeğin algısını biçimlendirmektedir. Örneğin, bir ırkın diğerinden üstün olduğu inancı, bu gruba girmektedir.

Karmaşık modern toplumlarda, çok sayıda inanç sistemi yarış halindedir. Günümüzde bilimsel ve dini inançlar arasındaki farklar buna örnek olarak gösterilebilir. Örneğin biyologların *evrim* kuramı ile tek tanrılı dinlerin *yaradılış* inançları arasındaki fikir ayrılıkları bu çeşitliliğin bir ifadesidir.

Semboller

Her kültür, bayrak, marka, amblem gibi çok sayıda sembol üretir. **Sembol**, *belirli bir durum ya da olayı anlamlandıran şeydir.* En önemli semboller, kültürel kodların işaretleri olarak işlev görmüştür. İşaretler, birbiri ile çelişen anlamlar taşıyan sembol-

---

[19] Turner, J.H.; *Sociology: Studying The Human System*, Goodyear Pub., 1978, s.85.

lerdir. Örneğin, merhabaya karşılık hoşça kal demek gibi. Gofman'a göre, merhaba demek, bir toplumsal karşılaşmayı başlatan bir "açılış" olmasına karşın, hoşçakal demek, karşılaşmanın "kapanması" anlamına gelir.[20]

Bizler aynı şeylere farklı sembolik anlamlar yükleriz. Örneğin, bizim için köpek, bir dost ya da bekçi olarak görülürken, Çin'in kuzey bölgelerinden gelen birisi için, akşam yemeği olarak görülebilir. Yine kültürel semboller zaman içinde değişmektedirler. Yüz yıl öncesinde blucin, ucuz ve işçilerin giydiği bir kıyafet olmasına karşılık, günümüzde özellikle belli markaları varlıklı gençlerin giydiği bir *"statü sembolü"*ne dönüşmüştür. Ayrıca günümüzde blucini bir çok insan rahat olduğu için tercih etmektedir.[21]

Geçmişte erkeklerin küpe takmaları genelde ayıp karşılanırken, günümüzde bu durum en azından bazı gençler açısından değişmeye başlamıştır. Erkeklerin taktıkları bu küpelerin takılan kulağa göre sembolik anlamı da değişmektedir. Bunun yanı sıra, saç, sakal, bıyık ve kılık kıyafet gibi unsurların her birinin farklı sembolik anlamı vardır. Örneğin Türkiye'nin siyasi kamplara bölündüğü yıllarda, erkeklerin sadece bıyıklarına bakarak onların siyasi görüşlerini büyük ölçüde tahmin etmek mümkündü.

Bir diğer açıdan semboller, yalnızca başka şeylerin yerini tutmaktan ya da başka şeyleri temsil etmekten daha fazlasını yaparlar. Sembollerin anlamı, aynı biçimde paylaşılmaz. Her bir sembolün anlamı, bireyin kendi deneyiminin süzgecinden geçer. Semboller bize, *anlam ifade etmekten daha ziyade, anlam yaratma kapasitesi sağlar.*[22]

---

[20] Cheal, David, Culture and Postmodern, in *New Society*, Edit. R.J. Brym, Hardcourt Brace, Canada, 1998, s.53.

[21] Macionis ve Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall Europe, New York,1998, s.104.

[22] Cohen, A.P.; *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev. M.Küçük, Dost Kit., Ankara, 1995, s.11.

Dil

Dil, insanlığın kültürel mirasının temel ayırt edici özelliğidir. Hayvanlar da diğerleriyle iletişim içindedirler; fakat, hiçbir hayvan türü şu ana kadar bir dil geliştirememiştir. Bugüne kadar sınırlı sayıda maymuna, basit bazı kelimeler öğretilebilmiştir. Bu konuda sosyologlar arasında tanınan en meşhuru Washoe adındaki şempanze olmuştur. Washoe'ya yüzün üzerinde sözcük ve birkaç tane de basit cümle öğretilebilmiştir. Fakat ne Washoe ne de bir başka şempanze, herhangi bir gramer kuralını kullanmayı öğrenememiştir.[23]

Dil, insanların iletişim için kullandıkları anlamlara sahip semboller sistemidir. Diller her biri kendine özgü bir kültürü olan toplumun üyeleri tarafından kullanılır. Konuşanın sınıfı, cinsiyeti ve statüsü gibi sosyal değişkenler, insanların dili kullanımını etkileyecektir. İnsanlar kendilerine anlamlı gelenle iletişim kurarlar. Neyin anlamlı, neyin anlamsız olduğunu söyleyen de dildir. Dili kullanış tarzımız kültürü etkiler ve aynı zamanda da kültürden etkilenir. İnsanların kullandıkları dil, bilgi iletmenin ve ötekilerle kültürel ve bireysel deneyimleri paylaşmanın bir aracıdır. Verili bir sistem olarak kabul ettiğimiz dil, ilgilerimizi, inançlarımızı ve algılarımızı diğer insanlar tarafından algılanıp yorumlanabilecek sembollere dönüştürmemizi sağlar. Bugün dünyada 3000 ile 5000 arasında dil olduğu zannediliyor. Ancak bu çeşitliliğe rağmen, tüm dillerin aynı temel plan üzerinde örgütlendiği, konunun uzmanlarınca ifade edilmektedir.[24] Bugün insanlığın konuştuğu diller arasında Çince (1.2 milyar) yüzde yirmilik bir orana sahiptir. Buna karşılık insanlığın yüzde onu ana dil olarak İngilizce (600 mil.), yüzde altısıda İspanyolca (350 mil) konuşmaktadır. Ancak geçtiğimiz iki yüz yıl içinde İngiltere'nin, son 60 yılda da Amerika'nın

---

[23] Giddens, A./1; *Introduction To Sociology*, Norton, London, 1996, s.64.

[24] Havilland, W.A.; *Kültürel Antropoloji*, Çev. H. İnanç, Kaknüs Yay.,İstanbul, 2002, s.133-5.

dünya ölçeğindeki etkisi dolayısıyla, İngilizce küresel bir dil olma sürecine girmiştir.

Dil, *kültürü bir kuşaktan diğerine aktaran* temel *kültürel yeniden üretim* yolu (cultural reproduction) olmuştur. Bedenlerimiz atalarımızın genlerini, sembollerimiz ise, onların kültürel miraslarını taşırlar. Dil bize, binlerce yıllık bilgelik gücünü kazandırır. Ayrıca her dil, sahip olduğu özel sembollerle gerçekliği oluşturan bloklardır. Yani, Türkçe düşünen bir Türk, dünyayı Çince düşünen bir Çinli'den farklı algılar. Edwad Sapir ve Benjamin Whorf'a göre, bir dilin sahip olduğu sözcüklerin ve deyimlerin başka dillerde tam karşılıkları yoktur. Bütün diller, farklı duygularla kaynaşmış sembollerdir. **Sapir-Whorf hipotezi** olarak da bilinen bu iddiaya göre, *insanlar dünyayı sahip oldukları dillerin kültürel merceğinden algılarlar.*[25]

Normlar

Değerler, davranışlara yol gösteren genel ilkeler iken, **normlar**, belli bir durumda *insanların nasıl davranmaları gerektiği konusunda beklentilerdir.* Örneğin, yurtseverlik bir değer olmasına karşın, bayrağa saygı bir normdur. Uymadığınız takdirde bir müeyyidesi vardır. Sınıf adabı gereği, bir parti kıyafetinizle sınıfa gelinmez; ya da sınıf adabınızı bir partiye taşımazsınız. Normları dikkate almamak, bazı toplumsal gaflara yol açar. Dolayısıyla, insanlar yeni girdikleri çevrelerde normların neler olduğundan emin olmadıklarında kaygı duyarlar. Üniversiteye yeni başlayan öğrencilerin bir çoğunda, ilk derste bir tedirginlik mevcuttur. Çünkü kendisinden ne isteneceğini bilmemektedirler.[26] Normlar bizim grup değerlerimizden çıkartılır. Bazen hukuk kurallarındaki gibi yazılı olabilir; fakat genellikle yazılı

---

[25] Macionis ve Plummer, *Age*, s. 104-7.

[26] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., *Sociology for the 21st Centry*, Printice Hall, New Jersey, 1997, s. 34..

değildir.[27] Dört grup norm vardır. Bunlar, halk yordamı (folkways), örfler, tabular ve kanunlardır.

Halk Yordamı (Folkways) *ve* **Örf** (Mores): Ünlü sosyolog Sumner'ın ortaya attığı bir kavram. O'na göre, **halk yordamı,** *insanın çevresine uymak için kullandığı aracı temsil eder.* Sayıları sonsuzdur. Örneğin el sıkışmak, üç öğün yemek yemek, yolun sağ tarafından gitmek, sekiz saatlik işgücü vb. birer halk yordamıdır. Sumner, halk yordamının, otomatik olarak ortaya çıktığını ve doğal güçlerden farklı olmadığını iddia eder. Halk yordamları, genellikle bir plan dahilinde olan şeyler değildir. Topluluk içinde birisi, bir gün farklı ve tamamen yeni bir biçimde hareket eder. Bu yeni biçim her yerde kabul edilir ve böylece halk yordamı olur. Toplumsal değişme sürecinde halk yordamı da değişir. Topluluk, halk yordamına (her yapış tarzına), eşit oranda önem vermez. Sumner topluluğun kendi refahı için önemli gördüğü ve ihlâl edilmesi durumunda topluluğun mevcudiyetini tehlikeye düşüreceğine inandığı halk yordamı için örf kavramını kullanır. Bir kimse, sıradan halk yordamlarına itaat etmediğinde, çok fazla tepki toplamazken, örfleri ihlal ettiğinde, kötü bir cezalandırmaya maruz kalır.[28]

Örfler, toplum tarafından sosyal kabul görmüş ve yaptırım gücü olan davranış şekilleridir. Bu güç kanun kuvvetinde de olabilir veya örf kanunun yerini de alabilir. Kabul alanları son derece geniştir; insan ilişkilerini düzenler, uzlaştırır ve etkiler[29]. Örfler, bir toplumun işleyişinin temeli olarak görülen sessiz normlardır. İnsanlar örflerin iyiyi ve doğruyu koruduğuna inanırlar. Örflerin bir çoğu köklerini dini geleneklerden alır. Örneğin On Emir'de de yer alan "öldürmeyeceksin" bir örftür.

---

[27] Turner, J.H.; Age., s. 85.

[28] Koening, S.; *Sosyoloji,* , Çev. Sucu ve Aykaç, Ütopya Kitapevi, İstanbul, 2000, s.46-7.

[29] Erkal, M.E.; Baloğlu, B.; Baloğlu F.; *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü,* Der yayınları,İstanbul, 1997, s.216.

Bir sosyolog[30] halk yordamı ile örf arasındaki farkı açıklamak için şöyle bir örnek veriyor: Eğer bir kişi, topluluk içinde belden üst tarafını çıkartırsa bu davranış halk yordamına terstir; buna karşılık halk arasında tümüyle soyunursa, bu örfe ters düşer ve müeyyidesi vardır.

Tabular, Yaptırımlar ve Kanunlar: Tabu, *kutsal sayılan şeyleri referans alarak, bazı davranışların yasaklanmasıdır.* En ünlü tabu, neredeyse evrensel bir karakteri olan, aynı soy içindeki bazı kategoriler arasında, cinsel ilişki kurulmasını ya da evlenmeyi yasaklayan ensest tabusudur[31] "Psikanalitik sosyoloji"nin önemli örneklerinden birisi olan *Totem ve Tabu'da,*[32] Freud, toplumun ortaya çıkışını, "ensest korkusu"na bağlamaktadır. Havilland, ensest tabusunun, bazı "zeki hayvanlar" arasında da mevcut olduğunu belirtiyor ve buna örnek olarak şempanzeleri veriyor.[33]

Yaptırımlar (sanctions): Bazı normlar, yaptırımlar kullanılarak herkese uygulanır. Yaptırımlar, *topluma uyumu teşvik etmek ve sapmayı engellemek için, kullanılan, ödüller ve cezalardır.* Örneğin ailelerin çocuklarına bakmaları beklenir; eğer üzerlerine düşen asgari yükümlükleri yerine getirmezlerse, bir çok ülkede ihmalden dolayı cezalandırılır veya çocukların bakımı onlardan alınır. Buna karşılık **kanunlar** *ise, devletin gücüyle hazırlanan ve uygulanan formel kurallardır.* Bir çok insan, haklı olarak, kanunlar olmaksızın toplumda bir düzenin kalmayacağına inanmaktadır.[34]

---

[30] Henslin, J. M.; *Essentials of Sociology,* A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996, s.39.

[31] Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü,* (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 1999, s. 712.

[32] Bkz. Freud, S.; *Totem ve Tabu,* Çev. K.S. Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996.

[33] Havilland, W.A., Age., s. 269.

[34] Thomson, W.E.; Hickey, J.V.; Age., s.81-2.

KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK

Etnosantrizm ve Kültürel Görececilik

Etnosantrizm, *bir kişinin başka kültürleri kendi kültürünün standartları açısından değerlendirmesi ve kendi kültürünü diğerlerine üstün tutmasıdır*. Hemen hemen her insanda vardır. Biz duygusunu güçlendirir ve toplumsal uyumu kolaylaştırır. Toplumda istikrarı sağlar. Ancak bunun dozu önemlidir. Etnosantrizmin ileri düzeyinde, başka yaşam biçimleri reddedilmekte ve haksız yere mahkum edilmektedir.[35]

Fanatik gruplar bunun iyi birer örneğini teşkil etmektedir. Örneğin geleneksel olarak Yahudiler, dünyayı "seçilmiş ırk" ve ötekiler diye ikiye ayırır. Yine Yunanlılar, Yunanlı olmayanları "barbarlar" olarak adlandırır. [36] Türkiye'de de bazılarının Müslüman olmayan yabancıları "gavur", Arapları da "temizlikten yoksun" olarak gören anlayışları etnosantrizme örnek olarak gösterilebilir. Etnosantrizm, başkalarını yanlış anlamadır. Bilindiği şekilde *bağlamının dışına çıkarılan* her hangi bir adet komik olarak görülebilir. Örneğin Müslümanların domuz eti, Hinduların sığır eti yememeleri, bağlamından çıkartıldığında, tuhaf olarak değerlendirilecektir.

Etnosantrizm, birinin kendi kültürü açısından başka kültürleri yargılamasına karşın, **kültürel görececilik**, *her kültürü kendi koşulları içinde değerlendirmek gerektiğine inanır*. İyi ve kötü (ya da doğru ve yanlış) olarak kültürleri yargılamak için elimizde standartlarımızın olmadığını iddia eder. Onlara göre, bir kültür sadece kendi bağlamı içinde değerlendirilebilir.[37] Kültürel görecilik, 1920'lerde kültürler-arası karşılaştırma çalışmaları yapan

---

[35] Bryjak, G.J.; Soroka, M.P.; *Sociology: Cultural Diversity in A Changing World*, Allyn and Bacon, Boston, 1991, 56.

[36] Gelles, R.J.; and Levine, A.; Age., s. 92

[37] Bryjak, G.J.; Soroka, M.P; Age., s. 57.

sosyal bilimciler tarafından, hararetle savunulmuştur. Ruth Benedict, kültürel görececiliğin bütün dünyaya yayılabileceği ve bunun da dünyada bağnazlığı ve önyargıları ortadan kaldırabileceği umudu içinde olmuştur[38]. **Çokkültürcülük**[39] fikri, kültürel görecelikle yakından ilişkilidir. Ancak kültürel görececilik yaklaşımı yirminci yüzyılın başında antropolojide başlamasına karşın, çokkültürcülük, 1960'larda eğitim alanında başlamıştır. Son 10 yılda da büyük bir popülarite kazanmıştır.

Alt Kültür ve Karşı Kültür

Alt kültür, toplumun belli bir kesiminin sahip olduğu kültürel örüntülerdir. Bir toplumun kültürü, bütün üyeleri tarafından bütünüyle paylaşılmaz. Egemen kültür içinde alt kültür olarak bilinen farklılaşmalar vardır. **Alt kültür**, *belirli bir yaşam tarzının zenginliklerini meydana getiren, egemen kültür kalıbından, yörelere ve toplumsal kategorilere göre değişen yaşam tarzıdır.* Alt kültür, bir *nitelik* farkı değil, *derece* farkıdır.[40] Alt kültürler, yaş, meslek, cinsiyet, zenginlik, eğitim ve cinsel tercihleri temel alabilir.

Alt kültürler, içinde yaşadıkları toplumun egemen kültürleriyle özellikle doğrudan bir karşıtlık içinde olup, o toplumun en önemli değer ve normlarını reddedebilir, bunun tam zıddı olan değer ve normları benimseyebilir ve bu durumda karşı kültür diye adlandırılırlar. Bir diğer ifade ile **karşı kültür**, *çoğunluğun davranış kalıplarını ve geleneksel değerleri reddeder.* Karşı kültür kavramı en yaygın bir şekilde, 1968'de görülen gençlik çatışma-

---

[38] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian,; Age., s. 36.

[39] Çokkültürcülük, çağdaş dünyada yaşamsal her şeye, birbirinden önemli biçimde farklı olan insanlarınbirbiri ile temasta olduklarına ve birbirleriyle iş yapmaları gerektiğine işaret etmektedir. Bütün çok kültürcüler, kültürel ve toplumsal farklılığı anlama ve bununla yaşamaya vurgu yapıyorlar. Bkz. B. Fay, *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev. İ.Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.15.

[40] Erkal, M.E.; Baloğlu, B.; Baloğlu F.; Age. S.37.

larıyla özdeşleştirilen öğrenci ve *hippi* kültürleri için kullanılmıştır. [41] Karşı kültür kendini, egemen (çoğunluğa ait) kültürün bir alt sektörü olarak değil, alternatifi olarak görür.

Seçkin Kültürü ve Popüler Kültür

Biz, günlük kullanımda "kültür" (ya da kültürlü) kavramını, daha çok "okumuş", "iyi yetişmiş", "bilgili" insan anlamında kullanıyoruz. Çağımızda para ne kadar egemen değer haline gelmiş olsa da, "kültür"lü olmak, halâ önemli bir meziyettir. Bir diğer ifade ile günlük kullanımda kültür, rafine olmuş zevkleri ve seçkin kültürünü ima etmektedir. **Seçkin kültürü** (high culture), *toplumun elitlerini diğerlerinden ayırt etmeye yarayan kültürel örüntülerdir.* Buna karşılık **popüler kültür** ise, *geniş kitlelerin arasında yaygın olan, kültürel kalıplardır.*[42]

Seçkin kültürü, daha ziyade akademilerde, eğitimli insanlar tarafından oluşturulur. Örneğin klasik müzik, güzel sanatlar, edebiyat ve felsefe alanındaki eserler seçkin kültürünün örnekleridir. Seçkin kültürünün bulunduğu eksenin öteki ucunda, halk kültürü (folk culture) bulunur. **Halk kültürü**, *spesifik topluluklar tarafından yaratılan, göreceli olarak izole olmuş, teknolojik olmayan toplumların ürünüdür.* [43]

Öte yandan popüler kültür, günlük hayatımızın ayrılmaz parçalarını oluşturur. Sağduyu bize, seçkin kültürünün, popüler kültürden daha üstün olduğunu söyler. Ancak bu tür değerlendirmelerden sosyologlar, biraz rahatsızdırlar. Çünkü onlara göre, kültür toplumun her alanını kapsar ve herkesin bir kültürü vardır. Onlar, şu iki gerekçeyle, popüler kültür karşısında seçkin kültürünün yüceltilmesine karşı çıkarlar: Birincisi, ne

---

[41] Marshall, G.; Age., s. 388.

[42] Macionis ve Plummer, *Age*, s. 111.

[43] Petracca, M.; Sorapure, M.; *Common Culture*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 1998, s2-3.

elitler, ne de sıradan insanlar, tek tip zevk ve ilgilere sahip değillerdir. Her iki kategorideki insanlar da, çeşitli yollarla farklılaşırlar. İkinci olarak, bir takım insanların daha çok para, güç ya da prestij desteğinde sahip oldukları seçkin kültürünü, popüler kültürden daha iyidir demek tartışmalıdır.[44] Bir diğer ifade ile piyano çalan insanın kültürünü, saz çalana üstün saymak acaba ne kadar doğrudur?!

KÜLTÜREL DEĞİŞME

Hiçbir kültür, değişim sürecinin dışında kalamıyor. Örneğin günümüzün gençliğini ele aldığımızda, bir çok konuda kendilerini yetiştiren ebeveynlerinden farklı düşünüyorlar. Onlardan aldıkları kültürel değerleri olduğu gibi muhafaza etmek yerine, zamana uydurarak benimsiyorlar. Büyük ölçekli **kültürel değişmenin üç temel kaynağı** var:[45]

- *Doğal çevrede* yaşanan değişiklik: Örneğin iklimdeki değişme, bazı doğal kaynaklarda yaşanan kıtlık, nüfusta ani artış ya da düşüş, insanları değişime uyum sağlamaya zorlamaktadır.
- *Kültürel temas:* Değerleri, normları ve teknolojileri farklı grupların arasındaki temas kültürel değişmeye yol açabilir. Kültürel temas, dostça, düşmanca, gönüllü, gönülsüz, çok taraflı (ticaret, öğrenci değişimi gibi) veya tek taraflı (istila gibi) olabilir. Tarihte gördüğümüz gibi, bazen tepeden inme yönetici elitler eliyle de gerçekleştirilebilir.
- *Keşif ve İcatlar: Keşif,* daha önce var olan bir alandaki bilginin ortaya çıkartılmasıdır. Örneğin bir bölgede petrol bulunması gibi. Buna karşılık *icat* ise, mevcut bilginin yeniden biçimlendirilmesi veya bazı yeni materyaller yaratılmasıdır. Örneğin, buhar makinası, uçak, demokrasi ve resimde yeni bir

---

[44] Macionis ve Plummer, *Age*, s. 111.

[45] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Age.*, s.103-4.

stil yaratmak gibi. Bunların her biri, bir grubun yaşam tarzı üzerindeki büyük dönüşümlerin kıvılcımları olabilir.

Kültürel değişme, maddi ve maddi olmayan unsurları arasında eş zamanlı olmaz. Daha çok ev, araba, tüketim malları ve teknoloji gibi imal edilen nesneleri içeren **maddi kültür** (material culture) ile, inanç ve değerler gibi **maddi olmayan kültür** (nonmaterial culture) arasında, bir mesafe ortaya çıkabilir. Bilindiği gibi, maddi kültür (teknoloji) çok hızlı, ancak dünyanın her yerinde yoğun duygusal bağlılıkların olduğu maddi olmayan kültür unsurları nispeten daha yavaş değişir. Ogborn, buna **kültürel gecikme** (cultural lag) diyor.

Örneğin genetik alanındaki gelişmelere bakalım. Bilindiği gibi genetik teknolojisindeki gelişmeler sayesinde, bugün doğum öncesi çocuğun cinsiyetini belirleme dahil bir çok hayati değişiklik yapmak mümkün. Hatta günümüzde teknoloji insan kopyalayacak hale gelmiştir. Ancak insanların inançları ve değerleri aynı hızla buna uyum sağlayamadığı için, oldukça geniş bir kitle genetik alandaki gelişmelere ahlaki gerekçelerle karşı çıkmakta ve bu alandaki deneylerin sınırlandırılmasını savunmaktadır. Bu durum bir tür *kültürel gecikme* olarak ifade edilebilir.[46]

Öte yandan insanlar, yeni kültürün unsurlarını otomatik olarak kabul etmemektedir. Örneğin bizim tarihimizde, yaklaşık iki yüz yıl matbaanın girişine karşı çıkılmıştır. Ancak günümüz Türk toplumu, geçmişin aksine, yeniliklere son derece açık hale gelmiştir.

---

[46] Age., s.104.

KÜRESELLEŞME VE KÜLTÜR

Beck'e[47] göre, coğrafi genişleme, uluslararası ticaretin artışı, enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan devrim, yoksulluk, küresel çevre sorunları, kültürler-arası gerilimler, ve küresel kültür endüstrilerinin yarattığı görünüm, küreselleşmeyi geri dönülemez hale getirmiştir.

Bugün tarihin hiçbir döneminde görülmedik ölçüde, yeryüzünde insanlar arasında ekonomik ve kültürel etkileşimin artışına tanık oluyoruz. Örneğin bir ülkede çıkan ürün, kısa süre sonra dünyanın başka ülkelerinde de tüketilmeye başlanıyor. Hollywood'da çevrilen bir film, aynı anda bir çok ülkede birden vizyona giriyor. İkinci bir dil olarak İngilizce öğrenenlerin sayısı hızla artıyor. Bütün bunlara bakarak bazı sosyologlar küresel bir kültüre doğru mu gidiyoruz sorusunu soruyorlar.

Bugün dünya, 200 devlet ve binlerce farklı kültüre bölünmüştür. Bir çok ülkede, başka kültürlerin mensuplarına karşı düşmanlık artmaktadır. Ancak buna rağmen, dünyada insanlar arasında iletişim ve işbirliği de gelişmektedir.[48]

Küresel kültür, bir *düzen*den ziyade, bir *kaos*tur. Küreselleşme, doğrudan ya da dolaylı olarak yeryüzü ölçeğinde fundamentalizmin gelişimine katkıda bulunmaktadır. O, homojenleştirdiği kadar, farklılaştırmak-tadır. Küreselleşme, merkezi çevreye ve çevreyi de merkeze getiriyor.[49]

Öte yandan küresel kültürün önünde üç engel vardır. Bunları, bazı sosyologlar şu şekilde sıralıyor:[50]

- Malların, enformasyonun ve insanların akışı pürüzsüz bir şekilde olmamaktadır. Kentsel alanların aksine kırsal alan-

---

[47] Beck, U., *What is Globalization*? Trans. P.Camiller, Polity Press, 2000, s.11.
[48] Macionis ve Plummer, *Age*, s. 117-8.
[49] Waters, M.; *Globalization*, Routledge, London, 1995, s.136.
[50] Macionis ve Plummer, *Age*, s. 118.

lar, daha kenarda kalmaktadır. Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'nın ekonomik ve askeri gücü, dünyanın geriye kalanını etkilemektedir.

- Küresel kültür tezi, her yerde insanların yeni ürünler ve hizmetler üretmek için çaba içinde olduğunu varsayar. Dünyanın bir çok bölgesindeki yoksulluk, insanları temel gereksinimlerini dahi karşılamaktan mahrum bırakmaktadır.
- Bir çok kültürel özelliğin dünya ölçeğine yayılmış olmasına rağmen, bütün ülkelerde insanlar, onlara aynı anlamları atfetmiyorlar. Örneğin Tokyo'da rap dinleyen gencin, New York'taki ile aynı şeyi anladığını iddia etmek güçtür. Hepimiz dünyayı kendi *kültürel merceklerimizle* görürüz.

1980'li yıllardan itibaren, dışa açılma sürecinin bir parçası olarak, küresel kültür Türkiye'de de etkisini hissettirmeye başlamıştır. Türkiye, modern toplumun üretim kültürünü içselleştiremeden, postmodern çağın tüketim kültürünün etkisi altına girmiştir.[51] Bu etkiyi gençler üzerine yapılan çalışmalarda çok net bir biçimde görebiliyoruz.

---

[51] Bkz. Bozkurt, V. *Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği*, Alesta Yayınları, Bursa, 2000.

5. TOPLUMSALLAŞMA

Henüz bir yaşınıza girmeden ormanda terk edildiğinizi hayâl edin. Bazı filmlerde olduğu gibi sizi bir kurt sürüsü benimsiyor ve besliyor. Diğer kurt yavrularıyla beraber büyüyorsunuz. Nasıl birisi olurdunuz? Örneğin şimdiki kişiliğiniz, kimliğiniz olur muydu? Dünyayı şu anda olduğu gibi algılayabilir miydiniz? Diğer insanlara nasıl bakardınız? Şimdiki yaşınıza geldiğinizde, yeniden insanlar arasına katılmış olsaydınız, acaba uyum sağlayabilir miydiniz? Bu yaştan sonra bir dil öğrenebilir miydiniz? Ya da insan olabilir miydiniz?

TOPLUMSALLAŞMA, KALITIM VE ÇEVRE

Toplumsallaşma, bireyin *toplumun kültürünü öğrenme ve içselleştirme* sürecidir. Bir diğer ifade ile toplumsallaşma, *insan olma sürecidir*. O, en genel anlamda bir *eğitim*dir. Toplumsallaşan birey, toplumun bir üyesi haline gelir ve diğer bireylerle benzer davranışları gösterir. Toplumsallaşma, en aciz canlılar-

dan birisi olan insan yavrusunu, içinde yaşadığı toplumun değer ve bilgi birikimiyle donatır. Bir taraftan bireylere *kimlik* kazandırırken, diğer taraftan da toplumun *kültürünü kuşaktan kuşağa aktarır*. O, hem toplumsal davranışı etkiler, hem de kimliğin gelişimini.

Bazı yazarlar, toplumsallaşma sürecinde ağırlıklı olarak **kalıtım** faktörüne ağırlık verirken, bazıları da **çevrenin** önemine vurgu yapmaktadırlar. Özellikle yirminci yüzyılın başında bazı bilim adamları, insan davranışını, kalıtım faktörüyle açıklamak yoluna gitmişlerdir. *Kalıtımı* savunanlara göre, insan davranışı öğrenme sürecine dayanmaz; çevrenin etkisi çok geri plandadır. Onlar, örneğin zekanın genetik faktörlere göre ırklar arasında farklılaştığını iddia ederler. Buna karşılık çevrenin önemini vurgulayanlar ise, sınıf, aile yapısı gibi toplumsal değişkenlere öncelik verirler. Eğitimci psikolog Arthur Jensen 1969 yılında, genetik faktörler dolayısıyla, beyazların ortalama zekalarının, zencilerin ortalama zekalarından daha yüksek olduğunu iddia etmiştir.

Bu görüşe en güçlü karşı iddia Thomas Sowell'dan gelmiştir. Sowell, siyahlarla beyazlar arasındaki zeka farkının, genetik farklılıklardan çok, *toplumsal ve kültürel faktörlerden* kaynaklandığını iddia etmiştir. O, Amerika'ya yeni gelmiş göçmen beyazlarla siyahların ortalamalarını karşılaştırmış ve sosyo-kültürel faktörlerin etkisine dikkatleri çekmiştir. Sowell'a göre, 1970'lerdeki zencilerin zeka ortalaması, 1920'lerdeki beyazların zeka ortalamalarının üzerindedir.[1] Kuşkusuz biyolojik (kalıtıma dayalı) faktörler, insan davranışı üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir; ancak, günümüzde genetik uzmanlarının da kabul ettiği şekilde, *çevresel* faktörlerin etkisi son derece büyüktür.

---

[1] Haas, J.; Shaffir, W.; Socialization, *New Society*, Edit. R. J. Brym, Harcourt Brace, Canada, 1998, s.31-32.

Geçmişte, Kurt Çocuk (Aveyron)[2] örneğinde olduğu şekilde, toplumdan ayrı büyümüş, insan yavrularına insan diyebilmek güçtür. Kingsley Davis'in incelediği[3], toplumdan izole (ayrı) olarak büyüyen, Anna, Isabelle ve Genie vakalarına baktığımızda da benzer özelliklerle karşı karşıya kalıyoruz.

Anna, Isabelle ve Genie'nin durumları bir çok bakımdan birbirine benzemektedir. Görevliler tarafından bulunduklarında yaşları beş (Anna), altı (Isabelle) ve on üçtür (Genie). Üç kız da, bir veya iki yaşından sonra, toplumdan soyutlanmışlardır. Anna ve Genie, bir odaya kapatılarak, diğer insanlarla, fiziki ihtiyaçlarının karşılanması dışında, hiçbir etkileşimleri olmadan büyümüşlerdir. Isabelle biraz daha şanslıdır. Sağır ve dilsiz annesiyle, kapalı bir ortamda, diğer insanlardan uzakta büyümüştür. Bunlardan hiçbiri bulunduklarında, konuşamıyor, beslenemiyor ya da kendi kendilerine elbiselerini giyemiyorlardır. Yine diğer insanlarla, normal bir etkileşim yeteneğine sahip değillerdir. Temizlik ve kendini kontrol gibi becerileri gelişmemiştir.

Uzmanların gerekli yardımları sonucunda, nispeten diğerlerine göre daha şanslı büyümüş olan Isabelle, oldukça önemli toplumsal ve zihinsel ilerleme kaydetmiştir. Bir kaç yıl içinde, yazma ve konuşma becerileri yaşıtlarının düzeyine çıkmıştır. Isabelle'nin uzun bir toplumsal izolasyondan sonra, uyum sağlamasında annesi ile temas halinde olmasının büyük etkisi olmuştur. Ancak Anna, bulunduktan sonra, ölümüne kadar geçen dört yıl içinde, her hangi bir tatmin edici ilerleme kaydedememiştir. Sadece fiziki ihtiyaçlarını karşılamayı ve sınırlı bazı bilgileri öğrenebilmiştir. Ancak asla basit dil kuralları dışında

---

[2] Aveyron, 1800'de Fransa'da ormanda bulunan on-on iki yaşlarında bir çocuktur. Davranışları insandan çok hayvanlara benzemektedir. Daha sonra eğitilmeye (yani insanlaştırılmaya) çalışmıştır. Ancak görünürde bir zeka geriliği tespit edilmemesine rağmen, eğitimde çok fazla başarılı olunamamıştır.

[3] Zik. Bryjak, G.J.; Soroka, M.P.; *Sociology: Cultural Diversity in A Changing World*, Allyn and Bacon, Boston, 1991, s.107-8

bir şey öğrenememiştir. Öldüğünde zihinsel ve toplumsal açıdan yaşıtlarının gerisindedir.

Anna gibi, Genie de eğitimi esnasında, asla normal insanın dil becerilerini veya yaşıtlarının toplumsal davranışını kazanamamıştır. Annesinin onun vekaletini alarak, terapi programından çekmesinden dolayı, gelişme programına nasıl tepki vereceği tümüyle belirlenememiştir. Terapi sürecinde yoğun bir ilgi görmesine rağmen, yaşamının en kritik ilk döneminde insanlardan ayrı kalmasının (izole olmasının) sonucunda ortaya çıkan tamiri imkansız zararlardan, büyük acılar çekmiştir. Eğer **tam insan** *olmak istiyorsak, hayatımızın ilk evresinde insani toplumsal etkileşime katılmak zorundayız.*[4] Anna ve Genie vakaları bize, insan olma sürecinde öğrenmenin rolünü son derece trajik bir biçimde göstermiştir.

Bazı bilim adamları, izolasyonun (yalnız kalmanın), hayvanlar üzerindeki etkilerini öğrenmek amacıyla deneyler yapmışlardır. İnsanla genetik benzerlikleri yüksek olan maymunları kullanmışlardır. Altı ayın sonunda, yalnız bırakmanın (tecrit edilmenin/izolasyonun) maymun gelişimi üzerinde, son derece ciddi bir rahatsızlık yarattığını tespit etmişlerdir. Uzun süre tecrit edilen maymunlar, diğerleriyle karşılaştıklarında, korku dolu ve kendilerini savunmaktan acizdir. Cinsel ilişkide bulunamaz hale gelmişlerdir. Bu araştırmalar da göstermiştir ki, *toplumsallaşma yoksunluğu,* canlılar için *ölüme eşdeğerdir.*[5] Tecrit edilmenin yarattığı hasarlar, sadece insanlarla sınırlı değildir.

Özetle ifade etmek gerekirse günümüzde, kalıtım ve çevre faktörü *karşılıklı etkileşim* sürecinde birlikte incelenmektedir. Bir bilim adamanın ifadesiyle, "çevreye karşı kalıtım" iddiaları arasındaki soğuk savaş bitmiştir. Gelişme psikologları ve diğerleri, genlerle (kalıtımla) çevre arasındaki *etkileşimi* anlamaya

---

[4] Bryjak, G.J.; Soroka, M.P.; *Age.*, s. 108.

[5] Haas, J.; Shaffir, W.; *Age.*, s.34.

çalışmaktadırlar. Sosyologlar ise, büyük fotoğrafa ve grup farklarına odaklanmaktadır. Sosyolojik perspektif, biyolojik özelliklerimizin insani gelişme için *sahneyi kurduğunu* kabul etmektedir. Genlerimiz, saçımızın, gözümüzün rengini tayin ediyor. Bize yürüme, konuşma ve ellerimizi kullanma kapasitesi veriyor. Yaşam programımızı belirliyor. Hemen hemen bütün normal bebekler, benzer yaşlarda yürümeye başlıyor. Konuşmaya başlama aşamaları yine benzerlikler gösteriyor. Bütün insanların cinsel olgunlaşma yaşları, 12 ile 18 arasıdır. Fakat gelişmenin detayları, toplumsallaşma yoluyla sağlanıyor. Örneğin çocukların hangi dili ne düzeyde konuşacağı, içinde yaşanılan kültür tarafından belirleniyor. Toplumsallaşma, çocukların potansiyellerini ortaya çıkartan anahtardır.[6] Her toplumsal çevre, mevcut potansiyeli farklı bir şekilde değerlendirmektedir.

TOPLUMSALLAŞMA TEORİLERİ

Toplumsallaşma yaşam boyu devam eden son derece karmaşık bir süreçtir. Bu alt bölümde, her biri insani gelişme sürecinin farklı boyutlarını dikkate alan toplumsallaşma teorilerini inceleyeceğiz.

Freud: Psikanalitik Yaklaşım

Freud, insan davranışının biyolojik faktörlerle açıklandığı bir dönemde yaşamıştır. Nitekim Freud'un kişilik teorisinde de, en önemli rolü biyoloji faktörü oynaktadır. O'na göre insanlar iki temel ihtiyaç veya dürtüye sahiptirler. Bunlardan birincisi, *haz* ihtiyacıdır. Freud buna *yaşam içgüdüsü* veya Yunan aşk tanrıçasından esinlenerek *eros* demiştir. İkincisi de bunun zıddı olan, *saldırganlık* güdüsüdür. Buna da yine Yunaca ölüm anla-

---

[6] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Introduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill, Inc., 1991, s.117-8.

mına gelen *thanatos* veya *ölüm içgüdüsü* demiştir. Freud'a göre, bu iki zıt güç, zihnin bilinçdışında faaliyette bulunmakta ve kökleri derinde olan iç gerilimler yaratmaktadır.[7]

Freud yayınladığı *"Ego ve İd"* adlı eserinde, yapısal kişilik kuramını ortaya atar. **Yapısal kişilik kuramına** göre, kişilik üç ana sistemden oluşur. Bunlar, id (alt ben), ego (ben) ve süperego (üst ben) dur. Toplumsal davranış, bu üç sistemin etkileşiminin bir sonucudur. Bu sistemlerden biri diğerlerinden bağımsız tek başına çalışamaz. **İd**, *biyolojik arzu ve dürtüleri* içerir. Kişiliğin *enerji deposu* olarak da görülen *bilinçaltı* bölümüdür. İnsanlığın, hemen *tatmin arayışında* olan güdülerini içerir. Enerjisini yakın ilişki durumunda olduğu bedensel süreçlerden alır. Freud'a göre id, gerçek ruhsal varlıktır; nesnel gerçeklerden bağımsız öznel bir yaşantı dünyasıdır. *Acı*dan kaçınır ve *zevk* ilkesine göre doyum arar.[8]

Ego, *akıl* ve *sağduyu* denilebilecek şeyleri temsil eder; id ise *tutku*ları. Ego, çevreyle *etkileşim* sonucunda ortaya çıkar. İd, isteklerini karşılaması için sürekli egoya baskı yapar. Bilinç düzeyine çıkmaya çalışır; ancak, egoda id'in toplumsal onay görmeyecek taleplerini bilinç altına *bastırma* çabası içinde olur.[9] Ego, *gerçeklik ilkesine* göre işler. Bunun anlamı, ihtiyacın giderilmesi için uygun bir nesne buluncaya kadar, gerilimin boşalımını erteler. Hoşlanma ilkesini geçici olarak engeller. Bir diğer ifade ile ego *kişiliğin yürütme organı*dır. İd ile süperego arasında çatışma çıktığında, hakemlik rolünü üstlenir ve bir uzlaşma arar. Annenin (veya bakıcının) bebeğin gereksinimlerini vaktinde karşılaması, sağlıklı bir ego gelişimi açısından son derece önemlidir.[10]

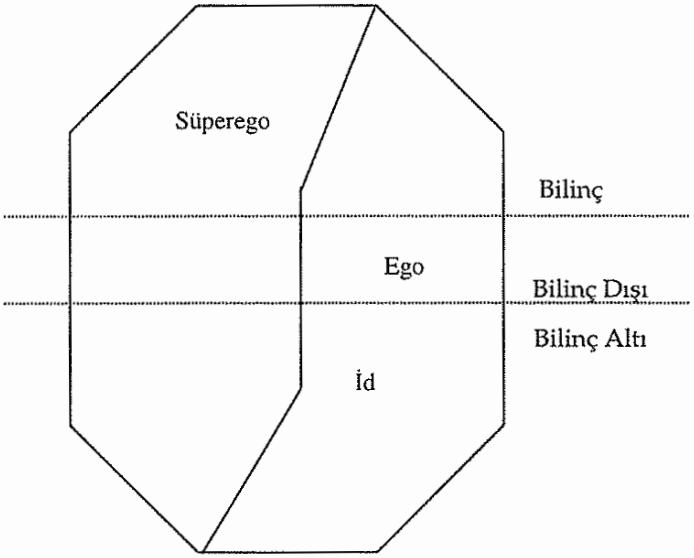
[7] Macionis, J.J.; Plummer, K.; *Sociology: A Global Introduction*,Printice hall Europe, 1998, s.132.

[8] Gençtan, E., *Psikanaliz ve Sonrası*, Remzi Kit. İstanbul, 1990, s.35-6.

[9] Kağıtçıbaşı, Ç., *İnsan ve İnsanlar*, Cem Ofset, İstanbul, 1979, s. 247.

[10] Gençtan, E., *Age.*, s. 37.

Freud'un Psikanalitik Kuramında Kişiliğin Üçlü Yapısı[11]

Süperego, çocukluk döneminde, büyüklerle etkileşim sonucunda gelişir; toplumsal *yasakları* içerir. Kişiliğin *ahlaki* yönüdür. Hoşlanmadan çok, *kusursuzluğa* ulaşmaya çalışır. Freud, "İnsan ne kadar erdemli ise, süper ego o kadar sıkı davranır"der.[12] Süperego, kişinin *vicdanı* ve *ego idealidir*. Ego-ideali, çocuğun nasıl bir kimse olmak istediğidir. Toplumsal *değerler*, süperego yoluyla içselleştirilir. Kişinin egosu, id'in talepleri ile süperegonun yasakları arasında sağlıklı bir denge kurabildiğinde, hem ahlaki gelişim sağlanır hem de ruhsal sağlık yerinde olur. Bu dengenin bozulması durumunda, süperego ağır basarsa, *suçluluk duygusu* egemen olur; buna karşılık id ağır basarsa, kontrolsüz, taşkın davranışlar görülür. En geniş anlamda id,

---

[11] Kay. Kağıtçıbaşı, Ç., *İnsan ve İnsanlar*, Cem Ofset, İstanbul,1979, s. 247.

[12] Freud, S.; *Uygarlığın Huzursuzluğu*, Çev. H. Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.81

kişiliğin *biyolojik* parçasını, ego *psikolojik* ve süperegoda *toplumsal* parçasını oluşturur.[13]

Freud'un toplumsallaşma teorisindeki merkezi kavramlardan birisi de, **Oedipus kompleksidir**. Bununla Freud, küçük çocuk ile baba veya anne arasındaki duygusal çatışmayı ifade eder. Erkek çocuk, anneyi istediği için, babayla girdiği mücadelede, babaya karşı düşmanca duygular geliştirir; ve bu sebeple de *suçluluk* duygusu içine düşer. Öte yandan bu çatışma çocukta "**iğdişlik korkusuna**"na yol açar. Erkek çocuk bu korkuyu aşabilmek için, kendisini *babasıyla özdeşleştirmek* yoluna gider. İğdişlik Korkusu, id'i ve onun arzularını kontrol altına almanın anahtarıdır. Böylece bir *otorite* figürü olarak *baba*, süperegonun bir parçası olur.[14] Freud'un görüşleri başından itibaren hem çok sayıda tepki hem de taraftar toplamıştır.

Mead: Toplumsal Benlik

Freud'un çağdaşı olan **George Herbert Mead**, ikinci bölümde işlenen *sembolik etkileşimcilik* yaklaşımının kurucudur. Mead'a göre kişilik çok boyutludur ve toplumsal süreçlerin sonucunda gelişir. O, bireyin benlik kavramının, toplumsal etkileşimden ayrılamayacağını iddia etmiştir. **Benlik**, *kişinin geniş bir toplumun parçası olarak, kendini farklı bir birey olarak görmesidir.* Yani kendi varlığının bilincinde olmasıdır. Benlik, insanlığı diğer canlılardan ayırır. Mead'e göre insan toplumunu kendine özgü bir biçimde yaratan şey benliktir; ancak benliği de yaratan toplumsal deneyimlerdir. O toplumsal etkileşimcilik perspektifini kullanarak benliği, biyolojik öğelerden ayırmış ve kişinin diğerleriyle ilişkide kendisi hakkında düşünebilme yetisi olarak görmüştür.[15]

---

[13] Kağıtçıbaşı, Ç.; *Age.*, s. 248-9.ve Gençtan, E.; *Age.* s.38.

[14] Macionis, J.J.; Plummer, K., *Age.*, s. 134.

[15] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.102-3

Mead'e göre benlik, hem bir özne hem de nesnedir. Düşünen ve eyleyen bir özne olarak "ben" (*I*), bireyin başkaları için var olan dünyada bir nesne olarak kendi benliğinin fakında olması durumu "bana" (*me*)dır. Mead'in "ben" kavramı, hem biyolojik, hem de toplumsal bir içerik taşır. Organik dürtüler ile toplumsal deneyimin bir sentezidir. Bu yüzden "ben", "beni/bana"dan kolayca ayrılamaz. Mead'e göre, "Ben" organizmanın, başkalarının tutumlarına karşı bir cevabıdır. "Beni/bana", kendini varsayan başkalarının organize edilmiş tutumlarıdır; yani *toplumsal benliktir*. Başkalarının tutumları, "ben/bana"yı oluşturur ve daha sonra bir "ben" olarak buna tepki gösterilir. O'na göre benlik, ancak başkalarıyla etkileşim halinde, *"genelleştirilmiş öteki"* tarafından bir birlik halinde örgütlenir. Örneğin bir kız çocuğu, *"anlamlı öteki"*ni oluşturan anneyi model alacaktır. Genç kız, annenin rolünü benimseyerek, kendi dışına çıkmayı başaracaktır.[16]

Mead'e göre benlik üç aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalar, *ön hazırlık* (prepanatory), göstermelik eylemler ya da *temsili oyun* (play) ve *oyun* (game) dur.[17] Birinci evreyi oluşturan **hazırlık aşamasında**, çocuk kendi davranışlarını yargılama becerisine sahip değildir. Bir takım eylemlere öykünür. Örneğin masada gürültüler yapabilir, el çırpar, telefon alıcısını kulağına dayar. Bu tür davranışlarda başkalarınca beğenilme isteği öğrenmenin en önemli etkenidir. Anne ve baba çocuğun çıkardığı seslere karşı hoşnutluk tepkisi gösterebilir ve çocuk da bunları tekrarlar. Böylece tekrarlama yoluyla öğrenme gerçekleşmiş olur. Bu şekilde çocuk kendini başkalarının yerine koymaya başlar ve gittikçe kendine özgü bir benlik geliştirir.

İkincisini oluşturan **göstermelik veya temsili oyun** (play) aşamasında çocuk, kendine özgü rolleri sergilemeye başlar. O,

---

[16] Swingewood, A., *Sosyolojik Düşüncenin Tarihi*, Çev. O. Akınhay, Bilim ve Sanat Yay. İstanbul, 1998, s.314.

[17] Elkin, F.; *Çocuk ve Toplum: Çocuğun Toplumsallaşması*, Çev. N.Güngör, Gündoğan Yayınlar, Ankara, 1995, s.49-50.

verili statülerle ve onlardan kaynaklanan beklentilerle tanımlanmış özgül davranışları birleştirir. Örneğin bir kız çocuğu, her hangi bir nesneye vurduğu gibi, bebeğine vurmaz. O, anne rolünü oynayarak, bebeğini yatağa yatırır. Veya askercilik oynayan bir erkek çocuk, kendisine engel olan birisini vurmakla korkutur. Bu tür oyunlarda çocuk, başkalarının rol davranışlarını ya da eylemlerini kendi kendisine yöneltir. Mead'e göre, bu aşamada çocuk, bilinçli veya bilinçsiz olarak, bir rolden ötekine geçerek sürekli kendisine yeni biçimler verir. Kendi fikirlerini bütünleştirmekten, kendisini bütünsel bir açıdan görmekten yoksundur.[18]

Üçüncüsünü ise **oyun (game) aşaması** oluşturur.[19] Oyun gelişimin daha ileri bir aşamasında görülür. Çocuk kendisini aynı anda birden çok insanın beklentilerine cevap vermek zorunda hisseder. Örneğin futbol oyununda o, her oyuncunun davranışlarını aynı anda kestirmek zorundadır. Çocuk kendisine özel bir rol düzeni belirler. Kendisine ötekilerin ve kendisinin beklentilerini sorar. Aynı kural işbölümü için de geçerlidir. Böylece grup ilişkilerinin temelinde çocuk kendisini, Mead'in "genelleştirilmiş ötekiler" dediği, gruplar açısından görür. Grup, çocuğun gözünde, onun davranışlarını yargılayan, ondan hoşnut ya da hoşnutsuz olmanın belirleyici boyutunu oluşturan ölçütlere sahip bir duruma gelir. Çocuk durumun gereklerine göre, kendisinin ve ötekilerin beklentilerini kavrar. Örneğin okula giden çocuk, öğretmenin ve arkadaşlarının kendisine olan, kendisinin de onlara yönelik olması gereken davranışlarını iyi bilir. Bu yolla yaşamın gereği olan etkileşimin çatısı öğrenilir ve geliştirilir. Bir diğer ifade ile çocuk, toplumsal davranışı ve oynayacağı rolleri, çeşitli yollarla öğrenir. Ancak bu gelişmelerin yönü temelde başkalarıyla kurulan ilişkilere ve benliğin oluşturulmasına bağlıdır.

---

[18] Age., s.50-1.
[19] Age., s.52.

Genelleştirilmiş öteki, toplumun değerlerinin/normlarının içselleştirilmesidir. Örneğin, dürüstlüğün doğru yol olduğunu öğrenen ve bunu içselleştiren öğrenciler, yakalanma ihtimalleri olmadığı durumlarda da kopya çekmeyecektir. Mead'e göre, bireyler toplumun normlarını içselleştirdikten sonra, ceza veya ödül olmaksızın onlara uyacaktır. Ancak bu uyum sürecinde insanları birer robot gibi de görmemek gerekir.[20] Nitekim Blumer'un da belirttiği şekilde, Mead için benlik, toplumsal yapı ve kültürün unsurlarının içselleştirilmesinden daha fazla bir şeyi ifade eder. Benlik *aktif* ve *yaratıcıdır*; sadece sosyal, kültürel ve psikolojik değişkenlerin toplamından ibaret değildir[21]. Mead'in görüşleri benliğin oluşumunda sadece toplumsal faktörleri dikkate aldığı için eleştirilmiştir.

Mead'ın benlik teorisi, meslektaşı Charles Horton Cooley'in **ayna benlik** kavramından etkilenmiştir. **Ayna benlik**. *kişinin kendi benliğini başkalarının ona ilişkin düşünceleri, değerlendirmeleri ve tepkileri temelinde algılaması süreci* için kullandığı bir kavramdır. "Başkalarının gözünde neysem oyum" veya "herkes herkesin aynasıdır" inancıdır. **Ayna benliğin üç birleşeni** vardır[22]:

- Bizim görünüşümüzün başka insanlardaki imgelemi (imagination).
- İnsanlarının o görünüş hakkındaki yargılarının imgelemi.
- Başkalarının bu yargıları hakkındaki duygularımızın gelişimi. Bir diğer ifade ile, gurur örneğinde olduğu gibi kendimize dair duygularımız.

---

[20] Kamyemer, K.C.V.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology:Experiencing Changing Societies*, Forth Editon, Ally And Bacon, 1990, s.136.

[21] Wallace, R.A. and Wolf, A.; *Contemporay Sociological Theory*, Prentice_Hall International, London, 1999, s.197.

[22] Budak, S.; *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayını, Ankara, 2000, s. 100; Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D. Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 1999, s.50.

Freud ve Mead'in Gelişim Teorilerinin Karşılaştırması[23]

Boyutlar	George Herbert Mead: Sembolik Etkileşim	Sigmund Freud: Psikanaliz
İncelenen konu	Birey ve grup davranışı arasındaki uyum	Nörotik semptomların ve nevrozların gelişimi
Birey ve çevre arasındaki ilişkilerin doğası	İşbirliği, kanalize etmek	Çatışma, istekleri kontrol, özellikle de cinsellik ve saldırganlığı kontrol
Olgunlaşmanın temelleri	Anlamlı sembolleri kullanma becerisi; rolleri üstlenme yeteneği	Psiko-seksüel problemlerin çözümü
Gelişmenin aşamaları	Hazırlık, temsili oyun (play) sahnesi; oyun (game) sahnesi	Oral, anal, fallik (gelişmede en kritik ilk üç yıl)
Zihinsel faaliyetin ürünü	Jestlerin iç konuşması	Birincil ve ikincil süreçler (savunma mekanizmaları)
Vicdan fenomeni/ içselleştirme	Başkalarının rolünü alma	Süperego (savunma mekanizmaları)
Anlamı olmayan ötekilerle etkileşim	Genelleştirilmiş ötekine cevap vermek	Aile veya onların işlevlerini üstlenenlerle yaşanan ilk deneyimleri genelleştirmek
Ürün	Benlik	Kişilik
Ürünün öğeleri	Ben Beni/bana	İd Ego Süperego
Farkındalık düzeyleri	Bilinçli olma (kendi bilinci)	Bilinç dışı Bilinç altı Bilinçli olma
Problem davranış	Etkileşim yoluyla öğrenme; toplumsallaşmanın ürünü	İlk aşamalara takılıp kalma; Psikoseksüel problemlerin yetersiz çözümü

[23] Shapiro, R.D.; *Foundation for Sociology*, Rand McNally College Publishing Company, Chicago, 1977, s.119.

Cooley benliğin doğuşunda, dilin önemini vurgulamıştır. Dil vasıtasıyla çocuklar, toplumsal dünyada kendilerini, bağımsız bir toplumsal nesne olarak düşünürler. Yine aile gibi yüz yüze etkileşimin olduğu *birincil grupların* kişiliğin şekillenmesinde en önemli faktör olduğunu iddia eder. Fakat O, benliğin bir kez çocuklukta şekillenip, bir daha hiç değişmeden devam edeceği fikrine karşı çıkar. Cooley'ye göre, bireyin benlik algısı daha sonraki yıllarda da değişir.[24] Oysa Freud'un psikanalitik teorisinde, kişilik büyük ölçüde 0-5 yaş arasında biçimleniyor ve daha sonra da çok fazla değişmeden biçimlendiği şekliyle devam ediyordu.

TOPLUMSALLAŞMANIN ARACILARI

Toplumsallaşma sürecinin, her toplumda belirli aracıları vardır. Bunların başında da aile kurumu gelir. Aileden sonraki diğer aracılar, arkadaş çevresi, okul ve medyadır.

Aile

Aile, yüz yüze etkileşimin olduğu, çocuğun toplumsallaşmasında ilk ve en önemli kurumdur. Çocuk konuşmayı, duygusal paylaşımı ve toplumsal dünyayı ilk defa aile içinde öğrenmeye başlar. Çocuklar benzer şekillerde öğrenirler; ancak öğrendikleri şeyler aileden aileye değişir. Çünkü aileler, gelecekte çocuklarından değişik beklentiler içinde oldukları için birbirinden farklı değerleri öğretirler.

Uluslararası bir araştırmada, alt sınıf ve orta sınıftan ailelere, nasıl bir çocuk istediği sorulur. Öncelikle her iki sınıftan da aileler çocuklarının, dürüst, mutlu, saygılı, söz dinleyen ve güvenilir olmasını istediklerini beyan etmişlerdir. Bununla bera-

---

[24] Gelles, R.J.; and Levine, A., *Age.*, s.122.

ber **orta sınıf**, çocuklarının *kendi kararları ve ahlaki standartlarını geliştirilmelerini* teşvikten yana olmuştur. Buna karşılık **alt sınıf** aileleri, büyük ölçüde *otoriteye itaati* vurgulamışlardır. Bu araştırmayı yapan Kohn, ailelerin çocukların geleceğinde hangi değerlerin önemli olacağını düşünüyorlarsa, o değere öncelik verdikleri şeklinde bir yorum getirmiştir. Kohn'a göre, gelecekte muhtemelen sıkça *adaletsizliklerle* karşı karşıya kalacak olan yoksul çocuklara hayata hazırlanmak için, *kendini inkar* öğretilmektedir. Buna karşılık zenginlere ise, *bağımsızlığın* hoş karşılanacağını (ödüllendirileceğini) umuldukları için, *kendini önemsemek* öğretilmektedir.[25] Kısaca ifade etmek gerekirse aile, çocuğa kişiliğini kazandıran kurumların başında gelir ve tartışmasız en etkilisidir.

Okul

Ailede başlayan toplumsallaşma okulda devam eder. Özellikle ilkokula başlayan çocuklar için, aynı zamanda, katı toplumsal kuralların öğrenildiği yerdir. Çocuk okulda kendini *kontrol* etmeyi, *dakik* olmayı ve *rekabet* etmeyi öğrenir. İlkokul çocukları için, öğretmenleri her şeyi bilir. Bir çok öğrenci aile bireylerinden sonra, öğretmenlerini *model* alır. Okul bir taraftan öğrencileri, *iyi vatandaş* olmanın gerektirdiği değerlerle donatırken, diğer taraftan da onları çalışma hayatına hazırlamaktadır; yani *meslek* kazandırmaktadır.

Okullar, bir toplumun teknik ve entelektüel *mirasını* temel alarak örgütlenir; çocukların *toplumla bütünleşmesine* yardımcı olurlar. Bazı ailelerin değer ve inançları hakim kültüre karşı olabilir. Okuldaki sosyalleşme, ailede alınan değerlerin değiştirilmesine yol açabilir. Bu sebeple bazı dini gruplar, kendi okullarını açmak yoluna gitmektedirler.[26] Özetle ifade etmek gere-

---

[25] Coser, Rhea, Steffan, Nock, *Introduction Sociology*, HBJ., 1983, s. 115.

[26] Haas, J.; Shaffir, W., Age., s42.

kirse, modern toplumlarda, bireyin sosyalleşme sürecinde okul, büyük bir işlev üstlenir.

Arkadaş Grubu

Bir atasözünde, "Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim" der. Çocuklar için, belli bir aşamadan sonra, toplumsallaşma sürecinde yaşıtları, son derece önemli hale geliyor. Çocukların kullandıkları markalar, yaşam stilleri ve tercih ettikleri oyunlara kadar çok geniş bir alanda, arkadaş grubunun etkisi ön plana geçiyor. Çocuklar için arkadaş grubu kültürünün üç ana teması vardır:[27]

- Paylaşma ve toplumsal katılım (Çok az çocuk yalnızlığı tercih eder).
- Hayatlarındaki korku, kafa karışıklığı ve çatışmalarla başa çıkmak.
- Yetişkinlerin kural ve otoritelerine direnç. Çocuklar, hemen hemen başından itibaren kendi hayatlarının ve otonomilerinin kontrolünü ellerinde tutmak isterler.

Arkadaş grubu, çocuğun toplumsal ufkunun genişlemesine ve onun karmaşık bir kişilik kazanmasına katkıda bulunabilir. Arkadaş grubu içinde çocuk sevgi, beğeni, yakınlık arar; bunları elde etmek için de kendisini grubun ölçülerine ve değerlerine uydurur. Sporda, dansta, cinsel sevgi vb. konularda başarılı olmak aile içinde önemsiz olabilir. Ancak grup içinde onlar en önemli değerlere dönüşür.[28] Çocuklar arkadaş gruplarını, benzer ilgi, değer ve gelir gibi faktörlere göre seçerler. Dışlanmamak için de, büyük ölçüde arkadaş grubunun kurallarına uyum gösterme çabası içinde olurlar.

---

[27] Gelles, R.J.; and Levine, A., *Age.*, s.126-7.

[28] Elkin, F.; *Age.*, s.92.

Medya

Bugün dünyada milyonlarca insan, İnternet kullanıyor, gazete okuyor, sinemaya gidiyor ve televizyon seyrediyor. Dolayısıyla insanlar her gün binlerce görsel ve işitsel mesajlar alıyorlar. Bu mesajlar, dramaların, komedilerin, haberlerin, şarkıların ve çizgi filmlerin içinde taşınmaktadır. Çok çeşitli yollarla, her yaştan insan için toplumsal yaşamı etkiliyor. Genelde bütün medya çok önemli olmakla beraber, günümüzde televizyonun toplumsallaşma sürecinde son derece önemli bir yeri vardır. Amerika'da altı aylık bir bebek, günde ortalama bir, bir bucuk saat televizyonun karşısında kalmaktadır. Belirli bir yaştan sonra çocuklar televizyondan kendi programlarını seçmeye başlamaktadırlar.[29]

Bazı yazarlar, sosyalleşme sürecinde medyanın etkisinin sınırlı olduğunu iddia etmelerine rağmen,[30] uzmanların çoğunluğu aksi görüştedir. Kitle iletişim araçları aile içinde, komşuluk ilişkilerinde, okulda çocuğun üstlenmesi gereken bir dizi rol örnekleri sunmaktadır. Medyada yer alan kahramanlar, çocuklar için model olmaktadır.[31]

Medya çocukların (oldukça erken dönemde), bir çok konuda *farkındalığını artırıyor*. Çocuklar, çoğunlukla yetişkinlerle aynı programları izliyorlar. Postman'ın "Çocukluğun Yokoluşu" dediği sürece benzer bir biçimde, yaş grupları arasında benzer sosyalleşme süreci yaşanıyor. Bir diğer ifade ile çocuklar, çocukluklarını yeterince yaşayamadan, yetişkinlerin dünyasına giriyorlar.[32]

---

[29] Kamyemer, K.C.V.; Ritzer, G.; Yetman, N.R., *Age.*, s.145-6.

[30] Dominick, J.R.; *The Dynamics of Mass Communication*, McGrow-Hill, New York, 1993, s. 513.

[31] Elkin, F.; *Age.*, s. 101.

[32] Black, J.; Bryant, J.; *Media Communication*, Brown and Benchmark, 1995, s. 62.

Öte yandan bir çok ülkede medyanın, çocuklarda özellikle şiddeti teşvik ettiği konusunda bir kaygı vardır. Çünkü televizyon karşısında çocuklar her gün yüzlerce şiddet sahnesini izlemektedirler. Medya ve şiddet ilişkisi konusunda yapılan araştırmaların bulguları, çok fazla televizyon seyreden çocuklarda şiddet eğiliminin daha fazla olduğu yolundadır.[33]

Ülkemizde de *televizyon* bir çok aile için adeta *"çocuk bakıcısı"* haline gelmiştir. Çocuklar zamanlarının büyük bir bölümünü televizyon başında geçirmektedirler. Nitekim son yirmi yılda (özellikle) gençlerin tutumlarındaki dönüşümün en önemli kaynağını televizyon oluşturmaktadır.

TOPLUMSALLAŞMA VE YAŞAM EVRELERİ

Bütün toplumlarda yaşamın belirli evreleri vardır. İnsanlar içinde bulundukları yaş gruplarına göre, belirli davranışları sergilerler. Yaşam evrelerine göre farklı toplumsal etkinliklerde bulunurlar. **Erikson yaşam evrelerini** sekiz grup içinde incelemiştir. Bunlar[34]:

- Güvene karşı güvensizlik evresi (0-2 yaş arası/bebeklik çağı).
- Özerkliğe karşı kuşku evresi (2-3 yaş arası/erken çocukluk çağı).
- Girişkenliğe karşı suçluluk evresi (4-5 yaş arası).
- Becerikliliğe karşı aşağılık duygusu evresi (6 yaşından ergenliğin başına kadar).
- Kimlik kazanmaya karşı rol karışıklığı evresi (Yaklaşık 12-18 yaş arası ergenlik çağı).
- Yakınlığa karşı yalnızlık/izolasyon evresi (Genç yetişkinlik çağı).

---

[33] Kamyemer, K.C.V.; Ritzer, G.; Yetman, N.R., *Age.*, s.146.

[34] Zanden, J.W.V.; *Human Development*, McGraw Hill, 1997, s.38.

- Üretkenliğe karşı durgunluk evresi (Yetişkinlik çağı).
- Bütünlüğe karşı hayal kırıklığı evresi (Yaşlılık çağı).

Bireyin toplumsallaşması sürecinde kuşkusuz en önemli aşama çocukluktur.

Çocukluk

Erikson'un teorisi,[35] içinde çocukluk, ilk dört evreyi kapsamaktadır. Erikson'a göre, çocuğun gerek kendisine gerekse başka insanlara güvenmesi, büyük ölçüde ilk dönemde gördüğü bakımın niteliğine bağlıdır. İhtiyaçları ortaya çıktığı anda karşılanılan, rahatsızlıkları anında giderilen, bağrına basılan, okşanan, sevilen, kendisiyle oynanan ve konuşulan bebek, dünyanın ve insanların güvenilir olduğu yolunda duygu geliştirecektir. Yetersiz ya da tutarsız bakım, bebekte, genelde dünyaya, daha özelde ise diğer insanlara karşı, temel bir *güvensizlik, korku* ve *kuşku* tutumu geliştirecektir. Ancak güvensiz koşullarda yetişmiş bir çocuk daha sonraki evrelerde zor da olsa bazı insanlara karşı *güven* kazanabilir; ya da güvenli bir şekilde bebekliği atlatan çocuk daha sonraki yıllarda anne-babalarının kötü bir biçimde boşanmalarından sonra, güvensizlik içine düşebilir

Yaşamın ikinci evresinde çocuk emeklemeye, yürümeye, tırmanmaya ve keşfetmeye başlar. *Özerklik* veya *utanma* duygusu bu dönemde oluşur. Ebeveynler eğer çocuklarına anlayışla yaklaşırlarsa özerklik duygusunu güçlendirirler. Buna karşılık çocuklarını çok fazla ya da çok az kontrol ederlerse, *şüphe* ve *utanma* duygusuna yol açarlar. Üçüncü evrede ise, çocuk artık kendi başına bazı faaliyetleri gerçekleştirebilir hale gelir. Bu dönemde aileler veya diğer toplumsallaşma aracıları, teşvik

---

[35] Elkind, D.; Erik Erikson: İnsan Gelişiminin Sekiz Evresi, *Hitler İsteseydi: Sosyal Psikoloji Yazıları* içinde Hz. A.Dönmez, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994, s.100. Ayrıca bkz. Zanden, Age, s.36-8.

ederler ve özerklik tanırlarsa, çocuk *girişkenlik* kazanır. Buna karşılık yaptıkları beğenilmez ve sık sık alay edilirse, çocuk *suçluluk* duygusu geliştirecektir.Yaklaşık 6 yaş civarında çocuklar okula başlarlar. Bu dönemde çocuk. etrafındaki şeylerin nasıl işlediğini merak eder ve belli *becerileri kazanır* veya *aşağılık duygusu* içine düşer. Artık bu dönemde toplumsallaşma sürecinde ailenin yanında, okul ve arkadaş çevresinin de etkisi hissedilmeye başlanır.

Ergenlik

Erikson'a göre, ergenlik döneminin temel sorunu, *rol karmaşası* karşısında bir *kimlik* kazanmaktır. Geleneksel toplumlarda, kimlik kişiye verilir. Bireyin toplumdaki yeri, içinde doğulan aile, topluluk veya sınıf tarafından belirlenir. Modern toplumlarda ise genç insanlardan, ailelerinden bağımsız bir kimlik kazanmaları beklenir. Bu süreç ergenlikte kazanılır. Erikson'a göre kötü bir çocukluk ya da zor koşullar sebebiyle, kişisel kimlik duygusu geliştirememiş olanlar, rol karışıklığı (role confusion) duygusu yaşayacaklardır. Kim olduğunu, nereye ya da kime ait olduğunu bilemeyecektir. Böyle bir karışıklık, suçlu genç insanlarda sıklıkla görülen bir belirtidir. Ayrıca cinsel ilişkilerde kural tanımayan ergen kızların genelde parçalanmış bir kimlik duygusu vardır.[36] Yine bu kimlik krizi içinde olan bazı gençler, terör örgütlerinin ya da uyuşturucu bağımlısı grupların içinde kolaylıkla "suçlu" kimliğine bürünebilirler.

Erikson, kimliğin kazanılmasını, genç yetişkinlerde yakınlığın ön koşulu olarak görür. Genç insanlar, kendilerinin kim olduklarından emin oluncaya kadar, diğer kişilere karşı taahhütlerinden emin olmayacaklardır. Bazı yazarlar, yetişkinliğe geçişte, kızların ve erkeklerin farklı yollar izlediğini iddia etmiştir. Geçmişte ergen kızların, mesleki gelecekleri hakkında

---

[36] Elkind, D., *Age.*, s. 105.

fazla düşünmeleri beklenilmezdi. Onların kimlikleri evliliklerine ve sahip oldukları çocuklarına bağlı olurdu. Buna karşılık genel bir kural olarak genç erkekler, karşıt cinsle yakın bir ilişkiye girmeden önce bir kimlik duygusu geliştirirdi. Genç kadınlar ise, önce yakın bir ilişki kurma teşebbüsünde bulunur; kimlik duygusunu ise otuzlu yaşlar ve sonrasına ertelerdi. Ancak şimdi bu durum değişiyor. Bir çok orta ve üst sınıftan genç kız, önce kariyer, daha sonra aile diyor.[37] Türkiye de bu değişim sürecinden hızla etkilenmektedir.

Yetişkinlik

İnsanlık tarihinde hemen hemen herkes yetişkinlik yıllarını çalışmayla ve çocuk bakımı ile geçirmiştir. Sadece gençler değil, yaşlılar da gücü olduğu müddetçe ölünceye kadar çalışmaya devam etmiştir. Son dönemlere kadar da birkaç neslin bir arada yaşadığı aileler, varlığını sürdürmüştür. Ayrıca modernleşme sürecini tamamlayamamış bir çok toplumda bu aile tipi halen varlığını korumaktadır. Ancak modern/endüstriyel toplumların gelişim sürecine paralel olarak çalışma dönemi belli bir yaşla sınırlanmıştır.[38] Yetişkinliği erken ve geç yetişkinlik olarak, iki döneme ayırmak mümkündür.

Erken yetişkinlik: Evlilik ve bir iş sahibi olmak, erken yetişkinlik döneminin en önemli sosyalleşme deneyimleridir. "Koca" veya "eş" olmak, genç çiftler için yeni roller üstlenmek ve bir yakınlık tesis etmek anlamına gelmektedir. Bazı bilim adamlarına göre, çocuk sahibi olmak, evlenmekten daha zordur. İlk çocukları doğduğunda genç çiftler, tümüyle yetişkin sorumluluklarını kabul etmeye zorlanırlar. Hem annenin hem de babanın sorumlulukları artar.[39]

---

[37] Gelles, Levine, Age., s.135.
[38] Coser, Rhea, Steffan, Nock, Age., s. 123.
[39] Coser, Rhea, Steffan, Nock, Age., s. 123.

Geç yetişkinlik: Bu dönemde insanların artık sağlıkları bozulmaya başlar. Eski güç ve morallerini kaybederler.Temel düşünce kalıplarını değiştirmeye başlarlar. Geçmişi yeniden sorgularlar. Gençken yapmayı arzu ettikleri ile yaptıkları arasındaki mesafeyi anlamaya çalışırlar. Bir çok insan bu dönemde sadece çocuklarına değil, yaşlanan anne ve babalarına da bakmak durumunda kalır. Bu iki tarafın yarattığı baskı dolayısıyla geç yetişkinlik dönemindeki insanlar "sandviç kuşağı" olarak da adlandırılmaktadır. Buna karşılık başarılı insanlar için bu dönem daha rahattır; çünkü iş güvencesi vardır ve yaşama standartları yükselmiştir. Yine bu dönemde çocuklar da büyüdüğünden kendileri için plan yapabilecek hale gelmiş olurlar. Öte yandan bir çok insan, gelecekleri ile ilgi gördüklerinden hoşlanmazlar.[40] Çünkü bir sonraki aşama yaşamın son evresidir.

Yaşlılık

Geleneksel toplumlarda insanlar çok erken öldükleri için, yaşlılık dönemi de oldukça erken dönemlerde başlatılmaktadır. Buna karşılık modern toplumlarda yaşam beklentisi uzamıştır; dolayısıyla yaşlılık dönemi de, 60'lı yaşların üzerine çıkmıştır. Bugün sağlık koşullarındaki iyileşmenin etkisiyle bir çok yaşlı insan çalışmaya devam etmektedir. İnsanlar bu dönemde, aynı zamanda çok yakında olduklarını düşündükleri ölüm hakkında da kafa yormaktadırlar. Arkadaşlarının öldüklerini görürler ve kendi vücutları da artık eskisi gibi değildir. İnsanlar artan bir biçimde "zamanın bittiği"ni hissederler. Geride bir şeyler bırakmak ve büyük bir arzu ile "hatırlanmak" isterler.[41] Ölüm her canlının karşılaştığı kaçınılmaz sondur.

---

[40] Henslin, J. M.; *Essentials of Sociology*, A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996, s.71.

[41] Henslin, J. M., *Age.*, s. 71.

6. TOPLUM VE TOPLUMSAL ETKİLEŞİM

Bundan on bin yıl öncesinde yaşadığınızı hayâl edin. O günkü aileniz, arkadaşlarınız, kültürünüz, yaşadığınız çevre ve kullandığınız aletler hakkında düşünün. Şu anda içinde yaşadığınız toplumun size sunduğu imkanlarla onları karşılatırın. İki toplum arasında ne gibi farklar gözünüzün önünde canlanıyor?

Bir yazar, günümüz Türkiye'sinde yaşayan kapıcı Süleyman'ın, Sultan Süleyman'dan daha çok konfor içinde yaşadığını iddia ediyor. Örneğin Sultan Süleyman'ın ne cep telefonu vardı, ne de ikinci el bir otomobili. Hastalandığı zaman özel hekimlerini çağıran Sultan Süleyman'ın, SSK hastanesine giden kapıcı Süleyman'dan iyi olma şansı daha yüksek değildi.

Kendinizi Büyük İskender'le veya Kleopatra'yla karşılatırın. Bir çok konuda sizin sahip olduğunuz teknolojik konforun ne kadarı onlarda vardı? Örneğin İskender, İmparatorluğunun diğer ucunda neler olduğunu görmek için aylarca at sırtında yolculuk yapmak zorundaydı. Benzer şekilde Kleopatra da

sevgilisi Sezar'dan haber alabilmek için aylarca beklemek durumundaydı.

Bu örneklerin fazla abartılı olduğunu düşünüyor olabilirsiniz. Doğrudur. Ancak insanlık, geçen zaman içinde büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Günümüzün kapıcıları, işçileri ve öğrencileri geçmişin krallarında olmayan bir teknolojik konfora sahiptir. İnsanlık sürekli ivme kazanan bir değişim sürecinde yaşıyor. Bir toplum tipinden başka toplum tipine geçiş süreci kısalıyor.

Bu bölümde öncelikle makro düzeyde insanlığın uzun yürüyüşünü (yani toplum tiplerini), sonra da mikro düzeyde toplumsal etkileşimi inceleyeceğiz. **Makro sosyoloji**, adından da anlaşılacağı şekilde geniş bir perspektife odaklanır. Toplumsal bütünü anlamaya çalışır. Bu yaklaşımı benimseyen sosyologlar, toplumsal yapı, sosyal sınıflar, küreselleşme ve tarihsel bir perspektifte toplumların evrim sürecini inceler. Makro sosyoloji çalışan kişi, bir sınıftaki öğrencilerin sorunlarını bile incelese, bunu toplumsal yapının öğeleri ile ilişkilendirir.

Buna karşılık **mikro sosyoloji**, insanların bir araya geldiklerinde yaptıklara şeylere, yani *toplumsal etkileşime* vurgu yapar. Bu yaklaşımı kullanan sosyologlar, insanların yaşam stratejilerine, dillerine, onların aileleriyle veya kız arkadaşlarıyla ilişkilerine odaklanır. Anlamın toplumsal olarak inşa edilmesi, etnometodoloji ve yüz yüze etkileşime odaklanan genelde sembolik etkileşimcilik, mikro sosyolojiye örnek gösterilebilir.[1] Buna karşılık, yapısal fonksiyonel model ve çatışma teorisi makro sosyolojik yaklaşımlardır.

Bazı sosyologlara göre bu iki yaklaşım birbirini tamamlarken, bazılarına göre de birbiriyle çelişir. İki yaklaşımın bir çok bakımdan birbirinden farklı açılardan baktığı doğrudur. Ancak

---

[1] Henslin, J. M.; *Essentials of Sociology*, A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996, s.77.

bunlardan birisi diğerinden daha üstün değildir. Dolayısıyla makro ve mikro sosyoloji birbirinin eksiklerini tamamlar.

TOPLUM TİPLERİ

Tarihin çok büyük bir bölümümde insanlık, küçük ve göreceli olarak otonom gruplar içerisinde avcı ve toplayıcı olarak yaşamışlardır. Şimdiye kadar **toplum**, *belirli bir toprak parçası üzerinde, birbirleriyle etkileşim halinde olan ve ortak bir kültürü paylaşan ahali* olarak tanımlanmıştır. Bu, daha çok geçmiş toplumların yaşam biçimleri dikkate alınarak yapılmış bir tanımdır. Ancak günümüzde toplum tanımı çok daha geniş ve esnektir. Çünkü küreselleşme süreci, toplumlar arasındaki sosyal sınırları çizmeyi neredeyse imkansız hale getirmiştir.[2] Öte yandan kültürel karmaşa, her yerde genel kural haline gelmiştir.

Toplum tiplerini, avcı-toplayıcı, göçebe-bahçıvan, tarım, endüstri ve endüstri-sonrası olmak üzere beş grup içinde inceleyeceğiz.

AVCI VE TOPLAYICI TOPLUMLAR

Avcı ve toplayıcı toplumlarda insanlar, *hayvanları avlayarak, balık tutarak, yabani meyve ve bitkiler ile bal ve böcekleri toplayarak hayatlarını idame ettirirler.* Basit bir teknoloji kullanırlar. Avcı ve toplayıcı toplumların pek çoğu küçük göçebe gruplardan meydana gelir. Ancak bazılarında daha geniş bir toplumsal örgütlenmeye rastlanmıştır. Avcı ve toplayıcı gruplar genellikle, avcılığın esas olarak erkekler, toplayıcılığın ise kadınlar tarafından üstlenildiği, cinsiyete dayalı işbölümü etrafında kurulmuştur. Et genellikle bir prestij kaynağıdır. [3]

---

[2] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.134.

[3] Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 1999, s.47.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda insanlar, hayatlarını idame ettirmek ve yiyecek bulabilmek için sürekli bir yerden başka bir yere göç ederler. Sadece uzmanlık isteyen işlerle sınırlı olmak üzere, çok az bir iş bölümü vardır. Avcı ve toplayıcı toplumlar, geniş bir alana yayılmışlardır. Akrabalık ilişkileri otoritenin ana kaynağıdır ve burada ailenin son derece önemli bir rolü vardır. Kaynakların yetersiz olmasından dolayı, küçük de olsa bir eşitsizlik söz konusudur. Avcı ve toplayıcı toplumlarda toplumsal farklılaşma, yaş, cinsiyet ve aile kökeni gibi karakteristiklere göre oluşur.[4]

Bilindiği şekilde ilk insan toplumlarının üyeleri avcı ve toplayıcıdırlar. Bu toplumlarda teknoloji zayıftır ve modern dünyada tanık olunduğu şekliyle, belirli bir ekonomi yoktur. Malların üretimi, dağıtımı ve tüketimi işlemleri, aile içinde gerçekleşmektedir.[5] Zamanla avcı ve toplayıcı toplumların gelişimi ile göçebe (pastoral) ve bahçıvan (horticultural) toplumlar ortaya çıkmıştır.

GÖÇEBE VE BAHÇIVAN TOPLUMLAR

Yaklaşık on bin yıl önce, avcı ve toplayıcı toplumlar, iki kola ayrılarak gelişmeye devam etmiştir. Bunlardan birincisi, daha çok toprağın kurak ve dağlık olduğu bölgelerde ortaya çıkan göçebe (çobanıl/postoral) toplumlardır. **Göçebelik**, *insanların yaşayabilmek için ev hayvanlarına dayandığı toplumlardır.* Yetiştirdikleri hayvanlar arasında sığır, koyun, deve, lama ve ren geyiği vardır. Göçebe toplumlar, Afrika, Orta Doğu, Güney Amerika ve Asya'nın steplerindeki bazı yarı kurak topraklarda yaşamışlardır. Yaşam biçimleri, avcı ve toplayıcı toplumlara bazı bakımlardan benzer. Kullandıkları aletler basit ve taşınabilirdir.

---

[4] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: New York : McGraw-Hill, 1995, s. 421-422.

[5] Macionis, J.J.; Plummer, K.; *Sociology: A Global Introduction*, Printice Hall Europe, 1998, s.67-70.

Ancak avcı ve toplayıcıların teknolojileri ile karşılaştırırsak biraz daha gelişmiştir. Mallarını hayvanlar ile taşırlar. Göçebe toplumlar, hayvanlarının, süt, yün, kıl gibi her türlü yan ürününden faydalanırlar. Akrabalık (kabile) son derece önemlidir.[6] Göçebe toplumlar sürekli hareket halindedirler. Dolayısıyla otlak yüzünden başka kabillerle sıkça *çatışma*ların yaşandığı toplumlardır. Bizler de tarihsel olarak göçebe bir kültürün mirasçılarıyız.

Avcı ve toplayıcı toplumlardan sonra ortaya çıkan ikinci kol ise, toprağın daha verimli olduğu bölgelerde yaşamış olan bahçıvan (horticultural) [7] toplumlardır. **Bahçıvanlık**, *toprağın işlenmesinde basit el aletlerinin kullanıldığı bir teknolojiye dayanır.* Bu toplumlar, doğada hazır olanlardan daha çok, toprağı ekerek ya da işleyerek yiyecek elde ederler. Avcı ve toplayıcıların aksine, bahçıvanlık toplumları daha az göçebedir. Bunun sonucu olarak, alet üretimine ve ev işlerine daha çok önem atfederler. Teknoloji halâ sınırlı bir düzeydedir. Ürün için toprağı işleme, sopalar ya da çapalarla kazarak yapılır. Tedrici olarak verimlilik artışı, toplumsal bir artık (surplus) yaratmıştır. **Toplumsal artık** terimi, *bir grup insanın ürettiği ürünün bir taraftan kendi ihtiyaçlarını karşılarken, aynı zamanda tarım dışı işler yapan diğer insanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretimi* ifade eder. Artık ürünün doğuşunun sonucu olarak tarım toplumlarında bazı bireyler, yönetim, askerlik ve dini liderlik gibi alanlarda uzmanlaşmaya başlamışlardır. Artan işbölümü, iktidar olgusundaki farklılaşmayla, hiyerarşik bir toplumsal düzene yol açmıştır.[8] Kuşkusuz bütün toplumlar, avcı ve toplayıcı toplumları terk ederek bir anda bahçıvanlık toplumuna geçmemişlerdir Bu süreç binlerce yıl içinde gerçekleşmiştir

---

[6] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Age.*, 135-7.

[7] Macionis, J.J.; Plummer, K.; *Age.*, s.70-71.

[8] Schafer, R. T.; Lamn; R.P., *Age.*, 421-422

TARIM TOPLUMLARI

Yaklaşık 5000 yıl önce tarımın gelişimi, bu toplumlarda devrim niteliğinde değişimleri beraberinde getirmiştir. Tarım, insanların toprağı işlemelerine, hayvanların gücünden yararlanmalarına yol açmış ve verimlilik geçmişe göre, büyük ölçüde artmıştır. Bireyler, demir ustalığı, alet yapımı, hayvan yetiştirme ve inşaat gibi yeni ekonomik alanlarda roller edinmişlerdir. Tarımın gelişimiyle kasabalar doğmuş ve bu kasabalar yiyecek, hayvan ve diğer mal tüccarlarının ağları vasıtasıyla birbirine bağlanmıştır. Tarım teknolojisi, verimli uzmanlaşma, bir toprak parçasına yerleşme ve ticaret şeklindeki dört faktör, ekonominin bir devrim niteliğindeki dönüşümünde anahtar unsurlar olmuştur[9] Ancak **tarım toplumları** (agricultural societies), *temelde toprağın işlenmesi ile elde edilen tarımsal üretime dayanırlar.* Bununla beraber pulluk gibi, *teknolojik yeniliğin girişi* ile çiftçiler üretimlerini büyük ölçüde artırmışlardır. Ayrıca bu sayede daha geniş toprak parçalarını, kuşaklar boyunca işlemek mümkün hale gelmiştir.

Tarım toplumlarında teknoloji, insan ve hayvanların fiziki güçlerine dayanır. Ayrıca bahçıvanlık toplumlarından daha geniş bir *işbölümü* vardır. Örneğin balık ağlarının tamiratı veya nalbantlık/demircilik gibi. İnsanlar yerleşik hayata geçtikçe, siyasal kurumlar daha da karmaşıklaşmış ve mülkiyet hakları kavramı artan bir önem kazanmıştır. Tarım toplumlarının zamanla gelişimi ve artık değerin çoğalmasıyla, heykeller, kamu binaları ve sanat ürünleri yaratmak mümkün hale gelmiş ve bunlar kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.[10] Günümüzde tarım toplumu olmak, ekonomik ve toplumsal gelişme sürecinde geç kalmayı ifade etmektedir. Bugün bizim toplumumuzun da halâ büyük bir bölümü tarımsal alanlarda yaşamakta ve çalışmaktadır.

---

[9] Machionis, Plummer, *Age.*, s.71-72

[10] Schafer, R. T.; Lamn; R.P., *Age.*, s. 421-422

ENDÜSTRİYEL TOPLUMLAR

Endüstriyel toplum, *fabrika üretimi düzeninin egemenliğinde bir sosyal örgütlenme biçimi*dir.[11] Endüstri devrimi, ünlü tarihçi Toynbee'yi izleyerek ifade edersek, ilk defa 18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıkmıştır.

Endüstri çağı, *"en çok değişen ve en çok değiştiren çağ"* olarak adlandırılmıştır. Freyer'a göre, İngiltere'de endüstri toplumu altı dalga halinde gelişmiştir. Bunlar:[12]

- Dokuma dalgası,
- Demir ve çelik dalgası,
- Ulaştırma çağı dalgası,
- Kimya çağı dalgası,
- Elektrik endüstrisi dalgası,
- Benzin motorları çağı.

Daha sonra bu dalgalara yedinci olarak, atom çağını eklemek yoluna gitmiştir.

Bu değişmeler sadece fabrikalarda, şehirlerde ve maden ocaklarında değil her yerde olmuştur. Endüstrileşmenin ortaya çıktığı yerlerde, toplumsal yapı büyük ölçüde değişmiştir. **Endüstri toplumunun gelişi ile ortaya çıkan değişiklikleri** ana başlıkları ile şu şekilde sıralayabiliriz:

- Endüstriyel üretim ön plana geçmiştir.
- Yeni sosyal sınıflar ortaya çıkmıştır.
- İş bölümü, uzmanlaşma ve standartlaşma artmıştır.
- Kentleşme ortaya çıkarken cemaat hayatı gerilemiştir .
- Sekülerleşme ve rasyonelleşme endüstri toplumunun alamet-i farikaları haline gelmiştir.

---

[11] Hirszowicz, M.; (1985); *Industrial Sociology*, St. Martin's Press, New York, s.1

[12] Freyer, H.; İndüstri Çağı, İstanbul, 1954, s.14-17.

- Sermaye birikimi ve bürokratik örgütler artmıştır.
- Teknolojik gelişme ve modernleşme, endüstri toplumunun ortaya çıkışını hem etkilemiş, hem de sonuçlarından etkilenmiştir.
- Bir taraftan bireyselleşme ve toplumsal farklılaşma artarken, diğer taraftan da kitle tüketimi ve eğitimi benzeşmeyi artırmıştır.
- Endüstri toplumunun gelişimine paralel olarak, çoğulcu toplumlar ortaya çıkmıştır.
- İşgücünün vasıf düzeyi artmış, bilim başta çalışma hayatı olmak üzere toplumsal hayatın her alanına uygulanmıştır.
- Endüstri toplumları, aynı zamanda paranın ve çekirdek ailenin egemenliğinin arttığı toplumlardır.

ENDÜSTRİ-SONRASI TOPLUMLAR

Günümüzde sosyologlar, insanlığın yeni bir evreye girdiğini iddia ediyorlar. Bu yeni evreye D. Bell, endüstri-sonrası (post-industrial) toplum diyor. **Endüstri-sonrası toplum**, *enformasyon/bilgi temelli bir ekonomiye dayanan toplum*dur. Endüstri toplumunda üretim, maddi mallarda ve fabrikalarda yoğunlaşırken, endüstri-sonrası toplumlarda, bilgiyi yaratan, kullanan ve saklayan elektronik cihazlar ile bilgisayarlara odaklanmıştır. Post-endüstriyel toplumun gelişi dramatik bir biçimde, meslek yapısını değiştirmiştir.

Daniel Bell'i izleyerek endüstri-sonrası toplumlarının özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:[13]

---

[13] Bkz. Bell, D.; *The Comming of Post Industrial Societies*, Basic Books, Inc., Publication, New York, 1973, ve Bell, D .; Communication Thechnology; For Better or For Worse ? *The Information Society* Edit: Jerry L. Salvaggio, Lawrence Erlbaum Associates, London, 1989, s. 95.

- *Ekonomik Yapıdaki Dönüşüm*: Endüstriyel mal üretiminden, hizmetlere yöneliş olmuştur. Endüstri-sonrası toplumlarda esas önemli nokta eğitim, sağlık, sosyal hizmetler gibi insani hizmetler ile bilgisayar, sistem analizi ile bilimsel araştırma ve geliştirme gibi mesleki hizmetler alanında yoğunlaşmaktadır.
- *Yükselen Yeni Sınıflar*: Hizmet sektörünün gelişmesiyle eğitim, idare ve büro işlerinin artışıyla da beyaz yakalı işçilerin yapacakları işlerin sayısında çok büyük artışlar ortaya çıkmıştır. 1956 yılına gelindiğinde ilk defa beyaz yakalılar, endüstri uygarlığı içinde mavi yakalıların sayısını geçmiştir; 1970 yılında ise bu oran beşte dördünden fazladır. Ancak çok daha anlamlı bir başka değişme ise bilim adamları, teknisyenler, mühendisler, öğretmenler, tıp personeli gibi "teknik ve profesyonel sınıfın" sayısındaki artıştır.
- *Bilginin Artan Rolü*: Bell, gelmekte olan toplumun yeni paradigmasının teorik bilgi olduğunu vurgular. Bilgi, toplumun temel eksenidir ve stratejik kaynak haline gelmiştir. Çünkü yeni toplumda teorik bilgiyi piyasada ürünlere ve hizmetlere başarılı şekilde dönüştürenler ile eğitim ve araştırma-geliştirme harcamalarına en çok yatırımı yapanlar başarılı olacaktır. Hammaddenin eski önemi oldukça gerilemiştir.
- *Enformasyon Teknolojileri*: Endüstri toplumunun doğuşunda nasıl buhar makinesi, elektrik, içten yanmalı motorlar gibi enerji teknolojisi büyük rol oynamışsa, enformasyon teknolojisi de enformasyon toplumunun doğuşunda aynı role sahiptir.

Endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma yöneliş beraberinde sadece yukarıda anılan değişmeleri değil, aynı zamanda toplumun diğer unsurlarında da köklü dönüşümleri getirmiştir. Örneğin teknolojinin giderek ucuzlaması ve yaygınlaşması bir taraftan kitle üretimi ve kitle haberleşmesinin çözülüşüne yol açarken diğer taraftan da bireyin konumunun güçlenmesine yol açmıştır.

Toplumların Sosyo-Kültürel Gelişimi: Özet[14]

Toplum türleri / Özellikler	Avcı ve Toplayıcı Toplumlar	Göçebe ve Bahçıvan Toplumlar	Tarım Toplumları	Endüstri Toplumları	Endüstri Sonrası Toplumlar
Tarihsel dönem	50.000-10.000 yıl önce.	10.000-5.000 yıl önce.	5000 yıl öncesinden 1750'ye kadar.	18-20. yüzyıllar	Son 30 yıl ve 21. yüzyıl
Kullanılan teknoloji	İlkel silahlar, taş ve odun.	Göçebelerde evcil hayvanlar, diğerlerinde ise toprağı işlemek için basit el aletleri kullanılır.	Hayvanların çektiği pulluk, sulama tarım ve hayvanlar.	Makine gücü, elektrik, petrol ve nükleer güç.	Bilgisayar, enformasyon teknolojileri, robotlar.
Nüfus	50-150 kişi	150-10.000 150-3.000	Milyonlar	Milyonlar	Milyonlar
Yerleşim örüntüleri	Göçebe	Bahçıvanlar nispeten yerleşik, diğerleri göçebe.	Şehirler, imparatorluklar ve geniş kırsal nüfus.	Nüfusun çoğunluğu şehirlerde yaşıyor.	Mega kentler.
Toplumsal kurumlar	Aile ve akrabalık	Aile, gelişen dini kurumlar, kısmi uzmanlaşma ve artan eşitsizlik.	Karmaşık ekonomi, iş bölümü, ordu, dini kurumlar, eşitsizlik.	Belirli kurumlar, ileri uzmanlaşma.	Bilim ve teknolojik kurumların gelişimi, doğmakta olan küresel sınıflar, toplumsal ağlar ve güç yapıları.
Ekonomi	Kendi kendine yeterli, birkaç hafta artı.	Bahçıvanlık, birkaç ay artık.	Tarım, piyasa değişim artığı.	Endüstri, kitle üretimi ve piyasa ekonomisi.	Küresel enformasyon ekonomisi
Çağdaş örnekler	Afrika'dan Pigmeler, Avustralya'dan Aborjinler.	Brezilya Yanamamoları, Kenya Mesaileri.	Antik Mısır, Feodal Avrupa, Üçüncü Dünya Ülkelerinin çoğu, Kırsal Çin.	Brezilya, Doğu Avrupa, Kentli Rusya.	ABD, Kanada, Japonya, Batı Avrupa Ülkelerinin çoğu.

[14] Kaynaklar: Macionis, J.J.; Plummer, K.; *Sociology: A Global Introduction*, Printice Hall Europe, 1998; s.74-5; Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.135.

Öte yandan endüstri toplumunun otorite, disiplin, bağlılık, erkeklik, fiziki kabiliyetler, rekabet, saldırganlık, tutumluluk, hırs, güvenlik gibi değerlerinin yerini, karşılıklı danışma, unisex, özgürlük , bireysellik, gerçek, güzellik gibi iyimser bakış açısını ifade eden değerlerin alacağını belirtmektedirler.[15] Masuda'ya göre[16] endüstri-sonrası toplumlarda, gönüllü girişimler ve katılımcı demokrasi ön plana geçecektir. Türkiye[17] bugün tarım, endüstri ve endüstri sonrası toplum aşamalarını bir arada yaşamaktadır.

TOPLUMSAL ETKİLEŞİM

Toplumsal etkileşim, mikro sosyolojinin inceleme alanına girer. Makro sosyoloji, geniş çaplı kollektivitelerle ilgilenirken, mikro sosyoloji daha çok günlük yaşamda yüz yüze ilişkilerle (toplumsal etkileşimle) ilgilenir. **Toplumsal etkileşim,** *insanların diğerlerinin tepkilerini dikkate alarak gerçekleştirdikleri eylemlerdir.*

Toplumsal etkileşim, sokakta karşılaştığımız insanlarla kurduğumuz yüzeysel temastan, karı, koca veya ebeveyn rollerine kadar çok geniş bir alanı kapsar. Bunlardan bazıları, iş görüşmesinde olduğu şekilde biçimseldir ve arada bir gerçekleşir. Bazıları ise iki çocuğun parkta oyun oynamak için bir araya gelmeleri gibi sıkça yapılır. Örneğin bir uçağa (ya da otobüse) bindiğimizde, yanımızdaki kişinin kılığına, kıyafetine, cinsiyetine ve yaşına bakarız. Eğer yaşlı biri ise, bagajına yardımcı olmak isteriz. Genç atletik bir adam ise, bu tarz bir düşüncede olmayız. Eğer konuşmaya karar verirsek, konuşabileceğimiz

---

[15] Sadler, P., *Menagerial Leadership in the Post-Industrial Society*, Gower Pub. Comp. Ltd., GB. 1988, s.16; Frankel, B., *Sanayi Sonrası Ütopyalar*, Ayrıtı Yay., Çev. Kamil Durand, İstanbul, 1991, s.20.

[16] Masuda Y.; *Managing in the Information Society*, Relasing Snergy Japanese Style, Bassil Blackwell, 1990, s.6-7.

[17] Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozkurt, V., *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, Sistem Yay., İstanbul, 2000.

konu sayısı son derece sınırlıdır.[18] Ayrıca konuşacağımız konular da kültürden kültüre farklı olacaktır. Ancak ilk defa karşılaştığımız bu yolculuk arkadaşımızla daha çok "havadan sudan" bahsederiz.

TOPLUMSAL ETKİLEŞİM TİPLERİ

Toplumsal etkileşimin olmazsa olmazı iletişimdir. Ayrıca toplumsal etkileşim, konuşulan sözcüklerden, jestlerden, görsel imajlardan ve hatta elektronik olarak taşınan işaretlerden oluşur. Hemen hemen bütün insanların davranışları, çocuk ebeveyn konuşması, arkadaşların şakalarına gülmek gibi konuları içerir. Bir çok farklı davranışı kapsayan toplumsal etkileşim tipleri, sosyologlar tarafından beş gruba ayrılır:[19]

- **Mübadele** (Değişim, exchange): Mübadele, *insanların kendi aralarında malları, hizmetleri ve diğer şeyleri transfer etme sürecidir.* Biz genellikle mübadele dendiğinde paranın değişimini anlarız; oysa çoğunlukla değişim toplumsaldır. Günlük yaşamda mübadele doğrudan gerçekleştirilebilir: Örneğin bir çocuk kola karşılığında iyi bir davranış sergileyebilir; bir arkadaşınız iltifatta bulunabilir ve siz de karşılığında "teşekkür ederim" diyebilirisiniz. Her iki durumda da toplumsal davranış, bir toplumsal ödül karşılığında mübadele edilmiştir.
- **İşbirliği** (Coorperation): *Ortak hedeflere ulaşmak için insanların bir arada çalışmaları sürecidir.* Bir grup öğrencinin sınava hazırlanmak için birbirlerine yardımcı olmaları ya da hastanın hayatını kurtarmak için hemşire ve doktorun birlikte çalışması örnek gösterilebilir. Bazen insanlar grubun hedeflerini gerçekleştirmek için kendi kişisel hedeflerini bir tarafa

---

[18] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Introduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill, Inc., 1991, s.150.

[19] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., *Sociology for the 21st Centry*, Printice Hall, New Jersey, 1997, s. 95-6.

bırakmak durumundadırlar. Örneğin bir futbol takımında oyuncular, takımın başarısı için gerektiğinde kendi kişisel ihtiraslarını bastırmak zorundadırlar.

- **Rekabet** (Competition): *Aynı ödülü elde etmek için, iki veya daha fazla kişi arasındaki mücadeledir.* Bazı kültürler rekabete daha açıktır; çünkü onlar rekabetin en iyiyi ortaya çıkartacağına inanırlar. Rekabet, en iyi oyuncunun en tepede olmasını sağlar. En nitelikli işçiler en büyük ödülü ve en sıkı çalışan öğrenciler en yüksek notu alırlar. Rekabetle çatışma arasındaki farkı ayırmak bazen güçtür.
- **Çatışma** (Conflict): *İnsanların fiziki ve toplumsal olarak birbirlerini yok etme teşebbüsleridir.* Savaş, düşmanı yok etmeyi amaçlayan belki de en önemli çatışmadır. Bir çok çatışma, bir çok politik kampanyada olduğu gibi, toplumsal olarak muhalefeti kaldırmayı amaçlar. Bazen delile dayanmayan karalamalarla insanlar, rakiplerinin daha ünlü kişiler olmalarına yol açabilirler.
- **Baskı** (Coercion): *İnsanların istemedikleri şeyleri yapmaya zorlanmaları sürecidir.* Baskı yapan insan, diğeri üzerinde güç kullanır. Örneğin bizde ilk öğretim zorunludur; dolayısıyla burada kişiler istemeseler dahi bu kurala uymak zorundadırlar.

Bütün bu beş tip toplumsal etkileşimi biz, aynı toplumsal olayda farklı şekillerde kullanırız. Örneğin bir baba, çocuğun belli şekilde davranmasını sağlamak için önce işbirliği ricasında bulunabilir, sonra ödül teklif edebilir, en sonunda da gerekirse kulağını çekmekle tehdit edebilir.[20] Ya da bir öğretim üyesi sınıfta öğrencilerin daha çok çalışmalarını motive etmek için onlarla işbirliği yollarını arayabilir; bu yöntemden sonuç alamayacağına inandığında bir baskı yöntemi olarak notu kullanmak yoluna gidebilir.

---

[20] Age., s.97.

TOPLUMSAL ETKİLEŞİMİN ÖĞELERİ

Toplumsal etkileşim, bir toplumsal yapı içinde ortaya çıkar. **Toplumsal yapı**, *bireyler ve gruplar arasındaki düzenli ilişkilerdir.* Bir toplumdaki statüler, roller ve toplumsal ağ, toplumsal etkileşimin (dolayısıyla toplumsal yapının) öğeleri arasındadır.

Statü

Günlük dilde statü kavramı, Latince "standing" (konum) sözcüğünden gelir. En genel anlamda **statü**, *kişinin toplumsal yapı içerisinde işgal ettiği konumdur.*[21] Örneğin öğretmen, öğrenci, din adamı, polis ve sanatçı gibi. Daha güçlü anlamıyla statü ise, statü grupları ya da katmanlarının hukuksal, siyasal ve kültürel ölçütlerle derecelendirilip düzenlendiği bir toplumsal tabakalaşma biçimidir.[22] Rol kavramı ile birlikte kullanılır, fakat aynı şey değildir.

Statü, aynı zamanda benlik (self) kavramı ile de yakından ilişkilidir. **Benlik**, *kişinin kendi kimlik ve kişisel özellikleri hakkındaki düşüncesidir.* Bu düşünce, büyük ölçüde başka insanların onun toplumdaki yerini nasıl tanımladıkları (statü) ve o statü içinde ondan ne beklediklerine (role) bağlı olarak gelişir. Benliği tanımlama süreci, çocukluğun sonrasında devam eder. Bir kadının mezun olduğu okul, gelir, evlendiği kişi, işsiz kalması, boşanmış ya da bir suç işlemiş olması, onun benlik algısının biçimlenmesinde son derece etkili olur. *Benlik imajı, insanın içinde bulunduğu statülere göre değişir.*[23] Örneğin sıradan bir genç kız, peri masallarındaki gibi bir prensle evlendiğinde, onun benlik imajı da değişecektir.

---

[21] Turner, B.S.; *Statü*, Çev.K. İnal, Doruk Yayınları, Ankara, 2000, s13.
[22] Marshall, G.; Age., s. 697.
[23] Coser, Rhea, Steffan, Nock, *Introduction Sociology*, HBJ., 1983, s.83-4.

İnsanlar toplum içinde çok sayıda statü işgal etmektedirler. Örneğin bir üniversite öğrencisinin sahip olduğu statüleri düşünelim: Bir evlat, kardeş, oda arkadaşı, kuzen, bir kulüp veya futbol takımı üyesi vb. olabilir. Her birey, **statü-kümesi** denilen, *toplumsal mevkiler dizisi*ne sahiptir.[24] Statüler, doğuştan statüler (ascribed status) ve kazanılmış statüler (achieved status) şeklinde ikiye ayrılır.

Doğuştan statüler, *kişiye kendi talebine bağlı olmaksızın verilmiş olan statülerdir* Örneğin kız, erkek, beyaz, zenci, Roman ve genç olmak gibi. Bu statüler üzerinde kişinin ya hiç etkisi yoktur ya da çok azdır. Buna karşılık **kazanılmış statüler**, *kişinin kendi iradesi ve yetenekleriyle elde ettiği statülerdir.* Örneğin bir üniversite öğrencisi ya da öğretim üyesinin statüleri bu gruba girer. Bir rekabetin sonucunda belirli haklar elde edilmiştir. Buna karşılık onun hiçbir iradi talebi olmaksızın verilen ırk, cinsiyet ve yaş doğuştan statülerdir.

Geleneksel toplumlarda doğuştan statülerin daha yaygın olmasına karşın, kişisel rekabetin ön plana geçtiği modern toplumlarda kazanılmış statülerin yaygınlaştığı sıkça dile getirilmektedir.

Toplumsal Rol

Statü ve rol aynı madalyonun farklı iki yüzü gibidir. **Rol**, *belirli bir statüyü işgal eden kişiden beklenilen davranıştır.* Statü bireye belli hak ve yükümlülükler getirirken; rol, bunun gereklerini yerine getirmektir. Bir kültür içinde normlar, roller yoluyla öğrenilir. Çok az norm bütün toplum üyelerine uygulanır. Örneğin bir statü için uygun olan norm, diğeri için yanlış olabilir. Sosyalleşme, büyük ölçüde rol davranışları sürecidir.[25] Statüler ve roller kültürden kültüre değişir. Örneğin bizim kültürü-

---

[24] Age. s.84.

[25] Horton, P.B.; Hunt, C.L.; *Sociology*, McGrow-Hill, 1976, s.99.

müzde bir eş olmakla, İngiliz kültüründe eş olmak statüsü ve onun gerektiği rol (ler) faklılaşacaktır.

İnsanlar aynı anda birden çok statü ve dolayısıyla rol sahibi olduğu gibi, **rol kümesi** (role set) denilen *tek bir statü içinde birden fazla rolü de oynamak* durumunda kalabilir. Örneğin bir eş aynı zamanda bir anne, ev hanımı, akraba, komşu, vatandaş ve partnerdir. Bu özellikler kişinin aktivitelerine göre çok daha uzayabilir. Rol kümesi, bir tür ilgili roller takımını kapsar; ancak bu rollerden bazıları çok büyük ölçüde birbirinden farklılıklar arz edebilir. Örneğin çok yaratıcı (veya bilgili) bir akademisyen, çok kötü bir hatip olabilir.

Zaman zaman roller arasında çatışma veya rol gerilimi doğabilir. **Rol gerilimi** (role strain), *bir statünün talep ettiği roller arasındaki uyumsuzluktur.* Örneğin bir milletvekili bir karar alırken, ulusal çıkarlarla bölgesel çıkarlar arasında kalabilir. Bölgesel çıkar açısından uygun olan bir yatırım, ulusal çıkar açısından uygun olmayabilir. Buna karşılık **rol çatışması** (role conflict) ise, *iki veya daha çok statünün talep ettiği roller arasındaki uyumsuzluktur.* Örneğin çalışan bir hanım ailesine ilişkin sorumluluğu (rolü) ile işine ilişkin sorumluluğu (rolü) arasında kalabilir. Birine yönelik rolünü öne almak, diğerinin ihmal edilmesine yol açacaktır. Yani sık sık iki farklı statünün talep ettiği rol çatışacaktır.

Toplumsal Ağ

Hepimiz bir çok gruba mensubuz. Hayatımızın büyük bir bölümünü de bu gruplar ve örgütler içinde geçiriyoruz ve bir toplumsal ağa sahibiz. **Toplumsal ağ** (social network), *bir bireyin hem grup içinde hem de gruplar, kuruluşlar ve kurumlarla olan bütün ilişkilerini içeren şebekedir*[26]. Her birey için son derece önemlidir.

---

[26] Akan, V. Birey ve Toplum, *Sosyolojiye Giriş* içinde Edit. İ. Sezal, Martı Yayınları, Ankara, 2002, s. 114.

Toplumsal ağ, ilişkide bulunduğumuz diğer insanları ve grupları olduğu kadar, ailemizi, arkadaşlarımızı ve komşularımızı da kapsar. İnsanlar, kariyerlerinde ilerlemek ve diğer çıkarları geliştirmek için sık sık toplumsal ağlar oluşturur. Toplumsal ağların net tanımlanmış sosyal sınırları yoktur. Ağ içindeki ilişkiler düzenli de olabilir, düzensiz de. Ağ içindeki insanların, grup üyelerinde olduğu gibi, her zaman ortak amaçları ve aidiyet duyguları olmayabilir. Bununla birlikte toplumsal ağlar, günlük yaşamımızın ve toplumsal yapının en hayati unsurlarıdır. Toplumsal ağlar, bir bireyle diğerleri arasında bağlar kurar ve insanları birbirlerine bağlarlar.[27] Her bireyin toplumsal ağı, benzersizdir. Aynı ailenin üyeleri farklı toplumsal ağlara sahip olabilirler.

Hemen hemen her ülkede toplumsal ağ, çalışma hayatı açısından da büyük öneme sahiptir. Örneğin bugün hala bir çok ülkede insanlar toplumsal ağ vasıtasıyla iş bulurlar. Azınlıkların, kadınların ve dışlanmışların iş bulmada zorluklarla karşılaşmalarının en önemli sebebi, iş dünyasındaki toplumsal ağların dışında kalmış olmalarıdır. Bu ağın dışında kalan insanlar, kariyerlerinde gelişme fırsatlarından da haberdar olmamaktadır.[28]

Bizim kültürümüzdeki **dayı** kavramı, bir anlamda toplumsal ağdır. Ancak modernleşme ve rasyonelleşme sürecinde geç kalmış toplumlarda olduğu şekilde, liyakat ilkesinden uzaklığı da ihtiva etmektedir.

---

[27] Thomson, W.E; and Hickey, J.V., *Age.*, s. 149-150.

[28] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Age*, s.163.

7. TOPLUMSAL GRUPLAR VE FORMEL ÖRGÜTLER

Sürekli etkileşim içinde olduğunuz grupların ve örgütlerin bir anda yok olduğunu hayal edin. Örneğin aileniz, arkadaş çevreniz, futbol kulübünüz, sağlık, eğitim, güvenlik ve beslenme gibi alanlarda size her türlü hizmeti sağlayan kamusal ve özel örgütler bir anda hayatınızdan çekiliyor. Altı milyardan fazla insanın yaşadığı şu yerkürede tek başınasınız. Ait olduğunuz hiçbir grup yok. İçinde yaşadığınız toplum kendi aralarında hiçbir işbirliği olmayan tek tek bireylerden oluşuyor. Acaba grupların ve örgütlerin olmadığı bir dünyada nasıl bir hayatınız olurdu?

TOPLUMSAL GRUPLAR

Varlığımızı sürdürebilmemiz için başkalarına ihtiyaç duyarız. Gruplar toplumsal hayatın en önemli öğelerinin başında gelir. İnsanoğlu doğduğu andan itibaren diğerlerini algılamaya ve onlarla bütünleşmeye çalışır. Gruplar bize *rahatlık* ve *güven*

sağlar. Eğer *gruplar olmasaydı insan olamazdık*; muhtemelen toplumdan izole olarak büyüyen Anna ve Isabelle'e benzerdik.[1] Gruplar, sosyologlar ve sosyal psikologların ortak inceleme alanını oluşturur.

GRUP KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Hepimiz belirli gruplar içinde yaşıyoruz. Grup sözcüğünün çok sayıda tanımı mevcut.[2] Kimilerine göre grup, *fiziki olarak herhangi bir şekilde bir araya gelmiş insanlardır.* Bu tanıma göre, herhangi bir futbol maçının izleyicisi olan ***yığınlar*** (aggregations) da grup tanımı içinde yer alır.

Bir başka tanımda ise grup, *bazı ortak özellikleri paylaşan insanlardır.* Bu açıdan ise erkekler, üniversite öğrencileri, fizikçiler, yaşlılar, milyonerler, basketbolcular, şarkıcılar ve avcılar birer gruptur. Aslında bütün bunlar sosyoloji literatüründe ***kategori*** olarak adlandırılır. Ancak bazen sosyologlar, kategori yerine özensiz bir biçimde grup sözcüğünü de kullanmaktadırlar.

Bazıları da grubu, *bir takım organize örüntüleri paylaşan sürekli etkileşim halindeki insanlar* olarak tanımlamaktadırlar. Buna göre organize olmayan ve süreklilikten uzak insan birikmeleri grup sayılmamaktadır. Örneğin bir trafik kazası sonrasında toplanan seyirciler bu tanıma göre grup değildir; ancak aile, arkadaş çevresi ve bazı örgütler bu açıdan grup sayılmaktadır.

Horton ve Hunt'un belirttiği şekilde, çok daha fazla kabul gören bir başka tanıma göre **grup**, *kendi aralarında üyelik bilincini paylaşan ve etkileşim halinde olan insanlardır.* Buna göre, otobüs bekleyen iki kişi grup değildir. Fakat konuşmaya veya herhangi

---

[1] Turner, J.H.; *Sociology: Studying The Human System*, Goodyear Pub., 1978, s.220.

[2] Bkz. Horton, P.B.; Hunt, C.L.; *Sociology*, Fourth Edition, McGrow Hill, 1976, s.148-9.

bir şekilde etkileşime başlarlarsa grup olurlar. Bir caddede yürüyen insanlar grup değil, *yığın*(aggregations)dırlar. Toplumsal grubun özü, fiziki yakınlık değil, *ortak etkileşim bilincidir*. Bir metroda birlikte seyahat eden insanlar, fiziki olarak yakın olsalar da grup sayılmazlar; ancak, bir kaza bu yığını, gruba dönüştürebilir. **Grupların özelliklerini** şu şekilde sıralayabiliriz:[3]

- Grup olarak adlandırılan sosyal birim, hem üyelerince, hem de dışarıdaki gözlemciler tarafından tanınabilmelidir. Bazı gizli derneklerde bunun istisnası olsa bile, gruplar bilinebilir ve bilimsel araştırmalara konu olabilirler.
- Gruplar *toplumsal yapılardır*. Her grup içinde bir tabakalaşma ve statü dağılımı mevcuttur.
- Gruptaki her üye kendi *sosyal rolünü* oynar. Böylece grup katılımı gerçekleşmiş olur. Üyeler rollerini oynamaktan vazgeçerlerse, grup ortadan kalkar. Örgütlenmiş tarzda herhangi bir kişisel eylemin bulunmadığı grubu düşünmek mümkün değildir.
- Grubun sürekliliği için karşılıklı ilişkiler son derece önemlidir. Bir başka deyişle grup üyeleri arasında *iletişim ve temas* olmalıdır. Tek yönlü bir süreç olmaz. Sosyal süreç birlikte veya karşılıklı olmalıdır.
- Her grup içinde rollerin oynandığı yolları etkileyen *davranış normlarına* sahiptir. Davranış normlarının yazılı olması ve yönetmeliklere geçmiş olması zorunlu değildir.
- Grup üyeleri belirli *ortak ilgi/çıkar* ve *değerleri* paylaşırlar. Söz konusu ortak ilgi ve değerlere, bazı gruplarda özenle sahip çıkılır. Bazı gruplarda ise, ortak ilgi ve çıkarlar son derece belirsiz olabilir.
- Grup eyleminin yöneldiği bazı *toplumsal hedefler* bulunmalıdır. Her grup farklı derecelerde olmakla birlikte yine de bir

---

[3] Fichter, J.; *Sosyoloji Nedir?* Çev. N. Çelebi, Attilla Kitapevi, Ankara, 1996, s.53.

veya birkaç amaca sahiptir. Hedef, grubun niçin veya herhangi bir sebeple var olduğu sorusunun cevabını oluşturur.

- Bir grubun göreli de olsa sürekliliği olmalıdır. Bir başka deyişle grubun zaman içinde *ölçülebilir bir dayanıklılığı* olmalıdır. Bu, grubu yığından ayıran en önemli işarettir.

Gruplar insanların ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya gelirler. Bir grubun üyeleri aynı zamanda başka grupların da üyeleridir.[4] Örneğin bir sanatçı aynı zamanda bir ailenin ve derneğin üyesi olabilir.

GRUPLARIN SINIFLANDIRILMASI

Birincil ve İkincil Gruplar

Birincil grup, *uzun süreli ve yakın ilişki içindeki insanların düzenli etkileşiminden oluşur*. Bu kavram ilk defa Cooley tarafından ortaya atılmıştır. O'na göre, küçük ve yakın (samimi) ilişkiye dayanan gruplar, bireyin ve toplumun biçimlenmesinde en önemli faktördür. Birincil gruplarda insanların ilişkileri, *informel, esnek* ve *uzun sürelidir*. İnsanların bu gruplara *bağlılık*ları yüksektir. Dolayısıyla birincil gruplarda insanlar sık sık ***biz*** derler. Örneğin birbirine aşık iki kişi, bir ailenin üyeleri, komşular düzenli olarak birbirlerini görür ve karşılıklı özen gösterirler[5]. Bu grupların üye sayıları az, amaçları belirsizdir. İnsanlar grup içinde duygularını içlerinden geldiği şekilde ifade edebilirler.

Endüstri-öncesi toplumlarda genellikle aile, akraba ve arkadaş gruplarının hakim olmasına karşın, endüstri ve endüstri sonrası toplumlarda ikincil gruplar önemli hale gelmektedir. **İkincil grup**, *iki veya daha fazla insanın belirli bir amacı gerçekleş-*

---

[4] Dönmezer, S. *Toplumbilim*, Beta Yay., İstanbul, 1994, s.166.

[5] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.162.

tirmek için kişisel olmayan bir tarzda etkileşimde bulunmalarıdır. Sosyologlar bu faaliyetleri araçsal davranış (instrumental behavior) olarak adlandırmaktadırlar. Çünkü, belirli bir amacı gerçekleştirmek için etkileşim halindedirler. İkincil ilişkilerde etkileşim sınırlı ve kurallar önemlidir. İnsanların ilişkileri belirli rollere göre biçimlenir. Örneğin bir profesör ile öğrenciler dönem boyunca birbirlerini oldukça iyi tanıyabilirler, fakat bu, rolleri gereğidir. İkincil gruplar, büyük de olabilir, küçük de. Ancak yüz yüze etkileşimin imkansız olduğu bütün büyük gruplar, ikincil grup sınıfına girer.[6] İkincil gruplarda toplumsal kontrol daha ziyade rasyonel ve hukuki bir zeminde gerçekleşir. Dolayısıyla insanlar birincil gruplarda olduğu gibi, ikincil gruplarda doğal değildirler.

Birincil ve İkincil Grupların Karşılaştırması[7]

Grubun Özellikleri	Birincil Gruplar	İkincil Gruplar
Grubun boyutu	Az sayıda üye	(Genelde) çok sayıda üye
İlişkinin temelleri	Kişisel	Kişisel olmayan; Rol ve statüler
Özdeşleşme	Yüksek	Düşük
Sosyal kontrol	İnformel	Formel (rasyonel-hukuki)
Duygularını ifade	Kendiliğinden/Doğal	Sınırlandırılmış
Amaç	Belirsiz	Belirli
Gruplar	Aile, arkadaş grubu, komşuluk grupları, işyeri hizipleri.	Şirketler, dini kuruluşlar, siyasal partiler, hükümet birimleri, dernekler.

Birincil ve ikincil grup kavramları birer ideal tiptir; dolayısıyla saf şekillerini gerçek dünyada aramak doğru değildir. Her

---

[6] *Age.*, s.162.

[7] Shapiro, R.D.; *Foundation for Sociology*, Rand McNally College Publishing Company, Chicago,1977, s.137; Thomson ve Hickey, *Age.* s.162

birincil ilişki aynı zamanda ikincil bir karaktere sahip olabilir. Örneğin evli iki kişinin oluşturduğu birincil grup aynı zamanda, formel bir evlilik sözleşmesine dayanmaktadır. İkincil grupta ilişkiler tümüyle rasyonel olmayabilir. Yine bir çok ikincil grup içinde, birincil grup ilişkileri söz konusudur.[8] Örneğin ikincil grup kapsamı içinde yer alan bir fabrikada birincil grup ilişkileri, üretimin düşmesine ya da artmasına yol açabilir.

Referans Grupları, İç Gruplar ve Dış Gruplar

Referans grubu kavramı ilk defa Hyman tarafından ortaya atılmıştır. Atıf grubu olarak da bilinir. **Referans grupları**, *kendimizi değerlendirmek için karşılaştırma yaptığımız gruplardır.* Referans gruplarının etkileri olumlu da olabilir; olumsuz da. Örneğin bir birey referans grubu olarak, çalışkan/başarılı insanları seçerse, kendiside onlar gibi olmak isteyecektir. Onların olumlu davranışlarını kopya edecektir. Buna karşılık "kolay yoldan köşeyi dönenler"i seçerse, hayatındaki bütün ahlaki değerleri ayak bağı olarak görecektir.

Referans grupları insanların mutlu ya da mutsuz olmalarında da son derece önemli bir role sahiptir. Örneğin insanlar referans grubu olarak, gelir düzeyleri kendilerinden çok yüksek insanları seçerlerse mutsuz olacaklardır. Buna karşılık bir asgari ücretle çalışan kişi referans grubu olarak işsiz insanları seçerse, kendini mutlu hissedecektir.

İç grup ve dış grup kavramları ise, ilk defa Summer tarafından ortaya atılmıştır. **İç gruplar** (in-groups), *bireyin kendisini özdeşleştirdiği gruplardır.* Bireyler iç gruplara *bağlılık* hisseder ve onun için *özveride* bulunabilirler. Buna karşılık **dış gruplar** (outgroups), *insanların kendilerine rakip ve muhalif hissettikleri gruplardır.* İç grupları *"biz"*, dış grupları *"onlar"* olarak diye ifade

---

[8] Coser, Rhea, Steffan, Nock, *Introduction Sociology*, HBJ., 1983, s.83-4.

ederiz. Örneğin rakip futbol takımları, rakip çeteler ve siyasal gruplar bunlara örnek gösterilebilir. Farklı dış grupların üyeleri birbirlerine (az veya çok) *düşmanlık* hissederler. Sennet'in dediği gibi "Ortak bir düşmanınız olursa gerçek kardeşlik ruhunu hissedersiniz".[9]

Bu sebeple gruplar arasındaki çatışmalar, üyeleri kendi aralarında daha çok bütünleştirecektir. Bunun farkında olan bir çok grup (veya cemaat) lideri, kendi içlerinde bütünleşmeyi artırmak için diğer grupları *ötekileştirmek*te; yani düşman haline getirmektedirler. Özellikle kendi iç sorunlarını çözememiş, modernleşme sürecinde geç kalmış ülkelerde büyük ölçüde, dış gruplar (yani dış düşmanlar)dan, iç gruba (bize) yönelik tehditler sıkça dile getirilir. Bu sayede grup kendi içinde kenetlenir ve iç çatışmalar unutulur. *Öteki*yle yönetmek, makro düzeyde olduğu gibi, mikro düzeyde dernekler, partiler, dini cemaatler vb. içinde de yaygın olarak kullanılan bir yol yoldur.

GRUP DİNAMİKLERİ

Birey-toplum ilişkisinde bir sosyal psikoloğun da belirttiği şekilde, hiçbir aklı başında insan *bireysel farkları* inkar etmemektedir[10]. Fakat grupların üyelerinin davranışlarını etkilediği de bir gerçektir. Grup dinamikleri içinde liderlerin özel bir önemi vardır.

Liderlik

Her grup bir lidere sahiptir ve bütün gruplar liderler tarafından yönlendirilir. Liderler grup üyelerinin davranışlarını ve grubun faaliyetlerini etkileyen kişilerdir. Bazı durumlarda li-

---

[9] Sennet, R.; *Kamusal Alanın Çöküşü*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1996, s.303.

[10] Serif, M.; *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, Çev. İ.Sandıkçıoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

derler formel olarak, bazı durumlarda da informel olarak ortaya çıkarlar. Örneğin arkadaş gruplarında informel liderler hakim iken, işyerlerinde formel (biçimsel) olarak atanan yöneticiler söz konusudur. **Liderler** gruptaki *diğer kişilerden daha girişken ve çevrelerini etkileme özelliğine sahip insanlardır.* Tek bir lider türü yoktur; mevcut araştırmalar liderleri üç grupta sınıflandırmaktadır:[11]

1. *Otoriter*: Otoriter liderlerde iletişim yukarıdan aşağıya doğrudur. Lider grup faaliyetlerinde otorite ve sorumluluğu elinde bulundurur. Görev verdiklerini yakından gözler. Bu anlayışı benimseyenler liderin görevinin emir vermek ve diğerlerinin görevinin ise bunlara uymak olduğuna inanır. Otoriter liderler grup içinde bir düzen sağlarlar. Ancak üyelerin girişkenliklerini ve yaratıcılıklarını da bastırırlar. Otoriter liderler etrafındakilere danışmazlar; sadece onların, verdiği emirleri yerine getirmelerini isterler. Bizde de bazı siyasal partilere, derneklere ve öğrenci klüplerine bakarsanız, yöneticiliği ele geçiren kişinin, etrafındakileri adeta emir kulu gibi yönlendirdiğine tanık olursunuz. Özellikle demokrasi kültürünün gelişmediği toplumlarda en yaygın liderlik türü otoriter liderliktir.
2. *Demokratik*: Bu modelde iletişim üyelerden lidere, liderden de üyelere doğru akar. Lider, otorite ve sorumluluğu paylaşır. Sorunları üyelerle tartışır ve onları işleri paylaşmaları konusunda yüreklendirir. Demokratik lider grup hedeflerine bağlılığı teşvik eder. Ancak karar sürecine herkesi katması, zaman kaybına yol açabilir. Demokratik liderlik anlayışının hakim olduğu gruplarda eşitlik daha fazladır. Tek kişinin isteklerinden daha ziyade, grubun çoğunluğunun arzuları ön plana çıkar. Çağımızda bireysellik güç kazandıkça, demokrasi kültürünün de öne geçişine tanık olunmaktadır.

---

[11] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., *Sociology for the 21st Centry*, Printice Hall, New Jersey, 1997, s. 108-9.

3. *Laissez-faire*: Bu modelde lider otoriteyi çok az kullanır. Daha çok grup üyeleri için bilgi kaynağıdır ve onların ufuklarını açmaya çalışır. Lider grup üyelerini yaratıcı olmaları ve inisiyatif almaları konusunda teşvik eder. Ancak yaratıcı ve inisiyatif alacak yetenekte üyelerin olmadığı durumlarda, grup amaçsız bir biçimde sürüklenebilir.

Bu liderlik türlerinden birinin her zaman diğerlerinden daha iyi sonuç vereceğini söylemek güçtür. Farklı koşullarda, farklı liderlik türleri daha iyi sonuç verebilir.[12] Her ne kadar bizde arkadaş grupları içinde demokratik liderlik yaygın olsa da, örgütler içinde daha çok otoriter liderliğin baskın olduğuna tanık oluyoruz.

Gruba Uyum

Öte yandan gruplar her zaman liderlerine uymazlar. Liderler daima kendisini izleyenlerden etkilenir. Eğer liderin görüşleri grubun hakim görüşünden uzak ise, grup o liderin peşinden gitmeyecektir. Muzaffer Şerif'in bulguları da göstermiştir ki, *en güçlü liderler bile, bütünleşmiş bir gruptan daha zayıftır.*[13] Arc'ın da belirttiği şekilde hemen hemen her birey kendini, gruba uyum baskısı altında hisseder.

TOPLULUK VE TOPLUM

Tönnies'e göre, modern/endüstriyel toplumların gelişimine paralel olarak "topluluk" (gemeinschaft/cemaat) ilişkileri, yerini "gessellschaft"a (toplum) bırakacaktır. **Gemeinschaft**, preendüstriyel toplumlara özgü toplumsal ilişkiler ağıdır. Burada ortak geçmiş yaşam tecrübelerine sahip insanlar, bir *cemaat duygusunu* birlikte yaşarlar. Toplumsal ilişkiler *"samimi"*dir.

---

[12] Age., s. 108.

[13] Coser, Rhea, Steffan, Nock, Age., s.99.

"Dayanışma ruhu" ve *"ortak bir irade"*nin mevcudiyeti söz konusudur. Aile hayatı esastır. Köy topluluğu kendini geniş bir aile olarak hisseder. Doğuştan statüler hakimdir. Gemeinschaft, *durağan* bir toplumdur; dolayısıyla toplumsal değişme sınırlıdır. Güçlü bir *dayanışma* ruhu mevcuttur. Görevler ve toplumsal ilişkiler birbirinden ayrılamaz.

Buna karşılık **Gesellschaft** (toplum) tipinde, *hukuk*, sözleşme, kamuoyu, *para ekonomisi* ve *rasyonellik* öne geçer. Mekana bağlılık azalır. Kişisel çıkar öncelik kazanır. Özel yaşam değerli hale gelir. Kent tipik bir gesellschaft'tır.[14] Modernleşme sürecine paralel olarak, gemeinshaft yerini gesellschaft'a bırakmıştır. Ancak modern dünyada gerileyen "cemaat/topluluk", postendüstriyel topluma geçiş sürecine paralel olarak yeniden gündeme gelmiştir.

Her ne kadar, Tönnies'in "gemeinschaft"ı iyi tanımlanmış, sınırları belirli bir kavram olsa da, sosyoloji literatüründe sık sık kullanılan cemaat kavramı, oldukça belirsizdir. O, komşuluktan ulusa kadar geniş alandaki gruplar için, söz konusudur. Kişisel düzeyden mesleki düzeye kadar uzanan bir dayanışmayı ifade eder. Cemaat belirli bir amaca yönelik olabileceği gibi aksi de olabilir. *Dayanışma* cemaatin bir karakteristiğidir. Ancak cemaatler sadece dayanışmacı değil, rekabetçi de olabilirler. Cemaatler ortak fikirler, algılar ve anlayışlar üzerine kurulur.[15]

Cooley, her normal insanın, topluluğa doğal bir yakınlık eğilimi içerisinde olduğunu belirtir. Ona göre, toplulukların oluşmasını engelleyen en önemli faktör, ölçek sorunundan ziyade,

---

[14] Tönnies, Ferdinand: (1957) *On Gemeinschaft and Gesselschaft* (Community and Society), Translated by C.P.Loomis, The Michigan State University Press: http://philowinona.msus.edu/ghistory/Defination s/MTRWZZI.HTM ve Skidmore, William; (1979) *Theorotical Thinking in Sociology*, Chambridge University Press, London, s. 168-9.

[15] Smith, March, A.; Voices from the Well; The Logic of the Virtual Commons: http://netsan.sscnet.ucla.edu.tr/scoc/papers/voices

örgütlenmedir. Geleneksel/coğrafi cemaatin özü, "mekan" ve "cemaat duygusu"dur. O, daima bir toprak parçasını kaplar. Cemaatin üyeleri yeryüzünde belirli bir yeri birlikte işgal ederler. Cemaatlerin çoğu yerleşikliğin ve güçlü bir dayanışma bağı oluşturan mekanlarının koşullarından oluşurlar. İletişim kolaylıklarının yayılması ile modern dünyada bu bağ nispeten zayıflamıştır. İletişimin yaygınlaşması mekanın önemini tümüyle ortadan kaldırmaksızın, cemaatin boyutlarını genişletmiştir. Ortak bir yaşam alanı olan cemaat; ortak hayat tarzından "haberdarlık" ile birlikte bulunur.[16]

Bir diğer ifadeyle, belirli çıkarların ve değerlerin paylaşımı, insanların birbirine özen göstermesi, ortak moral değerlerin mevcudiyeti, işbirliği, iletişim, süreklilik, istikrar, birbirine bağlılık, karşılıklı sorumluluk, cemaatin en önemli unsurları arasındadır. Cemaatin temelinde "yetersizlik ilkesi"nin yaratmış olduğu, bir birliktelik söz konusudur. Başarılı cemaatler, bireysel farkları azaltarak, itaati, sadakati ve sevgi bağını teşvik eden topluluklardır. Bağları muhafaza etmek için bazı risklere ortak göğüs gerilirken, kolektif yararlar da, birlikte paylaşılır[17] Sennet'in[18] da belirttiği şekilde, topluluk/cemaat kimliği, en basit şekilde, savaş ya da doğal felaket gibi nedenlerle bir grubun yaşamının tehdit edilmesi durumunda oluşur. Bu tehdit karşısında insanlar, kolektif eylem içerisine girerken, kendilerini birbirine yakın hissetmeleri gibi, onları sıkı sıkıya bağlayacak imgeler ararlar. Kolektif imgeyi besleyen, kolektif eylem; bu ittifak, Yunan politik düşüncesindeki ideallerden 18.yüzyıl kahvehane ve tiyatrolarındaki konuşmalara kadar uzanır. Karşılıklı konuşmalar, insanlara bir araya gelerek bir "kamu" oluş-

---

[16] MacIver R.M.; Page, C.H.; *Cemiyet*, MEB Yay., İstanbul, 1969, s.15-16.

[17] Scime, Roger; "Cyberville" and the Spirit of Community: Howard Rheingoldmeet Amitia Etzioni Internet:
http://www.imagination.org/cyberville/cyberville.html; Blanchot, M.; (1997) *İtiraf Edilemeyen Cemaat*, Çev. İ.Ergüden, Ayrıntı Yay., İstanbul, s.14.

[18] Sennet, R. *Age.*, s.179.

turdukları hissini verir. Genelde güçlü bir kamusal yaşamı olan bu toplumdaki "cemaat duygusu" ortak eylemin yarattığı bu birlikten ve paylaşılan bir "kolektif benlik" duygusundan doğar.

Geleneksel cemaatlerin, Sennet'in Dreyfus davası[19] örneğinden hareketle "yıkıcı gemeinshaft" dediği bir tarafı da vardır. **Cemaat duygusu,** bir anlamda *"öteki"ni dışlayarak gerçekleştirilen bağlılıktır.* Bireysellik ve farklılıklar büyük ölçüde bu tarz cemaatler içerisinde ortadan kaldırılır. Gerçek veya hayali düşmanlar yaratılır. Özellikle cepheleşmeyle oluşturulan cemaatte iki rakip taraf olmalıdır. Sizin ve kardeşinizin ancak ortak düşmanınız olursa gerçek kardeşlik ruhunu hissedebilirsiniz.

İNTERNET TOPLULUKLARI

Günümüzün postmodern kabileleri olarak adlandırabileceğimiz "İnternet toplulukları" (sanal cemaatler) için aynı durumdan bahsetmek pek mümkün değildir. Günümüzün enformasyon elitleri, İnternet gibi enformasyon ve iletişim teknolojileri sayesinde "yeni tür cemaatler" denilen bu toplulukların geçmişi bir kültürel dönüşümden bahsedilemeyecek kadar yenidir.

İnternet topluluğu (sanal cemaat) kavramı *insan ve teknolojinin bir araya gelmesinden doğmuştur.* Aynı anda her yerde bulunan bilgisayar ağlarının, fiziki mekandan bağımsız, milyonlarca insan "siberuzay"da bir araya getirmesiyle oluşmuştur. İnternet topluluklarının (sanal cemaatlerin) en çok kabul gören tanımı, Howard Rheingold'a aittir. Rheingold aynı zamanda bu alanda en çok tanınan kitaplardan birisinin de yazarıdır. Ona göre **İnternet toplulukları,** *kişisel ilişkiler ağının yaratılması için yeterli sayıda insanın bir araya geldiğinde, ağlar (internet) vasıtası ile yaratılan sosyal gruplardır.*

---

[19] *Age.*, s. 300-313.

İnternet cemaatlerinde geleneksel cemaatlerde olduğu gibi, coğrafi/fiziki bir mekandan bahsetmek mümkündür. Sanal cemaatlerin mekanı "siberuzay" (cyberspace) kavramı, bilim-kurgu roman yazarı olan Gibson'a[20] aittir. Ona göre **siberuzay**: "her ulustan milyonlarca yasal kullanıcının matematiksel kavramları öğrenen çocukların her gün yaşadığı anlaşmalı halüsinasyon"dur. Gibson'un Neuromancer'ın da bir bilim-kurgu romanı olarak doğan siber-uzay bugün sayıları yüz milyonları bulan İnternet kullanıcılarının bir araya geldiği yer anlamında kullanılmaktadır.

Rheingold'un[21] da belirttiği şekilde İnternet topluluklarında insanlar, espri , bilimsel tartışma, ticaret ve planlar yaparlar... Duygusal ilişkileri paylaşırlar... Beyin fırtınası, dedikodu ve düşmanlık yaparlar... Aşık olur, arkadaş bulur ve onları kaybederler... Oyun oynar, flört ederler... Sanatla uğraşırlar veya amaçsız dolaşırlar. Sanal cemaatlerde (İnternet topluluklarında) insanlar, vücutlarını geride bırakarak, gerçek hayatta ne yapıyorlarsa onu yaparlar. Çünkü sanal dünyada kimse öpülemez ya da kimse bir başkasının burnuna yumruk indiremez, fakat bu sınırlar içinde çok şeyi yapmak mümkündür. Bir çok insan için, sanal dünyanın çeşitliliği ve kültürel zenginliği büyük bir çekiciliğe sahiptir. Sanal cemaatler içinde, kitap satın alınabilir, basılmamış akademik yayınların elektronik versiyonlarına ulaşılabilir, toplantı düzenlenebilir ve psikoterapi yeri olarak kullanılabilir.

Bazı yazarlara[22] göre de İnternet toplulukları, "sahte topluluklardır" (pseudo-comminity) ve samimiyetten uzaktır. İnternet topluluğu kavramına daha eleştirel yaklaşanlara göre, bu tarz ilişkilerin yaygınlaşması, insanların gerçek yaşamdaki iliş-

---

[20] Gibson, W.; (1998) *Neuromancer*, Çev. M.Altınbaş, Sarmal Yay., İstanbul, s.6.

[21] Rheingold, Howard; Virtual Communities Internet: htpp://www.well.com/user/hlr/vcbook/index.html

[22] Ryan, Alan; (1997), Exaggerated Hopes and Baseless Fears, *Social Research*, Fall 77, Vol. 64, Issue s.1167.

kilerini başka istikametlere yönlendirir. Dolayısıyla toplumsal ilişkiler yoksullaşır.

Özetle ifade etmek gerekirse, İnternet toplulukları, post-endüstriyel çağın "ötekisiz" yeni kabileleri olarak karşımıza çıkıyor. Özellikle istediği halde, fiziki engeller dolayısıyla, cemaat aidiyetinin dışında kalmış yalnız insanlar için, yeni bir imkan sunmaktadır. İnternet toplulukları kısmen insanları günlük yaşamdaki etkinliklerinden uzaklaştırsa bile, tümüyle fiziki yaşamdaki ilişkilerine bir alternatif oluşturmamaktadır. Hatta bir çok kişi için sanal ortam, fiziki dünyada bir araya gelmek istedikleri insanlarla tanışma mekanıdır. Öte yandan sanal cemaatler, alacakaranlıkta sürdürülen ilişkiler sayesinde, insanlara, uygarlığın getirdiği toplumsal baskılardan uzaklaşma imkanı vermekte ve onları rahatlatmaktadır.[23] Yüz yüze etkileşimin getirdiği duygular bu cemaatler için bir eksikliktir. Samimiyet (intimacy) konusunda ciddi kuşkular vardır. Toplumsal kontrol ve sorumluluk duygusu son derece zayıftır. Ayrıca geleneksel cemaatlerdeki hiyerarşi, büyük ölçüde sanal cemaatlerde düzleşmektedir.

FORMEL ÖRGÜTLER

Modern/endüstriyel toplumların gelişimi, aynı zamanda örgütlü toplumların da gelişimi anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi endüstri öncesi toplumlarda örgütlerin insanların hayatları üzerindeki etkileri son derce sınırlıdır. İş ve eğitim aile içinde yapılır. Çoğu zaman güvenlik dahi ailelerin kendi başına çözmeleri gereken bir sorunu oluşturur. Ancak endüstri devriminin hemen sonrasında artan sermaye birikimi ve teknolojik gelişme, modern/formel örgütlerin gelişimi açısından uygun bir zemin hazırlamıştır.

---

[23] Bozkurt, V.; "Yıkıcı Gemeinschaft"tan "Öteki"siz Postmodern Kabilelere: Sanal Cemaatler *Birikim Dergisi*, Kasım 1999

ÖRGÜT NEDİR?

Günlük hayatımızda hepimiz etkinliklerimizi çok çeşitli örgütler içinde gerçekleştirmekteyiz. Örneğin sabah kahvaltısında içtiğimiz çay, yediğimiz ekmek ve okuduğumuz gazete muhtelif örgütler tarafından hazırlanmaktadır. Yada çalıştığız işyeri, bindiğimiz otobüsün işletmesi, bezin aldığımız petrol istasyonu, okuduğumuz okul, hastalandığımızda gittiğimiz hastane, ordu ve diğer çok sayıdaki kamu ve özel kurumların her biri modern toplumsal/formel örgütleri oluşturmaktadır.

Modern/formel örgütler belirli amaçlara ulaşmak için oluşturulurlar. İçlerinde roller açık bir biçimde tanımlanmıştır. Bütün örgütlerin belirli kuralları ve bunlara uymayanlara yönelikte yaptırımları vardır.[24] Bu özelliklerden hareketle **modern/formel örgütleri**, *belirli amaçlara ulaşmak için biçimsel olarak örgütlenmiş ikincil gruplar* olarak tanımlayabiliriz. Bu örgütler, çağdaş toplumsal düzenin en önemli unsurlarıdır. Onlar, malları, hizmetleri üretir ve dağıtırlar. Toplumsal düzeni sağlar, psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarımızı karşılarlar.[25] Modern dünyada, insanların varlıklarını sürdürebilmeleri, büyük ölçüde bu örgütlere bağlıdır. Modern örgütler denilince de kuşkusuz ilk akla gelen bürokrasidir.

BÜROKRASİ

Bürokrasi Kavramı

Bürokrasi kavramı ilk defa 1765 yılında Fransa'da dönemin ticaret bakanı, fizyokrat iktisatçılardan V.de Gournay tarafından kullanılmıştır. Önceleri despot kadro egemenliğine karşı bir protesto niteliği taşımış, ancak daha sonra anlam değişiklik-

---

[24] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., *Age*, s. 113.

[25] Thompson, W.E.; Hickey, J.V.; *Age*. s.167.

lerine uğramıştır.[26] Gournay bürokrasiyi eleştirel anlamda kullanır ve bizi mahveden *"bureaumania hastalığı"* olarak ondan bahseder.[27] Bazı yazarlar, **bürokrasiyi** *bürolar ve bürokratlar aracılığıyla yönetim* olarak tanımlarlar. Bürokrasi sözcüğü üç ayrı anlamda kullanır.

1. *Kırtasiyecilik Anlamında Bürokrasi*: Geniş kitleler arasında bürokrasi sözcüğünün zihinlerde yaptığı ilk çağrışım, kırtasiyeciliktir. Bu anlamda bürokrasi daha çok olumsuz bir hüküm ifade eder. Örgütün yerine getirmekle yükümlü olduğu görevi unutup körleşmesi, gittikçe artan ölçüde bencil bir otorite ve memur sınıfına özgü bilinç ve alışkanlıkların yerleşmesidir.[28] İşlerin vaktinde yerine getirilmemesi ve gereksiz kuralcılık olarak görülür. Ancak popüler ve olumsuz anlamda kullanılan bürokrasinin teknik anlamda bürokrasiden ayrılması gerekir.[29]
2. *Yönetim ve Örgüt Şekli Olarak Bürokrasi*: Yukarıdaki olumsuz anlamda kullanımına karşın, burada bürokrasi olumlu anlamda kullanılmaktadır. Yönetim ve örgüt şekli olarak bürokrasi, hem kamu hem de özel kuruluşlar için söz konusudur. Özellikle endüstri devriminden sonra artan gereksinimlerin etkisiyle sendika, işletme ve siyasal parti vb. örgütler, gittikçe büyümeye ve bürokratikleşmeye başlamışlardır. Bu anlamda bürokrasi, dağınık toplumsal aktiviteleri akılcı ilkelere göre düzenleme sürecidir.[30] Bürokrasiyi, yönetim ve örgüt şekli olarak sosyolojik açıdan ilk inceleyen sosyolog Weber olmuştur.
3. *Kamu Yönetimi Anlamında Bürokrasi*: Bu anlamda bürokrasi, idari hiyerarşiye ait memurlar tabakasının bütünü ile me-

---

[26] Abadan, N.; *Bürokrasi*, AÜ SBF. Yay., Ankara, 1959, s.7-8.

[27] Albrow, M.; *Bureaucracy*, London, Pall Mall, 1970, s.16.

[28] Abadan, N.; Age., s. 10-11.

[29] Bendix, R., Bureaucracy, *International Encylopedia of Social Sciences*, (Edit. D.Shills), London, 1972, C.2, s.206.

[30] Abadan, N.; Age., s.11.

murların hakimiyetini ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile kamu yönetimi faaliyetlerine hakim olan örgütle, kamu yönetimini yürüten personelin bütününe bürokrasi adı verilmektedir.[31]

Weberyen Bürokrasi Teorisi

Weber'in "ideal tip bürokrasi teorisi" bu konundaki ilk bilimsel çalışmadır. Bu teoriyi daha iyi anlayabilmek için öncelikle ideal tip, rasyonalite ve otorite kavramları üzerinde durmak gerekir.

İdeal Tip Kavramı

Weber'in geliştirdiği "ideal tip" kavramı, sosyal bilimlerin bir çok alanında olduğu gibi, bürokrasi konusunda da anahtar kavramlardan biridir. İdeal tip "duygular tarafından algılanmaksızın akılda tasarlanan, ortaya çıkartılıp gösterilen" anlamına gelen "ideal" sözcüğü ile; akılcı soyutlama yoluyla bir bilgi aracı oluşturan, eşya ve olay kategorilerini ayırmayı sağlayan bir bütün içinde düzenlenmiş özellikler birliği anlamına gelen "tip" sözcüklerinin birlikte kullanılmasından oluşturulmuş bir kavramdır.[32]

İdeal tip, *akılcı yöntemlerle meydana getirilen değer yargılarından arınmış, belli bir sosyal olayın tüm tipik özelliklerini kapsayan ve bu özellikleri bireyleştirici görüş açısından bir araya getiren zihni bir soyutlamadır.* İdeal tipe gerçek hayatta rastlamak mümkün değildir. Weber'in de belirttiği şekilde ideal tip, münferit olayların anlaşılması ve açıklanması için başvurulan sadece bir araçtır.[33] Diğer bir ifade ile ideal tip bir analiz çerçevesidir.

---

[31] Age., s.9.

[32] Gülmez, M.; Weber ve İdeal Tip Bürokrasi Anlayışı, *Amme İdaresi Dergisi*, TODAİE, C.8, Mart, 1975, s.1.

[33] San, C.; *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, AİTİA Yay. No.47, Ankara, 1971, s.27.

Rasyonalite

Weber'e göre **rasyonalite** (akılsallık) batı toplumlarına özgü bir kavramdır ve bilimsel etkinliklerde uzmanlaşmanın bir sonucudur. Rasyonalite, dünyanın büyüsünün bozulması, sihirden uzaklaşma, gizem, duygu, gelenek ve duygusallığın yok olması ve bunların yerini akılcı hesabın almasıdır. Akılcılaştırma (rasyonalization) süreci iktisadi yaşamı, hukuku, idari yapıyı, dini etkilemiş; bürokrasinin ve hukuk devletinin temellerini oluşturmuştur. **Akılcılaştırma** sürecinin özü, toplumsal aktörlerin kişisel olmayan ilişkiler bağlamında, çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmalarıdır.[34] Weber, bürokrasiyi en rasyonel örgüt biçimi olarak değerlendirir.

Otorite Türleri

Weber'in bürokrasi kuramını anlayabilmek için üzerinde durulması gereken bir başka anahtar kavram da otorite türleridir. Weber'e göre otorite bir kişinin iradesini başkalarının davranışlarına uygulayabilme gücüdür; ancak bu uygulamada gücün *meşruiyeti* hakkındaki inanç son derece önemlidir.[35] Bir diğer ifade ile otorite meşru iktidardır. Weber otorite kavramını, geleneksel, karizmatik ve rasyonel-hukuki otorite olmak üzere üç grupta incelemiştir. İleride siyaset bölümünde otorite tipleri üzerinde daha ayrıntılı durulacaktır.

---

[34] Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. O.Akınhay vd., Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s. 11.

[35] Mouzelis, N.; *Organization and Bureaucracy*, An Analysis of Modern Theories, Chicago, Alding Publishing Company, 1969, s.10.

Weberyen Bürokrasinin Temel Karakteristikleri

Weber'in rasyonel-hukuki otoritenin en saf (ideal) şekli olarak nitelendirdiği bürokrasinin temel özellikleri şunlardır:[36]

- *İleri düzeyde işbölümü*: İşbölümü kavramının uzun bir geçmişi vardır. Ancak bürokraside işbölümü eskiye oranla çok daha ileri ve rafine bir düzeye ulaşmıştır. Görevler uzmanlaşmaya uygun bir biçimde en küçük parçalara bölünmüş, böylece deneyimsiz bir endüstri işçisinin (veya devlet memurunun) görevinde kısa zamanda meleke kazanması mümkün olmuştur.
- *Otoritenin merkezileşmesi*: Üstten gelen bürokrasinin meşruiyeti, bürokrasi dışı bir temele dayanır. Weber, işbölümünün koordinasyonu zorunlu hale getirdiğini belirtir. İşbölümünün bir sonucu olarak parçalanmış işler arasındaki koordinasyon, otoritenin merkezileşmesi ile sağlanabilecektir. Otoritenin merkezileşmesi, örgütün hiyerarşik yapısı içinde, her bir üst otorite kademesinin astları üzerinde artan ölçüde bir kontrol imkanı ile donatılması anlamına gelmektedir.
- *Rasyonel bir personel yönetimi programı*: Bürokraside çalıştırılacak kişiler objektif kriterlere göre işe alınırlar. Geçmişte olduğu gibi cinsiyet, ırk, etnik köken ve sosyal sınıflar gibi faktörler dikkate alınmaz. Ancak modern bürokrasilerde "kayırma" tamamen ortadan kaldırılabilmiş değildir.
- *Bürokratik kurallar*: Weber'e göre bürokratlar belirli kurallara uymakla yükümlüdürler. Bu kurallar yazılıdır. Hem kendi personeline hem de müşterilere gayri şahsi ve yeksenak bir şekilde uygulanır.
- *Yazılı kayıtlar ve ayrıntılı dosyalama*: Bürokratik örgütlerin devamlılığını sağlamak amacıyla ayrıntılı kayıt ve dosyalama sistemi geliştirilmiştir. Özetle bürokratik örgütlerde çalışanlar, belirli kurallara uymak zorundadırlar.

---

[36] Dereli, T.; *Organizasyonlarda Davranış*, İÜİF. Yay., İstanbul, 1976, s.10-15.

Weberyen Bürokraside Memur

Meslek olan ve uzun bir eğitim sonrasında elde edilen memurluğun, dolayısıyla memurun özelliklerini Weber şu şekilde sıralamaktadır:[37]

- Birey olarak memur özgürdür, sadece resmi sorumlulukları bakımından otoriteye bağlıdır.
- Memurlar "hiyerarşik" (kademeli) olarak düzenlenmiş bir görevlendirme esasına göre, "örgütlenmiştir".
- Görevler açıkça tayin ve tespit edilmiştir.
- Memurlar serbest seçimlerle gelmiştir.
- Memur adayları teknik yeteneklerine göre seçilmişlerdir. Bu ya adayın sahip olduğu diplomayla ya da yapılan sınavlarla belirlenir. Bazen de ikisi birden yapılır.
- Memurlar miktarı belirlenmiş bir maaş alırlar ve genellikle emeklilik maaşına hak kazanırlar. Aynı zamanda maaşlarda bir farklılaşma söz konusudur.
- Daire çalışanın bulunması gereken yegane mekandır.Yani memurun asli uğraşı işidir.
- İş bir "meslek"i belirlemektedir. Terfi etme sistemi ya başarıya ya kıdem esasına ya da ikisine birden bağlıdır.
- Resmi iş idari mülkiyetten ayrılmıştır.
- Memur dairedeki işi dolayısıyla katı ve sistemli bir disiplin altında tutulur.

Bürokrasinin Üstünlükleri

Weber göre bürokratik örgütlerin gelişmesinin belirleyici nedeni, diğer örgütlenme biçiminden teknik olarak üstün olmasıdır. O'na göre, doğruluk, hız, kesinlik, dosyalama, süreklilik, gizlilik, birlik ve sürtüşmenin azaltılması açısından bürokratik

---

[37] Weber, M.; Bürokratik Teşkilatlanmanın Esasları, *Sosyoloji Yazıları*, içinde Edit. İ. Sezal, UÜ Yay., Bursa, 1983, s. 109.

örgütlenme son derece uygundur.[38] Weber'e göre bürokratik yönetim *kişisellikten uzaktır; hesaplanabilir* kurallara göre yönetilir. Yani bürokrasinin *önceden öngörülebilirlik* gibi bir avantajı vardır. Bürokratik yönetim anlayışı, sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel, irrasyonel ve duygusal öğelerden arınabildiği ölçüde asıl niteliğine yaklaşır ve bu durum, bürokrasinin erdemi olarak kabul edilir.[39] Özetle ifade etmek gerekirse Weber'e göre bürokrasi, son derece *etkin* ve *akılcı* bir yönetim modelidir.

Bürokrasinin Sakıncaları ve Oligarşi

Öte yandan bürokrasinin, çalışanların *yabancılaşma*sına yol açtığı, *ataleti* (tembelliği) artırdığı iddia edilmiştir. Günümüzde bürokrasi büyük ölçüde, *etkinlik*ten uzaklığı ve *aşırı kuralcılığı* ifade etmektedir.

Bürokratik örgütlerin etkinliğine vurgu yapan Weber, modern devletin karşılaşacağı en büyük problemin, politikacılar ile bürokratlar arasında otoriteyi paylaşmak konusunun oluşturacağını ifade etmiştir. Weber'e göre, bürokrasinin siyasal kararları kendi eğilimlerine göre yorumlayarak uygulaması, hatta uygulamaları engellemesi mümkündür. Weber, bürokrasinin kaçınılmaz şekilde gelişmesi karşısında demokrasi adına endişelidir. Parlamento üyelerinin yeterli bilgiye sahip olmayışı, zamanın darlığı gibi sebepler, bürokrasinin etkinliğini daha da artırmasına yol açmaktadır.[40]

Yine bürokratik örgütlerin artışı, demokrasinin gerçekleşmesini önleyici bir faktör olarak yorumlanmıştır. Sendikaları ve siyasal partileri inceleyen Michels, demokrasinin sadece kağıt üzerinde kaldığını ve uygulamada söz konusu olmadığını iddia

---

[38] Weber, M.; *Sosyoloji Yazıları*, Tür. T.Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s.204.

[39] Weber, M.; Age., s. 206.

[40] San, C.; Age., s. 130.

etmiştir. O'na göre örgütler büyüdükçe bürokratikleşmekte ve bürokratikleştikçe de yönetilenler karar sürecinden uzaklaşmaktadır. Örgütlerin büyümesi, güçlü liderlere gereksinimleri artırmaktadır. Bu da lider oligarşisinin önünü açmaktadır.[41] Bir diğer ifade ile çok az sayıda insan yönetime egemen olmakta ve toplumun bütünü üzerinde egemenlik kurar hale gelmektedir.

Çağdaş Gelişmeler ve Bürokrasi

Modern toplum daha önce de belirtildiği şekilde örgütlü toplum olarak anılmıştır. Modern/endüstriyel toplumun gelişimi örgütlerin sayısını artırmış ve büyüyen örgütler de bürokratik yönetim geleneğini beraberinde getirmiştir. Ancak günümüzün küresel kapitalizmi, bürokrasiyi değişimin önündeki ayak bağı olarak görmektedir. Bu sebeple post-endüstriyel çağın örgütleri, standartlaşmaya dayanan bürokratik yaklaşımın tam aksi bir anlayışı, yani **esnek örgütlenme** modelini ön plana çıkartmaya başlamışlardır. Artık merkeziyetçi, hiyerarşik yönetim anlayışının yerine *merkeziyetçilikten uzak, daha az hiyerarşik* ve *katılımcı yönetim* modelleri tercih edilmektedir.

Özel sektörde yer alan kurumlar son on yıl içinde, kapitalizmin bu yeni gerçekleri karşısında, örgütlerinde hızlı bir biçimde yeniden yapılanma yoluna gitmişlerdir. Hatta önemli bir kısmı yeni teknolojilerin imkanlarından yararlanarak, çalıştırdıkları işçilerin sayısını azaltmışlardır. Özellikle gelişmiş ülkelerde piyasaların doymuş olması ve kâr oranlarının düşüşü rekabeti çok daha şiddetli hale getirmiştir. Örgütler yaşayabilmek için yeni çıkış yolları aramak zorunda kalmışlardır. Küçülme ve bürokratik yönetim anlayışından giderek artan bir biçimde uzaklaşma bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

---

[41] Bkz. Dereli, T. Age., Baransel, A.; *Çağdaş Yönetim Düşüncesin Evrimi*, İstanbul.

8. TOPLUMSAL SAPMA VE SUÇ

Normal ve anormal dendiğinde aklınıza ne geliyor? Anormal (sapkın) bir insanı hayâl edin. Gözünüzün önünde ne canlanıyor? Ne tür davranışlar sizin için toplumsal sapma grubuna giriyor? Örneğin eşcinsellik, lezbiyenlik, evli olmaksızın bir arada yaşamak sizce bir tür toplumsal sapma mı yoksa alternatif bir yaşam biçimi mi?

SAPMA VE TOPLUMSAL KONTROL NEDİR?

Sapma, *toplumsal kuralların ihlal edilmesidir*. Bir başka tanıma göre de **toplumsal sapma**, *çoğunluğun kararlarını etkileyen toplumsal normlara uyumsuzluğu ifade eder*. Çok geniş bir alanı kapsar ve toplumdan topluma da değişir. Bir toplumun (ya da grubun) sapma dediğine bir başka grup, yaşam biçimi diyebilir. Örneğin gençler arasında flört, bir toplumda "sapma" olarak değerlendirilirken, bir başka toplumda "normal" olarak değerlendirilebilir.

Sapma, toplumsal beklentileri alt üst eder; toplumsal kınamaya yol açar ve insanları ona karşı bir şeyler yapmaya zorlar. Sapma evrenseldir.[1] Her ülkede kanun ve kurallar vardır ve bunlar zaman zaman ihlal edilir. Yine her ülke, kanun ve kuralları ihlal edenleri cezalandırır. Toplumsal sapmanın öteki yüzünü ifade eden **toplumsal kontrol** ise, *sapkın davranışı önleme ya da düzeltme* çabasıdır. Toplumsal kontrolün olmadığı bir toplum düşünülemez.[2] Onun en etkili aracı, toplumsallaşmadır. Daha önce ayrı bir bölüm halinde incelenen toplumsallaşma, insanların hayatta oynayacakları rolleri öğrenme sürecidir. Toplumsallaşan birey topluma uyum sağlar. Fakat toplumsallaşma her zaman arzu edildiği şekilde sonuçlanmayabilir. Çünkü insanlar birer robot değillerdir. Kontrol için her toplum belli yaptırımlara sahiptir. Bununla topluma uyan davranışlar ödüllendirilirken, toplumsal sapma cezalandırılır.[3]

En genel anlamda toplumsal kontrol, formel ve informel olarak ikiye ayrılır. **İnformel toplumsal kontrol**, *toplumun normlarına ve değerlerine uyum sağlamaya yönelik dolaylı ve resmi olmayan baskılardır.* O, toplumsal dokuyu derinden etkiler. İnsanların birbirlerine yönelik gülümsemeleri, başlarını sallamaları ya da gözlerini kaçırmaları bu türden davranışlardır. Yine dedikodu, informel toplumsal kontrolün en tanınan ve yaygın örneklerinden birisidir. Küçük gruplarda informel toplumsal kontrolün yaygın olmasına karşın, daha kalabalık ikincil gruplarda ve karmaşık toplumlarda formel kontrol mekanizmalarına ihtiyaç duyulur. **Formel toplumsal kontrol**, *sapkın davranışı önlemek ya da düzeltmek için, kanun haline getirilmiş, kurumlaşmış kamu mekanizmalarıdır.* Modern toplumlarda belirli kurumlar formel top-

---

[1] Goode, E.; An Introduction to Deviance, in *The Meaning of Sociology*, Edit. J.M.Charon, Prentince Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 1999, s.240.

[2] Berger, P.; The Meaning of Social Control, in *The Meaning of Sociology*, Edit. J.M.Charon, Prentince Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 1999, s.230.

[3] [3] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Introduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill, Inc., 1991, s.212-215.

lumsal kontrol konusunda uzmanlaşır. Örneğin polis teşkilatı, mahkemeler ve hapishaneler, kanunların uygulanması ve suçluların cezalandırılması görevini yerine getirirler. Psikiyatrist ve psikologlar, bireylerin ruhsal ve zihinsel sağlıklarının yerinde olup olmadığı konusunda karar verirler.[4] Toplumsal sapma, toplumsal kontrol ve ona gösterilen tepki ile tanımlanır.

Suç ise, *resmi olarak ceza yasasında yer alan ve toplumsal normlar tarafından tanımlanan özel bir sapma durumunu ifade eder.*[5] Ceza yasaları içinde yer alan normlar, sapmanın diğer türlerini belirleyen normlardan daha çok uzlaşmaya sahiptirler. Öte yandan bir durumda suç sayılan eylem başka bir durumda suç kapsamından çıkarılabilir. Örneğin normal zamanda suç olan adam öldürme, savaş halinde farklı yorumlanacaktır.

Suç ve sapkınlık kültürden kültüre değişir. Örneğin 1960'lı yıllarda Amerika'da toplumun bir bölümü tarafından sapkınlık olarak görülen komünistlik aynı dönemde Sovyetler birliğinde tam aksi istikamette değerlendirilmekteydi. Yine aynı dönemde toplumun neredeyse yarısı eşcinselliği sapkınlık olarak görmektedir. Ancak özgürlüklerin giderek arttığı toplumlarda bu marjinal grupların bir taraftan hakları artarken diğer taraftan da kamuoyunun bu gruplara yönelik tutumlarında değişiklikler gözlenmektedir. Yaşanan küresel kültürel dönüşüm, sapkınlık konusundaki ölçülerimizi de büyük ölçüde değiştirmektedir. Post-modern kültürün gelişimine paralel olarak farklılıklara karşı hoşgörü/umursamazlık da artmaktadır.

Toplumsal sapma, olumlu da olumsuz da olabilir. **Olumlu sapma**, *ideal davranış örüntüleri yönünde bir sapmadır.*[6] Toplumun çok ilerisinde olan bazı erdemli insanlar, egemen normlara ters

---

[4] Age., s.215-6.

[5] Gartner, R.; Deviance and Crime, in *New Society*, Harcourt Brace Canada, 1998, s.411.

[6] Fichter, J.; *Sosyoloji Nedir?* Çev. N. Çelebi, Attilla Kitapevi, Ankara, 1996, s.189.

düşmüşlerdir. Örneğin geçmişte köleliğe ve toplumsal adaletsizliğe karşı çıktıkları için dışlanan insanlar olmuşlardır. Yine Aydınlanma çağında kadın haklarını savunduğu için idam edilen düşünür olumlu toplumsal sapma örneklerindendir. Bu tür sapkınlar insanlığın hayrına olduğuna inandıkları doğrular uğruna kendilerini tehlikeye atmaktan çekinmezler.

"Sapkın Kimdir?" Sorusuna En Çok Verilen Cevaplar[7]

Sıralama	Cevap	Yüzde
1	Eşcinseller	49
2	Uyuşturucu bağımlıları	47
3	Alkolikler	46
4	Hayat kadınları	27
5	Katiller	22
6	Suçlular	18
7	Lezbiyenler	13
8	Çocuk suçlular	13
9	Hippiler	12
10	Zihinsel özürlüler	12
11	Cinsel sapıklar (perverts)	12
12	Komünistler	10
13	Ateistler	10
14	Siyasal aşırı uçlar	10

Öte yandan **olumsuz toplumsal sapma** ise, *onaylanmayan, aşağı ve yetersiz davranış örüntüleri yönündeki sapmadır.* Toplumsal sorunlar hakkında yapılan çalışmalar, büyük ölçüde olumsuz toplumsal sapmayı konu alır. **Olumsuz toplumsal sapma tiplerini** şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:[8]

---

[7] Simmons, J.L.; Public Sterotypes of Deviants, *Social Problems*, 13, Fall, 1965, s.224'den zik.Turner, J.H.; *Sociology: Studying The Human System*, Goodyear Pub., 1978, s.178.

[8] *Age.*, s.190-1.

1. Olumsuz sapkınların bir kategorisini, *zihinsel eksikliği ve psikolojik uyumsuz*luğu olanlar oluşturur. Bu kişiler, toplumda normal olarak kabul edilen davranış şekillerine kendilerini uyarlayamamaktadırlar. Moronlar ve idiotlar gibi geri zekalılar ile ciddi psikolojik ve nevrotik rahatsızlıkları olanlar bu gruba girerler. Bu insanların anti-sosyal davranışları zaman zaman tedavi edilmeyecek düzeyde olabilir. Gerçeklikle temasları kopuk olduğu iddia edilmektedir.
2. *Fiziki ya da organik olarak sorunlu kişiler* diğer bir olumsuz sapkın davranış kategorisini oluştururlar. Bunlarda toplumdaki normal yaşam örüntüsünü izleyemezler. Ancak psikolojik ve moral açıdan anormal kabul edilen sapkınlardan farklıdırlar. Sağır-dilsizler, kötürümler ve kronik hastalar hem kendileri hem de toplum için sorundurlar. Kişisel yetenekleri ve eğitimleri sonunda belli derecelerde topluma ve kültüre katılmayı öğrenebilseler de, normal ve kabul edilen davranış şekillerine hiçbir zaman ulaşamazlar.
3. *Bağımlı sapkınlar* bir başka kategoriyi oluşturur. Normal yapı içinde çok az bir sosyal statüye sahiptirler. Toplumla tüm bağlarını koparmamışlardır. Örneğin sokak çocukları ve dilenciler bu gruba girer. Bunlar iyi bir toplumsallaşma sürecinden geçirilerek toplumdaki normal statüler içindeki yerlerini alabilirler.
4. *Suçlular ve kabahatli sapkınlar*, toplumda psikolojik, fiziki ve bağımlı sapkınlardan farklı değerlendirilirler. Suçlular, toplumsal değerleri kasten ihlal eden kişilerdir. Bu sebeple de toplum tarafından cezalandırılırlar. Bu kişilerin sapma davranışları hafif, ağır, iyi bilinen ya da nadir karşılaşılan suçlar şeklinde değişebilir.

Bunların dışında normal kabul edilen insanların, aşırı tahrik neticesinde saldırganlaşması veya panik halinde kendilerinden geçerek normlara ters düşen şeyler yapmaları gibi toplumsal sapmanın istisnai kabul edilen şekilleri de mevcuttur.

BİYOLOJİK VE PSİKOLOJİK TEORİLER

On dokuzuncu yüzyılda, özellikle *Darwin'in evrim teorisinin de etkisiyle*, insan davranışı **biyolojik faktörler**le açıklanmak yoluna gidilmiştir. 1876 yılında bir İtalyan hekim olan Lombroso, mahkumlar üzerinde bir araştırma yapmıştır. Lomboroso, suçlunun biyolojik bakımdan anormal, doğuştan dejenere olduğunu ve ilkelliğe, vahşi insana bir dönüş gösterdiğini iddia etmiştir. Lombroso'nun stigmat adını verdiği suçlu tipinin özellikleri şunlardır:[9]

"Vahşilerde ve renkli ırklardaki özellikler, suçlularda da bulunmaktadır. Örneğin saçlarda azalma, kuvvet ve kilo kaybı, kafatası hacminin küçüklüğü, basık ve dar alın, kafatası kemiklerin kalınlığı, çene ve elmacık kemiklerinin olağanüstü gelişmiş olması, derinin renginin koyuluğu, çok ve kıvırcık saç, büyük ve yelken kulaklar, iki cinste birbirine benzeme, yani kadınlarda erkekleşme, erkekler de kadınlaşma, genetik faaliyetlerde azalma, daha az acı duyma, manevi açıdan duygusuzluk, pişmanlık duygusunun olmaması, kendini çok beğenme, cesaret gerektiren yerlerde cüretkarlık ve bunu izleyen korkak davranışlar, batıl inançlara sahip olma, kendine özgü ahlak anlayışı".

Ancak daha sonra yapılan çalışmalar büyük ölçüde Lombroso'nun görüşlerini çürütmüştür. Hooton, suç ve suçlu tipleri üzerinde çalışmıştır. Hooton'a göre, hırsızların kısa kafası, sarı saçları ve çıkık alt çeneleri vardır. Yağmacıların, uzun dalgalı saçları, uzun kafaları, kısa kulakları, geniş yüzleri bulunmaktadır. Cinsel suç failleri ise, ya aşırı derecede ufak tefek, kambur ya da çok dolgun kişilerdir. Suçluları suçlu olmayanlar ile karşılaştıran Hooton, yapısal bakımdan daha aşağı durumda olan kişilerin, çevrenin de yarattığı baskı ile daha kötü oldukları

---

[9] Sokullu-Akıncı, F.; *Kriminoloji*, 2. Baskı, Beta, İstanbul, 1999. www.kriminoloji.org

ve suçluluğa bunun yol açması sonucuna varmıştır. Örneklemi doğru yapmadığı gerekçesiyle, Hooton'un görüşleri, özellikle davranış bilimciler tarafından eleştirilmiştir.[10]

Yine **Krestschmer** ve **Sheldon**, *beden tipleri* ile insanların mizaçları arasındaki ilişkinin mevcudiyetini iddia etmişlerdir. Krestschmer *atletik tiplerin* cebir ve şiddet suçlarına; *astenik tiplerin* ufak hırsızlık ve hilekarlıklara; *pikniklerin* ise genel olarak hileli suçlara eğilimli olduklarını belirtmiştir. Sheldon'a göre ise, insan davranışı beden yapısı ile ilişkilidir; ölçümlerin özenli bir biçimde yapılması ve yorumlanması halinde, gelecekteki suçluluğa dair tahminlerde bulunmak mümkündür.[11] Beden yapısı ve suç arasındaki aşırı indirgemeci yaklaşımlar, günümüzde bilim adamları arasında kabul görmemektedir.

Toplumsal sapma (suç) ile **kalıtım** (genetik) arasındaki ilişki bir başka tartışma konusudur. Ancak şimdiye kadar, özellikle tek yumurta ikizleri üzerinde yürütülen çalışmalarda, ilişkinin boyutu yeterince ikna edici bir şekilde ortaya konulamamıştır. Bugün sadece sosyal bilimciler değil, genetik bilimciler de toplumsal koşulların önemine vurgu yapmaktadırlar.

Toplumsal sapmanın (suçun) **psikolojik açıklaması** ise bireysel anormallik durumlarına odaklanmaktadır. Bazı kişilik özellikleri kalıtıma dayanır. Ancak psikologların da çoğunluğu, mizacın öncelikle toplumsal olarak belirlendiği görüşüne katılmaktadırlar. Toplumsal sapma, bir tür *başarısız toplumsallaşma*nın sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Reckless ve Dinitz'in **kısıtlama teorisi**[12] (containment theory) psikolojik yaklaşıma örnek olarak gösterilebilir. Bu yazarlar, öğretmenlerden 12 yaş grubundaki çocukları, suçla bağ-

---

[10] Sokullu-Akıncı, F.; *Kriminoloji*, 2. Baskı, Beta, İstanbul, 1999. www.kriminoloji.org

[11] Dönmezer, S.;*Kriminoloji*, İÜ. Yay., İstanbul, 1981, 123-130.

[12] Macionis, J.J.; Plummer, K.; *Sociology: A Global Introduction*, Printice Hall Europe, 1998, s.208.

lantılı bir biçimde olumlu ve olumsuz özelliklerine göre sınıflamalarını istemiştir. Her iki kategorideki çocuklar ve onların anneleri ile görüşülür. Çocukların benlik kavramlarının, diğerleriyle ilişkide nasıl oluştuğunu incelerler. Sonuçta *"iyi çocuklar"*, çok bilinçlidirler. Yani Freud'un kavramıyla ifade edersek gelişmiş bir süperegoları vardır. Engellenmişlikle başa çıkabilme, kültürel norm ve değerlerle olumlu bir biçimde kendini özdeşleştirebilme becerisine sahiptirler. Buna karşılık *"kötü çocuklar"*, daha bilinçsiz, engellenmeye karşı daha az tolerans gösteren, geleneksel kültür ile daha az uyumludurlar. Ayrıca araştırmacılar, "iyi çocuklar"ın, "kötü çocuklar"dan daha az polisle temas halinde olduklarını tespit etmişlerdir.

Bazı yazarlar, soğuk, mesafeli bir baba ile, ne zaman ödüllendireceği ya da cezalandıracağı belli olmayan ebeveynlerin mevcut olduğu bir aile ortamında yetiştiği iddia edilen **psikopatların özelliklerini** şu şekilde sıralamaktadır:[13]

- Toplum kurallarına uygun davranmamak.
- Sahte bir sevimlilik ve olgunluk.
- Hukuka aykırı ve alışılmamış biçimde davranma güdüsü.
- Ufak hileli suçları tekrar tekrar işlemek.
- Kronik vefasızlık .
- Yapılmış olan kötü davranışlar nedeni ile bir sıkıntının veya suçluluk duygusunun olmaması.
- Geçmiş deneyimlerden ders almamak.
- Yetkililerle sürekli çatışma.
- Yakın ve anlamlı insanlar arası ilişkileri sürdürememe.
- Zevk almayı ertelemeyi istememe.

Özetle psikologlar kişilik özellikleriyle, toplumsal sapma ve suç arasındaki ilişkiye işaret etmişlerdirler. Ancak psikolojik

---

[13] Sokullu-Akıncı, F.; *Kriminoloji*, 2. Baskı, Beta, İstanbul, 1999. www.kriminoloji.org

teorilerin açıklayıcılığı sınırlıdır; çünkü bir çok suç normal kabul edilen insanlar tarafından işlenmektedir. Sapmanın (suçun) toplumsal boyutunu ihmal eden her türlü teori eksik olacaktır.

SOSYOLOJİK TEORİLER

Yapısal-Fonksiyonel Yaklaşım

Yapısal-fonksiyonel yaklaşımın öncüsü **Durkheim**'dır. O'na göre bir toplumsal sapma biçimi olan suç, bütün toplumlarda gözlemlenir. Suçun olmadığı toplum yoktur. Suçluluk biçim değiştirir. Her toplumda suç sayılan edimler aynı değildir. Ancak her yerde ve her zaman ceza baskısını üzerine çekecek biçimde davranan insanlar vardır. Toplumlar geliştikçe suç oranlarında azalma değil; tam aksine bir artış söz konusudur.[14]

Durkheim için *suç normaldir*; çünkü ondan yoksun bir toplumun var olması mümkün değildir. Ayrıca Durkheim'a göre suç *gerekli* ve *yararlı*dır. Ahlakın ve hukukun normal evrimi açısından vazgeçilmez bir koşuldur.[15] Bir diğer ifade ile suç ya da toplumsal sapma, *kültürel değer ve normların yerleşmesini sağlar*. Bilindiği gibi kültür, ahlaki tercihleri ihtiva eder. Eğer kötülük olmasaydı iyilik de olmazdı. Ya da suç olmaksızın adaletin mevcudiyeti düşünülemezdi.

Yine sapma (ya da suç), *ahlaki sınırları belirlemeye yardımcı olur*. Bir şeyleri suç saymak, iyi ve doğru arasındaki ayrımı ortaya koyar. Ayrıca suç *toplumsal birliği teşvik eder*. İnsanlar suç sayılan unsurlara kolektif tepki gösterirler. Örneğin terörist bir eylemden sonra, toplumun üyeleri hep birlikte buna karşı tavır sergileyebilirler. Yine sapma, *toplumsal değişmeyi teşvik eder*.

---

[14] Durkheim, E.; *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çev. C.B.Akal, B/F/S Yay., İstanbul, 1985, s. 90.

[15] Durkheim, E.; *Age.*, s. 94.

Sapkın insanlar toplumu yeni yollar aramaya itebilir.[16] Durkheim'a göre, bugün suç sayılan bir şey yarın erdem olarak görülebilir. Örneğin Atina hukukuna göre Sokrates bir suçluydu.[17] Ancak daha sonraki yıllarda Sokrates'in görüşleri bir erdem olarak değerlendirilmiştir.

Anomi, **Merton**'un teorisi içinde anahtar bir kavramdır. Durkheim'ın intihar tiplerini incelerken de belirtildiği şekilde **anomi** kavramı, *bir tür kuralsızlığı, insanların doğruyu yanlıştan ayırmaya yarayan ölçütlerinin kaybedilmesini ifade eder.* Bir anlamda yollarını kaybeden insanlar, daha endişeli varlıklar haline dönüşürler.

Merton'a göre ise, **anomi**, *kültürel norm ve amaçlar ile bireyleri bunlara uygun ve uyumlu davranmaya zorlayan toplumsal yapı arasındaki kopma halidir.* Merton anomi konusunda Durkheim'ın örtülü ayrımını belirginleştirir. O'na göre, her kültür üyelerine hedefler sunar. Daha sonra bu hedeflere ulaşmak için meşru olarak kullanabilecekleri araçları belirleyen normlar söz konusudur. Ancak özellikle ekonomik kriz dönemlerinde toplumsal araçlar (imkanlar) kültürel hedefleri karşılayamaz hale gelebilir.[18] Burada Merton toplumsal sapma ile toplumsal eşitsizlikler arasında ilişki kurmaktadır.

Bir diğer ifade ile Merton'ın temel sorunu sapma düzeylerindeki değişmeleri ve sapma biçimlerindeki çeşitliliği açıklamaktır. Merton'a göre, anomi, sapmanın kaynaklandığı bir olgudur. O'na göre anominin ortaya çıkışı, toplumun bireylere benimsettiği temel hedefler ile bu hedeflere ulaşılması için kullanılmasına izin verdiği araçlar arasındaki bir ayrışmanın varlığına bağlı bulunmaktadır.[19] Örneğin Amerikan kültürü, birey-

---

[16] Macionis, J.J.; *Sociology*, Sixth Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1997, s.206.

[17] Durkheim, E.; *Age.*, s. 94.

[18] Tolon, B.; *Çağdaş Toplumun Bunalımı*:Anomi ve Yabancılaşma, AİTİA Yay., 2. Baskı, Ankara, 1981, s.69.

[19] Age. s.80.

sel başarı ve zenginlik gibi unsurlara çok vurgu yapar. İnsanlar toplumsallaşma sürecinde bu maddi değerleri içselleştirirler. Ancak toplumun sunduğu imkanlar bu arzuyu tümüyle karşılamadığı zaman anomiyle sonuçlanan gerilimler ortaya çıkar. Merton'a göre, insanlar bu anomik duruma beş farklı şekilde tepki gösterirler:[20]

- *Uyum* (Conformity): En çok görülen davranış biçimidir. Bu tür davranış içinde olan birey hem kültürel hedefleri, hem de bunlara ulaşmak için mevcut kurumsallaşmış araçları benimser.
- *Yenilik* (Innovation): Toplumsal başarıyı vurgulayan, ancak başarıya ulaşmada yardımcı olacak araçların dağılımında veya kullanımında adalet sağlayamayan toplumlar, normlarda sapma ile karşı karşıya kalacaklardır. Yenilikçiler toplumun amaçlarını benimserler ancak, onlara ulaşmak için toplumca onaylanmış araçları (yolları) reddederler. Amaçlarına ulaşmak için yeni yollar ararlar. Örneğin çok para kazanmak isteyen insanların bazıları, sıkı çalışmak ve tasarruf etmek yoluna giderken, bazıları da banka soymak, uyuşturucu satmak gibi işleri tercih edebilirler. Böylece öngörülen kültürel hedeflere ulaşmak, yani toplumsal ve ekonomik güç kazanmak için toplumsal ve yasal anlamda meşru olmayan yollara başvuranların sayısı artar. Sapmaya yol açan baskılar en çok alt sınıflarda hissedilir.
- *Şekilcilik* (Ritualism): Kişi büyük bir maddi başarıyı öngören kültürel hedefleri gerçekleştiremeyeceğinin farkına vararak onları terk eder. İsteklerini azaltır. Ancak geleneksel kültürel değerlere saygısını sürdürür.
- *Çekilme* (Retreatism): Bu davranış biçiminde kişiler, hem zenginlik ve başarı gibi kültürel hedefleri, hem de bu hedeflere yönelik kurumsallaşmış yolları terk ederler. Psikotikler,

---

[20] Tolon, B. Age., s.73-9; Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.198.

nevrotikler, serseriler, alkol ve uyuşturucu bağımlıları örneklerinde görüldüğü şekilde içlerine kapanıp oyundan vazgeçerler.

- *İsyan* (Rebellion): İsyancılar, bir taraftan toplumun amaç ve araçlarını terk ederken, diğer taraftan da onun yerine yeni hedefler sunarlar. Bunlar toplumsal düzeni yıkarak yerine yenisinin kurulması için çalışırlar. Örneğin devrimciler bu gruba girer.

Merton'ın teorisi açısından 1980 sonrası Türkiye oldukça ilginç bir önek teşkil etmektedir. Bu dönemin mimarı olan Özal, toplumda ekonomik gelişmeyi teşvik edeceği gerekçesiyle *başarıya* büyük bir vurgu yapmıştır. Nitekim O, "ben zenginleri severim", "benim memurum işini bilir" veya "zengin Müslüman fakir müslümandan daha iyidir" şeklinde basına yansıyan sözleriyle büyük ölçüde bireylerde çok çalışma, kazanç hırsı ve başarı motifini yaratmak istemiştir. Bu konuda belirli bir ölçüde başarılı da olmuştur. Ancak bu başarı motifi ve kazanç hırsıyla dolu bireylerin tümü aynı ölçüde amaçlarına ulaşamamışlardır. Dolayısıyla kazanç hırsıyla dolu; ancak toplumun sunduğu meşru imkanlar ile başarılı olamayanlar, gayri meşru yollara sapmışlardır. Nitekim bu dönemde yolsuzluklar (yani toplumsal sapma) en çok konuşulan konuların başında gelmiştir.

Etkileşimci Yaklaşım

Etkileşimci teoriler, sapma konusunda fonksiyonalistlerden son derece farklı sorular ortaya atmışlardır. Etkileşimciler, neden sadece bazı davranışlar ya da gruplar sapkın olarak tanımlanıyor da ötekiler değil sorusunun cevabını aramışlardır.[21] Bu teori, Mead'ın daha önceki bölümlerde incelenen görüşlerine dayanır. Hatırlanacağı gibi Mead benliği, aile, okul, işyeri gibi

[21] Downes, D., Crime and Deviance; in *Sociology: Issues and Debates*; Edit. Taylor, S.; MacMillan Pub. London, 1999, s.240.

kurumlar içinde öğrenilmiş toplumsal roller bütünü olarak görmüştür.

Sembolik etkileşimci yaklaşımın toplumsal sapma kavramına en önemli katkısı etiketleme teorisidir. **Etiketleme teorisi,** toplumsal sapmayı, insanların ne yaptıkları ile değil, diğer insanların onların davranışlarına atfettikleri anlamlar ile açıklama iddiasıdır. Bu teorinin temsilcilerine göre, gerçeklik (ve sapma) görecelidir; zaman ve mekana göre değişir. Bu sebeple Howard S. Beker'ın belirttiği şekilde sapma, bir davranışın etiketlenmesinden daha fazla bir şey değildir. Sapkınlığı toplum yaratır. Bir toplumun geleneği (kutsalı) başka toplum için sapma olarak görülebilir.[22] Örneğin modern dünyada bir genç kızın "ben özgürüm" demesi normal karşılanırken, geleneksel kültür içinde bir tür toplumsal sapma olarak değerlendirilebilir.

Bir insana suçlu damgası vurulduktan sonra, suçlu olmazsa da kendisini suçlu olarak görmeye başlayacaktır. Bireyi suçlu olarak etiketleme onları suça yatkın hale getirir. Suçla ilgili olarak Lemert birincil ve ikincil sapma ayrımı yapmaktadır. O'na göre, **birincil sapma** *bireyin normları ihlal ederek toplumda sapkın olarak görüldüğü; ancak bireyin kendisi için sapkın etiketini benimsemediği durumu ifade eder.* Eğer normları ihlal ettiği için birey benlik algısını değiştirmezse, gelecekte sapkın olarak etiketlenmeyecektir. Ancak sapmada diğerlerinin algısı önemlidir. İnsanın sapkın etiketini benimsemesi, topluma uyum sağlamasını zorlaştıracaktır. Bunun sonucunda ortaya çıkan duruma Lemert ikincil sapma demektedir. Bir diğer ifade ile **ikincil sapma,** *sapkınlık iddiasını ve etiketini kişinin içselleştirmesidir.* O'na göre toplumsal kontrol, sapmayı önlemekten ziyade teşvik eder.[23] Örneğin ayyaş etiketi vurulmuş bir birey kendisine durumunu meşrulaştıracak arkadaşlar seçebilir. İkincil sapmanın

---

[22] Machionis, J.J.; Plummer, K.; Age., s.212.

[23] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.201.

gelişimi **Thomas Teoremi** mantığına dayanır; yani *insanlar, durumları gerçek olarak tanımladıklarında, bu durumların sonuçları gerçeğe dönüşür.* Kendisine deli denen insanların bir süre sonra kendilerini deli olarak görmeleri gibi, sapkın olarak görülenler de, öyle olduklarına inanıp ona uygun rolleri oynamaya başlarlar.

Sembolik etkileşim yaklaşımı içinde incelenen bir başka teori ise öğrenmedir. **Toplumsal öğrenme teorisi**, *bütün davranışların toplumsal etkileşim yoluyla öğrenildiği iddiasıdır.* Bu teoriyi benimseyenler, insanların sapkınlığı toplumsallaşma sürecinde öğrendiğini iddia etmektedirler. Örneğin bunlardan birisi olan Sutherland'ın **farklılaşmış ilişki teorisi** (differential association theory), sapkınlığın yaşam biçimi olduğu toplumsal bir çevrede diğer sapkınlarla etkileşim içinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Tıpkı bizdeki "kıratın yanında duran ya huyundan ya suyundan alır" atasözünde olduğu gibi.. Hırsızlığın adeta meslek olarak benimsendiği bir ailede toplumsallaşan çocuk çok erken yaşlarda bu işin inceliklerini öğrenecektir.

SUÇ TİPLERİ VE CİNSİYET

Yasal kategorilerden farklı olarak sosyologlar, suçları nasıl işlendikleri ve saldırıların toplum tarafından nasıl görüldüklerine göre sınıflandırırlar. Sosyolojik açıdan suç tipleri şu dört grupta toplamak mümkündür:[24]

- **Profesyonel suçlar**: Bir çok insan, yasal olmayan faaliyetleri bir meslek haline getirmiştir. Bu profesyoneller için suç, günlük hayatlarının bir parçasıdır. İşinin ehli haline gelmek onlara diğer suçlular arasında prestij kazandırır. Profesyonel suçlular, hırsızlık, uçak kaçırma, yankesicilik ve dükkan soyma gibi alanlarda uzmanlaşabilirler. Profesyonel suçlular

[24] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: 1995, s.190-3; Güner, S.; *Organize Suç Örgütleri*, Kara Para ve Aklanması, Bilgi Yay., Ankara, 2003, s. 47-73.

bütün zamanlarını, yapacakları suçun planlamasına ve uygulamasına ayırırlar. Diğer mesleklerde olduğu gibi, profesyonel suçlularda diğer suçlularla işbirliği içinde hareket ederler ve benzer mesleği yapanların oluşturduğu bir alt kültürün parçası olurlar. Diğerleriyle soyulması muhtemel yerler, satılan mallar ve güvenlik hakkında bilgi alışverişinde bulunurlar. Öğrenilen teknik vasıflar profesyonel bir suçlu olarak yapılan işin önemli bir parçasını oluşturur.

- **Organize suçlar**: Son derece geniş kapsamlı bir kavram. Organize suç, kaçakçılık, uyuşturucu satışı, kadın ticareti gibi alanlarda faaliyette bulunan değişik örgütler arasında koordineli bir biçimde grup halinde gerçekleştirilen suçlardır. Organize suç illegal suç dünyasına hakimdir. O, illegal işlerin bölgelerini belirler ve uyuşmazlıklarda hakem rolünü üstlenir. Siyaset, medya, kamu yönetimi, adliye ve ekonomi üzerinde etkide bulunarak kazanç ve güç elde etmeleri, organize suç faillerinin ortak özellikleridir. Onlar aynı zamanda yasal işlere de girebilirler. Organize suçların en belirleyici özellikleri, gizlilik, şiddet, yolsuzluk, süreklilik ve hızla değişime ayak uydurabilmektir. Organize suçlar, yoksulluktan kurtulmak isteyenler için bir toplumsal mobilite aracı haline de gelebilir. Organize suç bazı ülkelerde yapısal farklar gösterebilir. Örneğin İtalya ve Amerika'daki mafya tipi organize suç, aynı biçimde Almanya'da ortaya çıkmamaktadır.
- **Beyaz yakalı suçları**: Orta ya da orta-üstü sınıflar tarafından işlenen suçlardır. Bu kategorideki suçlar, işyerindeki fotokopi makinasının özel işler için kullanımından borsadaki trilyonluk hilelere kadar geniş bir alanı kapsar. Yine vergi kaçırmak, dolandırıcılık ve rüşvet beyaz yakalı suçlar grubuna girer. Kurumların bir çoğunda mevcuttur.
- **Mağdurun olmadığı suçlar**: Bu suçlarda diğer insanlara verilen bir zarar yoktur. Zararı daha çok suçu işleyen görür. Fahişelik, kumar, uyuşturucu kullanımı ve pornografi bu tür suçlar kapsamına girer.

Ayrıca cinsiyete göre suç türlerine baktığımızda da önemli farlılıklar karşımıza çıkmaktadır. Bir çok ülkede hapishaneler kadınlardan ziyade erkek suçlular ile doludur. Bazı yazarlar kayıtlı kadın suçluların azlığını biyolojik sebeplere bağlamaktadırlar. Onlara göre kadınlar sorunlarını erkeklerden daha diplomatça yöntemlerle çözmek yoluna gitmelerine karşın, erkekler göreceli olarak daha ilkel davranmaktadırlar. Bazı yazarlar da kadınların daha ziyade fark edilmesi güç suçlar işlediklerini iddia etmişlerdir.

Türkiye'de suça ilişkin yapılan bir araştırmaya göre hükümlülerin yalnızca yüzde yedisi kadındır; ve öğrenim düzeyleri düşüktür. Suç işleyen kadınların çoğunluğu evli ve çocukludur. Bizde kadınların en çok işlediği suç adam öldürme, sahte çek/senet vermek ve hırsızlıktır. Yine kadınların en çok suç işledikleri yaş 15-25'dir. Kullandıkları suç aleti ise ateşli silahtır.[25]

TÜRKİYE'DE SUÇ

Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı'na göre Türkiye'de mafya örgütleri, turizm, inşaat, arazi, ihaleler, oto kiralama, at yarışları, dernekler, vakıflar, şirketlerde faaliyette bulunmaktadırlar. Çek-senet, haraç alma, karaborsa, arazi yolsuzluğu, otopark, kara para aklama, silah ve mühimmat kaçakçılığı, fidye karşılığı adam kaçırma silahla yaralama, para karşılığı cinayet ve şantaj gibi işler yapmaktadırlar. Türkiye'deki mafya kriminolojik olmakla birlikte, sosyolojik bir görünüm de arz etmektedir. Emniyet Genel Müdürlüğü, Türkiye'de suç organizasyonlarının, diğer ülkelerdeki benzerlerinden ayrılan özellikleri şu şekilde sıralıyor:[26]

---

[25] İçli, T.G.; Toplumdan Kopuş:Suç ve Şiddet, *Sosyolojiye Giriş*, Edit.İ.Sezal, Martı Kit., 2002., s.697.

[26] Bizim mafya, diğerlerine benzemez; http://www.ntvmsnbc.com/news/12785.asp

- Suç organizasyonlarının yapısı bir şirket, holding yapısına çok benziyor.
- Suçu üstlenmek örgütte kalmanın en önemli unsurlarındandır.
- Güvenlik kuvvetlerine yönelik herhangi bir eylemleri yoktur. Bu psikolojik tesire müsait bir taktiktir. Ancak gerektiğinde çekinmezler.
- Sürekli arsa alımı, şirketlere ortak olma ihalelere katılma ve işadamı hüviyetine bürünme gibi legal görüntülü faaliyetlerde bulunurlar.
- Devlet mekanizması içinde bir çok unsuru kullanmak ve aracılık yapmak yapılanmanın en büyük özelliğidir.
- Sabıkalı olmak ve cezaevi görmek gibi vasıflar hiyerarşik yapının gereğidir.
- Yakın çevre, akraba ve dostlara sürekli aylık, hediye verilmesi liderliğin tarzıdır.
- Kanunlardaki boşluklardan ortaya çıkan rant alanlarını şiddet kullanarak kendi zeminlerine çekerler, bu tür rant alanlarını ellerinde tutmaya çalışırlar.
- Suç sicili temiz olan kişiler aracılığıyla şirketler kurup para aklama yöntemine başvururlar.
- Aralarında anlaşmazlık bulunan kişileri anlaştırarak bunlardan menfaat sağlamak suretiyle kendilerini, adaleti tesis eden unsurlar olarak gösterirler.
- Vakıflar oluşturarak yardım görüntüsü altında zorla para aklamaya çalışırlar.
- İlk yapılanma safhasında güvenlik teşkilatından ayrılma veya emekli kişilerin gerek nüfuzunu gerekse silahlı gücünü kullanarak güçlerini arttırmaya çalışırlar.
- Yasadışı yöntemlerle yapılan ticareti yönlendirerek menfaat temin ederler.

- Lüks bir yaşantı sergileyerek örgüt yapısını tanımayan ya da yeni girmek isteyenleri örgütün içine çekmeye çalışırlar.
- Örgüt liderine karşı mutlak itaat beklenir.
- Örgütün genişlemesinde hemşehricilik önemli yer tutar.
- Örgüt liderleri parasız ve gelirsiz kaldığı dönemlerde, en kısa yoldan paraya o bölge içinde kadın alım satımı yapan kişilerden haraç alarak ulaşırlar.
- Polise suçluyu teslim etmek en çok tercih ettikleri yoldur. Bu teslim olma konusunda suçsuz olan mensuplar, suçu kabul edip teslim olurlar, bu sırada asıl suçluyu başka bir görev yerine sevk ederler.
- Aranan şahıslar, pasaportlarını genelde iyi bildikleri kontrolleri altındaki şahıslar üzerine çıkarırlar. Bu şahısların sicillerinde herhangi bir şekilde olumsuz kayıt yoktur.
- Örgüt liderleri kâr etmeyi ve mümkün olduğu kadar gizli kalmayı amaç edinirler. Kamunun onlardan korkması gerekir. Kendilerini emin ve hakim hissederlerse açıkça faaliyet gösterirler.
- Mal varlıkları genelde başkalarının üzerine kayıtlıdır.
- Eylem yaparken kullandıkları arabalar genellikle kiralık veya plakaları sahtedir.
- İhaleler örgütün sürekli takip ettiği faaliyetlerdendir. Bu yöntemle ticari hayatın her aşamasında yer alırlar.
- Yerel iş gruplarını kontrol altına alırlar. (Kuruyemiş, kokoreç, otopark görevlileri, oto kiralama, oto galeri, oto yıkama, yağlama yerleri gibi).
- Tetikçi veya elemanlar, tutuklu veya mahkum olduğu sürece ailelerine bakılır, aylık ödenir, bu liderin en büyük görevidir. Lider örgütü bu şekilde motive eder.

Öte yandan Türkiye'de asayişi etkileyen suçlar içinde başı hırsızlık suçu çekmektedir. Nitekim İstanbul'un suç haritası da bu durumu ortaya koymaktadır. Suça ilişkin tabloya baktığı-

mızda, hırsızlık suçları, toplam suç miktarının yarısından daha fazladır. Hırsızlıktan sonra sırasıyla yaralama, darp, fuhuş ve kumar suçları gelmektedir.

Türlerine Göre İstanbul'da İşlenen Suçlar[27]

Asayiş Müdürlüğü Şubesi	Olay sayısı 1997	Olay sayısı 1998	Olay sayısı 1999	Olay sayısı 2000
Gasp - Soygun	610	672	542	251
Öldürme	416	383	387	851
Kasten Çıkarılan Yangın	262	238	124	96
Zabıta Kuvvetlerine Saldırı	670	765	646	300
Meskene Saldırı	360	316	252	445
Kız Kaçırma	1.228	985	674	412
Adam Kaçırma	84	75	62	27
Çocuk Kaçırma	33	27	28	23
Cebren Irza Geçme	150	162	100	171
Fuhuş	861	1.255	658	259
6136 SKM	5.001	4.828	1.697	1.523
Darp	6.950	5.679	4.130	2.639
Yaralama	5.298	5.467	4.483	3.922
Dolandırıcılık	1.718	1.922	1.416	730
Kumar	1.901	3.561	3.432	1.189
Tehdit	787	634	409	256
İntihar	345	260	286	260
Rüşvet, Zimmet, İrtikap, İnt.	35	33	39	34
Oto Hırsızlığı	14.721	14.295	13.669	4.773
Diğer Hırsızlığı	64.425	56.165	47.570	23.403
Tasnif Dışı	14.226	12.148	11.050	5.311
Toplam	120.081	109.870	91.654	46.875

Her ne kadar 1997-2000 yılları arasında toplam suç miktarında bir azalma gözlense de daha sonraki yıllarda yaşanan büyük ekonomik kriz ve bu dönemde çıkartılan af, suç oranlarının yeniden yükselişine yol açmıştır.

---

[27] Kay. TC. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *Sayılarla İstanbul*, 2001.

9. TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

Tabakalaşma (stratification), jeolojiden alınmış bir kavram olup, her toplumda mevcuttur. Bilindiği gibi yeryüzü farklı kaya katmanlarından (tabakalarından, strata, stratums) oluşmaktadır. Ancak toplumsal tabakalar, kayalarda olduğu gibi cansız değillerdir; onlar, birlikte hareket eden, bilinçli insan gruplarıdır. Örneğin üst sınıflar, orta sınıfların üzerindedir; orta sınıflar da alt sınıfların. Kayalarda olduğu şekilde, toplumsal tabakaların da bir bölünme ve parçalanma tarihi vardır. Ayrıca onlar, belirli yapısal değişmeleri yaşayabilir ve aşağıdan yukarıya çıkmış olan yeni tabakalarla da temas halinde olabilirler. **Toplumsal tabaka** (social stratum), *yaşamda benzer avantaj ve dezavantajları paylaşan insan grubudur.*[1] Bunu sadece belirli sayıdaki bireylerin toplamı olarak düşünmemek gerekir. Tabakaların üyeleri, toplumsal ilişkiler ve etkileşim yoluyla birbirlerine bağlıdırlar.

---

[1] Fulcher, J.; Scott, J.; *Sociology*, Oxford University Pres, 1999, s.601.

Toplumsal tabakalaşma, *toplumda belirli bir hiyerarşi içinde insanların sıralanmasını ifade eder.* Tabakalaşma, ödüllere ve fırsatlara eşit bir biçimde ulaşamayan mesleklere (ya da tabakalara) göre toplumun bölünmesidir. Macionis'in[2] de belirttiği şekilde **toplumsal tabakalaşmanın dört temel ilkesi** vardır:

- *Toplumsal tabakalaşma, bireysel farklılıkların basit bir yansıması değil, toplumun bir özelliğidir*: Endüstriyel toplumlarda insanlar, toplumsal konumlarını daha ziyade bireysel yeteneklerine ve çalışmalarına bağlarlar. Onlar bireyin kendi kaderi üzerindeki etkisini abartırlar. Oysa zengin ailelerde doğan çocuklar, yüksek bir olasılıkla yoksul ailelerde doğan çocuklardan daha sağlıklı, başarılı ve yaşlıklarında da daha iyi bir yaşama sahip olacaklardır. Ne zenginler ne de yoksullar, toplumsal tabakalaşmanın yaratılmasından sorumlu değillerdir; sistem hepsinin yaşamını biçimlendirmektedir.
- *Toplumsal tabakalaşma kuşaklar arasında devam eder*: Bütün toplumlarda aileler, toplumsal konumlarını çocuklarına devrederler. Böylece ebeveynlerin eşitsizliği kuşaktan kuşağa fazla değişmeden kalır. Bununla beraber endüstriyel toplumlarda bazı bireyler **toplumsal hareketliliğin** sonucu üst mevkilere çıkarlar. Toplumsal hareketlilik aşağıya doğru da yukarıya da olabilir. Ancak bazı sosyologların iddialarına göre insanların çoğunun statüsü yaşam boyu aynı kalır.
- *Toplumsal tabakalaşma evrenseldir, fakat değişebilir*: Toplumsal tabakalaşma her yerde bulunur. Ancak eşitsizliğin neden ve niçinleri toplumdan topluma değişebilir. Teknolojik olarak gelişmemiş basit toplumlarda farklılaşma en düşük düzeydedir ve daha ziyade yaş ve cinsiyeti temel alır. Ancak karmaşık teknolojilerin gelişimi ile birlikte, kimlerin neyi üreteceği daha da rijit bir sistem haline gelir. Endüstrileşme, toplumsal hareketlilik artışını etkiler ve toplumsal eşitsizliğin bazı türlerini azaltır.

---

[2] Macionis, J.J.; *Sociology*, Sixth Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1997, s.236.

- *Toplumsal tabakalaşma sadece eşitsizlikleri değil, inançları da ihtiva eder*: Bir eşitsizlik sistemi sadece bazı insanlara diğerlerinden daha fazla kaynak vermez, aynı zamanda bazı düzenlemeleri adil olarak tanımlar. Nitekim neyin eşitsiz (adaletsiz) olduğu toplumdan topluma değişir. Böylece toplumsal eşitsizlik meşrulaşır. Hemen hemen her yerde ayrıcalıklı insanlar toplumsal tabakalaşmaya büyük destek verirler.

Tabakalaşma toplumsal bir olgudur ve bireylerin yeteneklerini kullanmasını büyük ölçüde etkiler. Hareketliliğin düşük olduğu ve katı bir tabakalaşma sistemine sahip olan toplumlarda (ör. kast düzeninde) bireysel yeteneklerin kullanılması son derece güç olacaktır.

TABAKALAŞMA SİSTEMLERİ

Eşitsizlik her toplumda var olsa bile bazı toplumlarda diğerlerine göre çok daha fazladır. Tabalaşma sistemlerini kölelik, kast, zümre ve sınıf olmak üzere dört ana gruba ayırmak mümkündür.

Kölelik

Günümüzde çok büyük ölçüde azalmış olsa bile, insanlık tarihinde yaygın bir sitemdir. Kölelik, bazı insanların diğer insanların tıpkı bir mal gibi sahibi olmasıdır. Kutsal kitaplar bu sistemi kaldırmaktan çok bir kurala bağlamak istemişlerdir. Avcı ve toplayıcı toplumlarda nadir olmasına karşılık tarım toplumlarında son derece yaygın olmuştur. Popüler görüşün aksine kölelik bir ırkı temel almaz. Sosyal bilimciler,[3] köleliğe yol açan üç sebep sayıyorlar. Bunlardan birincisi, borçtur. Bazı toplumlarda bir borcu ödeyemeyen kişi, alacaklı tarafından köleleştiri-

[3] Henslin, J.M.; *Essentials of Sociology*, A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996, s. 149.

lir. İkinci sebep ise, kanunların ihlalidir. Öldürülmek yerine katil ya da hırsız, ceza olarak mağdurun ailesi tarafından köle olarak kullanılabilir. Üçüncü sebep de savaş ve fetihlerdir. Bir grup bir başka ülkeyi fethettiği zaman, bazılarını köleleştirmiştir. Modernlik öncesi dünyanın insanları bir yere saldırdıklarında erkekleri öldürüp, kadınların da bir kısmını köle olarak yanlarında götürmüşlerdir.

Kölelik, geçmişte Antik Yunan'da, Roma'da ve Afrika'da son derece yaygın olmuştur. Antik çağda olduğu gibi bazen hem köleler, hem de sahipleri aynı ırktandır. Ancak köleliğin koşulları ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Örneğin bazı durumlarda kölelik geçici olmuştur. Belli hizmetleri yerine getirdikten sonra köleler serbest bırakılmıştır. Her kölenin bir efendisi vardır ve köleler diğerlerinden daha kötü koşullarda yaşarlar. Genellikle kölelerin çocukları da otomatik olarak köle sınıfına girerler. Ancak bazı uygarlıklarda kölelerin çocukları (Ör. Antik Meksika'da olduğu gibi), özgür olmuşlardır.[4] Yine tarihte zaman zaman kölelerin ayaklanmalarına ve şiddetli bir biçimde cezalandırılmalarına da tanık olunmuştur.

Kast

Hindistan'da kökleri binlerce yıl öncesine giden bir tabakalaşma sistemidir. Kast sistemi bireylerin, bütünüyle ırk, din veya diğer doğuştan kazanılan (ascribed) özelliklerine göre ayrımını esas alır. Bir diğer ifade ile bireyler doğumla bir kasta girer ve yaşam boyu nadiren oradan ayrılır. Kendi kastı dışından evlenemez. Hindistan hükümeti kast sistemini (engellerini) yasakladığı halde, bu ülke, hala kast sisteminin en bilinen örneğidir. Yüz yıl öncesine kadar Hindistan dört ana kast grubuna ayrılmıştır.[5] Ayrıca kastların dışında yer alan bir de dokunul-

---

[4] *Age.*, s.150.

[5] Coser, Rhea, Steffan, Nock, *Introduction Sociology*, HBJ., 1983, s. 162; Tan, M., *Toplumbilime Giriş*, AÜ. Yay., Ankara, 1981, s. 80.

mazlar grubu vardır. Kast sisteminin en üstünde yönetici sınıf olan *brahmanlar* (rahipler) yer alır. Kutsal düzeni sürdürmek brahmanların görevidir. Onların altında ise, savaşçı *kahatriyaslar* bulunur. Bunlar, askeri aristokrasiyi oluşturan savaşçılarla, toplumsal düzeni ve bilgiyi korumakla görevli prenslerden oluşur. Üçüncü kast grubunu oluşturan *vaisyaslar*, köylü, zanaatkar ve tüccarlardır. Dördüncüsü ise, yöneticilere hizmetle görevli *paryalar* dır. İlk üç kast temiz (yani dinsel yönden arınmış) sayılmasına karşılık, paryalar kirli sayılırlar.

Dokunulmazlar aşağı kabul edilir ve toplumsal yaşamda üst sınıfların arasına karışamazlar. Hindistan'daki katı kast sisteminin temelinde *din* vardır. Hinduizm insanları değiştirilemez toplumsal konumlarına göre ayırır. Hindular, yeniden bedenlenecekleri gelecek yaşamlarında üst kastlara çıkabileceklerine inanırlar. Dolayısıyla en altta bile yer alsalar kaderlerini kabul ederler. Kast sistemi, Hindistan'da iki bin yıldan fazla bir süre *bütünlüğün korunmasında* önemli bir işlev görmüştür. Kastı kaybetmenin en büyük günah sayıldığı bu sistemde kasttan atılan bir kimse ile tüm tanıdık, dost ve akrabaların ilişkisi kesilir. Ancak geleneksel Hindu kast sistemi bugün hayli sarsılmış ve kurallarından bir çoğu eski güçlerini yitirmiştir. İngiliz sömürgeciliğinin etkileri ve daha sonraki yıllarda da kentlileşme ve modernleşme süreçlerinin sonucu olarak, kast sitemine yönelik tavır ve tutumlar değişmiştir.[6] Ancak insanlar hala nadiren kendi kastları dışında evlenmektedirler. Kast sistemi, toplumsal hareketliliği engelleyen katı bir tabakalaşma sistemidir.

Zümreler (Estates, Feodalite)

Zümreler sisteminde tabakalaşma, üyesi olunan *aile*nin toplumsal statüsüne bağlıdır. Her sosyal tabaka (veya estate), belir-

---

[6] Weber, M.; *Sosyoloji Yazıları*, Türkçesi: T. Parla, İstanbul, 1986, s. 344.; Tan, M.; *Age.*, s. 81-2.

li haklara ve ayrıcalıklara sahiptir ve bunlar *miras* yoluyla aktarılır. Zümre sistemi, toplumsal sıralamada en önemli belirleyicisi toprak olan feodal toplumların bir özelliğidir. Örneğin Ortaçağ Avrupa'sında ***soylular***, toplumsal sıralamada en üst düzeydeydiler. Onlar geniş toprakları yönetmişler, kanunları uygulamışlar ve o dönemde son derece prestijli bir iş yapmışlardır: Savaşmışlardır. Soylular genellikle kralın akrabalarıdır. Ortaçağda ***kilisede papaz*** olmak da oldukça prestijli bir iştir. Onların altında ***avam*** (commoners) gelir. Bu grup içinde tüccarlar, zanaatçılar, köylüler ve serfler yer almıştır.[7] Her katmanın açıkça belirlenmiş hakları ve görevleri vardır. Nitekim o dönemde şu söz çok yaygındır: "Kişinin gerçek yerini bilmek için, önce yaşadığı hukuku bilmek gerekir".[8]

Zümreler, Ortaçağda geniş bir işbölümünü temsil etmiş ve belirli işlevleri yerine getirmişlerdir. Bu dönemde, "Herkesi korumak soyluların, herkes için dua etmek din adamlarının ve herkes için yiyecek üretmek avamın görevi"[9] olmuştur. Feodal zümre sisteminde toplumsal statü veraset yoluyla kazanılmıştır. Ancak feodal tabakalar, kastlar gibi tamamen kapalı değildir. Nadiren de olsa bireylere toplumsal statülerini değiştirebilme imkanı tanınmıştır. Ortaçağ sonlarına doğru soyluluk unvanları bu ayrıcalıktan yararlanmak isteyen herkese kolaylıkla dağıtılabilmiştir. On ikinci yüzyıldan başlayarak tüccar ve zanaatçılardan oluşan yeni tabaka (burjuvazi), Ortaçağ toplum düzenini değiştirmiştir.[10] Modern toplumun gelişimine paralel bir biçimde feodal/zümre tabakalaşma sistemi de yerini sınıf sistemine bırakmıştır.

---

[7] Coser, Rhea, Steffan, Nock, Age., s. 162.

[8] Bottomore, T.B.; *Toplumbilim*, Çev. Ü. Oskay, Doğan Yay., Ankara, 1979, s.208.

[9] Age., s.208.

[10] Tan. M.; Age, s. 84.

Sınıf

Sınıf sisteminde bireylerin konumu büyük ölçüde bireysel (özellikle de ekonomik) başarıya göre belirlenir. Hemen hemen her endüstriyel toplum, sınıf sistemine dayanan bir tabakalaşma düzenine sahiptir. Bu toplumlarda, eğitim ve uzmanlık bilgisi, bireyin toplumsal kökenlerinden daha büyük bir önem arz eder. Sınıflar arasında evlilik, kast ve feodal zümre sisteminden daha yaygındır. Bazı sosyal bilimciler meslek ve gelir temelinde toplumsal hiyerarşiyi üçe ayırırlar. Bunlar büyük mülk sahiplerinden oluşan üst sınıf; profesyonel ve beyaz yakalılardan oluşan orta sınıfı; ve düşük gelirli kol işçilerinden oluşan alt sınıftır. Bu kategoriler zorunludur. Bazı sosyal bilimciler de **toplumsal sınıfları** beş gruba ayırmaktadır: [11]

1. Üst sınıf: En zenginler.
2. Üst-orta sınıf: Yüksek maaş alan profesyoneller.
3. Alt-orta sınıf: Eğitimli beyaz yakalı işçiler ve düşük maaş alan profesyoneller.
4. İşçi sınıfı: Saat ücretiyle çalışan vasıflı mavi yakalı işçiler.
5. Alt sınıf: Vasıfsız işçiler ve işsizler.

MARKS VE TOPLUMSAL SINIFLAR

Marks'ın görüşleri, tabakalaşmaya yönelik yaklaşımları çok büyük ölçüde etkilemiştir. Marks, endüstriyel kapitalizmin erken dönemlerinde yaşamış ve o dönemin koşulları düşüncelerinin biçimlenmesinde son derece etkili olmuştur. Marks'a göre insanlık, üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar ile bunlardan mahrum olanlar arasında sürekli bir çatışmayı yaşamaktadır. O'nun için toplumsal sınıfların temeli, *üretim araçlarının mülkiyeti*dir. Bireylerin sınıfsal konumları onların düşünce ve

---

[11] Coser, Rhea, Steffan, Nock, Age., s.163.

davranışlarını belirler. Bir diğer ifade ile **sınıf**, *bireyin toplumsallaşmasını ve kendine bakışını etkiler*. Sınıflar, tarihsel evrim sürecinde kaçınılmaz olarak karşı karşıya gelirler. Her tarihsel aşamayı bir başkası izler.[12] Bu *diyalektik* bir süreçte gerçekleşir. Yani her tez kendi antitezini yaratır ve bunların çatışmalarından yeni sentezler doğar. Kapitalizmin nihai aşamasında proletarya kendi diktatörlüğünü ilan eder.

Marks için **burjuvazi** ve **proletarya** şeklinde *iki temel sınıf* vardır. Diğer **ara sınıflar** *zaman içinde ortadan kalkacaktır*. Yani bunlardan küçük bir kısmı burjuvaziye, diğerleri proletaryaya katılacaklardır. Sosyalist düzene geçişte tarihsel rol, proletaryaya aittir. Weber, Marks'ın proletaryanın iktidara yükselişi konusundaki görüşlerinin gerçekçi olmadığını iddia etmiştir. Weber'e göre proletaryayı *sınıf bilinci* olan devrimci bir güce dönüştürmek için örgütleme ve liderlik gereklidir. Ancak yukarıda söylenenleri hatırlamakta yarar var: Marks'ın görüşleri daha ziyade erken kapitalimin bir analizidir.[13] Günümüzde kapitalizm çok farklı bir noktaya gelmiştir. Özellikle enformasyon çağının gelişi, işlerin otomasyona uğraması, Marks'ın proleterini tarihin derinliklerine göndermiştir. Günümüzde çalışanların gerek vasıfları gerekse çalışma hayatına bakışları çok büyük ölçüde farklılaşmıştır.

WEBER, SINIF VE STATÜ

Weber, Marks'ın *ekonomik eşitsizliğin* toplumsal tabakalaşmanın temeli olduğu görüşünü kabul etmiştir; ancak aynı zamanda Marks'ın eleştirmenlerinden birisidir. Mülkiyet (zenginlik), iktidarın en önemli belirleyicilerinden birisidir. Weber'e göre tabakalaşmayı, en iyi ekonomik eşitsizliklere, toplumsal onur (ya da prestij) hiyerarşilerine ve siyasal eşitsizliklere baka-

[12] Tan, M.; Age., s. 85-7.
[13] Age., s. 87.

rak anlayabiliriz.[14] O'na göre sınıflar, "sosyal topluluklar" değildir; yalnızca toplumsal eylemin mümkün ve muhtemel temellerini teşkil ederler. Weber,[15] **sınıf**tan söz edilebilmesi için, (1) bir grup insanın yaşam olanaklarının belli bir nedensel öğesinin ortaklığı, (2) bu ortak öğeyi, mal sahibi olmak ve gelir sağlamak gibi salt ekonomik çıkarların temsil etmesi, (3) bu öğenin, meta ve işgücü piyasalarının koşullarında temsil edilmesi gerekir diyor.

Weber'e göre,[16] **sınıf konumu** ise, kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar demektir. Bu olanaklar ise, verili bir ekonomik düzen içinde gelir sağlamak üzere mal ve beceri harcama gücünün derecesi ve türü ya da yokluğu tarafından belirleniyor olmalıdır. **Sınıf** terimi, *aynı konumda bulunan insanlar grubu anlamına gelir.* Weber için **mülkiyet** ve mülksüzlük bütün sınıf konumlarının temel kategorisidir.[17] Bu konuda Marks ile mutabıktır. Ancak Weber'e göre sahiplik, mülkiyetin tek önemli boyutu değildir. Örneğin büyük şirketlerin yöneticilerinde olduğu gibi bazı güçlü insanlar, sahibi olmadıkları halde onu kontrol ederler. Eğer bu yöneticiler onu kendi çıkarları için kontrol edebilirlerse mülkiyetin kimde olduğu pratikte çok da fazla anlam taşımayacaktır.

Weber'in tabakalaşmaya ilişkin görüşlerinin ikinci önemli unsurunu statü kavramı oluşturmaktadır. **Statü** (ya da prestij), *insanlara diğerleri tarafından yüklenen olumlu ya da olumsuz anlamlardır.* O'na göre, statü grupları genellikle sosyal topluluklardır. Hem mülk sahipleri, hem de mülksüzler aynı statü grubuna üye olabilir. Statü onuru (ya da prestiji) ise, belli bir çevreye

---

[14] Krahn, H.;Social Stratification, *New Society*, Edit. R. J. Brym, Harcourt Brace, Canada, 1998, s.161.

[15] Weber, M.; *Age.*, s. 177.

[16] Weber, M.; *Age.*, s. 177.

[17] Weber, M.; *Age.* s. 178.

mensup olmak isteyen herkesten, her şeyden önce belirli bir *hayat tarzına* sahip olmasının beklentisidir.

Zenginlik, yüksek statülere uyum sağlamayı kolaylaştırır, fakat bunun istisnaları da vardır. Örneğin, bazı toplumlarda soylu aileler zenginliklerini kaybettikten sonra da saygı görürler. Bazı durumlarda da yeni zenginlere, çoğu kere tepeden bakmaya devam edilebilir. Sınıfın *objektif* bir kavram olmasına karşın, statü insanların *sübjektif* değerlendirmelerine bağlıdır. Sınıflar ekonomik faktörlerle (zenginlikle) ilgilidir. Statüler grupların *hayat tarzlarını* belirler. Giddens'a[18] göre, Weber'in tabakalaşma yazıları, son derece önemlidir; çünkü sınıfların yanında, insan yaşamını derinden etkileyen tabakalaşmanın farklı yönlerini göstermiştir.

TOPLUMSAL HAREKETLİLİK

Toplumsal hareketlilik (social mobility), *bir toplumsal statüden diğerine geçiş* olarak tanımlanabilir. Toplumsal hareketlilik, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliklere daha hoşgörüyle bakılmasına, hatta meşrulaşmasına yol açabilir. Eğer bir toplumda hareketlilik yüksek ise, insanlar üst sınıflara çıkmak için eşit şansa sahip olduklarına inanacaklardır. Hareketlilik düşük ise, insanların çoğunluğu atalarının kaderini paylaşmak durumunda kalacaklardır. Hareketlilik hem gruplara hem de bireylere uygulanabilir. İki tür hareketlilik de genellikle birlikte gider. Alt statüleri paylaşan bir grup nadiren bir başarı gösterebilir; ancak üst statülerdeki gruplar genellikle daha büyük oranlarda başarı gösterirler.[19] Özellikle modern/endüstriyel toplumlar *açık toplumlar*dır; yani hareketlilik bu toplumlarda kapalı (ya da kast) toplumlardan daha yüksektir.

---

[18] Giddens, A., Giddens, A./1; *Introduction To Sociology*, Norton, London, 1996, s.177.

[19] Horton, P.B.; Hunt, C.L.; *Sociology*, Fourth Edition, McGrow Hill, 1976, s.264.

Toplumsal hareketlilik, tıpkı toplumsal değişme gibi bir yön göstermez. Yukarıya doğru da olabilir, aşağıya doğru da. Yani insanlar merdivenin üst basamaklarına da tırmanabilirler, daha alt basamaklarına da gerileyebilirler. Sosyoloji literatürü hareketliliği yatay (horizontal) ve dikey (vertical) olmak üzere iki ana gruba ayırmaktadır. **Yatay hareketlilik**, *insanların bir statüden, bezer prestije sahip başka bir statüye geçmesidir.* Örneğin, bir inşaat işçisinin, temizlik işçiliğine geçişi yatay hareketliliktir. Her iki iş de bezer prestije sahip işlerdir. Yine insanların *fiziki mekanlarındaki değişmeyi* ifade eden *göç* olgusu da **coğrafi** yatay hareketliliği ifade etmektedir.

Buna karşılık **dikey hareketlilik**, insanların *bir statüden daha farklı bir prestije ve öneme sahip bir başka statüye geçişidir.* Örneğin bir inşaat işçisi dışarıdan üniversiteyi bitip bir banka müfettişi olursa bu bir dikey hareketliliktir. Ya da büyük bir iş adamının iflas ederek, pazarcılık yapmak durumda kalması da tersine bir dikey hareketliliktir. Bu konu, geçmişte sosyologlar arasında oldukça ilgi görmüştür. Kriz gibi olağandışı durumlar hariç yaygın hareketlilik yukarıya doğru olandır. Yukarıya doğru dikey hareketliliği etkileyen çok sayıda faktör mevcuttur.[20] Örneğin *göç politikası*, yukarıya hareketlilik imkanlarını artırır. Büyük kitleler halinde göç eden insanlar, geldikleri toplumun "En Alttakiler"ini oluşturur. Böylece göç alan toplumun alt sınıfları göreceli olarak yukarı çıkarlar.

Bunun yanı sıra *nüfus artış hızı* da bir başka faktörü oluşturur. Örneğin alt tabakada nüfus artış hızı yüksek, üst tabakada çok düşük ise, alt tabakadan gelenlere doğal olarak daha çok yer açılacaktır. Aksi durumda ise yukarıya doğru dikey hareketlilik şansı azalacaktır. Ayrıca *ekonomik gelişme* sürecinin yarattığı yeni iş imkanları da hareketliliği artıracaktır. Yine bu sürecin bir parçası olarak ortaya çıkacak kentlileşme ve *aile*

---

[20] Bkz. Fichter, J. *Sosyoloji Nedir?*, Çev. N.Çelebi, Attila Yayınevi, Ankara, 196, s.161; Tan, M., Age., s. 94-6.

yapısındaki değişme bir başka faktörü oluşturmaktadır. Özellikle geleneksel büyük aile düzeninin yerine, daha hareketli çekirdek aile düzenin öne geçmesi, yukarı dikey hareketlilik şansını artırabilecek bir başka faktörü oluşturmaktadır.

Bütün bunların yanında *siyasal yapı*, hareketliliği her iki yönde de etkileyebilir. Örneğin savaş ve benzeri felaketler insanları yoksullaştıracak ve daha düşük statülerde çalışmak/yaşamak zorunda bırakacaktır. Ayrıca otoriter yönetimler içinde de yukarı doğru toplumsal hareketlilik düşük olacaktır. Buna karşılık *demokrasi*lerde çalışkan ve yetenekli bireylerin yukarı doğru hareketlilik şansları daha yüksek olacaktır.

Eğitim ve yukarıya toplumsal hareketlilik ilişkisi geçmişte en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Genellikle de eğitim toplumsal hareketliliğin en önemli aracı olarak görülmüştür.[21] İyi bir eğitim bireylere, iş dünyasında kullanabileceği son derece değerli bilgiler kazandırabilmektedir. Ancak bunu otomatik işleyen bir süreç olarak da görmemek gerekir. Çünkü işsiz bir birey için üniversite diploması çok fazla da bir anlam taşımayacaktır. Fakat iyi eğitimli (diplomalı) bir bireyin daha iyi koşullarda iş bulma şansı normal dönemlerde çok daha yüksek olacaktır. Çünkü büyüyen ekonomi yeni nitelikli işgücüne gereksinim duyacaktır. Bizde de ailelerin çocuklarına iyi eğitim verebilmek için son derece büyük sıkıntılara katlanmalarının gerisindeki sebep, eğitimin yukarı hareketlilik şansını artırdığına ilişkin inançtır.

Bireylerde yüksek statü isteği belirli gerilimlere yol açar. Yüksek statü için, kişinin sadece yeteneği yetmez, aynı zaman diğer toplumsal özelliklerinin de onay görmesi gerekir. Bu gibi durumlarda üst statülere çıkma şansı artacaktır. Ancak başkalarının hak etmedikleri statüleri elde etmesi bireylerde engellenmişlik duygusunu uyandıracaktır. Yine güçlü statü isteğinin

---

[21] Horton, P.B.; Hunt, C.L., Age., s.275-9.

yanında yeterince yetenekli olmayan bireyler, çok daha büyük gerilimler yaşamak durumunda kalacaklardır. Ayrıca rekabetçi toplumlarda yüksek statü elde etme isteği, bazı durumlarda dengesiz sosyal kişiliğe yol açacaktır. Yani kişi arzu ettiği hedefe ulaşmak için çalışırken, diğer rollerini ihmal etmek durumunda kalacaktır[22]. Toplumsal hareketliliğin her zaman yukarı olmayacağını, aşağıya da olabileceğini belirttik. Bir sosyolog **aşağıya doğru toplumsal hareketliliğin dengeleyicilerini** beş grupta topluyor:[23]

- Aşağıya doğru toplumsal hareketliliğin yarattığı hayal kırıklığı ve engellemeler orta sınıfların geleneksel uyumluluğu ile dengelenir. Ayrıca aşağı hareketliliği yaşayan bireylerin çokluğu da bu kişilerde doğacak engelleme ve hayal kırıklığının teselli edilmesini kolaylaştıracaktır.
- Statü kaybının yol açtığı küskünlük bireyde hiçbir zaman ortadan kalkmayabilir. Ancak yüksek statüdeki eski arkadaşları ile ara sıra da olsa temas kurulması hayal kırıklığını azaltabilir. Kişinin çevresinde kendisininkine benzer sorunları olan kimselerin bulunması, gerçeği kabullenmesini kolaylaştırır. Tıpkı Anadolu insanının "Elle gelen düğün bayram" dediği gibi.
- Bir başka teselli kaynağı da kişi, toplumsal tabakalaşmada yukarıya çıkanların haklarıyla oraya ulaşmadıklarını ve inenlerin de kendi hatalarından dolayı düşmediğini düşünebilir. Dolayısıyla toplumsal statü elde etmenin bu kadar çabaya değmeyeceğine inanır.
- Kişi statü göstergelerine eski önemi vermekten vazgeçebilir. Örneğin giyim tarzını umursamaz hale gelebilir.
- Son olarak kişi yitirdiği statüyü çocuğunun geri alabileceğine inanarak teselli bulabilir. Açık toplumlarda ana babalar,

---

[22] Fichter, J.; *Age.*, s. 163.
[23] *Age.*, s. 164-5.

kendi yapamadıklarını çocuklarının yapabilmesi için güçlü eğilimlere sahiptirler. Böylece aşağı hareketlilikten duydukları acıyı bu kişiler doyuma dönüştürmektedirler.

Özetle ifade etmek gerekirse, toplumsal hareketlilik günümüz toplumlarının en önemli karakteristiklerinden birisi olmaya devam etmektedir. Son yirmi yılda küreselleşme sürecinin hız kazanması bir çok alanda olduğu gibi toplumsal tabakalaşmayı (eşitsizliği) da büyük ölçüde etkilemiştir.

KÜRESELLEŞME VE TOPLUMSAL EŞİTSİZLİK

Toplumsal eşitsizlik küreselleşmenin en çok eleştirilen toplumsal sonucunu oluşturmaktadır. Aslında eşitsizlik kapitalizmin doğasında var olan bir özellik ve küreselleşme ile ortaya çıkmış yeni bir olgu da değil. Ayrıca bu kavram kapitalist sistemi aşan bir özelliğe de sahiptir. Ancak eşitsizlik, küreselleşme sürecinin getirdiği serbest rekabet anlayışının sonucunda, rekabet gücü olanlarla olmayanlar arasındaki mesafenin çok daha açılmasına yol açmıştır.

Eşitsizliğin hem ulusların kendi içinde ve gruplar arasında, hem de ülkeler arasında arttığı sıkça dile getirilmektedir[24] Birleşmiş Milletlerin (UN) 1999 yılı İnsani Kalkınma Raporu'na[25] (HDR) göre, bugün dünya gelir dağılımı piramidinde ilk yüzde

---

[24] Bkz. Rao, J. M.; Globalization: A View From the South, Employment Papers, *Employment and Training Department* International Labour Office Geneva, 1997, s.22; Lee, E.; Globalization and Employment: Is Anxiety Justified?" *International Labor Review* Vol. 135 , No. 5, 1996, November 26; Manning; C.; Does Globalisation Undermine Labour Standards? Lessons from East Asia , *Australian Jornal of* International *Affairs*, Vol.52, Issue 2, 1998, s.133-148; Wilkin, P.; New Myths for the South: Globalisation and the Conflict Between Private Power and Freedom; *Third World Quarterly*, Vol. 17; Issue.2, 1996; Chossudovsky, M.; *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, Çivi Yazıları, İstanbul,1999 s.15.; Amin, S.; *Küreselleşme Çağında Kapitalizm*, Sarmal yay. İstanbul, 1999, s.13; Mittelman, J. H.; Rethinking the International Division of Labour in the Context of Globalisation, *Third World Quarterly*, Vol.16, Issue 2., 1995.

[25] UN; Human Development Report, 1999.

20'ye giren yüksek gelir grubu, dünya gelirinin yüzde 86'sını almaktadır. Bu en zengin yüzde 20, aynı zamanda, dünyadaki toplam ihracatın yüzde 82'ini, doğrudan yabancı yatırımların yüzde 68'ini, dünya telefon hatlarının yüzde 74'ünü almaktadırlar. Yoksul ülkelerde yaşayan, en düşük gelir grubunu oluşturan yüzde yirmi ise, her bir sektörde yaklaşık yüzde birini almaktadır.

Gelir dağılımında en zengin yüzde yirmiye giren dilim ile, en yoksul yüzde yirmilik dilime giren grup arasındaki mesafe, 1960'da 30'da bir iken, 1997'de 70'de bire çıkmıştır. Yine aynı rapora göre, 1980-1996 yılları arasında, sadece 33 ülke gayri safi milli hasılalarında yıllık yüzde üçlük bir büyüme gerçekleştirebilmiştir. Buna karşılık çoğunluğunu Afrika ülkeleri ile eski doğu bloğu ülkelerinin oluşturduğu, 59 ülkede gayri safi milli hasıla gerilemiştir. Tanzanya gibi bir takım ülkelerde, borç ödemeleri, eğitim ve sağlık harcamalarından defalarca fazladır. Bir taraftan zenginlik yaratan küreselleşme süreci, diğer taraftan da bazı gelişmekte olan ülkeleri marjinalleştirme tehdidi ile karşı karşıya bırakmaktadır.[26]

Dünya Bankası'nın küreselleşme sürecine paralel olarak, gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerden daha hızlı büyümeleri dolayısıyla, zenginle yoksul arasındaki mesafenin azalacağı[27] şeklindeki iddiasına karşılık, HDR'nin rakamları tersini ortaya koymaktadır. 1980 ve 90'larda zenginlerle yoksullar arasındaki fark derinleşmiştir. 1960 yılı ile 1993 yılı arasında, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki mesafe üç katına çıkmıştır. Bugün dünyanın 200 zengin kişisi, insanlığın yoksul yüzde 41'inin toplamından daha fazla gelir elde etmektedir.

---

[26] Shorth, C.; (1999), The Meaning of Globalization for Development Policy, *Transnational Social Policy*, Edit. C.J. Finer, Blackwell Publisher, UK, s.6.

[27] Anderson, Sarah; Cavanagh, John; Lee, Thea; (1999) Ten Myths About Globalization, *Nation*, Vol.269, Issue.19.

Ayrıca teknolojik düzey bakımından da, gelişmişlerle gelişmekte olan ülkeler arsındaki mesafe açılmaktadır. Şöyle ki bugün teknolojik gelişmenin en önemli unsurlarından olan patentlerin yüzde 97'sini sanayileşmiş ülkeler ellerinde tutmaktadır. UN'in ortaya koyduğu rakamlar, zengin Kuzey ile yoksul Güney arsındaki farkın azalmak yerine, artmakta olduğunu göstermektedir.

Küreselleşme süreci, sadece gelişmişlerle azgelişmişler arasında değil, sanayileşmiş ülkeler arasında da bir dengesizlik yaratmaktadır. Bu denge büyük ölçüde Amerika lehinedir. Biraz da bu sebeple, bazı yazarlar küreselleşme sürecine *dünyanın Amerikanlaşması* da demektedirler[28].

Öte yandan sınırların giderek daha çok kalktığı ve küresel bir köyün ortaya çıktığı iddia edilse bile, herkesin bu *küresel köy*ün vatandaşı olabileceği konusunda kuşkular vardır. Bir taraftan küreselleşen profesyonel elitlerin önündeki engeller kalkarken, vasıf düzeyi düşük, milyarlarca insanın engelleri sürekli yükselmektedir.[29] Günümüzde Hewlet Pakard, Motorola ve IBM gibi şirketler, Hindistan'dan uzmanlar getirerek istihdam etmektedirler. Hintli vasıflı işgücü, ABD ya da Batı Avrupa ülkelerindeki benzer vasıflı meslektaşlarından daha düşük ücretlerle çalışmakta ve şirketlerin maliyetlerinde düşüşe yol açtığı iddia edilmektedir. Yerel bilgisayar uzmanları buna karşı çıksalar bile, hükümetler bu olayı desteklemektedirler. Vasıfsız işçilerin karşısında sürekli duvarları yükselten hükümetler bunlara, sadece istisnai durumlarda uygulanan vizeler vermektedir [30]

---

[28] Gerbier, B.; Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Geo-Ekonomik Emperyalizm, *Küreselleşme Mi? Emperyalizm Mi?* (Der. F. Başkaaya, Ütopya Yay., Ankara, 1999, s.107.

[29] UN, Human Development Report/ HDR, s.31

[30] Martin, H.P.; Schuman, H.; *Globalleşme Tuzağı*, Çev. Karadana, Kahraman, Ümit Yay., Ankara, 1997, s. 106.

Benzer bir durum bizim için de söz konusu olmuştur. Bazı gazetelerin manşetten verdiği habere göre, Türkiye'de, bir danışmanlık firmasının öncülüğünde, bilişim sektöründe yatırımlara giren holdinglerin bünyelerinde istihdam edilmek üzere, Hindistan'dan bilgisayar mühendisi getirmişler ve bu mühendisler, çalışmaya başlamışlardır. Bağlantıyı kuran aracı firma, Hindistan'dan beyin gücü ithaline önümüzdeki dönemde de devam edeceklerini belirtmektedir.

Türkiye'de yeni olan bu gelişme, hem bizim açımızdan, hem de küreselleşme açısından, geleceğe ilişkin oldukça önemli imalar taşımaktadır. Her ne kadar Türkiye'de farklı ülkelerden gelen vasıfsız çok sayıda kaçak işçi olsa bile, bu tarz bir olay yenidir ve vasıflı işgünün küreselleşmesi sürecini anlamak açısından da önemlidir. Bu durumun devam etmesi halinde, uzun vadede belli bir düzeyde, Türkiye'deki bilgisayar mühendislerinin gelirlerinin kısmen aşağıya çekilmesi söz konusu olabilir. Ancak ülke ekonomisinin geneli açsından şüphesiz bir kazanç olacaktır.

Bunun yanında eşitsizlik sadece gelişmişlerle azgelişmişler ya da Avrupa ile Amerika arsında değil, gelişmiş ülkelerin ve ABD'nin kendi içinde de artmaktadır. Örneğin CNN'in haberine göre bugün dünyanın en zengin ülkesi olan Amerika'da otuz milyon açlık sorunu yaşayan insan vardır. Martin ve Schuman'a[31] göre yine bu ülkede, 1973 ve 1994 yılları arasında, Amerikan halkının kişi başına düşen gayri safi milli hasılası reel olarak üçte bir oranında artmış olmasına karşılık, işçi kesiminin neredeyse, dörtte üçünün ortalama maaşı yüzde ondokuz oranında gerilemiştir. Piramidin en altında yer alan, düşük gelirli milyonlarca nüfus bu ülkede yirmi yıl öncesine göre yüzde yirmibeş oranında daha az ücret almaktadır.

---

[31] Age., s.123.

Yeryüzünün bu en zengin ülkesinin toplam üretimi sürekli arttığı halde, istatistiklere göre artış, piramidin üstünde yer alan en zengin yirmi milyon aileye yaramaktadır. Bu grup içinde de bir adalet söz konusu değildir. Çünkü burada da tahminen yarım milyon kişi ABD'deki özel mülkiyetin üçte birine sahiptir. Bunun yanında Thurow gibi bazı ünlü ekonomistler, Amerika'nın yaptığı bazı işsizlik istatistiklerini yanıltıcı bulduklarını beyan etmektedirler.

Küresel rekabetin yarattığı baskı, Avrupa'da çalışma standartlarını şimdiden aşağıya çekmeye başlamıştır. Özelikle sosyal piyasa ekonomisinin uygulandığı ifade edilen Almanya'da yüksek ücretler, rekabette bir dezavantaj haline gelmiştir. Bir çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, küresel rekabetin de etkisiyle işsizlik oranları, yaklaşık yüzde onlara ulaşmıştır.

Bir diğer ifade ile küreselleşme sürecinin, kaynakların daha iyi kullanılmasını, ekonomik etkinliği ve yüksek büyümeyi teşvik ettiği şeklindeki iddiaların yanında, işsizliği artırdığı[32] ve sendikaların rekabet gücünü kırdığı şeklindeki iddialar da mevcuttur.[33] Yaratılan yeni işlerin niteliğine baktığımız zaman da, bunların geçmişin endüstri işlerinden farklı ve süreklilikten uzak olduğu dikkat çekmektedir.

Yeni uluslararası işbölümünün bir sonucu olarak, işler artık çok farklı coğrafi bölgelere bölünmüş durumdadır. Küresel üretim düzeni içerisinde bir malın farklı parçaları, birden çok ülkede üretilmektedir. Dolayısıyla, bir yerden gelebilecek herhangi bir tepki karşısında, firma, üretimi başka bir ülkedeki fabrikalarına kaydırabilmektedir. Cornel Üniversitesinin yaptığı bir alan araştırmasına göre, incelenen firmaların yüzde

---

[32] Somavia, J.; *Decent Work for all in a Global Economy: An ILO Perspective*, To the Third WTO Ministerial Conference in Seattle, 30th November to 3rd December, 1999.

[33] Armbruster-Sandoval, R.; Globalization and Cross-Border Labor Organizing, *Latin American Perspectives*, March, Vol.105, Issue.2,1999.

62'isinde yönetim, sendikaları, üretimi daha düşük ücretli bölgelere kaydırmakla tehdit etmektedir.[34]

Ancak, Jefry Sach'ın[35] da belirttiği şekilde, küreselleşme sürecinin gelişmiş ve gelişmekte olan pazarlardaki gelir dağılımına etkisi konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Hızlı küreselleşmenin yaşandığı 1980'li ve 90'lı yıllar, Amerika'da artan gelir eşitsizliği ve özellikle de düşük gelirli işçilerin aynı zamanda gelir kaybı dönemi olmuştur. Bununla birlikte Sach, *gelir eşitsizliğinin nedenlerini, çok sebepli* olduğunu belirtmektedir. Bu konuda özellikle yüksek vasıf getiren, enformasyon teknolojileri alanındaki gelişmelerin, vasıfsız işçilerin konumunu olumsuz etkilemiş olabileceğini iddia etmektedir. Krugman ve Lawrence'ın da görüşlerinden destek alarak, teknolojinin etkisinin ticaretten daha büyük olduğunu savunmaktadır. Küreselleşme sürecinde giderek ivme kazanan eşitsizlik ve belirsizlik, tüm yeryüzü ölçeğine yayılmış bir şekilde güvensizliği de teşvik eder hale gelmiştir.

---

[34] Anderson, Sarah; Cavanagh, John; Lee, Thea; Age.

[35] Sach, J.;(1998), Uluslararası Ekonomi: Küreselleşmenin Sırlarının Çözülmesi, *Foreign Policy*, y.1; s.1, s.82.

10. SİYASET

Siyaset denildiğinde aklınıza ne geliyor? Bir gün siyaset kurumunun tümüyle ortadan kalktığını hayal edin. Artık ne siyasetçilerin ne de siyasal iktidarların fonksiyonlarını icra etmek için faydalandıkları bürokratların olmadığını düşünün. Toplumsal yaşamdan güç ve otorite tümüyle yok oluyor. Tam bir özgürlük ortamı var ve sizleri sınırlayan hiçbir güç yok. Hakim, savcı, asker, polis, vergi memuru, politikacılar ve öğretmenler vb. toplumsal yaşamdan tümüyle çekiliyorlar. Örneğin araba kullanıyorsanız trafikte istediğiniz kadar hız yapabilirsiniz. İçinizden geldiği gibi davranabilirsiniz. Hiçbir toplumsal otoriteye hesap vermek yükümlülüğünüz yok.

Böyle bir senaryo ilk bakışta bir çok kişiye cazip gelebilir. Pekiyi bu otoritenin olmadığı toplumsal yaşamda sizin ve ailenizin büyük bir saldırıya maruz kaldığını düşünün. İşsiz ya da emekli de olabilirsiniz. O zaman da hiçbir resmi otoritenin (ya da düzenin) olmadığı toplumsal yaşam size cazip geliyor mu? Normal zamanlarda hepimiz "mahremiyet"in ve "insan hakla-

rının"nın önemine vurgu yaparken, terör saldırılarının hemen arkasından devlet nerede diye bağırmıyor muyuz? İyi bir işimiz ve gelirimiz olduğunda devlet ekonomik hayattan elini çeksin derken, eğer emek piyasasında yer alacak kadar eğitim ve vasfımız yoksa neden devlet bize iş bulmuyor diye yakınmıyor muyuz?

O halde hem varlığından hem de yokluğundan şikayetçi olduğumuz siyaset, iktidar, otorite ve devlet kavramları neyi ifade ediyor? Siyaset, bütün toplumlarda var olan bir kurumdur. Webster[1] **siyaset** (politics) sözcüğünü, *devlet yönetimi (government) bilimi veya sanatı* olarak tanımlıyor. Siyaset, farklı çıkarları temsil eden birey ya da gruplar arasındaki yarıştır. Siyaset,[2] iktidar ve otorite kavramları ile yakından ilişkilidir.

İKTİDAR VE OTORİTE

İktidar (power) ve otorite (authority), siyasetin kalbidir. Weber[3] **iktidarı**, *insanları itaat etmeye ve arzu etmedikleri şeyleri yapmaya zorlayabilme* olarak tanımlamaktadır. Bir diğer ifade ile iktidar bir kişinin (ya da grubun), diğerlerinin davranışlarını kontrol etmesini ifade eden *toplumsal bir ilişki*dir. İktidar ilişkileri, büyük örgütleri, küçük grupları ya da aile üyeleri gibi yakın ilişkileri de kapsayabilir.

---

[1] Webster's *Third New International Dictionary*, Köneman, 1993.

[2] Bu konuda farklı bir görüş: Carl Schmitt'ten hareketle Sarıbay, siyasetin esasen bir üst karar verme eylemi olmakla beraber, bu eylemin egemenliğe (iktidara) indirgenemeyeceğini; bunun yerine, siyasete bir dost-düşman ilişkisi olarak bakmanın daha doğru olacağını ifade ediyor. Sarıbay'a göre, "Bugün dünya toplumlarının çoğunda semboller, ikonlar ve imajlar ön planda olup; her biri, kitlelere, zamana ve zemine uygun 'dostlar' ve 'düşmanlar' empoze eder bir şekilde çalışmakta; siyasal alanı da bu yönde etkilemektedirler". Bkz. Sarıbay, A.Y.; *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Yayınları, Bursa, s.14.

[3] Weber, M.; Types of Authority, in *Introducing Sociology:A Collection of Readings*, Edit. Schafer, Lamm, McGraw-Hill, Inc., 1987, s.282-6.

Weber, *meşru* ve *meşru olmayan* iktidar şeklinde son derce önemli bir ayrım yapmıştır. Siyasal düşüncede **meşruiyet** (legitimacy), *iktidarın (veya hükümetin) yönetmeye hakkı olduğuna ilişkin yurttaşların inançlarıdır.* Bu yolla yurttaşlar, kanun ve kurallara itaat ederler. Meşruiyet, iktidarın sürdürülmesini sağlayan önemli bir unsurdur. Kuşkusuz meşruiyet sorunu iktidar ilişkilerinde hükümetlerle sınırlı değildir. Örneğin aile, eğitim, spor vb. ilişkilerde de iktidarı kabul edilen kişilerin bir meşruiyeti vardır. Eğer yurttaşların çoğunluğu liderlerini benimsemiyorlarsa, o yönetimin meşru olmadığı ileri sürülecektir. Bunlara seçilmiş iktidarlarını deviren diktatörler örnek gösterilebilir. İktidarda bir meşruiyet sorunu olduğunda, toplumsal kurumlar üzerinde kontrolün sağlanması için genellikle **baskıcı** (coercive) yöntemler kullanılır.[4] İktidar üzerine yazı yazan sosyologların çoğunluğu daha ziyade onun dağılımı üzerine odaklanmışlardır.[5]

Buna karşılık **otorite** ise, *kurumsallaşmış ve yönetilenler tarafından benimsenen meşru iktidardır.* Sennet,[6] bir taraftan otoriteye gereksinim duyarken, diğer taraftan da otoritenin kendisinden korkumuza işaret ediyor. Çocuklar kendilerine yol gösterecek ve güven verecek otoriteye gereksinim duyarlar. Yetişkinler açısından ise otorite olmak, kendilerini bütünleyen temel bir öğedir. Sennet'a göre, aile içinde olsun, genel olarak toplumda olsun otoritenin özgürlüğümüze yönelik bir tehdit işlevi görebileceğinden korkmaya başladık. Otorite, İngilizce'de author (yani *yazar*) sözcüğünden gelmekte ve üretkenliği çağrıştırmaktadır. Buna karşılık *otoriter* sözcüğü ise, baskıcı bir kişiyi ya da sistemi tanımlamak için kullanılmaktadır.

---

[4] Age, s. 282.

[5] Helliwell, C.; Hindes, B.; Power, in *Sociology: Issues and Debates*, Edit. S. Taylor; MacMillan Pub. London, 1999, s.79.

[6] Sennet, R.; *Otorite*, Çev. K.Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992.

Bir başka açıdan ise otorite, rızaya dayanan/meşru iktidardır. **Otoriteye dayanan iktidar**dan bahsedebilmek için şunlar gereklidir:[7]

1. Otoriteyi elinde bulunduran kişi ya da kişiler,
2. Otorite altında bulunanlar,
3. Otorite altında bulunanların davranışlarını etkilemeye yönelmiş bir irade ya da emir,
4. Otoriteyi elinde bulunduran kişi ya da kişilerin verdikleri emirlerin etkisini gösteren objektif ölçü anlamında deliller; yani emirlere büyük ölçüde uyulması,
5. Otorite altında bulunanların, doğrudan doğruya ya da dolaylı bir biçimde bu etkinin altında kalarak, emre uyduklarını gösteren sübjektif bir kabulün varlığı gerekir.

Weber'e göre, otorite altında bulunanların sadece fiili olarak *emirlere uymaları*, otorite kavramını tam olarak açıklamaya yetmez. Emirleri yerine getirenlerin, aynı zamanda geçerli olduğunu kabul ettikleri bir norma uymak isteği ya da endişesiyle davranmaları gerekir. Kişi somut bir emre meşru bir otorite tarafından verildiğini ve geçerli bir norma dayandığını kabul ederek uymakta ise, ayrıca kişinin hangi saiklerin etkisi altında emri yerine getirdiğinin üzerinde durulması gerekli değildir. Weber'in otorite tiplerini açıklamakta kullandığı kavramı, dar anlamda hukuki meşruiyeti aşan ve toplumsal meşruiyeti de kapsayan bir üst kavramdır. Weber,[8] **ideal (saf) tip otorite** adını verdiği *geleneksel*, *yasal* ve *karizmatik* otorite olmak üzere üç tür meşru otoriteden bahseder.

Geleneksel otorite: Burada otoritenin kaynağı geleneklerdir. Liderler kendilerine miras yoluyla geçen otoritelerini kullanırlar. Gelenekler içinde kalmak koşuluyla liderin yönetimi kişisel

---

[7] Weber, M.; Types of Authority; Age, s.282.; San, C.; *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, ATİA Yay., Ankara, 1971,

[8] Weber, M.; Types of Authority; Age. s. 282; San, Age., 68-70.

ve keyfidir.[9] Otoriteyi elinde bulunduranların kutsal olduklarına inanılır. Geleneksel otoriteyi elinde bulunduran kişi bir üst değil, bir efendidir: dolayısıyla bu sistemde kanunlara değil, efendilere itaat edilir. Onun idari görevlileri resmi görevliler olmayıp, kişisel hizmetçilerdir.[10] Efendilerin verdiği emirlerin meşruluğu ise, bunların geleneklere uygun olmasına bağlıdır. Weber, geleneksel otoriteyi patriyarkalizm ve patrimonyalizm şeklinde iki alt tipe ayırır.

Rasyonel-hukuki otorite: Burada liderlerin otoriteleri, akılcı esaslara göre oluşturulmuş kanunlara dayanır. Bu otorite tipinde halk, karizmatik ya da geleneksel liderlerin etkisiyle değil, kanunların üstünlüğüne inandıkları için itaat ederler ve liderler/bürokratlar güçlerini kanunların sınırları içinde uygularlar. Bu otoritenin hakim olduğu en tipik örgüt biçimi bürokrasidir[11] Rasyonel-hukuki otoriteyi temel alan toplumlarda liderler halkın hizmetkarı olarak görülür. Onlara tanrısal (divine) anlamlar yüklenmez. Bir diğer ifade ile böyle bir sistemde emir verme gücünü kullananlar, rasyonel kurallara uygun olarak davrandıklarında meşrudurlar. Rasyonel-hukuki otoritede, bireyler liderlere değil, kurallara itaat ederler. Emretme gücünü kullanan kişiler, kanunla düzenlenen usullere göre atanır ya da seçilirler. Kanunların üstünlüğü fikrinin geçerli olduğu otorite tipidir.

Karizmatik otorite: Bir kişinin kutsallığına, kahramanlık gücüne ya da örnek alınacak niteliklerine dayanır. Karizmatik liderlere, tam bir teslimiyet içinde bağlanılır. Bu kişisel otorite, geleneklere tamamen karşıt doğrultuda gelişebilir. Önemli olan liderin sihir, kahramanlık veya diğer olağanüstü yetenekleri ile karizmaya sahip olduğu hakkında bir inanç uyandırmasıdır. Burada esas olan, karizmatik liderin olağanüstü nitelikleri bu-

---

[9] Mouzelis, N.; *Organization and Bureaucracy*, An Analysis of Modern Theories, Chicago, Alding Publishing Company, 1969, s.16.

[10] Weber, M.; *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenmenin Kuramı*, Çev. Ö. Ozankaya, İmge Yay., Ankara, 1995, s.333.

[11] San, C.; *Age.*, s. 17.

lunduğuna dair geniş halk kitlelerinin duymuş olduğu inançtır. Karizmatik liderlerin ortaya çıkmasında toplumsal koşullar son derce önemlidir. Özellikle toplumsal krizlerin ve umutsuzlukların artmış olduğu dönemlerde, insanlar kendi *"kurtarıcı"*larını kendileri yaratmaktadırlar. Karizmatik önderler, memurlarını uzmanlık bilgilerine veya sosyal statülerine göre değil, kendilerine bağlılık derecesine göre seçerler.

Weber,[12] kurumsallaşma sürecinin ön plana geçmesiyle karizmanın yerini geleneğe ya da rasyonel toplumsallaşmaya terk etmek durumunda kaldığını iddia etmiştir. Bir diğer ifade ile bireysel eylemin öneminin azaldığı durumlarda karizma zayıflar. Bireysel eylemin önemini azaltan en önemli faktörlerin başında rasyonel **disiplin** gelmektedir. O'na göre disiplin, en rasyonel türevi olan bürokrasi gibi, genelde kişisellikten arınmıştır.

SİYASAL DÜZENİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Siyasal düzenin sosyolojik analizi konusunda bazı yazarlar[13] haklı olarak tek bir sosyolojiden bahsetmenin mümkün olmadığını iddia ediyorlar. Sosyoloji teorilerinin incelendiği bölümde de ifade edildiği şekilde, farklı teorilerin temsilcileri bir çok alanda olduğu gibi siyaset konusunda da farklı görüşleri dile getirmektedirler. Burada siyasal düzenin sosyolojik analizine ilişkin olarak sadece iki ana akım üzerinde özetle durulacaktır. Bunlar fonksiyonalist ve çatışmacı teorilerdir.

Fonksiyonalistlere göre devlet, toplumsal ihtiyaçların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçları ana başlıkları ile şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:[14]

---

[12] Weber, M.; *Sosyoloji Yazıları*, Tür. T.Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s.221-2.

[13] Sarıbay, A.Y.; *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Alfa Yay., İstanbul, 2000, s.2.

[14] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., *Sociology for the 21st Centry*, Printice Hall, New Jersey, 1997, s.352-3.

1. **Düzeni sağlamak**: Devletin temel fonksiyonu düzeni sağlamaktır. Devlet gerektiğinde güç kullanabilir. Fakat, devletin sürekli güç kullanımı nadirdir. Çünkü her toplumun çatışmaları düzenlemek için mekanizmaları vardır. Geleneksel toplumlar, gelenekleri esas alır; fakat, modern toplumlar geleneklerin sorunlara çözüm üretemeyeceği kadar karmaşıktırlar. Dolayısıyla devlet, kurallara dönüşen önemli normların ve kanunların uygulanmasından sorumludur. Uygulama, polis yoluyla doğrudan yapılabileceği gibi, ayıplanma gibi informel müeyyidelerle de yapılabilir. Devletin düzeni sağlamasında en büyük risk, gücü kendi vatandaşlarına karşı kullanımıdır.
2. **Diğer devletlerle ilişki**: Modern dünyada devletler, uzun vadede yaşayabilmek için diğer devletlerle ilişki kurmak zorundadırlar. Nitekim hükümetler, dost devletlerle askeri antlaşmalar imzalar, diplomatik ilişkiler kurarlar ve ekonomik ittifaklara katılırlar; bazen de savaş yaparlar. Bunların hiç birisi merkezi bir otorite (yani devlet) olmadan yapılamaz.
3. **Sistemi yönlendirmek**: Toplumlar, karmaşık ekonomik, sosyal ve siyasal sistemlerdir. Devletler toplumun yönlendirilmesinde son derece önemli işlevlere sahiptirler. Örneğin bir çok ülkede hükümetler tam istihdamın sağlanması ve ekonomik refahın korunması için çalışırlar. Eğer bunları sağlayamazlarsa, gelecek seçimde devleti yöneten hükümetler, yerlerini başkalarına bırakırlar. Yine vatandaşlar, hükümetlerin banka ve sigorta şirketleri gibi önemli kurumları düzenlemesini, bozulan yolları onarmasını veya yenilerini yapmasını beklerler. Fonksiyonalist yaklaşım içinde bunlar ancak merkezi otoritenin varlığı ile yerine getirilebilir.

Fonksiyonalistlere göre **çoğulculuk** (pluralism), yani gücün farklı gruplar arasında dağıtılması, bir grubun gücü tümüyle eline geçirmesini ve merkezi yönetimin vatandaşlar üzerinde

baskı kurmasını önler.[15] Bu sebeple modern devlette yasama, yürütme ve yargının birbirinden ayrılmak yoluna gidilmiştir. Ancak çoğulcuların görüşleri Marksist/çatışmacı teorisyenler tarafından şiddetle eleştirilmiştir.

Çatışmacı teorisyenler siyaset konusunda fonksiyonalistlerden çok büyük ölçüde farklı düşünmektedirler. Onlar, parçaları değil, büyük fotoğrafta neyin olduğunu açıklama iddiasındadırlar. Çatışmacılar için en önemli soru iktidarı kim elinde tutuyor ya da politikaları kimler belirliyordur.[16] Çatışmacı teorinin öncü ismi olan Marks'a göre devlet bir üstyapı kurumudur; ve üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Bottomore,[17] **Marks'ın teorisi**nin şu önermelere dayandığını iddia ediyor:

1. En ilkeli dışında her toplum, egemen sınıf ve bağımlı sınıflar şeklinde ikiye ayrılır.
2. İktidarı elinde bulunduran egemen sınıfın başat konumu, onun başlıca ekonomik üretim araçlarına sahip olmasıyla açıklanmaktadır. Ama onun siyasal egemenliği, askeri güç ve fikir üretimi üzerinde gerçekleştirdiği etki ile pekiştirilmektedir.
3. Egemen sınıfla bağımlı sınıf (ya da sınıflar) arasında sürekli çatışma vardır. Bu çatışmanın mahiyetini ve yönünü öncelikle üretici güçlerin gelişmesi, yani teknolojik değişme etkiler.
4. Sınıf çatışmasının çizgileri en keskin biçimiyle modern kapitalist toplumlarda çizilmiştir. Çünkü ekonomik çıkar farklılaşması, bu toplumlarda çok daha net bir biçimde ortaya çıkar. Kapitalizmin gelişimi, servetin eşitsiz dağılımına yol açacaktır. Küçük bir grup servetin çok büyük bir kısmını alır-

---

[15] Henslin, J. M.; *Essentials of Sociology*, A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996, s.274.

[16] Henslin, *Age*. s.275.

[17] Bottomore, T.B.; *Seçkinler ve Toplum*, Çev. E.Mutlu, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, 25-6.

ken, geniş kitleler sürekli yoksullaşacaklardır. Zamanla ara sınıflar ortadan kalkacaktır.

5. Kapitalist toplumun sınıf savaşımı işçi sınıfının zaferiyle sona erecektir ve bu zaferi sınıfsız bir toplumun kuruluşu izleyecektir.

Marksist düşünce özünde "devlet-karşıtı"dır.[18] Çatışmacı kuramın 20. yüzyıldaki önemli isimlerin birisi olan C. Wrigth Mills ise, **İktidar Seçkinleri** çalışmasında, siyasi, askeri ve ekonomik seçkinlerin iktidar üzerindeki etkilerini sorgular. Mills, iktidar seçkinlerini, iktidar araçlarına göre (komuta konumlarını işgal edenler olarak) tanımlamaktadır. Öncelikle Mills, ABD'de şirket başkanları, siyasal önderler ve askeri şefler şeklinde belli başlı üç seçkin kesim belirlemektedir. Mills, bunların egemen sınıfın temsilcileri olduğu için tek bir seçkin kesimi oluşturduklarını ileri sürmektedir. Yine Mills, seçkinlerin seçimler ve başka araçlar yoluyla halk tarafından denetlendiği görüşünü de reddetmiştir. Bottomore,[19] bu görüşlerin belirsiz ve inandırıcılıktan uzak olduğunu söylüyor. Gerekçe olarak da yöneticilerin birlik içinde olmadıklarını ifade ediyor.

DEVLET KAVRAMI

Devlet, modern toplumların egemen kurumudur. Weber'in ifadesiyle modern dünyada yegane meşru fiziki güç kullanma tekelidir. Devlet sözcüğü Orta Çağ'ın siyasi literatüründe yoktur. Yaygın kanıya göre devlet sözcüğünün siyasi literatüre yerleşmesi ve halka yayılması Machiavelli'den sonra olmuştur.[20] **Devlet**, *belli bir toprak parçası üzerinde egemen, yasal düzeni ve politikalarını uygulamak için askeri güç kullanma kapasitesi olan*

---

[18] Leferebvre, H.; *Marks'ın Sosyolojisi*, Çev. S.Hilav, Öncü Yayınları, İstanbul, 1976, s.141.

[19] Bottomore, T.B., Age., s. 35-6.

[20] D'Entreves, A.P.; Devlet Kavramı, *Devlet Kuramı*, Der. C.B.Akal, Dost Yayınları, Ankara, 2000, s.155.

bir aygıttır. Modern devletler, parlamentoları ve bürokratları olan ulus devletlerdir. Belirli toprak parçası üzerinde söz sahidirler. **Modern devletlerin temel karakteristikleri** şunlardır:[21]

- **Egemenlik:** Geleneksel devletler tarafından yönetilen bölgeler her zaman açık bir biçimde tanımlanmamıştır. Günümüzdeki teknolojik imkanların geçmişte mevcut olmayışı, merkezi hükümetlerin sınırlardaki kontrollerinin zayıf kalmasına yol açmıştır. Egemenlik, bir devletin *tanımlanmış sınırları içinde otoritesi*ni ifade eder. Bütün ulus devletler egemen devletlerdir.
- **Yurttaşlık:** Geleneksel devletlerde insanlar kendilerini kimin yönettiğiyle çok az ilgilenmişlerdir. Onlar yöneticileri karşısında herhangi bir siyasal hakka ya etkiye de sahip olmamışlardır. Sadece hakim sınıflar ve çok varlıklı gruplar devlete bir aidiyet hissetmişlerdir. Buna karşılık modern toplumlarda, belirli bir siyasal sistemin sınırları içinde yaşayan insanların çoğunluğu, kendilerini *bir ulusun parçası hisseden, ortak hakları ve görevleri olan* yurttaşlardır. Bazı haymatlos (stateless-devletsiz) ve sığınmacıların olmasına rağmen, bugün dünyada hemen hemen herkes belirli bir ulusal/siyasal düzenin mensubudur.
- **Ulusçuluk:** Ulus-devletler, ulusçuluğun yükselişine paralel bir biçimde ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi ulusçuluk, tek bir siyasal topluluğun parçası olma duygusunu ifade eden *semboller* ve *inançlar* bütünüdür. Bireyler, o siyasal gruba ait olmaktan dolayı *gurur* duyarlar. Bu, insanlarda bir *kimlik duygusu* oluşturur. Ulusçuluk, modern toplumlara özgü bir kavramdır. Geleneksel toplumlarda aidiyetler daha ziyade küçük (aile, kabile gibi) gruplara yönelik olmuştur.

---

[21] Giddens, A., Giddens, A./1; *Introduction To Sociology*, Norton, London, 1996, s.220-1.

Giddens[22] günümüzde **yurttaşlık haklarını** da sivil, siyasi, sosyal ve refah olmak üzere dört grupta toplamaktadır. *Sivil haklar*, yasaların bireylere sağladığı, mülkiyet, kanunlar önünde eşit olmak, ifade ve din özgürlüğü vb. haklarını kapsamaktadır. Buna karşılık *siyasi haklar* arasında seçme ve seçilme vb hakları vardır. Bunun yanında işsizlik durumunda sosyal sigortaya sahip olma, hastalık ödeneklerinden yararlanma gibi konular *sosyal hakları* oluşturmaktadır. *Refah (welfare) hakkı* ise, daha çok batı toplumlarının geldiği yerin bir sonucudur. Ör. İşsizlik, hastalık, sakatlık ve yaşlılık ödeneği gibi.

OTORİTERYEN DEVLET

Otoriteryen devlet (ya da hükümet), güçlü bir kişinin ya da küçük bir grubun yönetimidir. Bu devletler meşruiyetten uzak diktatörlüklerdir. Bunların çoğu, aristokratik, bürokratik ve askeri elitler tarafından yönetilen oligarşilerdir.[23] Otoriter yönetimler, halkına hesap verme gereksinimi duymayan keyfi yönetimlerdir.

Otoriteryen devletler, çoğunlukla *baskı* yoluyla yönetilirler. Lider adeta Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir. Mussolini dönemi bir ders kitabında geçen şu ifadeler son derece ilginçtir:[24] "Dini dogmalar münakaşa edilemez, çünkü bunlar Allah tarafından vahyedilmiş olan hakikatlerdir. Faşist prensipler münakaşa edilemez, çünkü bunlar bir Dahinin zihninden çıkmıştır: Benito Mussolini"

Oligarşi ve diktatörlüklerin çoğu, illegal darbelerle gücü ele geçirirler. Meşru oldukları iddiasında değildirler. Onların rejimleri basındaki veya rakip gruplardaki bütün muhalefeti ya-

---

[22] Age., s. 221.

[23] Coser, Rhea, Steffan, Nock, *Introduction Sociology*, HBJ., 1983, s.418.

[24] Spitz, D., *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, Bin Temel Eser, Devlet Kitapları, Ankara, s.350.

saklar. Görüş ayrılıklarını sert bir biçimde bastırırlar. Yolsuzlukların en yaygın olduğu devletler bunlardır. Genellikle kısa ömürlüdürler.[25] Modernleşme sürecinde geç kalmış ülkeler arasında otoriteryen devlet örnekleri daha yaygındır. Günümüzde sayılarında kısmi bir azalmadan bahsetmek mümkündür.

TOTALİTERYAN DEVLETLER

Totaliteryen devletler, toplumdaki bütün temel kurumları denetimleri altında tutan yönetim şekillerdir. Devlet, siyaset ve toplum birbiri ile kaynaşmıştır. Totaliteryen devletler, toplumsal düzeni korumak için terör (korku) ve şiddete başvuran küçük bir yönetici sınıf tarafından temsil edilirler. Totaliteryen hükümetler, halk üzerinde tam bir denetim kurmak için çaba sarf ederler. Kamusal ve özel alan arasındaki ayrıma çok özen göstermezler. Totaliteryen yönetimler, ekonomiyi ve siyasal kurumları olduğu kadar aile yaşamını da kontrol etmek isterler. **Totaliteryen yönetimlerin özellikleri** şunlardır: [26]

- **Tek parti yönetimi:** Totaliter devletler, diktatörler veya bir hizip tarafından yönetilen tek parti sistemleridir. İktidarı elinde bulunduran bu parti, tek yasal partidir.
- **Ekonominin kontrolü:** Totaliter devletler, hemen hemen ekonominin her alanını kontrol ederler. Devlet, üretim için hedefler koyar ve malların fiyatlarını belirler. Tarımda veya endüstride, istediğinde özel mülkiyete son verebilir.
- **Medyanın kontrolü:** Totaliter devletler, radyo, televizyon ve gazeteleri denetimi altında tutar. Medya sadece resmi görüşleri yayınlayabilir.

---

[25] Coser, Rhea, Steffan, Nock .; Age. s.418.

[26] Kammeyer, K.C.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology: Experiencing Changing Societies*, Massachusetts, 1990, s.559-60.

- **İdeoloji**: Totaliter devletler toplumsal yaşamın hemen hemen bütün yönlerini açıklayan karmaşık bir ideoloji kullanırlar. Toplusal hedef ve değerler, basit kavramlarla açıklanır. Devletin toplum için belirlediği hedeflerden sapanlar, ihanetle suçlanır.
- **Terör**: Totaliter devletler toplumsal düzeni sağlamak için teröre (korkuya) başvururlar. Totaliter devletlerde, işkence ve yargısız infazlar son derce yaygındır.

Nazi Almanyası, totaliter devlet denildiğinde ilk akla gelen örnektir. Totaliter rejimler muhaliflerini sanki toplumun düşmanıymış gibi saf dışı bırakır ve homojen (türdeş) bir toplum yaratmaya çalışır. Otoriteryen yönetim biçimi toplumu ezmek ve sindirmekle yetinirken, totaliteryen devlet tersine konuşturur, seferber eder, coşturur. Bir taraftan kendini toplumla özdeşleştirirken, diğer taraftan da toplumun kendisi ile özdeşleşmesini emreder.[27] Ancak bu bütünleşmeyi tam olarak sağlayan devlet ya da toplum örneği bulmak güçtür.

Ekonomik ve toplumsal gelişmesini sağlayamamış, modernleşme sürecinde geç kalmış ve insanlarını ortak değerler etrafında bir araya getirememiş bir çok ülkede totaliteryen eğilimlerin mevcudiyetine tanık olunmaktadır.

DEMOKRASİ

Demokrasi günümüzde en çok kabul gören yönetim biçimidir. Hemen hemen herkes demokrasinin erdeminden bahsediyor. Açık olarak demokrasiye karşı çıkanların sayısı yok denecek kadar az. Ancak her grubun demokrasi anlayışı birbirinden farklı.[28] Örneğin liberaller, muhafazakarlar ya da sol gruplar, demokrasi denildiğinde bir çok konuda ayrı düşünüyorlar.

---

[27] Touraine, A.; *Demokrasi Nedir?* Çev. O. Kunal, YKY., İstanbul, 2000, s.147.

[28] Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, A.; *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

Kelime anlamı itibarıyla **demokrasi**, *halkın (demos) yönetimi (kratos) demek.*[29] Adından da anlaşılacağı üzere demokrasinin olmazsa olmazı, yönetim sürecine halkın bir biçimde katılmasıdır. İlk örnekleri Antik Çağ site devletlerinde "doğrudan demokrasi" şekilde gerçekleşiyor. Ancak Antik Yunan demokrasisi, kadınları ve köleleri dışlar. Karar alma sürecine, yurttaş denilen küçük ve homojen bir grup katılır. Bu ayrıcalıklı grup da yaklaşık nüfusun yüzde 10'u civarındadır.

Günümüzün modern toplumları, Antik çağla karşılaştıramayacak kadar kalabalıklaşmış ve karmaşıklaşmıştır. Dolayısıyla günümüzde ülkelerde hakim demokrasi şekli **"temsili demokrasi"**; yani *halkın seçtiği temsilcilerin ülkeyi yönetmesi*dir. Ancak günümüzde artan bir biçimde temsili demokrasinin krizi dile getirilmektedir. Özellikle seçim sonrasında halkın seçtiği vekillerin halkın taleplerine yabancılaşması sıkça ifade edilmektedir. Bu sorunun çözümü için günümüzde yaygın olarak önerilen yol katılımcı demokrasidir.

Katılımcı demokrasi, halkın ve sivil toplumun siyasetçilerle ortak olarak sorumluluğu paylaşmalarıdır. Burada halk, temsili demokraside olduğu gibi dört ya da beş yılda bir oy kullanıp köşesine çekilmez. Özellikle sivil toplum örgütleri ve referandum katılımcı demokrasinin en önemli araçlarının başında gelir.

Günümüzde demokrasi büyük bir ilgi görmektedir. Roberth A. Dahl,[30] bu ilgiyi alternatiflerine göre **demokrasinin sağlamış olduğu avantajlara** bağlıyor:

1. Demokrasi zalim ve kötü diktatörlerin yönetime geçmesini engellemeye yardımcı olur. Hiçbir demokratik rejimde Stalin'in ya da Hitler'in yaptıklarını göremeyiz. En kötü ihti-

---

[29] Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınevi, Ankara, 1999.

[30] Dahl, R.A.; *Demokrasi Üstüne*, Phoenix yayınları, Çev. B.Kadıoğlu, Ankara, 2001, s.48-62.

malle bir sonraki seçimde, halkın istemediği yöneticisini değiştirme imkanı vardır.

2. Demokrasi, vatandaşlarına pek çok temel hakkı sağlamayı garanti eder. Bir diğer ifade ile diğer sistemler vatandaşlarına demokrasinin sağladığı imkanları sağlamaz; zaten sağlarsa demokrasi olur.
3. Demokrasi vatandaşlarına mümkün olan alternatiflerden daha geniş bir kişisel özgürlük sağlar. Anarşizmin reddedilmesi ve devlete ihtiyaç olduğunun kabul edilmesi durumunda kişisel özgürlüklerin genişletilmesi çok daha kolay olacaktır.
4. Demokrasi, insanların kendi temel kişisel çıkarlarını korumalarına yardımcı olur. Her insan hayatta kalmak, yemek, barınak, sağlık, sevgi, saygı, güvenlik, aile, arkadaşlar, tatmin edici bir iş, boş zaman vb ister. Bütün bunların korunması konusunda demokratik yönetimler diğerlerin daha uygun ortamlar hazırlarlar.
5. Sadece demokratik bir hükümet ahlaki sorumlulukların yerine getirilebilmesi için azami fırsat tanıyabilir. İnsanlar demokratik yönetimlerde tercih yapma ve kanunlar çerçevesinde ilkeli davranma imkanına sahiptirler.
6. Demokrasi insan gelişimini, alternatiflerinden daha çok destekler. İnsanlar, dürüstlük adalet, cesaret ve sevgi gibi özellikler geliştirebilme becerisine sahiptirler. Bu özelliklerin gelişimi ile politik koşullar arasında yakın bir ilişki vardır. Korkunun egemen olduğu otoriter ve totaliter rejimlerde bu özelliklerin geliştirilmesi mümkün değildir.
7. Sadece demokratik bir yönetim göreceli olarak daha çok politik eşitlik sağlar. Demokrasi etkin katılım, bilgi edinebilme, gündem üzerine söz söyleme hakkı ve oy kullanma eşitliği sağlar.
8. Modern temsili demokrasiler birbirleriyle savaşmazlar. 1954-1989 yılları arasındaki 34 uluslararası savaştan hiç biri

demokratik ülkeler arasında yapılmamıştır. Dahası aralarında savaş beklentisi ve hazırlığı da görülmemiştir.

9. Demokratik bir yönetime sahip olan ülkeler demokratik olmayanlardan daha zengindirler. Zenginlik ve demokrasi arasındaki ilişki 20. yüzyılın ikinci yarısında daha çok dikkat çekmiştir. Girişim özgürlüğü ve piyasa, kaynakların etkin kullanımını teşvik etmektedir. 20. yüzyılın sonuna gelindiğinde piyasa ekonomisine sahip ülkelerin tümü demokratik değildi ama demokratik ülkelerin hepsinde piyasa ekonomisi vardı.

Dahl'a göre demokrasilerin demokratik olmayan sistemlere göre başka ekonomik avantajları da vardır. Öncelikle demokratik ülkeler halkın eğitimini teşvik ederler. Eğitimli işgücü de yeniliklerin uygulanması ve ekonomik büyümeye yardımcı olur. Ayrıca kanunlar daha güçlü ve mahkemeler bağımsızdır. Mülkiyet hakkı güvenlidir ve kontratlar etkin uygulanır. Hükümetlerin ve politikacıların ekonomiye keyfi müdahalesi görülmez.

Ancak bu demokrasi ile yönetildiği iddia edilen ülkeleri de yeryüzünün cenneti olarak görmek doğru değildir. Bugün demokrasi ile yönetilen ülkeler kendi aralarında savaşmasalar bile, nispeten daha yoksul ülkelerle sık sık savaşlar yaşamaktadırlar. Üstelik iki büyük dünya savaşının tanıkları da hala hayattadır.

Öte yandan demokratik rejimler diğer rakiplerinden çok daha başarılı olsalar bile kendi içlerinde **eşitsizlik** ve **ayrımcılık** gibi sorunları yaşamaya devam etmektedirler. Ancak bu sorunların çözümü de yine demokratik bir yönetim içinde olacaktır.

Demokrasi ile yönetilen ülkelerin otoriter ve totaliter rejimlerden en önemli farkı halkın rızasına dayanmasıdır. Yani onun meşruiyetidir. Demokrasi çoğunluğun yönetmesi, ancak azınlıkta kalanların haklarının da garanti altına alınmasıdır. Demokrasi liberal piyasa ekonomisi ile özdeşleşmiştir. Ancak pi-

yasa ekonomisinin mevcudiyeti demokrasinin mevcudiyetini kanıtlamaz. Liberal piyasa ekonomisi, demokrasinin ön koşuludur; ancak yeterli koşulu değildir. Demokrasiler, insanların seçme ve seçilme gibi temel haklarının güvence altına alındığı yönetimlerdir. Alain Touraine'in[31] de belirttiği şekilde günümüzde çoğulcu ve geniş anlamda laik olmayan bir demokrasi düşünemiyoruz.

Demokratik toplumlar seçmenlerin yurttaş olmaları ve kendilerini yurttaş olarak görmeleri ile mümkündür. Yönetilenler yönetenlerle ilgilenmiyor ya da kendilerini siyasal bir toplum yerine aileye, köye, dinsel bir mezhebe ya da kabileye ait görüyorsa, demokrasinin işlemesi mümkün değildir. Yine Touraine, demokrasinin ulusal devletler olmadan varlığını sürdürmesinin düşünülemeyeceğini ifade ediyor.

Öte yandan demokrasinin bir başka özelliği de iktidarın sınırlandırılmasıdır. Demokrasiyi özgürlüklerle özdeşleştirmek doğal hale gelmiştir. Özgürlükler, baskının kalkmasından, seçme ve seçilme hakkına kadar geniş bir alanı kapsar. Yine demokrasilerde, herkes kanun önünde eşittir. Ancak genel anlamda eşitlik ve demokrasi ilişkisi en tartışmalı konuların başında gelmektedir.

Aristo'dan beri bilinen bir gerçek de demokrasi ve eğitim arasındaki ilişkidir. Çünkü yurttaş olabilmek asgari bir yurttaşlık bilgisini (eğitimini) gerektirmektedir. Hak ve sorumluluklarının bilincinde yurttaşların olmadığı yerde, demokrasi kültüründen de bahsetmek mümkün değildir.

Günümüzde yaygın kabul gören görüşlerden biri de demokrasi ve ekonomik gelişme arasında kurulan ilişkidir. Nitekim bir çok yazar üç bin doların altında milli geliri olmayan hiçbir ülkede düzgün işleyen bir demokrasinin olmadığını dile getirmektedir. Bu görüş doğrudur. Ancak kişi başına milli geliri

---

[31] Touraine, A.; *Age.*, s. 22.

yüksek antidemokratik (otoriteryen) rejimler de vardır. Bunlara petrol zengini bazı Arap ülkeleri gösterilebilir.

Yine Dahl'ı[32] izleyerek **demokrasinin politik kurumlarını** şu şekilde özetlemek mümkündür: 1) Seçimle belirlenmiş memurlar. 2) Özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler. 3) İfade özgürlüğü. 4) Alternatif bilgilenme kaynakları. 5) Kurumsal özerklik. 6) Yurttaşların yönetim sürecine dahil edilmesi.

ULUS DEVLET, KÜRESELLEŞME VE AVRUPA BİRLİĞİ

Sosyal teoride "ulus devlet"in gelişimi, "modernite"nin bir sonucu olarak değerlendirilir. Kökleri her ne kadar eskiye gitse de ulus devlet, son üç yüz yılın ürünü olan modern bir kurumdur. Endüstriyel toplumun yükselişine paralellik gösterir.

Sosyal bilimlerin hemen hemen her alanında olduğu gibi, bu alanda da kavramlar konusunda belirsizlikler mevcuttur. Haas ulus devletin çimentosunu oluşturan ulusçulukla ilgili çalışmaları, "körün fili tarif etmesi"ne benzetmektedir. Bütünden habersiz kör nasıl tuttuğu parçaya göre tahminde bulunuyorsa, bu çalışmaların da benzer bir durumda olduğunu iddia etmektedir. Nitekim, Dudley Seers için ulusçuluk belli türdeki ekonomik politikaya tekabül ederken, Benedict Andersen için, üretilmiş linguistik kimliği ifade etmektedir. Antony Smith ulusçuluğu, pre-endüstriyel köklere dayanan bir özel dayanışma ideolojisi olarak değerlendirmiştir. Ernest Gelner ise onu, sosyal evrim ve sosyal organizasyon'un açık endüstriyel prensibi olan bir fenomen olarak görür.[33]

Marks, Durkheim ve Weber çalışmalarında ulus devlet konusuna çok az yer verilmiştir. Çünkü 19. Yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yaşayan çağdaşları gibi, onlar da ulusçuluğun

---

[32] R.A. Dahl, Age. s.89.

[33] Haas, E.B., (1986), What is Nationalism And Why We Should Study it?, *International Organizatians*, 40, 3, Summer, s.707.

gerileme sürecinde olduğuna inanmışlardır.[34] Fakat 20. yüzyılda yaşanan gelişmeler, bu ünlü sosyal bilimcilerin öngörülerinin tam aksi istikametinde olmuştur.

Özellikle yaşanan İki büyük dünya savaşı, bir taraftan ulus devlete sadakati güçlendirirken, öte yandan da uluslarüstü arayışları artırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasının iki kutuplu dünyasında, bir tarafta sosyalist (ve evrenselcilik iddiasındaki) devletler, "ulusal kimlikler"i reddederek "sınıf aidiyetleri"ni ön plana çıkartırken, öteki tarafta da özellikle Avrupa'nın kurulmasını savunan federalistlerin ulus devleti aşma çabası içine girdiklerini görüyoruz.

Ancak bu çabaların önceden öngörüldüğü gibi sonuç vermediğine tanık olunmuştur. Özellikle 1989 yılı sonrasında yaşanan gelişmeler, bazı yazarların "kabilecilik", bazılarının "mikro ulusçuluk" ya da "altkültürel ulusçuluk"[35] dedikleri iddiaları gündeme getirmiştir. Buna karşılık giderek artan bir şekilde popülarite kazanan bir başka konu da, küreselleşme sürecine paralel olarak, "ulus devlet"e ilişkin tartışmalardır.

Günümüzde sıkça vurgulanan "enformasyon devrimi" sanayi toplumundan farklı siyasal yapıları ortaya çıkardığı iddia edilmektedir. Post-endüstriyel çağın teknolojik altyapısını oluşturan, enformasyon teknolojilerinin global etkileşimi artırmış olması ise, ulus devletlerin aşınmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Geçmişte daha ziyade, sadece devlet tekelinde bulunan medya kuruluşlarının ulus devletlerin politikaları doğrultusunda homojenleştirici etki yapmasına karşılık[36], günümüzün çeşitlenmiş, daha ziyade piyasa taleplerine göre çalışan ve çoğu kere marjinal unsurlara kendilerini global düzeyde ifade etme imkanı veren yeni medyası, tam aksine bir

---

[34] Giddens, A.; *Sociology*. Polity Press, 1993, s.341.

[35] Giddens, A., *Age.*, s.341.

[36] Morley, D., Robins, K.; *Kimlik Mekanları*, Çev. E. Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.341.

işlev görmektedir. Küresel kültürün değerlerini tanımlarken, vurgu artık benzerliğe değil faklılığa yapılmaya başlanmıştır.

Raymond Williams ya da Daniel Bell gibi bazı yazarlar, ulus devleti günümüz dev sorunlarına cevap vermekte küçük, ancak yerel sorunlarına cevap vermekte ise büyük olduğunu iddia etmektedirler.[37] Bu bağlamda günümüzdeki dönüşümlerin gerisindeki en öneli unsurlardan birisi küreselleşmedir. Sarıbay'a göre, ulus devletin mahiyeti dışsal sebeplerle değişmiştir. Küreselleşmenin yaratmış olduğu sorunlar, ulus devletin boyutlarını aşmakta ve onun bütünlüğünü parçalayarak, ulus devletin dayandığı siyasal topluluğun sosyolojik mahiyetini, hem de topluluğun meşru kıldığı egemenliği dönüştürmektedir. Küreselleşme, ulusçuluğu marjinalleştirmekte ve ulus devletin bütünlüğünü parçalamaktadır. Dolayısıyla "ulusçuluk" da parçalanarak ortaya ulusçuluklar çıkmaktadır. Bir diğer ifade ile, küreselleşme ulusu da post-modernleştirmiştir .[38]

Öte yandan küresel ekonomide iş, artan bir şekilde çok uluslu (multinational) olmaktan, ulus aşırı (transnational) olmaya doğru yönelmiştir ve bu yolda hızla gelişmektedir. Bugün bir çok global firma, ulus aşırı şirkete dönüşmüştür. Bu firmalar arasında ürünler ve hizmetler aynı olmakla birlikte, yapı büyük ölçüde farklıdır. Uluslararası bir şirkette dünyada sadece bir ekonomik birim vardır; ancak ulus aşırı şirketler tümüyle ulusal hükümetlerin kontrollerinin ötesinde değildir. Başarılı ulus aşırı şirketler kendilerini ulusal olmayan entiteler olarak görmektedirler.[39]

---

[37] Bell, D.; The World in 2013, *Deadlus*, Vol.116, 1987; No.3; Williams, R., (1989), *İkibine Doğru*, Çev. E. Tarım. Ayrıntı Yayınlar, İstanbul, s.189.

[38] Sarıbay, A. Y., (1998); Küreselleşme, Post-modern Uluslaşma ve İslam, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam* (içinde), (Der. Keyman, Sarıbay) Vadi Yay., Ankara, 1998, s.16.

[39] Drucker, P.F.; The Global Economy and The Nation State, *Foreign, Affairs*, SepYOct. 1997, Vol. 76, Issue.5.

Kennedy'ye göre[40], yeni üretim ve iş bölümü ulus devletin güvenliğini tehdit eden potansiyel tehlikelerden birisi haline gelmiştir: Uluslararası finans devrimi ulus devletin mevcut olduğu varsayılan egemenliğine karşı meydan okumaktadır. Sınırları kalkmış bir dünyada, bir ülkenin hem kendi parası, hem de mali politikaları üzerindeki denetiminden, belirli bir düzeyde feragat anlayışı gündeme gelmiştir. Küreselleşme, özellikle yatırım ve finansta, ulus devletin kontrolünü güçleştirmiştir.[41]

Ayrıca, ekonomik, küreselleşmenin bir sonucu olarak, artık Dünya Bankası ve OECD gibi örgütler, ulus devletleri belli kurallara uymaya zorlamaya başlamışlardır. Günümüzde sermayenin, *ulusal engellerle karşılaşmadan dolaşması amaçlanmaktadır.* Aslında uluslarüstü yapılanma konusunda en önemli örneklerden birisini Avrupa Birliği oluşturmaktadır.

Ulus Ötesi bir Avrupa mı doğuyor? Bilindiği gibi Avrupa'da kökleri Orta Çağa kadar giden bir federalist düşünce mevcut. Bu akım, Avrupa'nın iç çatışmalarının ortadan kaldırılması açısından, ortak bir anayasa temelinde bütünleştirilmesini ve ulusal ordular yerine tek bir ordunun tesis edilmesini savunmuştur. Ancak Avrupa'da federalist düşünce uygulamada rağbet görmemiştir ve Avrupa kendi içinde büyük çatışmaları yaşamıştır.

II. Dünya Savaşından sonra, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) örneğinde görüldüğü gibi yarı federalist ve belli alanlarda ulus devletin yetkilerini sınırlayan oluşumlar ortaya çıkmıştır. Yine iki büyük dünya savaşının yarattığı kaygı ile, Avrupa ulus devleti aşan oluşumlar içine girmiştir. Ancak, Avrupa Savunma Topluluğu (AST) örneğinde olduğu gibi bu

---

[40] Kennedy. P.; *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlık*, Çev. F. Üçkan, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1995, s. 165.

[41] Brown, D. (1998); Globalization, Ethnicity, and the Nation-State, *Avustralian Journal of International Affair*, April, Vol. 52, Issue.1.

çabalar çoğu kez sonuç vermemiştir. Avrupa'da ileride ortaya çıkabilecek bir savaşı imkansız hale getirmek amacıyla, Fransa tarafından önerilen proje, 1955 yılında yine Fransız parlamentosundaki özellikle De Gaullecü/milliyetçi milletvekillerinin muhalefetiyle, 1955 yılında daha doğmadan ortadan kalkmıştır.

Ancak uluslarüstü Avrupa yaratmak isteyenlerin çalışmaları durmamıştır. Bu kez ekonomik planda başlayan bütünleşme teşebbüsleri ile, aşama aşama ulus ötesi bütünleşmeyi gerçekleştirmek istemişlerdir. Ekonomik bütünleşmenin zamanla 19. yüzyıldaki Alman Zolleverein örneğinde olduğu gibi siyasal bütünleşmeyi getireceğini düşünmüşlerdir.

Toplulukları kuran Paris ve Roma Antlaşmalarının metinlerine baktığımız zaman, ulus devletin ellerindeki bazı yetkilerinin, uluslarüstü otoriteye devredildiğini görüyoruz. Özellikle Paris Antlaşması çok daha güçlü uluslarüstü bir karakteristiğe sahiptir. Roma Antlaşmasında ise, uluslarüstü bürokrasi, bağımsız bütçe kaynakları ve özellikle de bazı alanlarda oy çokluğu ilkesiyle karar alma uygulamaları, ulusal otoritelerin yetkilerini bir çok alanda sınırlandırmaktadır.

AB'nin ulusal egemenliğe dokunan bu uluslarüstü yönü, geçmişte hep en büyük anlaşmazlık konularından birisi oluştur. Örneğin 1960'lı yıllarda. De Gaulle, ulusal egemenliği zedeleyen Topluluğun karar alma şeklini değiştirmek amacıyla, o dönemde oldukça ciddi bir krizin yaşanmasına yol açmıştır. Sorun, tekrar oybirliği ilkesine dönüşle (yani uluslarüstü kurumsal yapının terk edilmesi ile) çözülmüştür.

Daha sonraki yıllarda ise, AB'nin uluslarüstü karakterine en sert muhalefet İngiltere'den gelmiştir. 20. Yüzyılda Avrupa'nın tarihine baktığımız zaman, hep ulus devleti aşmak isteyenler ile ulus devlet taraftarları arasındaki mücadeleye tanık oluyoruz. Bu mücadele ekonomik gelişme dönemlerinde genellikle ulus devleti aşma çabası içindeki AB yanlıları lehine gelişirken, eko-

nomik krizin ya da işsizliğin artış eğilimine girdiği dönemlerde ulusçuluğun tırmanışa geçtiğini[42] görüyoruz.

Günümüzde Avrupa Birliği, bazı bakımlardan ulus devleti aşan bir görünüm sergilemektedir. Örneğin AB, kendisine ait bağımsız gelir kaynaklarına sahiptir. Sayıları 15.000 civarında olan uluslarüstü bir bürokrasisi mevcuttur. Aynı zamanda bir takım kararlar, bazı ulusal hükümetlerin muhalefetlerine rağmen alınabilmektedir.

Sınır kontrolleri büyük ölçüde gevşetilmiş ve bir çok alanda ortak politikalar izlenmeye başlanmıştır. Ekonomiden sosyal ve kültürel politikalara kadar bir çok alanda ortak programların oluşturulması çabası içine girilmiştir. AB'nin işgücü değişim programı vasıtasıyla, yeni bir tür uzlaşma arayışında olduğu iddia edilmektedir.[43]

Nasıl kültürel bütünleşmede eğitim politikalarının olumlu bir işlevi olmuş ise, günümüzde de enformasyon teknolojilerinin tüm dünyayı olduğu gibi Avrupa'yı da bütünleştireceği şeklinde beklentiler vardır. Bir diğer ifade ile, küreselleşme sürecinde Avrupa adeta bir ara istasyon olarak değerlendirilmektedir.

Bir üst mahkeme olan Avrupa Birliği, Adalet Divanı'nın kararları tüm ulusal hükümetleri bağlayıcıdır. Bazı yazarlar, bu gelişmeleri ulusal egemenliğin sonu ve Avrupa devletinin yükselişi olarak değerlendirmektedirler[44] Ancak bütün bunlar Avrupa'da ulus devletin aşıldığını ispatlamak için yeterli mi? Bu konuda Anthony Smith[45] gibi sosyologlara göre, ulus devletin ya da ulusal kimliğin aşıldığına dair ortada yeterli delil yok.

---

[42] Öğün, S.S., (1998), *Politik Kültür Yazıları*, Asa Kitabevi Yay., Bursa, 1998, s.340.

[43] Caplow, T.; (1998); A Model For The Consolidation and Participation of Nation States, *International Review of Sociology*, July 1998, Vol. 8, Issue. 2.

[44] Hoval, D.H.. (1998); The Age of Sovereignity Has Come to the End., *USA Today Magazine*, Issue:2640, s.23.

[45] Smith, A. D., (1994); *Milli Kimlik*, B. S. Şener, İletişim Yay., İstanbul, s.221-67.

Her ne kadar Avrupa Birliği üyesi ülkeler kendi sınırları içerisinde tek merkezi güç olmasalar bile, Giddens'in[46] deyimiyle AB, "Ne ulustur, ne de devlet".

Uluslar üstü otoriteye sahip olan bir Komisyon ve onun uluslar üstü memurları olsa bile, AB'nin asıl karar alma organı, ulusal otoritelerin temsilcilerinden oluşan Bakanlar Konseyi (The Council of Europe) dir. Komisyon daha ziyade Bakanlar Konseyini harekete geçiren organdır. Konseyin karar alma sürecinde ise, daha ziyade ulus devletlerin çıkarları ön plandadır.

Öte yandan AB'de stratejik kararlar, oy çokluğu değil, ulusal hükümetlerin tümünün katılımıyla (oybirliğiyle) alınır. Üye devletlerin ulusal çıkarlarına ters düşen konularda hayır deme imkanı vardır.

Ayrıca AB'de ayrılmayı engelleyen hiçbir hukuki müeyyide de mevcut değildir. Her hangi bir ekonomik krizin beraberinde getireceği içine kapanma eğilimi, AB'de kısa bir sürede, Topluluk müktesebatının reddedilmesine yol açabilir.

Avrupa "ortak idealler" ya da "değer"lerden ziyade "ortak çıkar"lar etrafında bir araya gelmiş bağımsız ulus devletlerin topluluğudur. Ancak bu ortak çıkar, sermayenin globalleşmesi ve ulusal pazarların giderek artan bir şekilde daha çok yetersiz hale gelmesine paralel olarak, uluslarüstü bölgesel otoritelerin daha çok yetki ile donatılmasına yol açmaktadır.[47] Nitekim şimdiye kadar yavaş da olsa eğilim bu yönde olmuştur.

Öte yandan 1979 yılından beri doğrudan seçimlerle işbaşına gelen ve geldikleri ülkelere göre değil de siyasal görüşlerine göre grup oluşturan Avrupa Parlamentosu'nun da normal bir parlamentonun yasama yetkisi ile donatılmadığını görüyoruz.

Kültür ya da kimlik boyutunda yaklaştığımızda ise, AB'de kökleri derinlerde olan, ulusal kimliklerin ya da ulusal kültürle-

---

[46] Giddens, A.; Sociology, *Age.*, s. 344.

[47] Bkz. Bozkurt, V., *Avrupa Birliği*, VİPAŞ Yayınları, Bursa 2001, s.31-38.

rin, uluslarüstü Avrupa kimliği karşısında, büyük bir önceliğe sahip olduklarını görüyoruz. Topluluk üyesi ülkelerin vatandaşları kendilerini, önce Avrupalı olarak tanımlamadan daha ziyade, İngiliz, Fransız veya Alman olarak tanımlamaktadırlar.

Ulus devletlerin gelişiminde en önemli unsurlardan olan "dil" konusunda da AB ülkelerinde bir birliktelik yok. Her ne kadar, günümüzde AB üyesi ülkelerin vatandaşları, birden fazla dil konuşabilir ve İngilizce'nin dünya dili haline gelmesi sayesinde, birbirleriyle anlaşabilir hale gelmiş olsalar bile, bu alanda bir bütünlükten bahsetmek mümkün değildir.

Yine AB üyesi vatandaşların kendi aralarındaki kaynaşmalarını sağlayacak olan "ortak bir tarih" duygusunun mevcudiyetine de tanık olamıyoruz Tam aksine tarih duygusu bağlamında yaklaştığımızda, birlikteliklerden ziyade çatışmalar ağırlık kazanıyor. Dolayısıyla ulusal kimliklerin üzerinde bir Avrupa kültürel kimliğinden şu an için bahsetmek mümkün değil. Avrupa liderlerinin kültür konusunda izledikleri politikaları bir Danimarkalı yazar,[48] "şizofrenik" ve "sahte" olarak niteliyor. Avrupalı liderler, aynı yazara göre, bölgesel, ulusal, global ve Avrupalı tüm kimliklere birlikte sahip olmak istemekteler; fakat bütçelerinin sadece 0,014'ünü kültüre ayırmaktalar.

Kısaca belirtmek gerekirse, Avrupa Birliği'nde, ulus devletler, ulusal sınırları içerisinde tek egemen otorite değillerdir. Artık yetkilerinin bir kısmını AB ile paylaşıyorlar. Ancak Avrupa'da halen hakim olan ulus devletlerdir ve uluslarüstü otoritelerin yetki sahibi oldukları alanlar ise, oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadır.

Bugün insanlığın paylaştığı bütün kolektif kimlikler arasında ulusal kimlik, en önemli ve kapsamlı olanıdır. Dünya her şeyden önce ulus devletler (ya da ulus olduğu iddiasındaki

---

[48] Mahont, E. (1997), Are National Cultures and Identities an Optional Extra? *Canadian Review of American Studies*, 1997, Vol.27, Issue.3. s.51.

devletler) esasına göre bölünmüştür. Smith'e[49] göre, sınıf, cins, ırk, din gibi diğer kolektif kimlik türleri, ulusal kimliklerle örtüşebilirler veya terkibe girebilirler ama yönünü etkileyebilmiş olsalar da, altını oymakta nadiren başarılı olmuşlardır. Ulus devlet kimliği bir çok insan için, merkezi özelliğini hala korumaktadır. Bireyler patronlarının kim olduğuna ve geçimlerini sağlamak için ne yaptıklarına hiç bakmadan, devlete vergi ödemekte, kanunlarına tabi olmakta, gerektiğinde ordusunda hizmet etmekte ve ancak onun pasaportunu haiz olarak seyahat edebilmektedir.

Ulus devletlerin, küreselleşme trendiyle dışarıdan olduğu kadar, yerelleşme trendi ile de içeriden aşındırılmaya başlanmış olması, P. Kennedy'nin[50] de vurguladığı şekilde ulusal bütünlüğün parçalanma riskini de içinde barındırmaktadır. Türkiye gibi eksik sanayileşmiş, eksik modernleşmiş, dolayısıyla uluslaşma sürecinde geç kalmış ülkeler açısından sosyal teoride yapılan bu tartışmalar, üzerinde düşünülmesi gereken son derece önemli imaları taşımaktadır.

---

[49] Smith, A.; Age., s.221.

[50] Kennedy, P.; Age., s. 171.

11. DİN

Şimdi kendinizi bir başka dinin mensubu olarak hayâl edin. Örneğin Nepal'de bir Budist ya da Asya'nın steplerinde bir şamansınız. Sofu bir Musevi veya laik bir Protestan da olabilirsiniz. Nasıl bir insan canlanıyor gözünüzde? Şimdiki değerlerinizle gözünüzün önünde canlanan değerleri karşılaştırın. Gündelik hayattaki davranışlarınızı sorgulayın. Hangi tutum ve davranışlarınız üzerinde dini inançlarınızın etkisi var?

Farkında olalım veya olmayalım tarih boyunca din, en önemli toplumsal kurumlardan biri olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda sosyal bilimcilerin önemli bir kısmı, modern dünyada dinin etkisinin azalacağını ve onun bıraktığı boşluğu pozitif bilim anlayışının dolduracağını iddia etmiştir. Nitekim daha sonraki yıllarda bazı teologların[1] da belirttiği şekilde din, modern/kentli toplumun ve bireyin yaşamında daha marjinal bir

[1] Cox, H., *Secular City*: Secularization and Urbanization in Theological Perspective, The Macmillan Company, New York, 1966, s.1.

konuma gerilemiştir; ve modern dünyada "Tanrı ölmüştür" iddiası sıkça dile getirilmiştir.

Ancak günümüzdeki gelişmeler toplumsal yaşamda "Tanrının öldüğü" tezini doğrulamamaktadır. Sadece bir toplumsal kurum olarak dinin işlevleri faklılaşmıştır. Dinlerin mevcut temel metinleri değişemezse bile, toplumsal değişme sürecine paralel olarak mensuplarının metinleri yorumlayış şekli değişmiştir.

DİNİN ANLAMI

Dışarıdan bakıldığında yeryüzündeki dinler arasında çok az benzerlik vardır. Örneğin yazılı kültürün gelişmediği toplumların çoğunda, her şey kutsaldır. Antik Yunan ve Roma'da insanlar panteistir[2]. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam tek Tanrı'nın mevcudiyetine inanırlar. Ancak tek Tanrılı dinler de kendi içlerinde faklılaşırlar. Örneğin İslam kavramı, sayıları bir milyarı aşan Müslümanlar arasında, çok farklı şekillerde yorumlanır. Temel metinler aynı olsa bile sosyolojik açıdan, Türkiye'deki İslam anlayışı ile Suudi Arabistan veya İran'daki İslam anlayışları aynı değildir. Hıristiyanlar arasında ise çeşitlilik çok daha fazladır.

Bugüne kadar dinin bir çok tanımı yapılmıştır. Bir yazar bu tanımları üç başlık altıda toplamaktadır:[3]

1. Din doğaüstü ve esrarlı güçlerin varlığına inanmaktır.
2. Din Tanrı'nın varlığına inanmaktır.
3. Din zorunlu inançlardır.

Bir diğer ifade ile **din**, bir *inanç sistemi*dir ve belirli *pratikleri* vardır. Mensuplarının davranışlarını ve toplumsal örgütlenmelerini etkiler. Durkheim'ı izleyerek ifade edersek din, içinde

---

[2] Panteizm, doğa ve evrenden bağımsız bir şekilde mevcut olan Tanrı fikrine karşılık olarak, bizzat doğa ve evrenin Tanrı olduğunu savunan dini akım.

[3] N. Topçu, Sosyoloji, Dergah Yay., İstanbul, 2001, s.104-5.

yaşadığımız dünyadaki varlıkları **kutsal** (sacred) ve **kutsal dışı** (profane) şeklinde ikiye ayırır. **Kutsal**, *inananların saygı ve korku duyduğu toplumsal yaşamın olağanüstü yönlerini* ifade eder. Örneğin cami, kilise, sinagog vb. kutsal yerlerdir. **Kutsal dışı** ise, *hayatın sıradan, faydacı, kutsal olandan ayrı tutulması gereken yönleridir.*

Din, *kutsal olana inanmaktır;* Berger'in deyimiyle kutsal bir örtüdür. Durkheim'a göre kutsal olan yer, kişi veya olay doğuştan sahip olunan bir özellik değildir. O'na kutsallığı insanlar atfeder. Bir grup için kutsal olan bir başka grup için kutsal dışı olabilir. Örneğin ülkemizde inekler etinden ve sütünden faydalanılan hayvanlardır. Ancak Hindu dininde aynı inekler kutsal varlıklar olarak görülür. Kamu görevlilerinden ineklerin yaşlı ve hastalarının rahat etmeleri için gerekli özeni göstermeleri beklenir.[4]

Din *doğaüstüdür* ve dolayısıyla duyularımızla *algıladığımız dünyanın ötesi*dir. Bütün dinler kutsalı temsil eden dini **sembollere** sahiptir. Bunlar kutsal sözcükler, resimler, yemekler, kurbanlar ve yerler şeklinde olabilir. Bir çok din, genel bir evren ve yaradılış teorisi sunar. Bu teori, o dinin mensuplarına yaradılışı ve gelecekte neler olacağını açıklar. Yine dinlerin belirli gelenekleri, efsaneleri, azizleri, ilahileri, ibadetleri ve sık sık tekrarlanan ritüelleri vardır. Dinsel **ritüeller** *toplumu bir arada tutmak için gereken dayanışmayı sağlar.*

Din, insanlara *"gönül huzuru"* verir. Akılla açıklayamadığı soruları cevaplandırır. Bu dünyadaki *varoluş sebeplerini* izah eder ve hayata *anlam* kazandırır. Belirsizlikler, tehlikeler ve mutsuzluklarla dolu bir dünyada insanın *güvenlik ihtiyacını* karşılar.[5] Dinlerin büyük bir bölümü, *ölüm* karşısında korku

---

[4] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.435.

[5] Lundberg, G.A.; Schrang, C.C.; Larsen, O.N.; *Sosyoloji*, Çev. Ö.Ozankaya, Ü.Gürkan, 2.Cilt, Ankara, 1970, s.152.

duyan insana, onun korkusunu azaltacak "ruhun yeniden bedenleşmesi" veya "ölümden sonra da hayatın olduğu" şeklinde çözümler sunar.

İnsanlar, olayları kontrol etmek amacıyla var olduğuna inandıkları doğaüstü güçlere başvurmuşlardır. Bu sebeple özellikle yazılı kültürün öncesindeki toplumlarda din ve büyü sık sık birlikte anılmıştır. **Büyü** vasıtasıyla *belisizliklerle dolu bir dünyada riski en aza indirmeye çalışmışlardır.* Ancak günümüzün modern toplumlarında da büyünün bütünüyle ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir.[6] Nitekim etrafımıza biraz dikkatli baktığımızda bazı medyumlara başvuran eğitimli insanları rahatlıkla görebiliriz.

İLK İNSAN TOPLUMLARINDA DİN

Din, aile gibi *evrensel* bir kurumdur. Bazı antropologlara göre yeryüzünde yaşamış ve herhangi bir dine mensup olmamış insan yoktur. Dinin ve büyünün tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. İnsanlığın günümüze kadar benimsediği dinler arasında büyük bir çeşitlilik vardır. Aşağıda bu dinlerden sadece animizm ve totemizm üzerinde kısaca durulmaktadır.

Animizm (Ruha tapma): Doğaüstü varlıklara inanırlar. **Animistler**, *doğadaki tüm varlıkların ruhu ve bilinci olduğunu ileri sürerler.* Onlara göre, hayvanlar, bitkiler, dağlar ve hatta taşların ruhu vardır. Bu ruhlar insanlara Tanrı ve Tanrıçalardan daha yakındır. Kötü kalpli, yardımsever ve sevimli olabilirler. İnsanlar, davranışları ile ruhları mutlu edebilecekleri gibi rahatsız da edebilirler. Animizmde **insan** *doğanın efendisi değil, bir parçasıdır.* Daha çok yiyecek toplayıcılığı ve üreticiliği ile ilgilenen kişilerin sahip olduğu bir inançtır. Bu insanlar herhangi bir bitkinin gelişimi ile kendi yaşamları arasında fazla bir fark olmadığını dü-

---

[6] *Age*, s. 436.

şünürler. *Tanrı inançları zayıftır.* Tanrılar insanları yaratmış olsalar da insanlara yardım edenler ruhlardır. Ormanlarda çok sayıda ruh bulunmaktadır.[7] Bazı bilim adamları ruha tapmanın rüyalardan doğmuş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü ortaya atan E.B. Taylor'a göre animizm bütün dinlerin temelidir.

Totemizm : İnsanlar ve doğa arasında gizemli, akrabalık türü ilişkiler olduğuna inanırlar. Algonquin kabilesinin erkek ve kız kardeşler arasındaki kan bağını belirten "ototeman" sözcüğünden türetilmiştir. Totemizm, *kabile toplumlarının ortak özelliğidir.* Kabile toplumlarında doğal nesneler ve canlıların ruh ve doğa üstü güçlerle dolu olduğuna inanılır. Bir **totem**, belirli bir toplum ya da kişinin temsiline hizmet eder ve *toplumun tüm üyelerinin ondan geldiğine* inanılır. Bu *grubu birleştirir* ve onlara *"koruyucu bir ruh"* sağlar. Bu ruh koruyucu veya yardımcı olarak görülür. Sosyologlara göre, modern dünyada belirli takımların ya da grupların kendilerine bazı hayvanları sembol alarak seçmeleri, aslında benzer işlevi görmektedir. Genellikle *totemi öldürme, yeme ve dokunmaya karşı* (**tabu** denilen) *bazı yasaklar* vardır. Ritüellerde büyük bir çeşitlilik söz konusudur.[8] Durkheim totemizmi dinsel yaşamın en ilksel biçimi saymış ve klan ibadetlerini yansıttığını düşünmüştür. Malinowski[9] ise, insanların hayatta kalmak için hayvanlar ile bitkiler, özellikle vazgeçilmez önemdeki türler üzerinde denetim kurmaları ve ayrıntılı bilgiler edinmelerinin zorunlu olduğuna dikkat çekmiştir.

---

[7] Havilland, W.A.; *Kültürel Antropoloji*, T. H.İnanç, S.Çiftçi, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002, s.415.

[8] Goring, R. (Ed.); *Dictionary of Beliefs and Religion*, The Wordsworth Reference, GB, 1995, s.534.

[9] Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.763.

Özgün Çalışma: !Kung Toplumunda Şifa[10]

"Kötü ruhlar görünmez oklarını atarak insanlara hastalık, ölüm ve felaket getirebilirler. İnsanların bu oklardan kendini sakınması ve saplanan okları çıkarması gerekir. Bazen atalara ait bir ruh insanlara şifa verebilir ya da örneğin hiç dikkate alınmayan ve aldatılan bir kadını "gökyüzüne kaçırabilir". N/um adlı şifa gücüne sahip !Kunglu erkek ve kadınlar iyileştirme törenlerinde trans dansıyla güçlerini harekete geçirirler. Burada müziğin, yorucu dansın, ateşin sıcaklığının, dumanın ve konsantrasyonun etkisiyle güçler harekete geçer. Şifa dağıtan kişi ateşin çevresinde oturanlara yaklaşır, hastalıklı bölgeye, kafaya ya da göğse elleriyle dokunur, derin nefes alır, vücudu titrer ve terler. "Kötülük" şifacının omuriliğine geçer ve şifacı çığlık atarak hastalığı dışarı atar.

Trans halindeki şifacılar ateşin çevresinde ölen akraba ve arkadaşların yada tanımadıkları kişilerin ruhlarını görür. Şifacılar başa gelen kötülüklerden bu ruhları sorumlu tuttuğu için onlara bağırır. Ve çeşitli eşyalar fırlatırlar.

Çok ciddi hastalıkları iyileştirebilen deneyimli şifacıların ruhları vücutlarından ayrılarak ruhlar aleminde problemin sebebini araştırır. Problemin sebebi genellikle atalarının ruhu ya da tanrılar olabilir. Bir şifacı yaptığı işi şöyle anlatır: "Tanrıyla konuştuğumda bana bazen hastanın ölmesini istediğini söyler bazen de yerde yatan bir adamın ertesi gün ayağa kalkıp yürüdüğünü görürüm"

Şifacının bu seyahatleri çok tehlikelidir çünkü ruhu vücudundan ayrılan şifacı "yarı ölü" sayılır. Bilincin yerinde olmadığı bu durum tıp uzmanları ve bilim adamları tarafından gözlenip doğrulanmıştır. Diğer şifacılar n/um'larını kullanarak bilinci yerinde olmayan şifacıya masaj yapar ve ruhu geri dönene kadar onu destekler."

---

[10] Bu okuma metninin alındığı kaynak: Shostak, M: *Nisa*, Harvard University Pres, 1981, s.291'den Ak.. Havilland, *Age.*, s.419-220.

SOSYOLOJİ TEORİLERİ AÇISINDAN DİN

Sosyologlar, dinin temel toplumsal kurumlardan birisi olduğu konusunda mutabıktırlar. Fakat dinin nasıl incelenmesi gerektiği üzerinde uzlaştıklarını söylemek mümkün değildir. Ayrıca din alanında herkesi tatmin eden bir teori de mevcut değildir.[11] Burada Marks, Durkheim ve Weber'in görüşleri incelenecektir.

Marks'ın Din Anlayışı

Marks, sistematik olarak din konusu ile meşgul olmamış, *materyalist* bir düşünürdür. O'na göre bilinç, toplumun bir ürünüdür. Dinsel dünya gerçek bir dünyanın yansımasından başka bir şey değildir. *İnsan dini inşa eder, din insanı değil.* Bütün dinler, insanların gündelik hayatlarını kontrol eden güçlerin insan beynindeki *fantastik* bir yansımasından başka bir şey değildir.[12]

Marks için *"Din, kalpsiz bir dünyanın kalbidir"*[13] İnsanlar bu acımasız dünyada dine sığınırlar ve orada *huzur* ararlar.

Marks dinin belirli sınıfların hakimiyetini meşrulaştırdığını iddia eder. İnsanlara uysal olmayı ve efendilerine boyun eğmeyi öğretir; *din insanın afyonudur.*[14] Marks'a göre din asıl mutluluğu öbür dünyaya bıraktığı için, bu dünyadaki adaletsizliklere karşı çıkmayı engellediğini (insanları uyuşturduğunu) düşünmektedir.

Bir yazar[15] "afyon"un anlamını vicdansız bir üst sınıfın halkı uyutmak için kullandığı bir araç değil, insanların kendilerini

---

[11] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., *Sociology for the 21st Centry*, Printice Hall, New Jersey, 1997, s. 320.

[12] Marx, K.; Engels, F.; *Age.*, s. 124-5.

[13] Age., s. 120.

[14] Marx, K.; Engels, F.; Din ve İdeoloji, *Din Sosyolojisi* içinde De. Y.Aktay, M.E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998, s.120.

[15] Mardin, Ş.; *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.44-5.

olayların yüzeyinde batmadan tutabilmek için kullandıkları bir kendi kendini aldatmaca olarak yorumlar. Marks'a göre insan dindeki aldatmacayı anladığı andan itibaren kendini esir ettiği şartların ortadan kaldırılması zorunluluğunu da anlar. Proletarya, bu yabancılaşmanın yani hakiki gerçeklerden uzaklaşmanın yalnız din planında değil, sosyal, iktisadi ve siyasi planlarda gerçekleştiği sınıftır. Bundan dolayı "yabancılaşma" sürecinin üst üste bindiği proletarya, devrimi yapacak gruptur.

Marksa göre[16], filozoflar değişik şekillerde dünyayı açıklamakla yetiniyorlar; oysa sorun onu değiştirmektir.

Durkheim'ın Fonkiyonalist Yaklaşımı

Marks için dinin olumsuz bir anlam ifade etmesine karşın, Durkheim dinin bir *toplumsal bütünleşme aracı* olduğunu düşünmektedir. "Dini Hayatın İlk Biçimleri" adlı çalışmasında, genel bir din teorisi oluşturmaya çalışmıştır. Durkheim[17], insanların sadece bilgilerin büyük bir kısmını dinden almakla kalmadıklarını, aynı zamanda bu bilgilerin düzenlenme biçimini de dinden aldıkları iddia eder.

Durkheim'a göre din, kolektif düşüncenin en uç şeklidir. Nitekim etimolojik olarak da Latince *bağlanmak, birleşmek* anlamına gelen bir sözcükten (to bind) türediğini iddia eder. Ona göre din insanları ilk ve en sıkı bir şekilde bütünleştiren güçtür. Din kardeşlerine, ülkeye ve yöneticilere bağlılık duygusunu teşvik eder ve mensuplarına ahlaki yükümlülükler getirir.[18] Durkheim'a göre, totemcilik dinin özünü açıklar. Totemciliğin incelenmesinden çıkan sonuçlarla, toplumsal bir olgu olarak dinin kavranabileceğini varsayar.

---

[16] Marx, K.; Engels, F.; *Age.*, s.120.

[17] Durkheim, E.; Din Sosyolojisi ve Bilgi Teorisi, *Din Sosyolojisi* içinde De. Y.Aktay, M.E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998, s.140.

[18] Coser, Rhea, Steffan, Nock, *Introduction Sociology*, HBJ., 1983, s. 385.

Durkheim dinin en önemli öğesinin yüce bir tanrıya inanmak değil, dünyanın *kutsal ve kutsal olmayan* (profane) şeklinde bölünmesi olduğunu söyler. Çünkü tanrısız dinler de vardır. Örneğin Budizm'in pek çok öğretisi kişisel ve yüce bir tanrıya inanmayı içermez. **Din,** O'nun için gizem ve doğaüstü kavramlarla da tanımlanamaz. *Kutsal nesneler, inançlar ve ayinler bütününden oluşur.* Din önce kutsalı, sonra kutsalla ilgili inançların örgütlenmesini, son olarak da inançlardan az çok mantıklı bir biçimde çıkan ayin ve uygulamaları gerektirir. [19] Durkheim'a göre din tek bir kaynaktan çıkarak evrime uğramıştır.

Sorokin'i izleyerek **Durkheim'in din teorisinin özelliklerini** şu şekilde sıralayabiliriz:[20]

- Dinin kaynağı toplumun kendisidir.
- Din anlayışları toplumun karakteristiklerinin sembolleridir.
- Kutsal, yahut Tanrı, kişilik kazanmış toplumdan başka bir şey değildir.
- Dinin temel fonksiyonlarından birisi, toplumsal dayanışmayı koruyup güçlendirmektir.
- Geçici ve mahalli krizlere rağmen, toplumsal dayanışmanın var olduğu müddetçe, din de var olacaktır.
- Dinin somut şekilleri değişirler, ancak onun özü ebedidir.

Özetle ifade etmek gerekirse Durkheim'a göre, *kolektif bilinç* dinin kaynağıdır. Ancak kolektif bilincin kaynağı da toplumdur. Dolayısıyla toplum, kolektif bilincin, dinin, Tanrı kavramının ve nihai olarak kutsalın kaynağıdır. Ritzer'in[21] de belirttiği şekilde Durkheim'ın teorisinde, kutsal ile toplum bir ve aynıdır.

---

[19] Aron, R.; *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. K. Alemdar, T. İş Bankası Yay., Ankara, 1986, s. 338-41..

[20] Sorokin, A., *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, II, Çev. M.M.R.Öymen, Ankara, 1974, s. 45.

[21] Ritzer, G., *Sociological Theory*, Forth Edition, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York, 1996, s.95.

Max Weber'in Din Sosyolojisi

Din, sadece toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir unsur değildir. Aynı zamanda bir toplumsal değişme aracıdır. Weber dini ne ekonomik çıkarların ne de dayanışmanın bir aracı olarak görmüştür. O'na göre **dinin birincil amacı** *insanın varoluşuna anlam* vermektir. İnsan yaşamının amacını açıklamak için dinler, bir dünya görüşü ve gerçeklik tanımı yaratırlar.[22] Dinlerin getirdiği dünya görüşünün etkisi zamanla dini konuların ötesine geçer ve insanların yaşamlarını etkiler. Bir toplumun üyeleri nihai gerçekliğin ne olduğunu düşünüyorlarsa, içinde yaşadıkları toplumu da ona göre dizayn ederler.

Weber yaşadığı dönemde dünya dinleri üzerinde oldukça ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. *Din ile ekonomik olaylar arasındaki ilişkileri incelemiştir.* Tarihin tek yanlı yorumuna karşı çıkmıştır. O'na göre dini olaylar ile ekonomik olaylar karşılıklı olarak birbirine bağlıdır. Bunlardan birinin ötekini tek taraflı belirlediğini düşünmek yanlıştır. Nitekim Weber, "Dünya Dinlerinin Sosyal Psikolojisi"nde,[23] "Hiçbir ekonomik ahlak sistemi yalnızca din tarafından belirlenmemiştir" diyerek bu durumu açıkça ifade etmiştir. Ancak bunlardan birini değişken olarak alıp diğeri üzerindeki etkisini analiz etmek de mümkündür. Nitekim Weber çalışmalarında ağırlıklı olarak dinin ekonomik olaylar üzerindeki etkisini anlamaya çalışmıştır. O, dinin *ekonomik ahlak*ını teolojik dogmalar olarak değil, dinin kendi üyelerinden istediği, onlara zorla kabul ettirdiği *pratik davranış biçimlerinin bütünü* olarak anlamıştır. O, her dinin ekonomik ahlakının bir çok faktörün sonucu olduğunu kabul etmiştir. Ancak ekonomik ahlakın bütün faktörlerinin incelenmesinin imkansız olacağından, ekonomiyi esas itibariyle dinin bir ürünü olarak

---

[22] Coser, Rhea, Steffan; *Age.*,s. 386.

[23] Weber, M.; Dünya Dinlerin Sosyal Psikolojisi, *Sosyoloji Yazıları* içinde Çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986, s.228.

ele almıştır.[24] Bu, ekonomik faktörlerin dini etkilemeyeceği anlamına gelmemektedir.

Bendix,[25] Weber'in dünya dinlerinin "tipik" zihniyetlerine yaptığı vurgunun, kısmen farklı kültürleri karşılaştırma denemesinin yan ürünü olarak ortaya çıktığını ifade eder. O'na göre Weber'in Çin ve Hindistan konusundaki araştırmasının amacı, batıyla keskin bir karşıtlık içinde bulunan dini yönelimleri ortaya koymaktır.

Weber'in Din Sosyolojisi Araştırmalarının Amacı[26]

Başlık	Sosyal Yapı	Dinî Gruplar	Fikirler	Günlük Ahlak
I.Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu			Dini Gruplar	Ekonomik davranış düşüncesi
II.Konfüçyanizm ve Taoizm	Egemenlerin konumu	Sosyal yapıda statü grupları	Dini fikirler	Günlük ahlak
III.Hinduizm ve Budizm	Sosyal yapı	Rekabet eden statü grupları	Rekabet eden fikirler	Günlük ahlak
IV.Antik Yahudilik	Sosyal yapının değişmesi	Rekabet eden statü gruplarında değişmeler	Rekabet eden dini fikirlerde değişmeler	Ahlaki rasyonalizmin ortaya çıkması

Weber[27] dünya dinleri üzerine yaptığı çalışmada **Konfüçyanizmi** maaşlı memurların, yazın eğitimi görmüş dünyevi akılcılıkla hareket eden kişilerin *statü ahlakı* olarak ifade eder. Bu tabakadan olmayan, adam sayılmamıştır. Ancak adı geçen gruba ait statü ahlakı, Çin yaşam biçimini, onların çok ötesinde belirlemiştir.

---

[24] Sorokin, A.P.; Age., s.212.

[25] Bendix, R.; Max Weber'in Din Sosyolojisi, *Din Sosyolojisi* içinde De. Y.Aktay, M.E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998, s.201.

[26] Bendix, R.; Max Weber'in Din Sosyolojisi, *Din Sosyolojisi* içinde De. Y.Aktay, M.E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998, s.201.

[27] Weber, M.; Age., s.228-9.

Buna karşılık ilk **Hinduizm**, resmi görevi olmayan kişiler ve topluluklar için bir çeşit manevi ve törensel danışman işlevi gören kültürlü bir aydınlar kastı tarafından babadan oğula taşınmıştır. Weber, **Budizm**'in ise dünyayı reddeden ve evleri olmadığı için devamlı göç eden, sadakayla geçinip düşünceye dalan keşişler tarafında yayıldığını ifade etmiştir.

Weber, ilk döneminde **İslamiyet**'in, dünya fatihi savaşçıların dini ve disiplinli mücahitlerin şövalye örgütü olduğunu iddia etmiştir. Ancak daha sonra İslami Ortaçağda tasavvuf ve mistik sufilik aynı mertebeye yükselmiştir.[28] Turner'a göre Weber, İslam'ın bir savaşçılar dini olarak "kapitalizmin ruhu" ile uyuşmayan bir ahlak ürettiğini göstermeye çalışırken yanılgı içindedir.[29] Öte yandan Weber'in İslam konusundaki çalışmalarını tamamlayamadan öldüğünü de aklımızın bir köşesinde tutmakta yarar vardır.

Weber **Museviliğin** büyük sürgünden beri parya[30] halklar dini olduğunu, Orta Çağ'da edebiyat ve ibadette eğitilmiş aydın tabakanın öncülüğüne geçtiğini, **Hıristiyanlığın** ise yolculuğuna bir gezginci zanaatkar dini olarak başladığını ifade eder.

Weber, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı ünlü çalışmasında dini düşüncelerin (Protestan etiğin) kapitalizmin gelişim süreci üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Weber'in **din ve kapitalizm arasındaki ilişkiye** yönelik görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:[31]

- Kapitalizm sadece yüzeysel bir değişme değildir. Kapitalizm daha ziyade para ve çalışma konusunda düşünme biçiminin

---

[28] Weber, M.; Age., s.229

[29] Turner, B.S.; *Max Weber ve İslam*: Eleştirel Bir Yaklaşım, Çev. Y.Aktay, Vadi Yay., Ankara, 1997, s. 20.

[30] Parya (pariah): Toplumun kabul etmediği kimse.

[31] Weber, M.; *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Z. Aruoba, Hil Yayınları, 1985 ve Henslin, H.M.; *Essentials of Sociology*, A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996, s.338.

değişmesidir. Geleneksel olarak insanlar sadece temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmışlardır. Protestan etik, bu anlayıştan radikal bir kopuşu ifade etmektedir. İnsanlar kâr etmek için yatırım yapmayı görevleri olarak görmeye başlamışlardır. Yine elde edilen kârlar da tüketime değil yeniden yatırıma yönlendirilmiştir. Weber para ve çalışmaya yönelik yeni yaklaşımı kapitalizmin ruhu olarak açıklamıştır.

- Kapitalizm neden benzer eğitim, zeka ve maddi özelliklere sahip Hindistan'da ya da Çin'de değil de Avrupa'da ortaya çıkmıştır? Weber'e göre bu sorunun cevabı dinde gizlidir. Çin ve Hindistan'daki dinler ile Katolik mezhebi, tasarrufu ve yatırımı değil, hayata geleneksel yaklaşımı teşvik etmişlerdir. Protestanlığın sahneye çıkmasıyla kapitalizm ufukta görünmüştür.
- Protestanlıkta (özellikle Calvinizmde) farklı olan nedir? Calvin, Tanrı'nın kimin cennete, kimin cehenneme gideceğini önceden belirlediğini iddia etmiştir. O'na göre bu dünyada nereye gideceğinizi bilemezsiniz. Bu doktrin insanı, cennete mi yoksa cehenneme mi gideceği konusunda belirsizlik içinde bırakarak kaygılı bir varlığa dönüştürür. Bu soruyla boğuşan kilise üyeleri, Tanrının seçtikleri arasına girdiklerini kanıtlamakla kendilerini yükümlü hissetmektedirler. Cennet için seçilmiş insanlar gibi yaşarlar ve sıkı çalışma kurtuluşun bir göstergesidir.
- Bu anlayış Calvinistlerin oldukça ahlaklı yaşamaları, sıkı çalışmaları, zamanını israf etmemeleri, tutumlu olmaları konusunda müşevvik unsur olmuştur. Aylaklık ve gereksiz harcama, olumsuz özellikler olarak görülmüştür. Weber, hayatta kendini inkâra dayanan bu yaklaşımı Protestan etik olarak adlandırmıştır.
- Sıkı çalışma ve sadece ihtiyaç için para harcama, para biriktireceğimiz anlamına gelir. Bu birikim, harcanmadığı için yatırıma yönlendirilir. Bu da üretimin artışına yol açacaktır.

- Katoliklikten Protestanlığa (özellikle de Calvinizme) doğru bir dini değişim, düşünce ve davranışlarda son derece köklü değişmelere (Protestan etik) yol açmaktadır. Bu durum kapitalizmin ruhunun gelişimi ile sonuçlanmıştır. Kapitalizm, Avrupa'da doğmuştur; çünkü Calvinist teoloji, kapitalizmin temel unsurları olan tutumluluk, çok çalışma, yatırım gibi kültürel özellikleri yüceltmektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse Weber'e göre, modern kapitalizm ruhunu Protestan ahlakından almıştır. Protestanlığın çok çalışmaya, meslek kavramına, tutumlu olmaya ve yatırıma yaptığı vurgu erken kapitalizmin teşvik edici bir unsuru olmuştur. Ancak günümüzde kapitalizm, Weber'in incelediği dönemin çok ötesindedir. Örneğin tüketime yapılan vurgu bugüne kadar hiç olmadığı kadar kapitalist toplumun en önemli kültürel öğelerinden biri haline gelmiştir.

GÜNÜMÜZDE DÜNYA DİNLERİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Dünya dinlerine ilişkin tabloda da görüldüğü gibi bugün iki milyara yaklaşan nüfusu ile en kalabalık grubu Hıristiyanlık oluşturmaktadır. Ancak Hıristiyanlık kendi içinde çok sayıda mezhebe bölünmüştür.

Bugün dünyanın ikinci en kalabalık dinini bir milyarı biraz aşmış üyesiyle İslam oluşturmaktadır. Bir diğer ifade ile iki "tek tanrılı din" bugün dünya nüfusunun yarısını oluşturmaktadır. Diğer bir tek tanrılı din olan Musevilerin sayısı ise 14 milyon gibi küçük bir nüfusla sınırlıdır.

Bunların dışında kalan en kalabalık grubu Hinduizm (780 mil.), Budizm, Konfüçyanizm ve Taoizm gibi doğu dinleri oluşur. Bunlardan Hinduizm dışında kalanlar ahlaki dinlerdir. Yani bu dinlerin İslam, Hıristiyanlık ya da diğer bazı dinlerde olduğu gibi bir Tanrısı yoktur.

Dünya Dinlerinin Görünümü: 1995
(Bin Olarak /Yüzde Hariç)[32]

Din	Toplam	Yüzde Dağılımı	Afrika	Asya	Latin Amerika	Kuzey Amerika	Avrupa	Okyanusya
Toplam nüfus	5,716,425	100,0	728,074	3,457,957	482,005	292,841	726,999	28,549
Hıristiyanlar	1,927,953	33,7	348,176	306,762	448,006	249,277	551,892	23,840
Roman Katolik	968,025	16,9	122,108	90,041	402,691	74,243	270,677	8,265
Protestan	395,867	6,9	109,726	42,836	31,684	123,257	80,000	8,364
Ortodoks	217,948	3,8	29,645	14,881	481	6,480	165,795	666
Anglikan	70,530	1,2	25,362	707	1,153	6,819	30,625	5,864
Diğer Hıristiyanlar	275,583	4,8	61,335	158,297	11,997	38,478	4,795	681
Müslümanlar	1,099,634	19,2	300,317	760,181	1,329	5,450	31,975	382
Dini olmayanlar	861,549	17,7	2,573	701,175	15,551	25,050	94,330	2,870
Hindular	780,547	13,7	1,535	775,252	748	1,185	1,522	305
Budistler	323,894	5,7	38	320,691	569	920	1,478	200
Ateistler	219,925	3,8	427	174,174	2,977	1,670	40,085	592
Çin Halk Dinleri	225,137	3,9	12	118,591	913	956	808	10
Yeni-dinciler (New-religionists)	121,297	2,1	19	118,591	913	956	808	10
Etnik dinciler	111,777	2,0	72,777	36,579	1,061	47	1,200	113
Sihler	19,161	0,3	36	18,130	5	490	490	7
Yahudiler	14,117	0,2	163	4,294	1,096	5,942	2,592	91
Ruhçular	10,190	0,2	4	1,100	8,768	300	17	1
Bahailer	6,104	0,1	1,851	3,010	719	356	93	75
Konfüçyüs	5,254	0,1	1	5,220	2	25	4	1
Jainler	4,886	0,1	58	4,804	4	4	15	1
Şinto	2,884	-	-	2,840	1	1	1	1
Diğer dinler	2,156	-	88	326	184	1,068	443	42

[32] Encyclopedia Britannica, Britannica Book of the Year (1996)'dan Zik. Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.440.

SEKÜLARİZM

Bugün modern dünyada sosyal bilimcilerin hemen hemen tümü toplumda dinin oynadığı rolün değiştiği konusunda mutabıktırlar. Geleneksel toplumlarda din, hayatın her alanında egemen bir otoritedir. Çok az faaliyet dinden etkilenmez. Örneğin çiftçiler bir şey ekmeden önce tanrıya ya da atalarına dua ederler. Rahipler ya da şamanlar hastalıkların tedavisi ile ilgilenirler. Aileler ya da köyler arasındaki çatışmalar dini ritüellere göre çözümlenir. Uyuşmazlıklar dini yasalara göre karara bağlanır. Biçimsel eğitim din adamlarının kontrolündedir.[33] Krallar ya da sultanlar yetkilerini en azından teorik bağlamda Tanrının hükümleri doğrultusunda kullanırlar.

Modern/endüstriyel toplumlarda din, uzmanlaşmış kurumlardan birisi haline gelmiştir. Çiftçiler ekim yapmadan önce artık tarım uzmanlarına başvurmaktadırlar. İnsanlar hastalandıklarında doktora, çatışmaların çözümünde ise mahkemelere gitmektedirler. Bir diğer ifade ile sekülerleşme (dünyevileşme) sürecine paralel bir biçimde, din bir çok eski fonksiyonu uzman kurumlara devretmiştir. **Sekülerleşme**, *toplumsal yaşam üzerinde dinin kontrolünün kaldırılmasını ifade etmektedir* ve iki düzeyde gerçekleşmektedir. Birincisi dini kuruluşların (ya da örgütlü cemaatlerin) toplum üzerindeki etkisini kaybetmesidir. İkincisi ise bireysel düzeyde kendini göstermektedir. Din bireyin kararı üzerinde etkisini kaybetmektedir. Gerçekliğin dini yorumu, yerini bilimsel yorumuna bırakmaya başlamıştır.[34] Artık sosyal bilimcilerin çoğunluğu sekülerleşme yolunda bir trendin mevcut olduğunu kabul etmektedir.

Batıda **sekülerleşmenin gelişimine katkıda bulunan faktörlerden** bazılarını bir yazar şu şekilde özetliyor:[35]

---

[33] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Introduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill, Inc., 1991, s.458.

[34] Age., s.459.

[35] Smelser, N.J.; *Sociology*, UNESCO/Blackwell Pub. Chambridge, 1994, s.305-6.

- En açık faktörlerden birisi bilimin yükselişidir.
- Kapitalizmin ve materyalizmin gelişimi, genel eğilim itibarıyla dünya sevgisini artırmaktadır.
- Seküler devletin yükselişi; Reform sürecinde Luteryen ve Calvinist Protestanlığın gelişimi, Katolik kilisesinin otoritesine meydan okumuştur.
- Yine siyasal uzlaşma süreci, sekülerleşmenin gelişimine katkıda bulunan faktörlerden bir başkasını oluşturmaktadır.

Kuşkusuz bunlara, ülkelere/dinlere göre faklılaşan başka faktörleri de eklemek mümkündür. Weber **sekülerleşmeyi**, *modern toplumda **rasyonelleşmeye** doğru giden bir süreç* olarak görmüştür.

Ancak günümüzde din konusunda iki farklı yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birisi *"Tanrının Rövanşı"* tezinde olduğu şeklinde, dini konularda artan ilgi. İkincisi ise bunun tam aksine *postmodern rölativizm*in artan egemenliği. Yani insanların bütün büyük anlatılardan ve inanç sistemlerinden uzaklaşmaları. Aslında işin garip tarafı her iki süreç de bir arada işlemektedir.

TÜRKİYE'DE DİN VE TOPLUM

Türkiye'de din, temel kurumlardan birisidir. Bir modernlik projesi olan Cumhuriyet, kendi kimliğini tanımlarken laiklik konusuna özel bir vurgu yapmıştır. Cumhuriyet Türkiye'sinde din ve devletin alanları mümkün olduğunca birbirinden ayrılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet, akıl ve bilimi yol gösterici (mürşit) olarak benimsemiş modern bir toplumun temellerini atmıştır. Seküler/laik bir düzenin yaratılmasında yönetici elitler öncülüğü üstlenmişlerdir.

Ronald Inglehart ve ekibinin yürüttüğü Dünya Değerler Araştırması'na[36] göre Türk toplumunun yüzde 61'i dinin kendi yaşamı içinde çok önemli olduğunu açıklamaktadır. Kadınlar ve yaşlılar arasında, **dinin yaşamlarındaki önemine** yapılan vurgu artmaktadır. Ancak eğitim ve gelir düzeyi yükseldikçe dinin yaşamlarında çok önemli olduğunu söyleyenlerin oranı büyük ölçüde gerilemektedir. Örneğin eğitim düzeyi düşük grupta bu oran yüzde 75 olmasına karşın, yüksek öğrenimli grupta yüzde 25'e gerilemektedir. Ayrıca siyasi görüş olarak kendini sağda sayanların yüzde 75'i dinin yaşamında çok önemli olduğunu söylemesine karşın, solda bu oran yüzde 39'a gerilemektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim, gelir ve siyasi görüş gibi değişkenler ile sekülerleşme arasındaki ilişkinin yönü diğer ülkelerle paralellik arz etmektedir.

Yine aynı araştırmaya göre, Türk toplumunun yüzde 80'i **öldükten sonra hayat olduğuna** inanmaktadır. Bu oran İrlanda'da yüzde 83, ABD'de yüzde 78, İngiltere'de yüzde 52, Almanya'da yüzde 50, Rusya'da yüzde 21'dir. Araştırmanın uygulandığı 43 ülke arasında cehennemin olduğuna inananların oranı (yüzde 85 ile) en yüksek Türkiye'dir. Buna karşılık cennetin olduğuna inanların oranı ise yüzde 87'dir.

Yine "Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset[37]" adı altında Toprak ve Çarkoğlu tarafından yapılan bir araştırmada din ve siyasal davranış arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, Türk halkının genelinin dinine bağlı ve inançlı Müslümanlardan oluştuğu tezini doğrulamaktadır. Ancak dini inanç ve ibadet halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kişisel yaşamla sınırlı görülmekte, dinin kamu yaşamını etkilemesi ve kamu yaşamında daha görünür bir yer edinmesi tasvip edil-

---

[36] Bkz. Inglehart, R., etc. *Human Values and Beliefs*: A Cross-Cultural Sourcebook, Political Religious, Sexual, and Economic Norms in 43 Societies: Findings from the 1990-1993 World Values Survey, The University of Michigan Pres, 1998.

[37] Bkz. Çarkoğlu, A., Toprak, B.; *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yay., İstanbul, 2000.

memektedir. Örneğin Türk halkının % 67,2'si dinin devlet ve siyaset düzenini yönlendirmesini zararlı bulmakta, buna karşın bu görüşe katılmadığını belirtenler % 16,4 ile sınırlı kalmaktadır. Türk parti sistemi içinde din temelinde politika yapan partilerin olması gerektiğini savunanlar % 24,6 iken bu görüşe karşı çıkanlar % 60,6'dır.

Yine aynı araştırmaya göre, laik cumhuriyet projesi büyük çoğunluk tarafından desteklenmektedir. Cumhuriyet devrimlerinin bu ülkeyi ileri götürdüğünü düşünenlerin oranı % 77,3'tür. Bu görüşe katılmayanlar % 8,3 ile sayıca oldukça sınırlı bir karşıt grup oluşturmaktadırlar. Cumhuriyet devrimlerinin temel taşlarından olan Medeni Kanun ilkeleri büyük çoğunluk tarafından desteklenmektedir. Örneğin, Medeni Kanun'un değiştirilip İslam hukukuna göre erkeğin dört kadına kadar evlenmesini uygun bulanların oranı sadece % 10,7 'dir. İslam Hukukuna göre boşanmayı kabul edenler % 14, kız çocukların mirastan daha az pay almalarını kabul edenler % 13,9'luk bir kitleyi oluşturmaktadır. Zina yapan erkek veya kadınlara Kur'an'a göre ceza verilmesini savunanların oranı % 1,4 gibi çok düşük bir orandır. Türk halkı dinin kamu alanında etkin olmasına karşı çıkarken, devletin de kendi inanç ve ibadetine karışmamasını istemektedir.

Yine aynı araştırmanın sonuçları, Türk halkının Müslümanlık anlayışının son derece hoşgörülü olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, başka dinlere inananlar arasında iyi insanlar olabileceğini düşünenlerin oranı % 89,2'dir. En önemlisi, % 91,5 gibi ezici bir çoğunluk inanç farklılıklarımızın hoşgörü ve barış ortamında korunmasını, toplumsal huzur için gerekli bulmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse, iktidarın paylaşımı konusunda sık sık yaşanan gerilimlere rağmen, Türk halkının çoğunluğu cumhuriyeti, demokrasiyi, laiklik ve hoşgörüyü benimsemiştir. Sosyo-ekonomik gelişme sürecine paralel olarak bu alandaki gerilimlerin çok daha hafiflemesi beklenilebilir.

12. AİLE

Yeryüzünde ailenin olmadığı bir hayatı hayâl edin. Bir anda bütün aile ve akrabalarınız yok oluyor.Ya da doğduğunuz andan itibaren bir ailenizin olmadığını düşünün. Bir komünde büyüyor ve anne-babanızı tanımıyorsunuz. Gözünüzün önünde nasıl bir hayat canlanıyor?

AİLENİN ANLAMI

Aile, *evrensel* bir kurum. Hemen hemen her toplumda mevcut. Ancak ailenin şekli ve fonksiyonları toplumdan topluma değişiyor. Örneğin modern toplumun aile kavramı ile geleneksel toplumun aile kavramı birbirinden farklıdır: Geleneksel Kızılderili Navajo kabilesinde, eşler asla bir arada yaşamazlar. Koca, diğer erkeklerle ortak kullanılan mekanda yaşarken; karısı, annesi ve kız kardeşleri ile birlikte yaşar. Evlilik ilişkisi, belirli ziyaretlerle sınırlıdır. Veya Doğu Afrika'da yaşayan bir Maasai kabilesi üyesi, yakın bir arkadaşının, eşiyle birlikte olmak için izin istemesini normal ve uygun bulur. Koca ya da

onun eşinin "cinsel misafirperverliği" reddetmesi, kaba bir davranış olarak değerlendirilir.[1] Bugün bizim anladığımız anlamda aile kavramından son derece farklı olan aile türleri hakkındaki örnekleri çok daha artırmak mümkündür.

Modern toplumlarda aile konusunda büyük bir çeşitlilik vardır. Dolayısıyla aile, tanımlanması son derece güç bir kavram. En genel anlamda **aile**, *kan, evlilik ve evlat edinme yoluyla ilişki halinde olan ve genellikle ortak bir mekanı paylaşan toplumsal birimdir.* Bugün. aile, akrabalık kurumunun temelini oluştur. **Akrabalık** ise, *soy ve evlilik yoluyla kültürel olarak kabul edilmiş toplumsal ilişkiler sistemidir.* İnsanın toplumsal bir varlık olarak yaşamaya başlamasından itibaren, akrabalık ilişkileri evrensel bir önem kazanmıştır. Bazı yazarlar, akrabalık ilişkilerinin evrenselliğini, insan yavrusunun çok uzun süre çaresiz ve başkalarına bağımlı olmalarına dayandırmaktadır. **Evlilik** ise, *yetişkin bir erkek ile yetişkin bir kadın arasındaki yasal geçerliliği olan, belirli hak ve yükümlülükleri gerektiren bir ilişkidir.*[2] Evlilik, tanımdan da anlaşılacağı üzere taraflara hak ve yükümlükler getirir. Sadece iki insanın birlikteliğinin ötesinde toplumsal bir boyuta sahiptir. Cinsel ilişkileri ve çocuklarının bakımını düzenler. Bir diğer ifade ile evlilik türün devamını sağlayan bir kurumdur.

Günümüzün modern toplumlarında, evliliğin daha çok romantik aşk kısmına vurgu yapılırken, ekonomik yönü göz ardı edilir. Oysa bir çok toplumda evlilik yoluyla ekonomik değişim, ilişkilerin temelini oluşturur. Popüler bir Alman atasözünde şöyle der: "Sadece bir adam bir kızla evlenmez; aynı zamanda tarla tarlayla, bağ bağla ve sürü de sürüyle evlenir".[3] Nite-

---

[1] Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Introduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill, Inc., 1991, s.364.

[2] Emiroğlu, K.; Aydın, S.; *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2003; Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.223.

[3] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.373.

kim eş seçiminde her zaman açıkça itiraf edilmese de gelir en önemli faktörlerden birini oluşturur.

Biz gerçekten aileye ihtiyaç duyuyor muyuz? Yüzyıldan fazla bir süre önce Engels aileyi, toplumsal eşitsizliğin temel kaynağı olarak ifade etmiştir. Çünkü aile, yoksulluğu, zenginliği ve birtakım ayrıcalıkları nesilden nesile aktarır. Daha sonraki yıllarda da **çatışmacı** yazarlar, ailenin toplumsal adaletsizliğe katkıda bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bundan yaklaşık 70 yıl önce Ogburn, **Ailenin Fonksiyonlarını** şu şekilde açıklamıştır[4]:

- **Neslin devamı** (reproduction): Toplumun kendi varlığını sürdürebilmesi için aile, neslin devamını sağlar.
- **Koruma** (protection): Diğer canlılardan farklı olarak insan yavrusu çok uzun süreli bir bakım ve ekonomik güvenliğe gereksinim duyar. Çocukların bu gereksinimleri aileler tarafından karşılanır. Bütün kültürlerde aile bu konuda nihai sorumludur.
- **Toplumsallaşma** (socialization): Ebeveynler ve diğer akrabalar, çocukları gözetirler; onlara normları, değerleri ve kültürü aktarırlar.
- **Cinsel davranışın düzenlenmesi** (regulation of sexual behavior): Cinsel normlar toplumdan topluma değişebileceği gibi aynı toplum içinde zamanla da değişebilir. Ancak aile bu konuda bir düzenleme getirir.
- **Sevgi ve arkadaşlık** (affection and companionship): İdeal bir aile, mensuplarına sıcak ve şefkatli bir ortam sağlar. İnsanlar kendilerini aile içinde güvende ve mutlu hissederler.
- **Toplumsal statü sağlanması** (providing of social status): Bizler ailemizin geçmişinden gelen belirli sosyal statüleri miras olarak alırız. Ailenin imkanları, çocuğun daha sonra alacağı eğitim dahil bir çok konuda belirleyici olacaktır.

---

[4] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: New York : McGraw-Hill, 1995, s. 365.

AİLE TÜRLERİ

Araştırmacılar geçmişte, aile içinde güç ve otoritenin, kadın ve erkek arasında el değiştirdiği görüşündedirler. Nitekim bazı yazarlara göre ilk aile formu anaerkil ailedir. Zaman içinde onun yerini ataerkil aile almıştır.

Anaerkil aile (Matriarchy): Güç ve otoritenin anne tarafından kullanıldığı bir aile sistemidir. Engels gibi bazı yazarlar, avcı ve toplayıcı toplumların kadınlar tarafından yönetilmiş olabileceklerini iddia etmişlerdir. Ancak yerleşik tarıma geçişle birlikte, toprağın ve malların özel mülkiyet haline gelmesinden sonra ataerkil sistem yükselmiştir. Kadınlar anaerkil sistemdeki otoritelerini kaybetmişlerdir. Evrimci kuramlar içinde yer alan bu iddialar, feministler açısından çekici olsa da, günümüzde ne arkeolojik ne de antropolojik açıdan desteklenmemektedir.[5]

Ataerkil aile (/pederşahi/patriarchy): Güç ve otoritenin babada (erkeklerde) olduğu, en yaygın aile sistemidir. Bu modelde soy babaya dayandırılır. Kız ve erkek çocuklar büyük babalarının, amcalarının ve amcalarının çocuklarının soy grubuna dahildirler. Aile ocak denilen bir evde oturur. Ataerkil ailede baba otoritesini dinden almaktadır; atalarının kurmuş olduğu ocağı ve gelenekleri sürdürmekle yükümlüdür. Ataerkil ailenin birincil görevi, bu ateşi söndürmeyecek bir erkek çocuğa sahip olmaktır. Baba ailenin bütün mallarının sahibidir. Mülk bölünmez ve onları dilediği gibi kullanır. Baba, çok kadınla evlenebilir. Sosyologlar[6] ataerkil ailenin oluşumunda etki eden faktörleri 1) Manizm (atadini), 2) Kapalı ev ekonomisi ve 3)Devlet otoritesinin olmaması ya da zayıflığı şeklinde sıralamaktadırlar.

---

[5] Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999, s.22.

[6] Gökçe, B., Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme, *Aile Yazıları 1* içinde, Edit. B.Dikeçligil, A.Çiğdem, Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1990, s.217.

Sosyo-ekonomik değişim sürecine paralel olarak aile büyüklülerinin de değişimine tanık olunmuştur. ***Büyüklüğüne göre aile türlerini*** iki grup altında toplanmak mümkündür. Bunlar, geniş aile, çekirdek ailedir.

Geniş aile (Extended family): Ana, baba ve çocukların dışında birkaç kuşağın bir arada yaşadığı aile grubudur. Bu aile tipinde akrabalık bağları güçlüdür. Özellikle gelişmemiş ve tarımla geçimini sağlayan topluluklarda görülen aile tidir. Aile içindeki en yaşlı üye aile reisidir. Bu modelde aile, kişilerden önce gelir. Kişinin hareketleri grubun kontrolü altındadır.[7] Geleneksel/tarım toplumlarından modern/endüstriyel toplumlara geçiş sürecinde bu aile tipinin gerilemesine tanık olunmuştur.

Çekirdek aile (Nuclear family): Anne, baba ve çocukların bir arada yaşadığı aile şeklidir. Çekirdek aileyi bir arada tutan en önemli unsur, anne ve babanın karşılıklı bağlılığıdır. Endüstriyel toplumlarda daha da yaygınlaşmıştır. Bu aile modelinde, çocuklar belirli bir yaşa geldiklerinde evden ayrılırlar. Özellikle endüstri toplumlarında artan toplumsal mobilite, büyük aile modelinden çekirdek aileye geçişi kolaylaştırmıştır. Günümüzde çocuk sahibi olmayan ailelerin sayılarında da bir artış gözlenmektedir.

EVLİLİK TÜRLERİ

Geçmişte ailede olduğu gibi, evlilik türlerinde de büyük bir çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Evlilik türlerinin sınıflandırılmasında en çok kullanılan ölçütler eş seçimi, eş sayısı, soyun izlenmesi ve yerleşim yeri gibi özelliklerdir. **Eş seçimine göre evlilikler,** *endogami* (içten evlenme) ve *ekzogami* (dıştan evlenme) şeklinde ikiye ayrılırken, **eş sayısına göre evlilik tipleri** monogami ve poligami şeklinde iki grupta toplanmaktadır. *Monogami*, bir

---

[7] Gökçe, B., *Age.*, s.217.

kadınla bir erkeğin evliliğidir. Tek eşlilik olarak da bilinir. *Poligami* ise erkeğin ya da kadının birden fazla eş alabilmesi ya da çok eşliliğidir. Poligami, polijini ve poliandri şeklinde iki alt gruba ayrılır. *Polijini*, bir erkeğin birden fazla eş alabilmesidir. Buna karşılık *poliandri* ise bir kadının birden fazla eş alabilmesine izin veren evlilik sistemidir.

Aslında her zaman en yaygın evlilik şekli monogami olmuştur. Ancak geçmişte savaş vb. gerekçelerle kadın sayısının erkek sayısından fazla olduğu toplumlarda polijini (bir erkeğin çok kadınla evliliği) mevcut olmuştur. Örneğin yasa dışı olsa da hala Anadolu'da polijini örneklerine tanık olmak mümkündür. Bir kadının birden fazla koca almasını ifade eden poliandri ise, daha nadir görülen bir evlilik modelidir. Özellikle kadınlarının erkeklerden az olduğu Hindistan'daki Toda'lar gibi bazı toplumlarda bu tür evlilik şekli görülmüştür.

Farklı kültürlerde birbirinden farklı yerleşme kurallarının mevcudiyetine tanık olunmuştur. **Eşin kaldığı çevreye göre evlilik tiplerini** şu şekilde sıralayabiliriz:[8]

- **Baba yanı yerleşme** (Patrilocality): Kadının ana-baba evini bırakarak, erkeğin ana-baba ailesine katılmasıdır. Burada kadın, erkeğin ana-babasının oturduğu haneye ya da onların yanı başındaki ayrı bir haneye yerleşir.
- **Ana yanı yerleşme** (Matrilocality): Erkeğin ana-baba evini bırakarak kadının ailesinin yanına (aynı haneye veya yanı başındaki bir haneye) yerleşmesidir.
- **Ayrı yerleşme** (Neolocality): Evli çiftin, ana-baba ailelerinden ayrı, onlardan bağımsız hatta uzak bir yere yerleşmeleridir.
- **İki taraflı yerleşme** (Bilocality): Yeni evli çiftin ikamet edecekleri yeri belirleyici bir göreneğin bulunmadığı toplumlar

---

[8] Erdentuğ, A.; Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri, *Aile Yazıları 1* içinde, Edit. B.Dikeçligil, A.Çiğdem, Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1990, s. 325.

da vardır. Çiftin hangi tarafın ana-baba ailesi yanında oturacağını ise, ana-baba ailelerin birbirilerine oranla zenginlikleri, topluluktaki konumları ya da iki tarafın bu evlilik birliğine karşı tutumları belirler.

- **Dayı yanı yerleşme** (Avunculocality): Bazı topluluklarda ise, yeni evlenen çiftin, erkeğin dayısı yanına yerleşme zorunluluğu vardır.

Soyun izlenmesine göre aile türlerini de 1) Baba soyunun izlenmesi (patrilineal descent), 2) Ana soyunun izlenmesi (matrilineal), 3) Soyun iki yanlı izlenmesi (bilateral descent) şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

BİR EVLİLİK ÖRNEĞİ: FAS'TAKİ BİR KÖYDE NİŞAN VE EVLİLİK ADETLERİ[9]

"Evlenecekleri kişi anne babaları tarafından seçilen Sidi Embarekli gençler zaman zaman bazı önerilerde bulunabilir ya da ailelerinin kararını veto edebilirler. Yaşlı bir kadının evlilik hikayesi şöyledir: Damat adayının ailesi bir sepet dolusu üzüm ve bir çuval dolusu kına yüklü bir eşeği hediye olarak gönderir. Fatna evlenmek istemediğini anlatmak için üzümlerin hepsini yere döker, kınayı da üzerlerine serpip bu yığının içine tavukları salıverir ve kaçıp bir yere saklanır. Ailesi onu bulunca ellerini zincirler ve evlilik hazırlıklarına devam eder. Bir kız arkadaşı zincirlerini çözer. Fatna yakında bulunan ve bir Fransız'a ait olan bir çiftliğe sığınır. Ailesi onu almaya gelince çiftlik sahibinin de araya girmesiyle evlilik ertelenir. O zaman on dördünde olan Fatna birkaç yıl sonra başka biriyle evlenir.

Şu an kanuni olarak bir genç kızın evlenmeyi reddetme hakkı vardır, ancak uygulama kanunlardan farklıdır. Dayak

---

[9] Bu okuma metninin kaynağı: Susan S. Davis, *Patience and Power*, (Rochester, Vera Schenkman Books, 1987) pp: 26-30'den Zik. Havilland, W.A.; *Kültürel Antropoloji*, T. H.İnanç, S.Çiftçi, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002, 277-9.

yemekten ya da ailesinin desteğini kaybetmekten korkan bir genç kız kendisi için seçilen adamla evlenmek zorundadır. Geleneksel olarak baba tarafından kuzenlerin evlenmesi biçiminde gerçekleşen evlilikler mal varlığının aynı ailede kalmasını temin etme amacını taşır.

Evlilik Batı tarzı bir "aşk" ilişkisinden çok, aile yetiştirmek amacını güden bir ortaklıktır.

Gençler eşlerinin aileleri tarafından seçilmesinden rahatsızlık duymazlar, aksine bunu en mantıklı davranış biçimi olarak kabul ederler. Kendi başlarına evlilik kararı alan gençler de ancak birkaç kez görüşerek bu karara varmışlardır, çünkü Fas'ın kırsal bölgelerinde kızlarla erkekler bir arada bulunmaz ve flört etme gibi bir adet de yoktur. Daha çok yaşam deneyimine sahip olan ve karşı tarafın ailesini daha iyi tanıyan anne babanın aracılık yapması gayet mantıklıdır.

Köylerde kızlar artık annelerinden daha geç bir yaşta evlenebilmektedir. Yaşlı kadınlar henüz buluğa ermeden evlenmiş, kocalarından korkarak yaşamış ve hayatlarını kabullenene kadar sık sık evden kaçmışlardır. Evlilik için kızların en az on altı, erkeklerin ise on sekiz olması gerektiğini söyleyen Fas kanunlarına, doğum tarihlerinde yapılacak çarpıtmalarla kolayca karşı gelmek mümkündür; öyleyse günümüzde evlilik yaşının kızlar için on yedi ila on sekize, erkekler içinse yirmilerin ortasına kadar çıkması kanunlara bağlanamaz. Fas'ın güneydoğusunda Sahra Çölü yakınlarında bekar kızlar aile şerefini tehdit ettiğinden on bir-on iki yaşlarında evlendirilir. Sidi Embarek'te ülke genelinde sıkça rastlanan tek bir evde tarıma dayalı bir hayat tarzını sürdüren büyük aileler bulunmadığından destek bulamayan gençler daha geç yaşlarda evlenir. Artık erkek, ailesini geçindirecek bir iş sahibi olmadan evlilikler gerçekleşmemektedir. Ancak hala, yirmisine kadar evlenmeyen genç kızlara evde kalmış gözüyle bakılmaktadır.

Eş seçimi oğulları için kız beğenen erkek tarafının işidir. Damat adayının kadın akrabaları müstakbel gelinin evine ziyarete giderler. Erkekler akrabalık kuracakları aileyi belirlerken kadınlar da kızı ve ev işlerindeki becerikliliğini değerlendirirler. Zaten aile şerefi ve hamaratlık birbirinden ayrılmayan değerlerdir. Kız ve aile beğenilirse, erkekler gelin için ödenecek para miktarını belirlerler (Fas dilinde sdaq, Arapça'da mehir). Bu meblağ ya peşin olarak gelinin ailesine ödenir ya da bir kısmı evlilikte ödenerek, kalanının boşanma ya da kocanın ölümü gibi durumlarda ödeneceği sözü verilir. Bu para ikinci evliliklerde caydırıcı bir unsur olur çünkü erkek ikinci karısı için de para ödemek zorundadır. Ayrıca erkeğin ailesi ikinci bir evlilik için maddi destek sağlamaya pek istekli olmaz.

Gelin için ödenen para yıldan yıla artarak evlenme yaşının yükselmesinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Fas'ta kişi başına düşen milli gelirin 80$ olduğu 1972 senesinde kırsal kesimden bir genç kız için 100 ya da 200$ istenirken şehirde yaşayan bir kıza 700 ila 1000$ ödenmektedir. Boşanmış ya da dul kadınlar için 20 ila 40$ yeterli olmakta ve ihtişamlı bir düğün yapmak gerekmemektedir. Ancak sadece ikinci evliliğini yapan bir adam bakire olmayan bir kadınla evlenmeyi tercih eder.

Gelin parasıyla gelinin satın alınmadığı, paranın yeni evli çiftin düğün masrafları ya da yeni evlerinin döşenmesi için kullanıldığı özellikle belirtilmektedir. Gelinin babası paranın bir miktarını kendisi için ayırabilir (bunu önlemek için damat tarafı para vermek yerine evi döşemeyi daha kârlı bulur), ancak gelinin babası da çeyiz olarak yüklüce bir harcama yapmak zorundadır. Evlenmek için atılan imza işin resmi olan tek yanıdır, düğün aylarca önce bile yapılmış olsa imza atılmadan evlilik gerçekleşmez. İmza evde hakim ve asistanıyla ailelerin huzurunda atılır. Gelin törende hazır bulunur, ancak evliliğe onayını verdiği an dışında gözü yerde ve sessizdir."

TOPLUMSAL DEĞİŞME VE AİLE

Her ne kadar bazı yazarlar aileyi değişime karşı en dirençli kurumlardan birisi olarak değerlendirseler de, toplumsal değişme (endüstrileşme, bürokratikleşme ve kentlileşme) sürecinden aile de büyük ölçüde etkilenmektedir. Modernleşme sürecine paralel olarak aile, akrabalardan daha çok izole olmaya başlamıştır. Ayrıca geçmişteki *bir çok fonksiyonunu kaybetmiştir.* Örneğin üretim aileden işyerine taşınmıştır. Eğitim ve sağlık, uzman kurumlar tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Aile, daha ziyade toplumsallaşma ve bireyin kişiliğinin gelişiminden sorumlu hale gelmiştir.

Yine modern/endüstriyel toplumların gelişimine paralel olarak aile içinde karı, koca ve çocuklar arasındaki ilişkiler, çok daha *eşitlikçi* hale gelmiştir.[10] Aile yapısı belirli bir ölçüde demokratikleşmiştir. Her şeyden önce günümüzde, kadın eşini serbestçe seçmektedir. Aile içinde karar alma sürecinde erkek kadar kadının da ağırlığı artmaktadır. Benzer değişmeler annebabalarla çocuklar arasında da ortaya çıkmaktadır. Geleneksel otoriter yapı çözülmektedir.

Tabloda da görüldüğü şekilde, endüstriyel toplumun gelişi, aile yapısında son derece köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin bilim ve teknolojinin gelişimi ölüm oranlarını düşürürken, ortalama insan ömrünü iki katından fazla artırmıştır. Doğumla ilgili sebeplerden dolayı ölüm oranı, 21'de birden, on binde bire inmiştir.

Yine endüstri toplumuna geçiş sürecinde, salgın hastalıklar ve yetersiz beslenme gibi sebeplerden dolayı ölüm oranları gerilemiş, onun yerine gıdaların dönüşümünden kaynaklanan hastalıklar ön plana geçmiştir. Ayrıca yıllık doğum oranları büyük ölçüde gerilemiştir. Geçmişte hayatlarının bütün evrele-

---

[10] Worsley, P.; *Introducing Sociology*, Open University Pub., 1983, s.177.

rinde çocuk sahibi olunmasına karşılık, ileri düzeyde endüstrileşmiş toplumlarda bu süre kısalmıştır.

Endüstrileşme Sürecinin Aile Üzerindeki Etkisi[11]

	Endüstrileşmeden önce	İleri düzeyde endüstrileşmiş toplumlarda
Çocuk sahibi olma		
Yıllık doğum oranları	1000'de 30-40 arası	1000'de 20'den az
Toplam doğurganlık	9	2
Çocuk sahibi olma süresi	Bütün hayat (15-49)	Doğurgan yaşın kısa bir süresi
Yıllık anne ölüm oranı	Her 100 000 doğumda 600'den fazla	Her 100 000 doğumda 30 ölüm
Doğumla ilgili sebeplerden dolayı ölüm	21'de 1	10.000'de 1
Yaşama şansı		
Yıllık ölüm oranı	1000 kişide 50'den fazla	1000 kişide 10'dan az
Ortalama insan ömrü	20-30	70'in üzeri
Temel ölüm sebepleri	Salgın hastalıklar Yetersiz beslenme Parazitler	Dönüştürme ve insan yapımı
Emeğin doğası		
Geçim	Emek-yoğun tarım	Enformasyon ve hizmetler
Gücün kaynağı	İnsan-gücü ve diğer güç kaynakları	Makinalar ve yaratılmış güç
Ekonomi	Kendi kendine yeten	Tüketim yönelimli
İkâmet	Kırsal	Kent

Modern/endüstriyel toplumlarda 1960'lı yıllardan itibaren sıklıkla ailenin çöküşünden bahsedilmeye başlanmıştır. Aile değerlerinin çözüldüğü sıkça dile getirilmiştir. Özellikle boşanmaların artışı ile ortaya çıkan **tek ebeveynli** (yani babanın olmadığı) aileler, erkek çocuklar açısından model almada sorunlar yaratmaktadır. Bu ailelerin, suçun artışı, eğitimde başarısızlık ve çalışmaya ilgisizlik gibi gelişmelere yol açtığı ileri sü-

[11] Ferrante, J., *Sociology: A Global Perspective*, WadsworthPublishing Company, California, 1992, s.334.

rülmüştür.[12] Ancak bütün bu gelişmeler, beraberinde yeni sorunları da getirseler bile aile kurumunun ortadan kalktığını iddia etmek güçtür.

Diğer kurumları etkileyen ve aynı zamanda onlardan da etkilenen aile, değişime en çok uyum sağlayan (adaptive) kurumlardan birisi olmuştur. Örneğin ekonomik krizlerin şiddetlendiği dönemlerde aileler çocuk sayısını azaltmışlardır.[13] Günümüzde dünya ölçeğinde aile bir büyük dönüşümü yaşamaktadır. Bir sosyolog **ailede yaşanan değişimin yönünü** şu şekilde ortaya koyuyor:[14]

- Kabile (clan) ve diğer akraba grupları geriliyor.
- Eşin özgürce seçimi konusunda genel bir eğilim vardır.
- Evliliğin her aşamasında kadın hakları daha çok benimsenmektedir.
- Akraba evlilikleri azalmaktadır.
- Çok kısıtlayıcı toplumlarda, cinsel özgürlük düzeyi artmaktadır.
- Çocuk haklarının genişletilmesi yönünde bir eğilim vardır.

Özetle ifade etmek gerekirse, toplumsal değişim sürecine paralel olarak, aile ortadan kalkmıyor, sadece zamanın değişen koşullarına göre yeni biçimler alıyor.

EVLİLİKTE UYUM

Günümüzde giderek artan bir biçimde, eş seçimi annebabalar değil, evlenecek çiftler tarafından yapılmaktadır. Aşk evlilikleri şimdiye kadar hiç görülmedik ölçüde artmıştır. Eş seçiminde de en çok tanık olunan özellik ise, çiftler arasındaki

---

[12] Fulcher, J.; Scott, J.; *Sociology*, Oxford University Pres, 1999, s.360.

[13] Kammeyer, K.C.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology: Experiencing Changing Societies*, Massachusetts, 1990, s.378.

[14] Giddens, A.; *Introduction To Sociology*, Norton, London, 1996, s.302.

benzerliktir. *Benzerlik* ne kadar fazla ise, evlilikte uyum şansının da o kadar arttığı iddia edilmektedir.

Yeni evli çiftler ilk yıllarını genelde zor, ancak mutlu dönemler olarak tanımlarlar. İlk yılda eşler yeni rollerine uyum sorunu yaşarlar. Evliliğe romantik ve idealist duygularla giren kişiler, günlük yaşamın gerçekliği karşısında şaşkına uğrayabilirler. Örneğin 30 yaşında 11 yıllık evli ve üç çocuk annesi bir kadın şunu söylüyor:[15] "Evlendiğimde, bütün hayatım boyunca eşime aşık olacağımı sanıyordum. Evliliğin planlanması ile meşguldüm ve onun dışında hiçbir şey düşünmüyordum. Sadece giyeceğim gelinliği ve ne kadar güzel bir gelin olacağımı düşünüyordum. Sonunda bir evim olacağını hayal ediyordum. Karşı karşıya kalabileceğimiz sorunlar hakkında asla düşünmedim. Hatta müstakbel eşim hakkında yeterince düşünüp düşünmediğimi bile bilmiyorum. Kocam için güzel bir ev hazırlamak istedim. Fakat onun nasıl yapılacağı hakkında düşünmüyordum. Sadece hayallerimle meşguldüm" diyor. Buna karşılık araştırmayı yapan sosyolog, bu konuşmayı yapan kadının kocasına sorduğunda ise şu cevabı alıyor: "Evlenmeden önce sadece kendim için bir şeyler yapmak zorundaydım. Evlendikten sonra kendimi, ailem için yeterli para kazanmak konusunda kaygılar içinde buldum. Evlilik öncesinde daima iş bulabiliyor ve ihtiyaçlarımı karşılayacak kadar kazanabiliyordum. Ancak evlendikten sonra, bütün bu sorumluluklarla karşı karşıya kaldım. Evlenmeden önce çalışıp çalışmamam şimdiki kadar çok sorun değildi. Ancak şimdi her şey değişti. Çünkü artık çalışmazsam, kirayı ödeyemem ya da yiyecek için eve para götüremem" diyor. Aslında bu, bir çok ülkede evli çiftlerin karşı karşıya kaldıkları bir durumdur.

Evlilikte uyumu konu alan çok sayıda araştırma mevcuttur ve bu konuda bir çok ölçüt kullanılmıştır. Boşanma, eşlerin mutlu veya mutsuz olduklarını söylemeleri, arkadaş ya da ak-

---

[15] Kammeyer, K.C.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Age.*, s.387.

rabalarının eşlerin uyuşması konusundaki değerlendirmeleri, her türlü kanaat ve tutum ölçekleri, bu ölçütlerin bazı örnekleridir. **Uyumlu bir evlilik** konusunda yapılan en önemli genellemeler şunlardır:[16]

- Ana-babanın evlilik hayatında mutlu olmaları: Mutlu bir evlilikleri olan ana-babaların çocukları da mutlu evlilik yaparlar.
- Çocuklukta kişisel mutluluk ve ana-babayla uyumlu bir sevgi ilişkisi içinde bulunma: Eşler anne ve babalarına yönelik içselleştirdikleri bazı tutumlarını ileride eşlerine yansıtırlar.
- Yeterli süreyle tanışma, nişanlı kalma ve olgun yaş: Erken yaşlarda insanlar, hayatın güçlüklerinden habersiz, çok daha hayalperest davranmaktadırlar.
- Nişanlılık sırasında uyuşma ve evlenmeye karşı normal güdülere sahip olma: Bu dönemde insanlar birbirlerinin dillerini daha iyi okurlarsa, daha sonraki dönemle ilgili bir çok sıkıntıyı önceden öngörebilirler.
- Evlenmenin ana baba ve başkaları tarafından tasvip görmesi: Anne babalar her ne kadar farklı bir kuşağı temsil etseler de, yaşları dolayısıyla bu konuda çok daha deneyimlidirler.
- Eşler arasında sevgi ve tatminle birlikte giden cinsel ilişkiler, çifti istikrarlı ve sürekli bir ilişki içinde birbirine bağlayan güçlü bir araçtır.
- Çocukların varlığı, yokluğu veya sayısı ile evlilikte mutluluk arasında bir ilişki yoktur.
- Evlilikte uyuşma, tartışmalarda taviz vermeye hazır olma, çabuk sinirlenmeme veya başka kişilere tahakküm etmekten kaçınma yeteneği gibi kişilik çizgileriyle ilişkilidir.

---

[16] Lundberg, G.A.; Schrang, C.C.; Larsen, O.N.; *Sosyoloji*, Çev. Ö.Ozankaya, Ü.Gürkan, 2.Cilt, Ankara, 1970, s.127-8.

- Sevgi gösterme ve kazanma yeteneği, evlilikte mutlu olmayla ilişkilidir.
- Topluma uyma yeteneği evlilikte başarılı olma ile ilişkilidir. Arkadaş seven, türlü dernek ve örgütlere üye olan kişilerin mutlu evlenme yaptıkları görülmektedir.
- Dinsel davranış ve bağlılıklar, evlilikte başarıyla birlikte gitmektedir.
- Sevgi ve arkadaşlık görevini yerine getiren evlilikler başarılı olmaktadırlar. Yakın temaslar, sevgi belirtisi olan anlayış gösterme, karşılıklı çıkarlar, eşe saygı ve aile içi tartışmalarda eşitlik, evlilikte başarıyı sağlayan öğelerdir.
- Ekonomik güvenlik ve istikrar, karının aileyi geçindirmek için kocasının gösterdiği çabaları takdir etmesi ve kocanın da karısının ev kurma çabalarını görüp bilmesi, evlilikte mutlulukla birlikte giden hususlardır.
- Karının ev dışından gelir sağlamak üzere çalışması ile ailenin mutluluğu ya da mutsuzluğu arasında hiçbir ilişki yoktur.
- Kısıtlanmış kişiler ve boşanmış kadınlar, sonraki evliliklerinde tatmin edici bir uyuşma gösterebilirler. Mevcut verilere göre böyle kimseler, yalnız bir defa evlenmiş olan kişiler kadar mutlu evlenme yapabilirler.

Çiftlerin evlilik sonrasında uyum ve mutlulukları konusunda yapılan araştırmalarda mutlu çiftlerin özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. 1992 yılında on beş yıldan fazla süredir evli olan 351 çift üzerinde bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada 51 çift mutlu olmadıkları halde çocuklarının geleceği, dini nedenler ya da aile gelenekleri dolayısıyla evliliklerini sürdürdüklerini ifade etmişlerdir. Geriye kalan 300 **mutlu çiftin özellikleri** ise şunlardır: [17]

---

[17] Henslin, J. M.; *Essentials of Sociology*, A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996, s.316.

- Çiftler birbirlerini en iyi arkadaş olarak görürler.
- Kişilik olarak eşinden hoşlanırlar.
- Evliliği uzun süreli bir bağlılık olarak düşünürler.
- Evliliğin kutsallığına inanırlar.
- Eşinin amaç ve hedefleri ile uzlaşma içindedirler.
- Birlikteliklerinin her geçen yıl daha ilgi çekici hale geldiğine inanırlar.
- İlişkilerini başarıyla yürütmeyi çok güçlü bir biçimde arzu ederler.
- Birlikte gülerler.

Sosyolog Nicholas Stinnett'in 660 aile üzerine yaptığı araştırmada ortaya çıkan **mutlu çiftlerin özellikleri** şunlardır:

- Birlikte zaman geçirirler.
- Takdirlerini hemen ifade ederler.
- Eşinin huzurlu olmasını sağlamaya çaba gösterirler.
- Konuşurlar ve birbirlerini dinlerler.
- Dini inançları mevcuttur.
- Olumlu yöntemlerle krizleri aşmaya çalışırlar.

Elbette bütün bu özelliklere, eşlerin akıl ve ruh sağlıklarının yerinde olması gereğini de eklemek gerekir. Çünkü bir çok araştırmacının ifade ettiği şekilde, evliliklerde sorunların en önemli kaynağını görünürde olmayan bilinç altı süreçler ya da psikolojik faktörler oluşturur. Ancak eşlerin evliliklerinde yukarıdaki karakteristikleri sergilemeleri bilinç altı karmaşaları da belirli bir ölçüde çözdüklerini gösterir.

BOŞANMA

Sıkça dile getirildiği şekilde bir çok ülkede boşanmalar artmaktadır. Özellikle bazı ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkede her yüz evlilikten 60'ı ayrılma ya da boşanma ile sonuçlanmak-

tadır. Boşanma özellikle genç evlilerde daha yüksektir. Bunun yanında evliliğin ilk üç yılı boşanmanın en yüksek olduğu dönemdir. Çoğu zaman insanların evlilik öncesindeki hayalleri ile hayatın gerçekleri örtüşmemektedir.

Özellikle kadının çalışma hayatına girmesi ve kendi ayakları üzerinde durabilmesi, mutsuz evliliklerde boşanma oranını yükseltmektedir. Ayrıca boşanmayla ilgi yasaların bu süreci kolaylaştırması boşanmayı artıran sebeplerden bir başkasını oluşturmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar boşanan çiftlerin önemli bir kısmının üç yıl içinde yeniden evlendiğini ortaya koymaktadır.

TÜRKİYE'DE AİLE

Tarihsel bir perspektiften bakan yazarlar[18] Osmanlı'dan bugüne ailenin en az değişen kurumlardan biri olduğuna işaret etmektedirler. Osmanlı dönemindeki bazı gelenekler bugün de devam etmektedir.

Tarihçiler, bilinenin aksine Osmanlı toplumunda yaygın olan evlilik türünün poligami (çok eşlilik) değil, monogami olduğunu iddia etmektedirler. Ayrıca kadının kafes arkasına kapatılması ise yaygın bir uygulama değildir.

Modern bir toplum kurmayı hedefleyen Cumhuriyet Türkiye'sinde aile, oldukça önemli bir değişim yaşamıştır. Özellikle başta Medeni Kanun'un kabulü, kadına zamanın çok ötesinde yeni haklar vermiştir. Çok eşlilik yasaklanmış ve boşanma eskisi gibi sadece erkeğin isteğine bırakılmamıştır.

Yine Cumhuriyet döneminde yaşanan modernleşme ile, kentlileşme ailenin yapısında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Nitekim ilgili tabloda da görüldüğü şekilde daha çok tarımsal yapı ile uyum içinde olan geniş aile, 1998'de yüzde

---

[18] Ortaylı, İ., *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., 2001, s. 164

20.8'e kadar gerilemiştir. Buna karşılık Parsons'ın endüstriyel ekonomiye daha uygun bulduğu[19] çekirdek aile düzenli bir artış göstererek 1998 yılında yüzde 67.5'e yükselmiştir. Öte yandan tabloda görüldüğü gibi parçalanmış ailelerde de (yüzde 11,7) düzenli bir artış söz konusudur. Ancak günümüzde hakim aile biçimi çekirdek ailedir.

Türkiye'de Aile Tiplerinin Yüzde Dağılımı 1968-1998[20]

Aile Tipi	1968	1973	1978	1988	1993	1994	1998
Çekirdek aile	59,7	59,0	57,6	61,6	67,4	67,2	67,5
Geniş aile	32,1	32,4	31,9	27,9	22,0	21,6	20,8
Parçalanmış aile	8,3	8,6	10,5	10,5	10,6	11,2	11,7

Türkiye'de çekirdek aile iki ve daha az çocuklu bir hüviyet kazanmaktadır. Zira çekirdek ailenin artışına paralel olarak üç ve daha fazla çocuklu aileler azalırken, iki ve daha az çocuklu çekirdek aileler artmaktadır.

Özetle ifade etmek gerekirse sanayileşme, modernleşme ve kentlileşme sürecine paralel bir biçimde Türk aile yapısı da değişmektedir. Ancak bu değişim geleneksel aileye ilişkin değerlerin tümüyle çözülmesi şeklin de yorumlanmamalıdır. Aile değerleri açısından değişim kadar süreklilik de önemli bir kültürel karakteristiği oluşturmaktadır.

---

[19] Fulcher, J.; Scott, J.; *Age.*, s. 358. Çekirdek aile ile yapısal dönüşüm arasında ilişki olmadığını savunan sosyologlar da var. Onlara göre, aile hayatında meydana gelen ve ayrıca üretim biçimlerini etkileyen değişmeler gerçekte biri olmadan diğeri mümkün olmayan ve birlikte gelişen süreçleri teşkil etmektedir. Bkz. Vergin, N.; Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile, *Din, Toplum ve Siyasal Sistem* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s.173.

[20] Kay.: 1968 için Timur (1972), 1973 için Kunt (1978)1983 için Ünalan (1988), diğerleri TNSA 1993,1998'den zik. T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, *Türk Ailesine İlişkin Demografik Bilgiler* İnternet: http://aile.gov.tr/aileist.htm

3. EĞİTİM

İnsanlar neden uzun yıllar okula giderler? Eğitim bir topluma veya bir insana ne kazandırır? Eğitim hayatınızı gözünüzde canlandırın. Kaç yıldır okula gidiyorsunuz? Neler öğrendiniz bu sürede? Bir zamanların ünlü Rock grubu Pink Floyd bir şarkısında, "Eğitime ihtiyacımız yok"[1] diyordu. Eğer eğitime ihtiyacımız yoksa neden aileler çocuklarını adeta bir yarış atı gibi sınavlara hazırlıyorlar? Neden eğitim için büyük maddi külfetlere katlanıyorlar?

---

[1] Pink Floyd'un The Wall albümünde yer alan "Another Brick in the Wall-II" şarkısının sözleri şöyle: "We don't need no education/We don't need no thought control/No dark sarcasm in the classroom/Teachers leave the kids alone/Hey, Teacher, leave us kids alone/All in all it's just another brick in the wall/ All in all you're just another brick in the wall" Türkçe'si: " Eğitime ihtiyacımız yok/Düşünce kontrolüne ihtiyacımız yok/Sınıflarda aşağılanmaya ihtiyacımız yok/Öğretmenler, rahat bırakın çocukları/Hey öğretmen, rahat bırak biz çocukları/Hepsi hepsi, sadece duvardaki bir başka tuğla/Hepsi hepsi, sadece duvardaki bir başka tuğlasın sen". Bkz. Uçansoy, N.; Harmandağlı, *Pink Floyd*, Stüdyo İmge, İstanbul, 2000.

EĞİTİMİN ANLAMI

Albert Einstein, "Bir ülkenin geleceği o ülkenin insanlarının göreceği eğitime bağlıdır" diyor. Bir başka doğulu bilge Kuan Tzu ise, eğitimle ilgili olarak şunları söylüyor:[2] "Bir yıl sonrasıysa düşündüğün, tohum ek. Ağaç dik, on yıl sonrasıysa tasarladığın. Ama düşünüyorsan yüz yıl ötesini, halkı eğit o zaman... Bir kez tohum ekersen bir kez ürün alırsın. Bir kez ağaç dikersen, on kez ürün alırsın. Yüz kez olur bu ürün, eğitirsen toplumu. Birisine bir balık versen, doyar bir defa; balık tutmayı öğret, doysun ömür boyunca..."

Tarih boyunca hep büyük bir öneme sahip olan **eğitim**, *bilgi ve becerilerin kuşaktan kuşağa aktarılması ve bireyde istendik davranışların yaratılmasıdır.* Bir diğer ifade ile eğitim bir tür sosyalleşme sürecidir. Aynı zamanda toplumsal tabakalaşmayı etkileyen bir araçtır; toplumda eşitsizlikleri artırabildiği gibi azaltabilir de.

Modern/endüstriyel toplumların gelişimine paralel olarak eğitim, en temel kurumlardan birisi haline gelmiştir. Ülkemizde daha 20-25 yıl öncesine kadar çocuklarını okutmakta isteksiz davranan aileler, bugün tam tersi bir tavır sergilemektedirler. Mevcut eğitim kurumları özellikle yüksek öğretimde toplumsal talebi karşılayamamaktadır.

Eğitim sosyolojisi, eğitim ve toplum arasındaki ilişkileri konu alır. Sosyologlar, eğitim ile aile, sınıf ve ekonomi gibi kurumlar arasındaki ilişkileri sorgularlar.[3] Onlar, istatistiklerin ve günlük pratiklerin arkasındaki süreçleri incelerler. Merkeziyetçi ya da adem-i merkeziyetçi yapıların eğitim kurumları üzerindeki etkilerini anlamaya çalışırlar.

---

[2] Ak. Ünlü, A.; *Vecizeler, Öğütler, Parolalar*, Şule Yayınları, İstanbul, 2002, s.150.

[3] Burgess, R.G. and Parker, A.; Education, in *Sociology: Issues and Debates*, Edit. By Taylor, S.; MacMillan Pub., London, 1999, s.181.

FONKSİYONALİST TEORİ AÇISINDAN EĞİTİM

Yapısal-fonksiyonel teorinin kurucusu olan Parsons'a göre okullar, toplumsal sistemin bir parçasıdır. Tıpkı insan vücudundaki organlar nasıl birbiri ile *uyum* içinde çalışıyorsa, okullar da diğer toplumsal kurumlarla benzer bir uyum içindedir. Parsons, 1959 yılında eğitim üzerine yazdığı bir makalede, okulların iki şeyi yaptığını iddia eder. Bunlardan birincisi *sosyalleşme*, ikincisi ise *tahsis* (allocation) tir. Yani öğrencilerin gelecekteki çalışma hayatına (ve yetişkinlerin dünyasına) hazırlanmasıdır.[4] Fonksiyonalist yaklaşıma göre eğitim, hem **açık** (manifest) hem de **gizil** (latent) fonksiyonlara sahiptir. Eğitimin temel fonksiyonu *bilgiyi aktarma*ktır. Okullar öğrencilere okumayı, konuşmayı ve bir otomobili tamir etmeyi öğretirler. Yine okulların bir başka açık fonksiyonu **statü kazandırma**ktır (bestowing status). Fonksiyonalist teoride **okulların açık ve gizli fonksiyonlarını** şu şekilde detaylandırmak mümkündür:[5]

Kültürün aktarılması: Bilindiği şekilde ilk sosyalleşme kurumu ailedir. Ancak bir çok kültürde belirli sorumluluklar ve roller okulda içselleştirilir. Öğrenciler formel kurumlar içinde nasıl davranacaklarını ve aileleri dışındaki kişilerle nasıl ilişki kuracaklarını okulda öğrenirler. Öte yandan küçük ve homojen toplumlarda okulda ne öğretileceği konusunda genelde bir uzlaşma vardır. Buna karşılık karmaşıklaşmış ve heterojen toplumlarda öğretilmesi gerekenler konusunda uzlaşma zorlaşmaktadır. Ancak yine de eğitim, egemen kültürü aktaran *muhafazakar* bir kurumdur. Mevcut değerler, inançlar ve normlar okullar vasıtasıyla genç kuşaklara aktarılır. Okullar bir tür toplumsal kontrol işlevi görür. İnsanlar okullarda yerleşik kurumlara saygı duymayı öğrenir.

---

[4] Gaskel, J.; Education, in *New Society*, Edit. By R. Brym, Harcourt Brace, Canada, 1998,

[5] Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: New York: McGraw-Hill, 1995, s.452-5; Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999; s.407-411.

Toplumsal kontrolün sağlanması: Okullar, okuma, yazma ve matematik gibi becerilerin (skills) kazanılmasının ötesine geçerler. Öğrenciler, aile ortamlarından son derece faklı olan kamu yaşamının standartları ile tanışırlar. Aile ve din kurumu gibi eğitim kurumu da, gençleri toplumun değerleri, normları ve yaptırımları ile tanıştırır ve onları hayata hazırlar.

Toplumsal kontrol sayesinde, öğrencilere ileride emek piyasasında ihtiyaç duyacakları değerler ve çeşitli beceriler kazandırılır. Onlara *dakik, disiplinli* ve *programlı* olmak öğretilir. Eğitim bir çok birey için yaşam döngüsü içinde ailesi ve işi arasında bir geçiş aracı (ajanı) olur. Eğitim bireyleri ekonomi gibi diğer kurumlar için hazırlar. Fonksiyonalist açıdan toplumsal kontrol öğrencileri kişisel olmayan toplum kurallarına göre sosyalleştirir. Başkaları ile *birlikte yaşamayı* öğretir.

Toplumsal ve siyasal bütünleşme: Eğitimin fonksiyonlarından birisi de ortak bir *kimlik duygusu* yaratarak siyasal ve toplumsal bütünleşmeyi sağlamaktır. Örneğin bir çok ülkede eğitim, göçmenlerin ve farklı etnik grupların, toplumla bu anlamda bütünleşmesini sağlamıştır. Bizde de eğitim politikasının en önemli unsurlarından birisini, modern (laik/ulusal) kültür etrafında toplumu bütünleştirmek çabası oluşturmaktadır.

Bir değişim ajanı olarak hizmet etmek: Eğitim aynı zamanda arzu edilen toplumsal değişmeyi tetikleyebilir veya getirebilir. Çeşitli sosyolojik araştırmalar şunu ortaya koymuştur: *Sorgulamayı öğreten bir eğitim, bağnazlığın en büyük panzehiridir.* Bir sosyologun da belirttiği şekilde iyi eğitimli insanlar, doğru bilgiye ulaşmaya çalışan ve bağnazlıktan uzak kişilerdir. Nitekim çağdaş eğitim öğrenciye, sorgulamayı öğretmeyi amaçlamaktadır. Ancak teorik bağlamda okulların *yaratıcılığı* ve *yeniliği teşvik* etmesi gerektiği şeklindeki görüşlere rağmen, bütün dünyada okulların hantal/bürokratik kurumlar haline dönüştüğü iddia edilmektedir.

Eğitim yoluyla ekonominin gereksinim duyduğu nitelikli bir işgücü yaratılır. Bir diğer ifade ile eğitim, ekonomik ve toplum-

sal gelişmeyi teşvik etmektedir. Nitekim eğitimli bir işgücüne sahip toplumlar çok daha hızlı kalkınmakta ya da mevcut sorunlarını çok daha kısa sürede çözmektedirler.

Okulun gizil fonksiyonu: Okullar yukarıda ifade edildiği şekilde sadece açık fonksiyonlara sahip değillerdir. Aynı zamanda gizil bir takım fonksiyonları da yerine getirirler. Örneğin bir çok ülkede anaokulları, yaygın çocuk bakım sistemine sahiptirler. Yine okullar dünyada gençlerin emek piyasasına katılmalarını geciktirmektedir; özellikle lisans üstü öğretim programları işsiz üniversite mezunları için geçici bir sığınak haline dönüşmektedir. Aynı zamanda üniversite kampusleri gençlerin tanıştıkları yerdir. Bazı gençler gelecekteki eşlerini bu kampuslerde seçmektedirler. Ayrıca bir çok kişinin yaşam boyu süren dostlukları da bu kurumlarda kurulmaktadır.

Fonksiyonalizmin karşısında yer alan çatışmacı teoriye göre eğitim, seçkinler sınıfı ya da egemenliği yaratmaktadır. Eğitim imkanına sahip olanlar daha üst kademelere gelirken, bu imkandan mahkum kalanlar daha kötü koşullarda daha düşük ücretlerle çalışmak durumunda kalmaktadır.

ÇATIŞMACI TEORİ AÇISINDAN EĞİTİM

Fonksiyonalistler, eğitimin olumlu sayılabilecek özellikleri üzerine durmuşlardır. Buna karşılık çatışmacı teoriyi benimseyenler, daha çok eğitim ve **toplumsal eşitsizlik** konusuna odaklanmışlardır. Onlara göre toplumsal sistemler, kendi içlerinde farklı çıkarları temsil eden grupların çatışmalarını barındırır. Bazı gruplar diğerinden daha çok güce sahiptirler. Bu egemen gruplar, elde ettikleri gücü kendi çıkarlarını maksimize etmek için kullanırlar. Çatışma teorisyenlerine göre okullar, egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden bazı değerleri öğrencilere aktarırlar. Örneğin öğrencilere okulda, *rekabetin* ve *başarı güdüsü*nün olumlu sonuçları anlatılır. Bunların ekonomik kazanç ve daha yüksek bir statü getireceği öğretilir. Bu yolla *zen-*

ginlik ve yüksek statü meşrulaştırılır. İnsanlar, buraya ulaşmaya çalışırlar. Çatışmacılara göre özellikle alt statüde yer alanlar için bu durum, eşitsizliğe dayanan sisteminin meşrulaşmasına ve benimsenmesine yol açar.[6]

Eğitim kurumları sayesinde, kapitalist değerler, doğru olmanın ötesinde, doğallaşır. Hatta yarışta kazanamayan ve gerekli ödülleri alamayanlar da sistemin doğruluğunu kabul eder ve buna inanırlar. Kaybedenler kazanamadıkları için kendilerini suçlamaktadırlar. Nadiren değer ve norm sistemlerinin meşruiyetini sorgularlar. Çatışma teorisyenleri, *eğitim sisteminin, egemen sınıfların çıkarlarına hizmet ettiğini iddia ederler.*[7] Çünkü onlara göre eğitim sistemi kapitalistlerin gereksinim duyduğu işgücünü yetiştirir.

Fonksiyonalist teori ile çatışmacı teori açısından temel uyuşmazlık konusunu eğitim sisteminin adaleti oluşturmaktadır. Çatışmacılara göre okullar, varlıklı/üst sınıfların çıkarlarına hizmet eder ve toplumdaki eşitsizliği sürdürür. Buna karşılık fonksiyonalistlere göre ise eğitim, başarı için herkese eşit şans sunmaktadır. **İki teori arasındaki farkları** üç noktada özetlemek mümkündür:[8]

- Fonksiyonalist teori okulu, toplumu bütünleştiren kültürel norm ve değerlerin öğretildiği yer olarak görürken, çatışmacılar, bu değerlerin hakim sınıfların toplumdaki konumlarını onayladığını/meşrulaştırdığını iddia etmektedirler.
- Fonksiyonalistler eğitim sistemini, ekonominin gereksinin duyduğu vasıflı işgünü hazırlayan kurum olarak değerlendirirler. Çatışmacılar ise, egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda işgücünü uysallaştıran bir araç olarak görürler.

---

[6] Kammeyer, K.C.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology: Experiencing Changing Societies*, Massachusetts, 1990, s.417.

[7] *Age.* s. 418.

[8] *Age.* s. 418.

- Fonksiyonalistlere göre eğitim sitemi, bireysel yetenekleri, sıkı çalışmayı ve sebatı esas alan, herkese başarı şansı veren eşit ve adil bir kurumdur. Buna karşılık çatışmacılara göre eğitim düzeni, üst sınıflara hizmet eden adaletten ve eşitlikten uzak bir sistemdir.

SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK AÇISINDAN EĞİTİM

Sembolik etkileşim teorisi eğitim kurumlarını, *benliğin* gelişimi ve *rollerin* öğrenilmesini etkileyen *toplumsal bir mekan* olarak inceler. Okullarda biçimlenen benlik tanımı, hem sınıfta hem de dışarıda etkili olur. Örneğin öğretmen öğrencileri sınavlarda alınan notlara dayanarak zeki olanlar ve zeki olmayanlar şeklinde sınıflandırabilir. Otoriter bir kurum olan okulda, öğretmenin kendisi de bir otoritedir. Dolayısıyla onun tanımlamaları ya da *etiketleme*leri, *öğrenciler tarafından içselleştirilir*. Sonuçta öğrenciler mevcut toplumsal etiketlerin yarattığı beklentilere uygun davranmaya başlarlar. Şöyle ki, kendisine zeki denilen öğrenciler daha zekice hareket etmeye özen gösterirken, zor öğrendiği ifade edilen öğrenciler ise, öğrenmek konusunda daha isteksiz olacaklardır. Bu sebeple ortaya çıkabilecek başarısızlık onları yeniden kendilerini olumsuz bir biçimde tanımlamaya zorlayacaktır. Öğrencilerin performansları karnelerine/diplomalarına işlenecektir. İki grup öğrenci arasındaki mesafe böylece daha çok açılacaktır.[9] Tıpkı Anadolu insanın "Bir kişiye kırk defa deli dersen deli olur" dediği gibi, özellikle yeteneksiz olarak etiketlenen öğrenciler, bir süre sonra o rolü içselleştireceklerdir.

Etiketlemenin etkisi okul dışında da sürecektir. Nitekim yeterince zeki olmadığı ifade edilen öğrenciler, iş hayatında daha basit işlere yönelecekler ve akademik vasıflarını geliştirmek için

---

[9] Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K., *Sociology for the 21st Centry*, Printice Hall, New Jersey, 1997, s. 300-1.

çaba harcamayacaklardır. Böylece kendilerini önemli işlerin ve liderlik pozisyonlarının dışında tutacaklardır. Fonksiyonalist ve çatışmacı teorilerden farklı olarak sembolik etkileşimcilik, sınıftaki etkileşime daha çok vurgu yapar. Öğretmen ve öğrenciler arasındaki etkileşim, toplumsal/ekonomik karakteristiklerden etkilenecektir. Örneğin alt gelir gruplarından gelen öğrenciler arasında şiddete daha sık rastlanır. Orta sınıftan gelen bazı öğretmenler bu öğrencilerin davranışlarını düşmanca ve normal sınıflarda okuyamayacakları şeklinde yorumlarlar. Halbuki bu öğrencilerin de bir çoğu, diğerleri kadar başarılı olabilirler. Ayrıca toplumsal cinsiyet faktörü de etkileşimi etkileyecektir.[10] Öğretmenlerin kızlardan beklediği davranış ile erkeklerden beklediği davranış şekli birbirinden farklı olacaktır. Örneğin bizim kültürümüzde kızlardan "hanım hanımcık" bir davranış beklendiği zaman zaman ifade edilir. Sınıfta düzeni bozanlar kızlar olursa çok daha fazla yadırganır.

EĞİTİMDE ÇAĞDAŞ YÖNELİMLER

Günümüzde giderek artan bir biçimde **eğitimin yaygınlaştığı** ve **demokratikleştiği** iddia edilmektedir. Tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar eğitim, yaygın ve farklı gelir gruplarına açık hale gelmiştir. Nitekim ilköğretim modern/endüstriyel toplumların hemen hemen tümünde parasız ve zorunludur.

Öte yandan modern toplumun gelişi Weber'in yaklaşık yüz yıl öncesinde ifade ettiği şekilde eğitimde bürokratikleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Günümüzde eğitim kurumları bir çok formaliteyi ve katı kuralı içermektedir. Bir diğer ifade ile eğitimin yaygınlaşması ve kalabalıklaşması bürokratikleşmeye yol açmıştır. Daha önceki bölümlerde incelenen Weber'in bürokrasi

[10] Age. s.301.

kuramı açısından **eğitimde bürokratikleşmenin özelliklerini** şu şekilde sıralamak mümkündür:[11]

- **İşbölümü** (Division of Labour): Öğretmenler farklı derslerde uzmanlaşmaktadırlar. Örneğin orta öğretimde bir öğretmen sadece sosyoloji ya da tarih derslerinden sorumludur. Üniversiteye gelindiğinde uzmanlaşma daha da derinleşmektedir. Örneğin bir öğretim üyesi sadece din ya da çalışma sosyoloji alanda uzmanlaşmaktadır.
- **Otoritenin hiyerarşileşmesi** (Hierarchy of authority): Okullarda her görevli bir üst otoriteye karşı sorumludur. Öğretmenlerin çalışmaları yöneticilerin gözetimi altındadır. Ayrıca öğrenciler bile kendi aralarında otorite ilişkilerine sahip olabilirler. Örneğin sınıf başkanlığı gibi.
- **Yazılı kural ve kaideler** (Written rules and regulations): Hem öğretmenler, hem de öğrenciler görevlerini yaparken çok sayıda kaide ve kurala uymak zorundadırlar. Örneğin öğretmenler devam çizelgesi ile öğrencilerin okula devamını ve not çizelgeleriyle de başarılarını kontrol ederler. Kuralların akılcı esaslara göre biçimlendirildiği varsayılır.
- **Kişisellikten uzaklık** (Impersonality: Okullarda bürokratik kurallar bütün öğrencilere, kişisellikten uzak (eşit) bir şekilde uygulanır. Ayrıca sınıfların kalabalıklaşması da kişisellikten uzaklaşmayı zorunluluk haline getiren bir başka faktörü oluşturmaktadır.
- **Teknik vasıfları esas alan istihdam** (Employment based on technical qualifications): En azından teoride, öğretmenler ve öğretim üyeleri, mesleki yetkinlik ve uzmanlıklarına göre istihdam edilirler. Yükselmeler yazılı personel politikalarına göre yapılır. Başarılı öğretim üyeleri diğerlerinden çok daha hızlı bir biçimde yükseleceklerdir.

---

[11] Özkalp, E.; *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1995, s.158-9; Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: New York: McGraw-Hill, 1995, s. 462-3.

Eğitimin aşırı bürokratikleşmesi sonucu ortaya çıkan bir başka eğilim de **merkezileşmedir**. Böylece ekonomik ve politik gelişmelere uygun bir biçimde programlar hazırlanmakta ve bunların koordinasyonu kolaylaşmaktadır.[12] Endüstri-sonrası topluma geçişin tartışıldığı günümüzde eğitim alanında da önemli değişiklikler yaşanmaktadır.

GELECEĞİN EĞİTİMİ

Modern/endüsriyel toplumun eğitim anlayışı da büyük ölçüde, endüstriyel düzenin ihtiyaçlarına göre biçimlenmiştir; yani, *standartlaşmış*, daha ziyade mavi yakalı işgücü merkez alınarak tasarlanmış, **bilginin** *üretiminden ziyade kullanımını esas alan*, insanlara daha ziyade "belli bilgi ve becerileri kazandırmayı amaçlayan", ancak onların *"yaratıcılıklarına çok gereksinim duymayan"* bir anlayışı temel almıştır.[13]

Özellikle de modernitenin ayrılmaz bir parçası olan "**disiplinin**" kazanıldığı yer, büyük ölçüde herkese *"kitle eğitimi veren okullar"* olmuştur. Ancak endüstriyel toplum gerilerken, yeni bir toplumun yükselişine tanık olduğumuz şu dönemde, yeni bir eğitim şekline ihtiyaç duyduğumuz sıkça dile getirilmeye başlanmıştır. Farklı adlandırmalar söz konusu olsa bile, bu yeni toplumun bir enformasyon/bilgi toplumu olduğu konusunda yaygın bir kanaat söz konusudur.

Post-endüstriyel toplumlar, her şeyden önce, endüstriyel toplum düzeninden farklı olarak, enformasyon/bilgi üretimini baz almaktadır. Yani artık endüstriyel düzenden farklı olarak, insanların önemli bir kısmı gelirlerini endüstriyel üretimden değil, bilgi/hizmet üretiminden elde ediyorlar. Yine insanların

---

[12] Özkalp, E. *Age.*, s. 160.

[13] Bkz.Drucker, P.F.;(1994); *Kapitalist Ötesi Toplum*, B. Çorakçı, İnkılap Yayınları, İstanbul; Toffler, A.;(1992); *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, Çev. B. Çorakçı, Altın Yayınları, İstanbul.

büyük çoğunluğu, endüstri işgücü değil, daha çok bilgi/hizmet sektörü işgücü haline gelmiştir.

Enformasyon toplumuna geçiş sürecinde değişim büyük ölçüde ivme kazanmıştır. Örneğin bu toplumun stratejik kaynağını oluşturan bilginin dünyadaki hacminin 6 yılda bir, 2 katına çıktığı iddia edilmektedir.

İnternet gibi teknolojiler, başta eğitim olmak üzere çok geniş bir alanda ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Küresel bir etkileşim ve çalışma düzeni için uygun bir teknolojik altyapı ortaya çıkmaktadır. Bütün bunların yanında artan bilgi işleri ve hızla yaygınlaşan bilgi işgücü, bu yeni toplumun en önemli özelliği haline gelmiş ve evrensel okur yazarlık ön plana geçmeye başlamıştır.

Bir diğer ifade ile enformasyon toplumunda "bilgi", toplumun stratejik kaynağını oluşturmaktadır. Bilgiyi üreten de kullanan da insan olduğu için, insan kaynakları (dolayısıyla eğitim), bu toplumun varlığını sürdürebilmesinin olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir.[14]

İşin sürekliliğini yitirmesine paralel olarak, çalışanlar, yaşamları boyunca yeni işlere uygun yeni hünerler kazanma ihtiyacı duymaktadırlar. Endüstri toplumu standartlaşmayı, kitle üretimini, aşırı uzmanlaşmayı, vasıfsızlaşmayı, Marks'ın ve C. Chaplin'in çalışmalarında sıkça vurgulanan yabancılaşmayı ve mavi yakalı proleterleri yaratmıştı. Oysa bilgi çağında büyük ölçüde, standart işler kompütürize edilmeye başlanmıştır. Kol gücüyle çalışan işgücüne eskisi kadar gereksinim kalmamıştır. İşgücü ise, bilgisayar destekli makinaları kullanabilen, yüksek vasıflı/eğitimli bilgi işçilerine dönüşmektedir.

Endüstri toplumunun gelişi, tarımı endüstrileştirmiştir. Bilgi toplumunun gelişi ise endüstri toplumunun işlerini bilgi işleri

---

[14] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bozkurt, V.; *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, Sistem Yayınları, İstanbul; 2000.

haline dönüştürmüştür. Bugün küçük ve orta ölçekli işletmeler, bir önceki teknolojiye dayansa bile, büyük ölçüde bilgisayar destekli makinaları kullanmaya başlamıştır.

Enformasyon teknolojileri bir taraftan öğrenme ve boş zaman arasındaki ilişkiyi değiştirirken[15], diğer taraftan da, işçilerin vasıf düzeyini yükseltmiştir. Yapılan bir araştırmaya göre, bilgisayar destekli makinaları (robotlar) kullanan işletmelerin yüzde 60'ı, bu teknolojilerin girişinden sonra daha yüksek vasıf talep etmeye başlamışlardır[16].

Bu arada içinde yaşadığımız çağda büyük ölçüde tekrara dayanan rutin işler terk edilmektedir. Çünkü tekrara dayanan işler çok kolay kompütürize edilebilmekte ve hiçbir ülkede de kompütürize edilen rutin işlerin yapılmasında, ne kadar ucuz olursa olsun işgücü rekabet edememektedir.

Bunun yanında kullanılan teknolojilerin ve ürünlerin ömürleri de sürekli kısalmaktadır. Mevcut küresel rekabet düzeni içerisinde, firmalar ayakta kalabilmek için rakipleri karşısında fark yaratmak ve sürekli yenilik yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Ayrıca hiç bir firma milyarlık makinalarını eğitim düzeyi düşük, vasıfsız işgücüne bırakmak istememektedir. Ayrıca sürekli karmaşıklaşan teknoloji ve üretim sürecinde, vasıfsız işgücünün bu teknolojileri kullanması da zorlaşmaktadır. Bütün bunlar işgücünün sürekli eğitimini zorunlu kılmaktadır.

İşin felsefesi üzerinde çalışan ünlü yazar C. Handy'ye göre, *tüm eğitim sistemimizi değiştirmek zorundayız.* Gelecek *süreksizlikler* dünyasını ortaya çıkartıyor. Bu süreksizlikler çağında, esas olan öğrenciye bilgi ve becerileri öğretmekten ibaret kalmayan yeni bir eğitime ihtiyaç vardır. Çünkü yeni teknolojiler sayesin-

---

[15] Martin, W.; *The Information Society*, Aslib, London, 1988, s.14.

[16] Block, F.; (1990) *Postindustrial Posisibilities*: A Critique of Economic Discourse, University of California Press, s.102.

de *bilgi artık parmaklarımızın ucunda*dır. O'na ulaşmak artık çok kolaydır. **Esas olan çocukların bu bilgiyi ne yapacaklarını öğrenme**lerine yardımcı olmaktır.

Enformasyon toplumu teorisinin önde gelen isimlerinden Y. Masuda'nın[17] da vurguladığı gibi:

- Formel *okul sınırlamaları* enformasyon toplumunda ortadan kalkacaktır.
- Şimdiki kapalı eğitim sistemleri yerlerini bilgi *networkler*ine bırakacaktır.
- Bu durum gelişmiş bölgeler ile gelişmemiş *bölgeler arasındaki boşluğu* ortadan kaldıracaktır.
- *Kendi kendine öğrenme* eğitimin ana şekli olacaktır. Formel eğitim sisteminde öğrenci öğretmen tarafından tek taraflı olarak öğretilmektedir. Enformasyon toplumunda öğretmen, özellikle bilgisayar desteği sayesinde bir *danışman* işlevi görecektir.
- Şimdiki eğitim zorunlu ve genç yaşta tamamlanıyor. Süreksizliklerin egemen olduğu enformasyon toplumunda **yetişkinlerin eğitimi** de büyük önem kazanacaktır.
- Kitle eğitimi yerini *bireysel yeteneklere ve tercihlere uygun bir eğitim* anlayışına bırakacaktır. Bir diğer ifade ile kişisel tarzda eğitim sistemi uygulamaya konulacaktır.

Bilgi networkleri üzerinde eğitimini gerçekleştiren birey, zengin bir içerikle karşı karşıyadır; sadece öğretmenine bağımlı/edilgen değildir. [18] Özellikle multimedia ve İnternet teknolojileri sayesinde mevcut eğitim sisteminden memnun olmayanlar, gerektiğinde dünyanın herhangi bir yerinden istedikleri tarzda eğitim alabileceklerdir.

---

[17] Masuda, Y.; *Managing in the Information Society*: Releasing Synergy Japanese Style, Basil Blackwell., 1990, s. 44.

[18] Reinhardt, A.; (1995); New Ways to Learn, *Byte*, March/95, Mc Graw Hill, New York.

Örneğin son dönemde eğitim sisteminden şikayet eden gruplar muhtemelen gelecekte giderek artan bir şekilde bu tarz eğitime ülkemizde de ilgi göstermeye başlayacaklardır. Önümüzdeki dönemde bazı yazarlara göre, *eğitim/enformasyon zenginleri* ve *eğitim/enformasyon yoksulları* şeklinde iki grup olacaktır. Eğer geleceğin yoksulları arasında yer alınmak istenmiyorsa, bu alanda gerekli hazırlıkların yapılması sıkça dile getirilmektedir. Drucker'ı izleyerek bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Her şeyden önce yüksek düzeyde *evrensel bir okuryazarlık* sağlanması gerekiyor
- Her düzeyde insanlara *öğrenme motivasyonu* ve öğrenmeye devam etme disiplini aşılanmalıdır.
- Eğitimin *her yaştan insanlara açık* olması gerekiyor.

Eğitim okulların tekelinden çıkacaktır. Şirketler, devlet daireleri, gönüllü kuruluşlar okullar ile işbirliği yapacaklardır

TÜRKİYE'DE EĞİTİM

Türkiye, ekonomik gelişme sürecine geç başlayan bir çok ülkede olduğu gibi, aynı anda bir çok aşamayı bir arada yaşamaktadır. Bir taraftan enformasyon çağının küresel rekabet düzeni içerisinde mevcudiyetini sürdürmeye çalışırken, diğer taraftan da, geç kalmanın eksiklerini kapatmaya çalışmaktadır. 1739 sayılı **Milli Eğitim Temel Kanunu**[19] **Türk milli eğitimin ilkeleri** şu şekilde belirtiyor:

---

[19] Milli Eğitim Temel Kanunu, **Türk Milli Eğitiminin Amaçlarını** şu şekilde belirliyor: Madde 2 - Türk Milli Eğitiminin genel amacı,Türk Milletinin bütün fertlerini,1. Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı;Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve

Genellik ve eşitlik: Eğitim kurumları dil, ırk,cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

Ferdin ve toplumun ihtiyaçları: Milli eğitim hizmeti, Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri ile Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlenir.

Yöneltme: Fertler, eğitimleri süresince, ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda çeşitli programlara veya okullara yöneltilerek yetiştirilirler.

Eğitim hakkı: İlköğretim görmek her Türk vatandaşının hakkıdır. İlköğretim kurumlarından sonraki eğitim kurumlarından vatandaşlar ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlanırlar.

Fırsat ve imkan eşitliği: Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkan eşitliği sağlanır. Maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır.

Süreklilik: Fertlerin genel ve mesleki eğitimlerinin hayat boyunca devam etmesi esastır. Gençlerin eğitimi yanında, hayata ve iş alanlarına olumlu bir şekilde uymalarına yardımcı ol-

---

bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek; 2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek; 3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri,davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulu nacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak; Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır. Kanun metni için bkz. http://www.yargitay.gov.tr/ bilgi/kanun_liste/PC11739.HM5.text.html

mak üzere, yetişkinlerin sürekli eğitimini sağlamak için gerekli tedbirleri almak da bir eğitim görevidir.

Atatürk İnkılap ve İlkeleri ve Atatürk Milliyetçiliği: Eğitim sistemimizin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde Atatürk inkılap ve ilkeleri ve Anayasada ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır.

Demokrasi eğitimi: Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır.

Laiklik: Türk milli eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.

Bilimsellik: Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir. Eğitimde verimliliğin artırılması ve sürekli olarak gelişme ve yenileşmenin sağlanması bilimsel araştırma ve değerlendirmelere dayalı olarak yapılır.

Planlılık: Milli eğitimin gelişmesi iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma hedeflerine uygun olarak eğitim -insan gücü - istihdam ilişkileri dikkate alınmak suretiyle, sanayileşme ve tarımda modernleşmede gerekli teknolojik gelişmeyi sağlayacak mesleki ve teknik eğitime ağırlık verecek biçimde planlanır ve gerçekleştirilir.

Karma eğitim: Okullarda kız ve erkek karma eğitim yapılması esastır. Ancak eğitimin türüne, imkan ve zorunluluklara göre bazı okullar yalnızca kız veya yalnızca erkek öğrencilere ayrılabilir.

Okul ile ailenin işbirliği: Eğitim kurumlarının amaçlarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak için okul ile aile arasında işbirliği sağlanır. Bu maksatla okullarda okul-aile birlikleri kurulur.

Her yerde eğitim: Milli eğitimin amaçları yalnız resmi ve özel eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda evde, çevrede, işyerlerinde, her yerde ve her fırsatta gerçekleştirilmeye çalışılır.

Milli Eğitim Temel Kanunu'da yer alan ve yukarıda ifade edilen Türk milli eğitimin ilkeleri ideal durumu ifade etmektedir. Kanunlar ile uygulamalar arasındaki mesafe ise son derece fazladır.

Eğitimde Sayısal Gelişmeler[20]

Eğitim Kademeleri	1997 Öğrenci Sayısı (000)	1997 Okullaşma Sayısı (%)	1998-2000 Öğrenci Sayısı (000)	1998-2000 Okullaşma Sayısı (%)	2000-2010 (1) Öğrenci Sayısı (000)	2000-2010 (1) Okullaşma Sayısı (%)
Okul Öncesi Eğitim	199	7,7	252	9,8	690	25,0
İlköğretim	9.564	89,8	10.053	97,6	10.328	100,0
Ortaöğretim	2.223	55,0	2.444	59,4	2.886	75,0
Genel Lise Eğitimi	1.277	31,6	1.506	36,6	1.539	40,0
Mes.ve Teknik Eğitimi	946	23,4	938	22,8	1.346	35,0
Yükseköğretim (*)	1.226	23,8	1.492	27,8	2.002	37,3
Örgün Öğretim	766	14,9	1.006	18,7	1.519	28,3
Açık Öğretim	460	8,9	486	9,1	483	9,0

(*) Yüksek Lisans öğrencileri dahil. (1) Hedef

[20] Kay. DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005, Haziran 2000.

Türkiye'de Eğitimde Mevcut Durum

Türkiye'de eğitimde göstergeler, enformasyon/bilgi çağının gerçekleri karşısında oldukça yetersiz bir görünüm sergilemektedir. Nitekim **Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı** Türkiye'de 1999 yılı itibarıyla **mevcut durumu** şu şekilde ortaya koyuyor:

- 12 ve üstü yaş grubunda, *okuma yazma oranı* erkeklerde yüzde 94,2 ve kadınlarda yüzde 77,4 olmak üzere yüzde 85,7'dir.
- 1999-2000 öğretim yılanda 59.374 kamu ve özel okulöncesi, ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında toplam 12,7 milyon öğrenci ve 484.089 öğretmen bulunmaktadır. Öğretim gören bu öğrencilerden 246.514'ü özel örgün eğitim kurumlarına devam etmektedir. Ayrıca, 6.531 kamu ve özel çıraklık ve yaygın eğitim kurumunda yaklaşık 3 milyon kişiye eğitim hizmeti verilmiştir. Bütün eğitim kademelerinde özel öğretim kurumlarının payının artırılması gereği önemini korumaktadır.
- VII. Plan döneminde 15 yeni vakıf üniversitesi kurulmuş, böylece 21'i vakıf üniversitesi olmak üzere üniversite sayısı 74'e yükselmiştir. Öte yandan, 1995 yılında 1.137 olan fakülte, enstitü, yüksekokul ve meslek yüksekokulu sayısı, 1999 yılında 1.492'ye yükseltilmiştir. Yükseköğretim kademesindeki öğrenci sayısı ise 1,5 milyona yaklaşmıştır.
- Okullaşma oranları, 1999-2000 öğretim yılında okulöncesi eğitimde yüzde 9,8'e, ilköğretimde yüzde 97,6'ya, yüzde 22,8'i mesleki teknik eğitim ve yüzde 36,6'sı genel lise eğitiminde olmak üzere ortaöğretimde yüzde 59,4'e, yükseköğretimde ise yüzde 18,7'si örgün öğretimde olmak üzere toplam yüzde 27,8'e ulaşmıştır.
- Başta büyük kentlerde olmak üzere *ikili öğretim uygulaması* ve *kalabalık sınıflar*, kırsal alanlarda ise birleştirilmiş sınıf uygulaması eğitimin kalitesini olumsuz yönde etkilemeye devam etmektedir.

- Eğitimin bütün kademelerinde *fiziki altyapı ve insan gücü eksikliklerinin* devam etmesi eğitimin kalitesini olumsuz etkilemektedir.
- Öğretmen sayısındaki *yetersizlikler* ve dağılımındaki *dengesizliklerin* giderilmesi için çıkarılan norm kadro yönetmeliği uygulamaya konulmuştur.
- Eğitimde *yeni teknolojilerin* kullanılması ve yaygınlaştırılmasında yeterli gelişme sağlanamamıştır.
- Herkese eğitim ve öğretim imkanı sunabilecek ortamın yaratılması, yükseköğretime geçişte yığılmaların önlenmesi, eğitimde *fırsat eşitliğinin* sağlanması ve etkin bir yönlendirme sisteminin kurulmasına ilişkin düzenlemelerde yetersiz kalınmıştır.
- Ortaöğretimde etkili bir yönlendirme sisteminin bulunmaması ve özellikle *mesleki-teknik eğitim ve sanayi arasındaki işbirliğinin yeterince geliştirilememesi* sebebiyle yükseköğretim kurumları önündeki yığılmalar devam etmiştir.
- Bütün eğitim kademelerinde *özel öğretim kurumlarının* artırılmasına yönelik ihtiyaçlar devam etmiş ve bu kurumlardaki öğrencilerin toplam öğrenci sayısı içindeki payı yüzde 1,7 düzeyinde kalmıştır.
- Eğitimin bütün kademelerinde gerekli alt yapı ve öğretmen ihtiyacının karşılanmasında iyileştirmeler olmasına rağmen, beklenen düzeyde gelişme sağlanamamıştır. Eğitim hizmeti sunan kamu ve özel kurum ve kuruluşlar arasındaki *koordinasyon eksikliği* devam etmektedir.
- **Kaynak yetersizliği**, mevcut kaynakların *etkin kullanılamaması* ve sanayi ile işbirliğinin yeterince geliştirilememesi gibi nedenlerle mesleki ve teknik eğitimde Plan hedeflerinin gerisinde kalınmıştır, iş piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelik ve türde mesleki eğitim programları geliştirilmesinde yetersiz kalınmıştır.

- Eğitim sistemi dışında kalan çocukların tamamının çıraklık eğitimi kapsamına alınması sağlanamamıştır. Örgün ve yaygın eğitimin dışında kalan çocukların sosyal ve ekonomik yönden uygun olmayan şartlarda çalışması, bunların ruh ve beden sağlıklarını olumsuz yönde etkilediği gibi *insan kaynaklarının da verimsiz kullanımına* neden olmaktadır.
- 1999-2000 öğretim yılında yükseköğretimde toplam **öğretim elemanı sayısı** 64.169'dur. Ülkemizde bir öğretim üyesi başına 35 öğrenci düşerken, AB ülkelerinde 15 öğrenci düşmektedir. Özellikle, yeni kurulan üniversitelerin öğretim elemanı temininde yaşadığı *sıkıntılar devam etmektedir.*
- Yükseköğretim kurumları *bürokratik ve merkezi yapıdan kurtarılamamış;* üniversite içinde olduğu kadar üniversiteler arasında da **rekabet ortamı oluşturulamamış** ve üniversite-sanayi işbirliği yeterince sağlanamamıştır.

Bu tablodan hareketle acaba enformasyon toplumu Türkiye için bir fantezi mi ? sorusu ortaya çıkıyor. Tam aksine küreselleşen dünyanın sorunlu kenar mahallesi haline gelmek istemiyorsak mevcut durum bizi eğitime olağanüstü bir özen göstermeye sevk etmelidir.

Endüstriyel toplumdan enformasyon toplumuna geçiş sürecinde, eğitim de büyük ölçüde değişmektedir. Enformasyon çağı, eğitim açısından yeni imkanları da beraberinde getirmektedir. Yeni teknolojiler, aynı zamanda eğitim maliyetlerinde de düşüşe yol açmaktadır.

Özet olarak ifade edersek **eğitim** *yaşam boyu gerçekleştirilen bir eylem haline dönüşmektedir.* **Yetişkinlerin eğitimi** de, en az gençlerin eğitimi kadar öncelikli hale gelmiştir. Dolayısıyla "**öğrenmeyi öğrenmek**" büyük önem kazanmaktadır.

"Bilgi parmaklarınızın ucunda" sloganıyla yayılan İnternet gibi enformasyon teknolojileri sayesinde, bilgiye ulaşmak çok kolaylaşmıştır. Dolayısıyla bireylerin bilgiyi depolamaları çok gerekli değildir. Esas olan bireyin, o bilgiyi nasıl elde edip kul-

lanabileceğini öğrenmesidir. Enformasyon/bilgi çağının işleri tekrara dayanan (rutin) işler değildir. Eğitim sürecinde, bireyin kendi başına iş yapabilmesi ve **yaratıcılık** yeteneğinin teşviki büyük önem taşımaktadır.

Bu çağın stratejik kaynağı bilgi, endüstriyel toplumun stratejik kaynağını oluşturan sermayeden farklı olarak, dünyanın bir yerinden başka bir yerine saniyelerle aktarılabiliyor. Yeter ki siz o bilgiyi kullanacak işgücünüzü eğitin. O'nun bilgiyi almasına ve bir üst düzeyde üretmesine uygun çevreyi oluşturun. Günümüzde, başka ülkelerin çok uzun yıllarda tamamladığı süreçleri, mevcut imkanlarla kısa sürede tamamlamak mümkün hale gelmiştir.

14. EKONOMİK YAŞAM

Ekonomi her toplumda var olan temel kurumlardan birisidir. Sosyologlar, ekonominin toplumu ve toplumsal hayatı nasıl etkilediği ile yoğun bir biçimde ilgilenirler. Ekonomi (ve dolayısıyla çalışma), içinde bulunduğumuz 2000'li yılların Türkiye'sinde görüldüğü şekilde, insanların hem *yaşam biçimlerini* hem de *kimliklerini* derinden etkilemektedir. Bazı sosyologların ifade ettiği gibi *ekonomik ilişkiler*, sadece ekonomistlere terk edilmeyecek kadar önemlidir.

Sosyoloji, bir çok önemli kavramı ekonomistlerden ödünç almıştır. Özellikle Karl Marks ve onun çatışma yaklaşımı, ekonomik çalışmalardan çok büyük ölçüde etkilenmiştir. Marks'ın çalışmalarının önemli bir kısmı, insanın toplumsal davranışını, *ekonomik determinizme* dayandırır. Diğer bazı sosyoloji kuramlarında olduğu şekilde, fonksiyonalistler de, sosyolojik analizlerinde ekonomiden etkilenmişlerdir. Kısaca ifade etmek gerekirse, ekonomi, toplumda malların ve hizmetlerin, sistematik bir biçimde, üretim, tüketim ve dağıtımı ile ilgilenir. İnsanlar mal-

lar ve hizmetler aracılığıyla bir taraftan yaşayabilmeleri için gerekli ihtiyaçlarını karşılarken, diğer taraftan da bunlar sayesinde toplumsal *statü* elde ederler.[1]

Ekonomi, *mallar ile hizmetlerin, üretimi dağıtımı ve tüketimini örgütleyen sosyal bir kurumdur.* Ekonomiyi bir *"kurum"* olarak adlandırmak, en azından genel hatlarıyla, kestirilebilir yerleşik davranışlar içinde işlev gördüğünü ima eder. Sosyologlar, ekonominin diğer sosyal kurumların alanı ve oluşumunu eleştirel olarak inceleyerek, belli ekonomik düzenlemelerin, özelliklerini tartışırlar. **Mallar**, yiyecek, giyecek korunma gibi *zorunlu ihtiyaçlardan*, araba, yüzme havuzu ve yat gibi *lüks* unsurlara kadar, geniş bir alandaki ürünleri kapsar. **Hizmet** ise, dini liderlerin, doktorların, polislerin ve telefon operatörlerinin faaliyetlerinden elde edilen değerleri/kazançları ifade eder. İnsanlar, mal ve hizmetlere değer verirler çünkü onlar insanların hayatlarını kolaylaştırır.[2] Tıpkı Anadolu insanının "Mal canın yongasıdır" dediği gibi. Ayrıca mal ve hizmetlerin dağıtımı, çeşitli şekillerde insanların yaşantılarını biçimlendirir.

EKONOMİK DÜZENİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Sosyolojide, ekonomik düzenin farklı yönlerine odaklanan, üç farklı yaklaşımdan bahsedebiliriz. Bunlar: "Fonksiyonalizm", "Çatışmacı Yaklaşım" ve "Sembolik Yaklaşım". Toplumsal hayatın farklı yönlerini anlamamıza yardımcı olan bu yaklaşımları şu şekilde özetleyebiliriz:[3]

---

[1] Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999, s.494.

[2] Macionis, J. J., Plummer, K. ; *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall Europe, Printed in Great Britain, 1998, s.410.

[3] Curry, T., Jiobu, R., Schwirian, K.; *Sociology For The 21 st Century*, Prentice Hall, 1997, s.380.

Fonksiyonalist Perspektif

Fonksiyonalist teoriler, daha çok toplumda *istikrarın* nasıl sürdürüleceği ile ilgilenirler. Fonksiyonalistlere göre, toplumsal istikrar, aşağıdaki gerekler ve fonksiyonların yerine getirilmesiyle sağlanabilir:

Malların ve Hizmetlerin dağıtımı

Fonksiyonalistler, serbest piyasa ve kâr arayışını öne çıkartan kapitalist sistemin, malların ve hizmetlerin dağıtımı ile üretimin teşvikini yeterince iyi sağladığına inanırlar. Eğer yeni bir hizmet ve ürün için bir piyasa (talep) var ise, bazı girişimciler büyük bir memnuniyetle onu keşfedecekler ve sonra ondan kâr elde edeceklerdir. Bir örnekle açıklamak gerekirse, Federal Express Şirketi (şimdi adı FedEx), kargoların çok kısa bir sürede devredilmesi ihtiyacını duyan bir üniversite öğrencisinin fikridir. Daha sonra bu öğrenci, kendisini destekleyen bir finansör bularak fikrini uygulamaya geçirmiştir. FedEx bugün oldukça başarılı bir kargo şirketi olarak varlığını sürdürmektedir.

Öte yandan merkezi/bürokratik yapılara sahip olan sosyalist ekonomiler, piyasanın taleplerine yeterincine hızlı cevap veremezler. Çünkü bu sistem insanlara, risk almalarını ve yeni işler geliştirmelerini teşvik edecek yüksek kârlar sağlanmaz.

Gücün ve Zenginliğin Üretimi:

Fonksiyonalistler, ekonomi ve siyasal kurumlar arasında yakın bir ilişki olduğunu iddia ederler. Onlara göre bu ilişki, toplumun kaynaklarının yönlendirilmesinde etkinliği artırır. Örneğin kapitalist toplumlarda, ekonomik başarı, bireylerin zenginleşmelerine ve bunu güce dönüştürmelerine imkan sağlar. Güç bireylere hükümetleri etkileme imkanı verir; bu da yeni yatırım alanlarının bulunmasına yol açar. On dokuzuncu yüzyı-

lın "soyguncu baronları" ekonomik ve siyasal gücün nasıl bir arada yürütülebileceğini göstermişlerdir. Örneğin John D. Rockefeller, Andrew Carnegie ve Andrew Mellon gibi kapitalistler, dev boyutlarda elde ettikleri servetleri güce dönüştürmeyi bilmişlerdir.

Yenilik:

Fonksiyonalist perspektife göre, kapitalist toplumlar, sürekli yenilik içinde oldukları için, çevrelerindeki değişime daha iyi uyum sağlamışlardır. Bunun sebebi ise, işletmeler, yeni hizmetler ve ürünler önererek müşteriler için sürekli rekabet halindedirler.

Çatışma Kuramı

İstikrar konusunu vurgulayan fonksiyonalist yaklaşımın aksine, çatışma kuramları, ekonomik düzenin *istikrarsızlığını* vurgular. Hatta bazı çatışmacı yaklaşımlar, *kapitalizmin kendisinin bir çelişki* olduğunu iddia ederek, uzun vadede kendi *kendisini yok edeceğini* iddia ederler.

Bilindiği şekilde, çatışmacı yaklaşımın temellerini, Karl Marks ortaya atmıştır. Marks ve diğer çatışmacı kuramcılar, serbest piyasanın, sınıf çatışmasına ve işgücünün yabancılaşmasına yol açtığına inanırlar. Bir bütün olarak ekonomik düzen söz konusu olduğunda, çatışmacı kuramcılar, kapitalizmin ürettiği büyük ekonomik eşitsizliğe işaret ederler. Örneğin bugün Amerikan ailelerin en zengin yüzde 10'luk grubu, nüfusunun yüzde 90'dan daha fazla serveti ellerinde tutmaktadırlar. Ayrıca bu durum bir sorun olarak da algılanmamaktadır; çünkü ideolojik olarak desteklenen kapitalizm, "kazananları ve kaybedenleri" meşrulaştırır. Yine bu yaklaşıma göre, mevcut *eşitsizlik* gelecek kuşaklara da büyük ölçüde yansımaktadır.

Sembolik Etkileşim yaklaşımı

Fonksiyonalist ve çatışmacı yaklaşımlar, ekonomik düzenin işleyişi ve sonuçları üzerinde dururken, sembolik etkileşim yaklaşımı, *bireyler, gruplar ve ekonomi arasındaki etkileşimi* konu alır. Bir çok sembolik enteraksiyonalist, *kariyer sosyalleşmesi*nin (career socialization) etkisini vurgularlar; özellikle de çalışma ve kariyer hakkındaki düşünce biçimimiz ile edinilen bilgi süreciyle ilgilenirler. Çalışma ve kariyer sosyalleşmesi, büyük ölçüde sosyalleşme araçlarıyla, yaşam boyunca sürer. Genel olarak formel ve informel olmak üzere iki tür sosyalleşme aracı vardır.

İnformel sosyalleşme araçları: Genelde aileler ilk ve en önemli sosyalleşme araçlarıdır. Ekonomik davranışla ilgili olarak, aileler, çocukların çalışmaya yönelik tutumlarını ve kariyer süreçlerini etkilerler. *"İsyankar çocuk"* imajına rağmen, çocuklar genellikle aileleri ile aynı mesleklere girerler. Bu süreç mesleki miras olarak adlandırılır. Bazı durumlarda *mesleki miras*, aileler çocuklarını aile işletmelerine getirdiklerinde başlar; öncelikle sıradan işler yaparlar, sonra orada yönetici olurlar. Bazı durumlarda da mesleki miras spesifik meslekler için, sosyalleşmeyi kapsar. Ancak aile tek sosyalleşme aracı değildir. Arkadaş çevresi bir başka önemli informel sosyalleşme aracıdır. Yaşıtlar, birer rol modelleri oluşturabilirler veya kariyer sürecinde enformasyon sağlayabilirler. Medya kariyer sosyalleşmesi sürecinde bir başka önemli aracı oluşturmaktadır. Televizyon, filimler, gazeteler, kitaplar, *işle* ilgili rol modellerinde halâ en önemli kaynaktır. Ancak medya nadiren *işle* ilgili gerçekçidir.

Formel sosyalleşme araçları: Aile, arkadaş çevresi, medya gibi informel sosyalleşme araçları yanında, okul ve iş çevresi gibi, formel mesleki sosyalleşme yer alır. Örneğin okullarda meslek seçimlerde tavsiyeler söz konusudur. Bu rehberlikler çoğu kere öğrencilerin meslek tercihlerini etkiler. Yine işverenler belki de en önemli formel kariyer sosyalleşmesi aracıdır. Her meslek kendine özgü vasıflar ve kişilik özellikleri ister.

ENDÜSTRİ TOPLUMUNDA İŞİN ÖRGÜTLENMESİ

Taylorist Bilimsel Yönetim Anlayışı ve İnsan İlişkileri Okulu

Weber'den farklı olarak, Taylor bir bilim adamı değil bir mühendistir. Dolayısıyla Weber'in örgütlere ilişkin çalışmalarındaki teorik boyuttaki ağırlığın yerini Taylor'da daha çok uygulamaya yönelik boyut alır.

Bunun yanında Taylor, işin örgütlenmesi konusunda Weberyen teoriden büyük ölçüde etkilenmiştir. Dolayısıyla Taylor'un bilimsel yönetim yaklaşımı ile Weber'in bürokratik örgüt kuramı arasında büyük ölçüde benzerlikler söz konusudur.

Bilgiyi işin incelenmesine uygulayan Taylor, işin analizini, daha sonra da mühendisliğini yapmıştır. Bilindiği gibi Taylor'un iş kavramını incelemeye başladığı dönemde işçilerle işverenler arasında oldukça şiddetli gerilimler mevcuttur. Ancak Taylor'a göre bu çatışma gereksizdir. Eğer verimlilik artırılabilirse hem işçiler hem de işverenler bundan kazançlı çıkacaktır. Nitekim daha sonra uygulamaya geçirilen Taylor'un bu görüşleri kadar çok az insanın görüşlerinin entelektüel tarihte etkili olduğu, bazı yazarlar tarafından iddia edilmektedir.[4]

Taylor ve onu izleyenler incelenen konuyu çok daha fazla sınırlayarak, bir taraftan içinde bulundukları durumun tarihsel özelliklerini ve kişisel formasyonlarını, öte yandan da rutin üretim işinin gerçekleştirilmesinde makinelere ek olarak insan kullanımını incelemişlerdir. İnsanların istihdamına ilişkin temel sorunları ortaya koymaya çalışarak bunlara ilişkin çözüm yolları getirmiş ve rutin üretim işlerinde yapılan faaliyetlerin belirlenmesinin mümkün olduğunu göstermişler ve daha çok örgü-

---

[4] Drucker; P.F.; *Manıging The Non Profit Organizations*, Buttenworth Ltd., Oxford, 1994, s.55.

tün mekanik boyutu ile ilgilenmişlerdir.[5] Atölyelerde ve bürolarda yapılan ve önemli bir hüner gerektirmeyen, bunun yanı sıra sürekli tekrarlanan işleri inceleyen **Taylor'un önermeleri** (ya da daha doğru bir ifade ile **yöntemleri**) şunlardır: [6]

- Bir işi yapmak için "*en iyi tek yolu*" bulmak amacıyla zaman ve yöntem araştırmasını kullanın. En iyi yöntem günlük üretimi en yüksek ortalama düzeye çıkaran yönetim anlayışıdır.
- İşçiler, her iki *el hareketleri*ni anında doğal olarak yapabilir hale gelmelidir.
- İşi en iyi biçimde ve en hızlı bir biçimde yapabilmesi için işçiyi özendirin. Bu amaçla bütün aletlerin yerleri *sabit* ve *tanımlanmış* olmalıdır.
- İşçiye verilen *ücret* ile onun *performansı* arasında yakın ilişki olmalıdır. İşçi standart üretim düzeyine eriştiği zaman, günlük ücret dışında belli bir ek prim verilerek motive edilmelidir.

İşçinin çalışmasını kuşatan yöntem, makinelerin hızı, iş öncelikleri gibi koşulları düzenlemek için uzmanlaşmış kimseler kullanılmalıdır. Özetle belirtmek gerekirse mevcut teoriler içinde en deterministik ve teknokratik karakterli olan[7] Taylor'un bilimsel yönetim anlayışının temel karakteristikleri şunlardır:[8]

- Babadan kalma yönetim anlayışı yerine bilimsel yönetimin tesisi
- Çatışma değil uyum
- Bireycilik değil işbirliği

---

[5] March,J.G.& Simon, H.A.; *Örgütler*, Çev. Ö. Bozkurt ve O. Onaran, TODAİE Yay., Ankara, 1975, s.14.

[6] March&Simon, *Age.*, s.21; Etzioni, A.; *Modern Organizations*, Foundations of Modern Sociology, Series, 1964, s. 22)

[7] Grint,K.; (1992) *The Sociology of Work*, Polity Pres, Blackwell, 1992, s.117.

[8] Hicks, H.G.&Gullett, C.R; *Organizations: Theory and Behaviour*, Mc.Grow-Hill Book Company, 1975, s.181.

- Sınırlı üretim yerine, maksimum üretim
- Her insanın etkinliğinin ve refahının maksimum düzeyde artırılmasıdır.

Bu anlayış büyük ölçüde, hem sosyalist hem de kapitalist sistemlerde işçinin tembel olduğu, insanın doğası gereği çalışmayı sevmediği ve sorumluluktan kaçındığı varsayımlarına dayanır. Nitekim insanın işten kaytarmasının genel bir kural olduğunu söyleyen Troçki'nin "insan tembel bir hayvandır" sözü büyük ölçüde bu mentalitenin bir ürünüdür.

Taylor'un görüşleri özellikle sendikalar tarafından büyük tepki görmüş olmasına rağmen uygulamada öncelikle de ABD-'de büyük rağbet görmüştür. Özellikle Henry Ford'un kitle üretimini öngören ve 20. yüzyıla damgasını vuran yönetim anlayışının temellerini, bu işin değerlendirilerek küçük parçalara bölünmesini ve standartlaştırılmasını öngören, yönetim anlayışına dayandırdığını görüyoruz. Bu sayede endüstri öncesi toplumun vasıf ve çalışma alışkanlıklarına sahip işçilerin verimleri çok daha kolay bir şekilde artırılabilmiştir. Taylor'un fikirlerinin uygulamaya geçirilmesinden sonra tüm ileri ülkelerde verim elli katına çıkmıştır. Bu verimlilik patlamasından işverenler kadar işçiler ve toplumun diğer üyelerim de faydalanmıştır. 1930 yılına geldiğimiz zaman Taylor'un bilimsel yönetimi gerek sendikaların gerekse aydınların karşı çıkmalarına rağmen, gelişmiş ülkelerin tümünü sarmıştır. Sonuçta Marx'ın proleteri artık orta sınıfın temsilcileri haline gelmeye başlamıştır.[9]

Daha sonraki yıllarda ise gerek Taylor'un ilkeleri doğrultusunda, gerekse Mayo ve haleflerince farklı bir çizgide, endüstriyel işin örgütlenmesi konusunda endüstri sosyolojisinin teorisine önemli katkılar yapılmıştır.[10] Örgüt teorisinde "insan ilişkileri" ekolü olarak anılan bu teori, Taylorist ilkelere göre örgüt-

---

[9] Drucker, Managing The Non Profit Organizations, Age. s. s.62.

[10] Öncü,A.; *Örgüt Sosyolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s.30.

lenmelerin çalışanları ihmal ettiğini, onları sadece maddi unsurlarla motive edilebilecek bir "homo economicus" olarak ele aldığını, oysa çalışan kişilerin her şeyden önce insan olduğu ve bunun ihmal edilmesinin işçiler kadar verimi artırmak isteyen işletmeler açısından da sakıncalar yaratabileceğini ileri sürmüştür.

Teorik planda büyük yankılar yapan "**insan ilişkileri ekolü**"nün **temel varsayımlarını** Douglas McGroger[11] şu şekilde sıralamaktadır:

- İşte fiziki ve zihni çabanın harcanması oyun ya da dinlenme kadar doğaldır. Tayloristlerin görüşlerinin aksine sıradan bir insan doğuştan işten nefret etmez. İş bir doyum kaynağı olduğu müddetçe işçi onu severek yapar; ancak ceza kaynağı haline dönüştüğü zaman yapmaktan kaçar.
- Dışarıdan denetim ve ceza ile korkutma çabası örgütsel amaçlara yöneltecek tek yol değildir. Bağlı oldukları amaçlar doğrultusunda çalışan insanlar, kendi kendilerini yönetme ve kendi kendini denetim yollarını kullanırlar.
- Amaçlara bağlılık onların elde edilmeleriyle ilgili olarak ödüllere bağlıdır. Bu ödüllerin en önemlisi ise benliğin doyurulması ve gerçekleştirilmesidir. Bu örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi ile de sağlanabilir.
- Uygun bir ortamda sıradan bir kişi sorumluluğu sadece kabul etmeyi değil, fakat aramayı da öğrenir. Sorumluluktan kaçınma, hırs yoksunluğu ve güvenliğe aşırı önem verme genellikle tecrübeler sonucunda elde edilir; yoksa doğuştan gelen bir özellik değildir.
- Örgütsel sorunların çözümünde insanlar gerekli yaratıcılık ve ustalığa sahiptirler.

---

[11] Mc Groger, D.; *Örgütün İnsan İlişkileri Yönü*, Çev. D. Energin, ODTÜ Yay., 1970, s.39-40.

- Çağdaş endüstri toplumunda normal insanın yeteneklerinin sadece bir kısmından yararlanılmaktadır.

Örgütü ve çalışanları adeta mekanik unsurlar olarak gören Taylorist görüşlerden farklı olarak işin örgütlenmesinde sosyolojik ve psikolojik unsurları ön plana çıkartan "insan ilişkileri" ekolünün günümüzde çok daha fazla doğrulanan bu varsayımları 1930'lu yıllarda ortaya atılmasına rağmen uygulamada Taylorist görüşler kadar etkili olmamıştır.

Fordizm: Kitle Üretimi

Taylor'un bilimsel yönetim anlayışının uygulamada temsilcisi Henry Ford olmuştur. Ford bu ilkelerden hareketle kendi otomobil fabrikasında sipariş usulü üretimden kitle halinde seri üretime yönelmiştir. İleri düzeyde işbölümü ve standartlaşmayı son derece katı bir biçimde uygulayarak verimlilikte büyük artışlar sağlamıştır.

Bu üretim biçiminde en önemli unsur bir çok kişinin inandığı gibi hareket eden montaj hattı değildir. Daha çok parçaların birbirlerinin yerine tam ve tutarlı bir biçimde konulabilecek şekilde değiştirilebilir olması ve birbirine bağlanmasının son derece basitliğinin çok daha önemli olduğu iddia edilmektedir. Yine kitle üretim biçiminde montajcının sadece tek bir işi vardır. Örneğin civata sıkmak ya da üretilen her arabaya bir tekerlek takmak gibi. Parça ısmarlaması, aletlerini tamir etmesi, kalite kontrolü yapması ve hatta yanındaki işçilerin ne yaptığını bilmesi dahi gerekmemektedir. Bunun yerine kafasını önüne eğip başka şeyler düşünmektedir. Bu parçaların nasıl bir araya geldiğini düşünmek ise endüstri mühendisinin görevidir. Buna karşılık sadece birkaç dakikalık eğitimden geçen montaj işçisi son derece katı bir disiplin içinde belirli rutin işleri tekrar tekrar yerine getirmektedir. Montaj hattındaki işçiler araba parçaları kadar kolay değiştirilebilmektedirler. Bu süreçte işçinin herhangi bir görüş bildirmesi söz konusu değildir. Örneğin işçi bir

aracın hatalı çalışmasını dahi bildirememekteydi. Bu tür görevler ustabaşı ve endüstri mühendisine aitti. Ayrıca Ford işgücünü, sadece işçiler arasında değil mühendislikte de bölmüştür. Bazı endüstri mühendisleri montaj işlemlerinde uzmanlaşırken diğerleri tek parçaları imal etmeye tahsis edilmiş makinelerin işletiminde uzmanlaşmışlardır. Bazı imalat mühendisleri montaj donanımının tasarımında uzmanlaşırken, diğerleri her özel parça için belli makineler tasarlamaktadırlar. Bazı ürün mühendisleri motorlar üzerinde, bazıları gövde üzerinde bazıları elektrik sistemleri üzerinde uzmanlaşmışlardır. Bilgileri ve fikirleri yönlendiren fakat gerçekte bir otomobile hiç dokunmamış ya da fabrikaya girmemiş olan endüstri toplumunun bu "bilgi işçileri" emek sanat bağımlı geçmişin eğitimli atölye sahiplerinin ve eski tip fabrika ustabaşlarının yerlerini almışlardır. Her işi kendileri yapan bu işçi yöneticiler montajcı ile anlaşmakta parçaların tasarımını yapmakta, onu yapacak makineleri getirmekte ve çoğu zaman olduğu gibi de atölyede makinelerin işletimini yönetmektedirler. Bu yeni uzmanların görevi ise endüstride vasıfsız işgücünün kullanacağı makineleri tasarlamaktır.[12]

Bunun yanı sıra kitle üretimi sürecinde kullanılan makineler de bu niteliksiz işçilerin kullanabileceği şekilde dar amaçlı tasarlanmıştır. Ayrıca bu dönem aynı zamanda emekle sermaye arasında gerginliklerin yoğun yaşandığı yıllardır. Bu gerginliğin de etkisiyle, Fordist kitle üretiminde iş, belirsizliklerden korunmaya çalışılmış[13] ve işçiler birbirlerinin yerine kolayca ikame edilebilecek şekilde örgütlenmiştir. Bunun yanında işçi, karar sürecinin de bütünüyle dışında tutulmuştur. Bir diğer ifade ile işçinin üretim üzerindeki kontrolü tamamen ortadan

---

[12] Womack, J.P.&Jones, Roos, *Dünyayı Değiştiren Makine*, Oto. San.Der.Yay., İstanbul, 1993, s.27-33.

[13] Stinch-Combe,A.L.; *Information and Organizations*, University of California Pres Ltd., 1990, s.62-3.

kaldırılmaya çalışılmış ve işçilerin tatmini ise büyük ölçüde ücret artışıyla sağlanmaya çalışılmıştır.[14]

Özetle belirtmek gerekirse **kitle üretim biçiminin temel özellikleri** şunlardır:[15]

- Standart parçaların birleştirilmesi, özel amaçlı makinelerin kullanımı, işgücünün vasıf yönünden fragmantasyonu ve montaj hattı.
- Büyük hacimli kitle üretimi yoluyla sağlanan ölçek ekonomileri,
- Gümrük duvarları yoluyla korunan pazarlarda, uzun süreli standart mal üretimi,
- Büyük fabrikalarda yarı vasıflı kitle işçileri ile yüksek ücretli işçilerin konsantrasyonu,
- Merkezi yönetim tarafından karakterize edilen, işin örgütlenmesinin hiyerarşik ve bürokratik biçimi,
- Arz, talep ve refah dengeleri ve Keynezyen politikalar tarafından düzenlenen ulusal devlet ekonomilerinin yönetimi,
- Kitle üretimi ve kitle tüketimi arasında bağlantının mevcudiyeti.

Endüstri toplumunun şekillenmesinde oldukça etkili olan Fordist üretim biçiminin yaygınlık kazanmasıyla birlikte fabrika endüstri toplumunun merkezi haline gelmiştir. Böylece fabrika, endüstri toplumunda eğitim kurumlarından aile yapısına kadar her alana daha çok nüfuz eder olmuştur. Örneğin eğitim kurumları bir taraftan kitle eğitimi çerçevesinde okuma yazma hesap ve biraz da tarih bilgisinin yanı sıra öğrencilere endüstrinin gerektirdiği, her şeyi zamanında yapmak, söz dinlemek,

---

[14] Yentürk,N.; Post-Fordist Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği *Toplum ve Bilim* 56-61, Bahar, 93, 1993, s.44

[15] Allen, J.; Post-Industrializm and Post-Fordizm, *Modernity and Its Futures*, Edit. S.Hall, Mc. Grew, Polity Press, s.185.

gösterileni kafa kullanmadan öğrenmek gibi montaj hattının taleplerine uygun bireyler yetiştirmiştir. Bununla işçinin işe zamanında gelip gitmesi, amirlerin ve yöneticilerin vereceği emirleri tartışmadan yerine getirmesi, büroda ya da makinenin başında standartlaştırılmış rutin işleri bıkmadan yapmasının öğretilmesi amaçlanmıştır.[16] Aslında bu süreç 19. yüzyılda başlatılmış olmakla birlikte 20. yüzyılda Fordist kitle üretim süreci ile birlikte çok daha yaygınlaştırılmıştır.

Bunun yanında Fordist kitle üretiminin yaygınlaşması endüstri toplumunda sendikalar, meslek kuruluşları gibi kitle örgütlerinin de güçlenerek gelişmelerine ve bunların yanı sıra kitle iletişim araçları ile kitle tüketimi ve kitle kültürünün de yükselişine yol açmış; toplumsal yapıda çok köklü dönüşümleri beraberinde getirmiştir.

Kitle üretimi 20. yüzyılda egemenliğini büyük ölçüde bu sosyo-kültürel unsurların varlığı ile sürdürebilmiştir. Örneğin kitle tüketimi anlayışındaki bir gerileme 70'li yılların sonrasında görüldüğü gibi kitle üretimi sürecinde de oldukça ciddi krizlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Durkheim'in toplumsal farklılaşma sürecinin artışıyla birlikte ortaya çıktığını söylediği *"bireysellik"* olgusu, kitle üretiminin yaygınlık kazanmasıyla yani fabrikada, eğitimde, iletişimde, mimaride ve tüketimde giderek artan standartlaşma ile birlikte son derece zayıflamıştır. Rejimleri ne olursa olsun bu kitleselleşmenin etkisiyle, Kerr ve arkadaşlarının[17] vurguladığı şekilde endüstrileşmiş ülkeler arasında da giderek artan bir benzeşmeye tanık olunmuştur.

---

[16] Toffler, A., *Üçüncü Dalga*, Altın Kitaplar Yay., Tükçesi: Ali Seden, İstanbul, 1981, s.53.

[17] Kerr,C.&Dunlop&Harbson&Myers ;*Industrialism and Industrial Man*, Harward University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960. (Bir alt bölümünün çevirisi için bkz. Sezal, Sosyoloji Yazıları).

Öte yandan kitleselleşmiş endüstriyel standart üretim düzeniyle bu toplumun kültürel ve siyasal mantığını oluşturan modernizm teorileri arasında da büyük paralellikler söz konusu olmuştur.[18] Yükselişiyle üretim sürecinde maliyetlerin düşüşünde ve toplumsal yapıların değişmesinde büyük rol oynayan kitle üretimi zamanla tüm dünyaya yayılmıştır ve bunu ilk kullanan firmalar açısından söz konusu rekabet avantajı da böylece ortadan kalkmıştır.

Fordizmin Krizi

1970'li yıllar dünyada genel ekonomik krizle birlikte kitle üretiminin de krize girdiği yıllardır. Bilindiği gibi kitle üretiminin varlığını sürdürebilmesi standart tüketim kalıpları ve istikrarlı pazarların mevcudiyeti ile yakından ilgilidir. Ayrıca kitle üretiminde pazarlar hem kitle olarak üretilmiş mallar için yeterli, hem de büyük ölçekli firmaların maliyetlerini amorti edebilmesi için istikrarlı olmalıdır. 1970'li yıllara değin gerek ulusal gerekse uluslararası piyasalar kitle üretimi için oldukça müsait olmuştur.[19] Bu dönemde uygulanan Keynezyen politikalarla desteklenen "*refah devleti*" uygulamaları piyasaları genişleterek kitle üretimi için oldukça uygun bir ortam sağlamıştır.[20]

Yukarıda belirtilen tarihten sonra ise piyasalarda genel bir istikrarsızlık görülmeye başlanmıştır. Ayrıca giderek ucuzlayan teknolojinin küçük ve orta ölçekli firmalara geçmişten farklı olarak, büyükler karşısında rekabet edebilme şansı vermesi piyasalarda rekabetin daha çok kızışmasına ve dolayısıyla kitle

---

[18] Jeanniere,A.; Modernite Nedir? *Modernite Versus Post Modernite*, Der.M. Küçük, Vadi/Toplum Yay., Ankara, 1993, s.21.

[19] Yentürk, N., *Age.*, s.44)

[20] Loveman, G. &Sengenberger, W.; Introduction-Economic and Social Reorganization in the Small and Medium- Seized Enterprise Sector, in *The Reemergence of Small Enterprises: Industrial Restructuring in Industrialized Countries*, Edit by W.Sengerberger,G. Loveman, M.J. Piore,ILO Pub. Geneva, 1990, s.2.

üretiminin de daha çok krize girmesine yol açmıştır. Ayrıca rekabetin arttığı bu dönemde giderek daha çok seçeneğe sahip hale gelen tüketici de daha fazla nazlanır hale gelmiştir. Dolayısıyla esnekliği olmayan, büyük stoklarla çalışan dev firmalar, talepleri kısa sürede değişen oldukça nazlı tüketicilerden oluşan istikrarsız piyasalarda eski avantajlarını kaybederek yaşam mücadelesi vermeye başlamışlardır.

Bunun yanı sıra 70'li yılların sonundan itibaren bazı ülkelerin, talebi canlandırmayı öngören Keynesyen politikalardan sıkı para politikasını öngören Friedmancı politikalara yönelmiş olmasının da etkisiyle talepte daralmaların ortaya çıkması kitle üretiminin çok daha olumsuz etkilenmesine yol açmıştır.[21] Özellikle petrol fiyatlarının artışı devletlerin sosyal refah harcamalarını kısmalarına yol açmıştır.

Ancak kitle üretiminin çözülmesinde yukarıda anılan faktörlerin dışında teknolojik gelişmenin çeşitliliği ve *"sipariş usulü çalışma"*yı ucuzlatmış olması kitle üretiminin avantajlarını ortadan kaldırmıştır. Bunun yanı sıra geçmişte kitle üretiminin rasyonel örgütlenmesi olarak kabul edilen katı bürokratik yapılanmalar yeni toplumun ve ekonominin gereksinimlerine cevap veremez olmuştur. Bir diğer ifade ile 70'lerdeki petrol krizi aynı zamanda eski endüstri toplumunun da ölümü anlamına gelmektedir.

POST-ENDÜSTRİYEL ÇAĞDA İŞİN ÖRGÜTLENMESİ

Post-endüstriyel topluma geçişin etkisini en çok hissettirdiği alanın çalışma hayatı olmasından dolayı, önemli ölçüde buradaki gereksinimlerin de etkisiyle ortaya çıkan teknolojik değişmeler, çoğu kez değişimin ana kaynağını teşkil etmiştir. İşin

---

[21] Yentürk, *Age.* s.47.

dönüşüm sürecinde ise çalışma yaşamının motor gücünü teşebbüsler (enterprise) oluşturmaktadır.[22]

Standartlaşmanın Sonu

Özellikle 1970'li yıllardan itibaren artan rekabet ortamında faaliyette bulunan işletmeler yeniden yapılanma sürecine girmişlerdir. Çünkü kitle üretimi için gerekli olan piyasalar büyük ölçüde doyma sürecine girmiş ve rekabet ise çok daha fazla şiddetlenmiştir. Yine ucuzlayan ve yaygınlaşan teknolojiler sayesinde kitle iletişim araçlarında tekeller kırılmaya başlanmış ve toplumsal farklılaşma ve dolayısıyla bireyselleşme güç kazanmaya başlamıştır. Tüketici artık kendisine sunulan çeşitli ürünler karşısında gerçek anlamda krallığını ilan etmiştir. Bir üründen diğerine çok daha kolay geçer hale gelmiştir. Sürekli en iyi ve en ucuz mala doğru değişen ve farklılaşan tüketicinin taleplerine kitle üretimi cevap veremez hale gelmiştir. Eski yöntemlerle çalışan, yani kitlesel üretimde bulunan dev firmalar karşısında, daha küçük ve esnek firmalar pazarlarda daha avantajlı hale gelmeye başlamışlardır.

Ayrıca Fordizmin kitle üretimi anlayışına karşı çıkılmasında, ekonomik faktörler yanında, onun beraberinde getirmiş olduğu bireyin konumunu geri plana iten, yeknesak hale dönüştürülmüş yaşam biçiminin de etkisi olmuştur. Bilindiği şekilde aşırı işbölümünü öngören kitle üretiminin, bireyin yabancılaşmasına yol açmış olması, "*Modern Zamanlar*" filminde ya da "*İnsan İlişkileri*" ekolünde olduğu gibi aydınlardan oldukça sert eleştiriler almıştır.

Geçmişte kitle halinde standartlaştırılmış üretimde bulunan firmalar ise daha esnek ve daha mobil örgütlenme biçimine yönelmişlerdir. Bu yönelişte de 1974 Petrol krizinden sonra

---

[22] Oscarsson, B.;On Business and Work: An Overviev, in *On Business and Work Toward New Frontiers*, 1991, Sweden, s18.

Dünyanın doğal kaynakları bakımından en yoksul ülkelerinden olan Japonya'nın özellikle mikro elektronik alanında yaptığı atılımlarla öncülüğü üstlendiğini görmekteyiz.

Bunun yanı sıra enformasyon toplumuna geçiş sürecinde Taylorizm gibi endüstri toplumunun ürünü olan ve Weber tarafından rasyonel organizasyon biçimi olarak sunulan bürokratik örgütlenme de katı ve hantal yapısıyla günümüzün gereksinimlerine cevap veremez hale gelmiştir. Hatta bugün bürokratik örgütlenme oldukça sert eleştiriler almaya başlamıştır. Bu örgütlenme biçimi bugün katılıkla ve çok farklılaşmış müşteri taleplerine cevap verememekle suçlanmaktadır ve firmalar bürokratik formaliteleri mümkün olduğunca en aza indirmeye çalışmaktadır. Sadece bununla kalmayıp bürokratik örgütlenmeye paralel işleyen kitle üretimi anlayışı yerine küçük ve orta ölçeklerde esnek üretim anlayışını ön plana çıkartan bir örgütlenmeye doğru bir yönelişte gözlenmektedir.

Bir diğer ifade ile 1970'lerdeki petrol krizi aynı zamanda eski endüstri toplumunun da krizi anlamına gelir. Ayrıca bu tarihten sonra özellikle enformasyon teknolojileri alnındaki gelişmeler, toplumsal dönüşüm sürecinde derin etkiler yapmaya başlamışlardır. Hizmet sektöründe hızlı bir gelişme gözlenmiştir. Dünya ticareti büyük ölçüde artmış ve ulusal pazarlar giderek daha az önemli hale gelmiştir. Ayrıca ürünlerin yaşam süreleri kısalmıştır.[23]

Örneğin Ford'un, Model T' yi tüm bir nesil için üretmesine karşılık, günümüzde piyasaya çıkan bir bilgisayarın ömrü en çok iki yıldır.[24] Bu süre her geçen gün çok daha kısalmaktadır.

---

[23] Oscarsan, *Age*, s.19.

[24] Hammer, M.; vd. (1994) *Değişim Mühendisliği*, Sabah Yay., İstanbul, 1994, s.16.

İşin Yeniden Örgütlenmesi: Esnek ya da Yalın Üretim

70'lerin sonlarından itibaren kitle üretiminin krize girmesi neticesinde işin örgütlenmesinde yeni arayışlar başlamıştır. Ortaya çıkan bu üretim biçimi Lash ve Urry gibi bazı sosyologlar tarafından çok net bir görünüm sergilemediğinden sermayenin düzensiz yeniden yapılanması ya da *"örgütsüz kapitalizm"* (disorganized capitalism) olarak tanımlamaktadır.

Ancak bugün yeni üretim düzenini tanımlamada en çok kullanılan esnek üretim kavramıdır. Giderek yaygınlık kazanan bu üretim biçiminde işin örgütlenmesinin geçmişten farklı olarak çok köklü bir dönüşüme uğradığına tanık olmaktayız. İşgücünün niteliğinde ve sendikaların fonksiyonlarında ve önemlerinde değişmeler ortaya çıkmaktadır.

Enformasyon toplumu, Masuda'nın[25] da vurguladığı şekilde büyük ölçüde globalleşmenin egemen olduğu toplum biçimidir. Dolayısıyla, bu toplumda uluslararası rekabet son derece önemlidir ve firmalar bu süreçte en kaliteliyi en ucuza üretmek zorundadırlar. Bir malın üretimini ise doğal olarak en iyi onu üreten bilir. Dolayısıyla en kalitelinin üretilmesi isteniyorsa, işin örgütlenmesi sürecince o malı üreten kişinin karar sürecine dahil edilmesi gerekmektedir.

Ayrıca Japon Toyoto firması, yerel pazarın darlığı, buna karşılık araç talebinin çeşitliliği gibi faktörlerin de baskısıyla İkinci Dünya Savaşından sonra Amerikalı ve Avrupalı firmalara göre daha esnek bir örgütlenmeyi tercih etmiştir. Sonuçta Japonlar bu uygulamadan oldukça başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. 70'li yıllarda ise ortaya çıkan kriz bütün sanayileşmiş ülkelerde üretim biçimlerinin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Japonya çıkışlı bu yeni esnek üretim biçimi diğer faktörle-

---

[25] Masuda Y.; *Managing in the Information Society*, Relasing Snergy Japanese Style, Bassil Blackwell, 1990, s.46.

rin de etkisiyle, son 20 yılda tüm dünyada yaygın hale gelmiştir.

Yeni anlayışın önemli unsurlarından birisini Schumacer'ın ifadesiyle "küçük güzeldir" ilkesi oluşturmaktadır. Çünkü kitle üretimi yapan dev firmaların istikrarsız piyasalara karşı küçük firmalar kadar uyum gösteremediği anlayışı oldukça yaygındır. Bu anlayışa göre sadece esnek uzmanlaşmış küçük firmalar kriz şartlarına daha kolay uyum sağlayabilirler. Ancak hem ölçek ekonomilerinden yararlanıp hem de mikro elektronik teknolojilerini adapte ederek istikrarsız küçük taleplerin ayrı ayrı dikkate alınabileceği üretim sistemleriyle de yeni çalışma düzenine adapte edilebileceği de iddia edilmektedir. Birinci yaklaşım için İtalya örneği sıkça verilmekte, ikinci yaklaşım için ise Japon firmalarının başarıları örnek olarak gösterilmektedir. Ancak ölçek ekonomisiyle amaçlanan 70 öncesi farklı bir dönemin mantığı ile üretim kastedilmediği gibi sadece yeni ortamda küçük firmaların yaşayabileceği de kastedilmemektedir.[26] Bir diğer ifadeyle, bugün genel eğilim küçülmekten yana olsa bile bazı sektörler (örneğin otomotiv) Drucker'ın da belirttiği gibi, hala büyük olmayı gerektirmektedir.

Bunun yanı sıra özellikle bir Japon firması olan Toyoto'nun üretim biçiminden esinlenerek geliştirilen ve Toyotoizm denilen anlayışın bir parçası olan örgütlenme biçimine göre kitle üretiminin standartlaşma anlayışından farklı olarak ürün farklılaşmasının artırılması yoluna gidildiğini görüyoruz. Çünkü bireyselliğin güçlendiği ve aynı malı üreten firma sayısının artmış olduğu günümüzde, tüketicinin sürekli değişen taleplerine uygun malı en hızlı şekilde üretmek, firmaların yaşayabilmesi için hayati önem taşımaktadır.

Bunun yanı sıra kitle üretiminin bant üretimi yerine yeni üretim biçimi içerisinde bilgisayarlarla desteklenmiş modül üre-

---

[26] Yentürk, *Age.*, s.49.

timin ön plana çıktığını görmekteyiz. Standart üretim mantığı çerçevesinde tek amaç için tasarlanan makinelerin yerlerini, yeni üretim biçimine uygun olarak esnek makinelerin almaya başladığını görmekteyiz.

İşin yeniden örgütlenmesi sürecinde çatışma yerine işbirliği; makine temposunda çalışma yerine de bant üretiminden bağımsız çalışma tercih edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla çalışan bireyin makineyle ilişkisi değişmektedir.

Bir tür esnek üretim biçimi olan yalın üretimin temel felsefesi, Japon toplumunun değerleriyle de yakından ilgilidir. Japonların grup kültürü, işyerine aşırı bağlılığı öngören iş ahlakı, ömür boyu istihdam gibi uygulamalar, yeni üretim biçimi için uygun bir kurumsal ya da kültürel ortam oluşturmuştur.

Ancak Fordist-Taylorist görüşlere alternatif olarak Toyoto firmasındaki uygulamalardan esinlenerek geliştirilen işin örgütlenmesindeki bu yeni yaklaşım ile 1930'larda Amerika'da Hawthorne araştırmaları ile ortaya atılan "insan ilişkileri" ekolünün varsayımları arasında da paralellikler söz konusudur. Örneğin otoritenin daha ılımlı hale getirilmesi, bireyselliğin ön plana çıkartılması ve çalışanların karar sürecine katılmaları gibi. Dolayısıyla bu yaklaşım Japonya'da geliştirilmiş olsa bile, bütünüyle sadece Japonlara özgü bir yönetim biçimi olarak görülmemelidir.

Kısaca belirtmek gerekirse, **esnek ya da yalın üretimin özelliklerini** şu şekilde sıralayabiliriz:[27]

- Fazla işçilerde dahil olmak üzere, stok fazlalığı kaldırılır,
- Kalite ve etkinlik doğru orantılı kabul edilir ve kaliteden taviz verilemez,
- Bir üründen diğerine hızla değişebilme yeteneğine önem verilir,

---

[27] Preffer, *Rekabette Üstünlüğün Sırrı İnsan*, Sabah Yay., İstanbul, 1995, s.61.

- Üretim sürecini gerekli şekilde anlayan çok becerikli elemanlar vardır,
- Eğitime gerekli şekilde önem verilir,
- İyi eğitimli işçileri elde tutmaya önem verilir,
- Ücret sistemi, şirketin, tesisin ve bireyin performansına kısmen bağlıdır,
- Statü engelleri azaltılır,
- Yüksek bağlılığa dayalı iş uygulamaları vardır.

Böylece firmalar esnekleşme ile bir taraftan üzerlerindeki fazla yükleri kaldırırken, diğer taraftan da üretim sürecinde sahip olacakları belirleme yetkisinin artışıyla değişime daha kolay adapte olur hale gelmektedirler.

Bunun yanında esnek örgütlenmeye yönelik gelişmelerin tam karşısında yer alanlar da mevcut. Örneğin ünlü "Harward Business Review"da çıkan bir makalede GM ve Toyoto'nun ortaklığı olan Kaliforniya'da Foremont tesislerindeki uygulamadan hareketle Taylorist görüşlerin tekrar öne çıkartıldığını görmekteyiz. Bu araştırmaya göre adı geçen yerdeki fabrikada uygulanan Taylorist "Time and motion" yöntemi sadece işyerinde verimliliğin ve kalitenin artırılmasına değil, aynı zamanda işçilerin de daha iyi motive olmalarına yol açmıştır. Yine aynı uygulama neticesinde esnek üretim teorisyenlerinin varsayımlarının tam aksi istikamette öğrenmenin ve sürekli iyileşmenin de ortaya çıktığı vurgulanmaktadır.

Bu da şunu göstermektedir ki yeni çalışma düzeninde, gerek tarım toplumundaki, gerekse endüstri toplumundaki gibi sorunlara her yerde her zaman geçerli katı, tek bir yöntemle yaklaşmak mümkün değildir. Yeni çalışma düzeninde başarı çok değişik yollarla elde edilebilir. Mevcut teknolojiler bireylere ve işletmelere büyük bir esneklik kazandırmıştır. Yine yukarıda belirtilen görüşler esnek örgütlenme teorisini bütünüyle yanlışlamamaktadır. Çünkü günümüzde özellikle yeni işlerde

küçüklük, çeviklik, bürokratik formalitelerin azlığı, esneklik dolayısıyla süratlilik büyük bir avantaj olarak kabul edilmekle birlikte özellikle otomotiv gibi vaktiyle "endüstrilerin endüstrisi" olarak kabul edilen bazı sektörler hala büyük olmayı gerektirmektedir.

Post-endüstriyel Çağın İşleri ve Örgütleri

Bazı yazarlar endüstriyel üretim alanında artık verimlilik devriminin sona erdiği görüşündedirler. Şöyle ki, 1950'li yıllarda imalat işi yapan ya da eşya taşıyan insanlar tüm gelişmiş ülkelerde çoğunluğu oluşturmaktaydı. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise bu sayı toplam işgücünün beşte birine düşmüştür. 2010 yılında da bu rakam muhtemelen toplam işgücünün onda birinden fazla olamayacaktır. Dolayısıyla enformasyon toplumunda imalat, tarım, madencilik ve ulaştırma dallarındaki beden işçilerinin verimini artırmak artık kendi başına servet yaratamaz hale gelecektir. Enformasyon toplumunda zenginliğin kaynağı beden işçisi olmayanların yani bilgi işçilerinin veriminin artırılmasından geçecektir.[28] Dolayısıyla endüstriyel üretimden farklı süreçlere tabi hizmet/ bilgi/enformasyon üretiminin egemen olduğu enformasyon toplumunda işin yeniden örgütlenmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Yeni toplumun merkezinin imalattan bilgiye kaymış olması doğal olarak sadece imalat sektöründe işin örgütlenmesinde bazı değişmeler getirmekte değil aynı zamanda toplumdaki sektörel dağılım içinde bilgi/enformasyon sektörünün ağırlığında da önemli değişiklikler ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçte özellikle bilgi işleri, merkezi bir öneme sahip olmaktadır.

Ancak bununla imalatın bütünüyle ortadan kalkacağı düşünülmemelidir. Bilindiği gibi tarım toplumundan endüstri top-

---

[28] Drucker; P.F.; *Gelecek İçin Yönetim:1990'lar ve Sonrası*, Türkiye İş Bankası Yay., Çev. Fikret Üçkan, Ankara, 1994, s.4.

lumuna geçiş, tarımsal üretimi azaltmamış, aksine artırmıştır; ancak yine de tarımın payı gerek istihdam, gerekse toplam hasıla içinde son derece gerilemiştir. Benzer şekilde endüstri toplumundan enformasyon toplumuna geçişte endüstriyel üretimi bütünüyle ortadan kaldırmayacaktır; buna karşılık endüstriyel üretimin ağırlığı göreli olarak gerilemeye devam edecektir.

Yeni teknolojiler yukarıda da vurgulandığı şekilde, zaman ve mekan kavramını değiştirmesi dolayısıyla örgütlerde yeri ve zamanı da değişken hale getirmiş; bir diğer ifade ile standartlaşmadan uzaklaşmaya başlanmıştır. İş yerkürenin her yerinde her zaman yapılabilir hale gelmiştir. Dolayısıyla gelecekte kültürel çeşitlilik esas olacaktır; farklı etnik gruplar beraber çalışacaktır. Bunun yanı sıra örgütlerde hiyerarşik yapılar hızla çözülecektir. Enformasyon teknolojilerinin sağladığı avantajla muhtemelen tek kişilik müteşebbisler ordusunun ortaya çıkması mümkün gözükmektedir. Örgütler hızla değişen iş atmosferinde, değişimin nispeten daha yavaş olduğu tarım ve endüstri toplumunun örgütlerinden farklı olarak, bu değişime ayak uyduracak ve projeler üretip çözüm getirecek takım çalışmalarının geçici süreler çalışmalarına tanık olunacaktır.[29] Bunun yanı sıra endüstriyel üretimin yapısında da çok köklü dönüşümler ortaya çıkması beklenmektedir. Yarının fabrikası çok daha fazla bilgisayar kullanımı ile karakterize edilecektir.[30] Örneğin "Workplace 2000"[31] adlı bir çalışmaya göre işletmeler, müşteri taleplerine adapte olabilmek amacıyla bugünkünden çok daha esnek olacaktır. Yine esnekliğin yanı sıra yaratıcılık da son derece önemli olacaktır. Yeni örgütlerde enformasyon akışında da büyük ölçüde değişiklik ortaya çıkacak ve enformasyonun pay-

---

[29] Paker, C.; Bilgi Toplumu, Bireyselleşme ve Yönetim, *İş Yönetiminde Devrim*, İstanbul Mülkiyeliler Birliği Vakvı Yay., 1993, s.25-30.

[30] Rürup, B.; Work of the Future-The Future of Work, *Deutschland*, No.2,11, 1993, s.47.

[31] Boyet J.H. & Conn, H.P.; (1991)*Workplace 2000*: The Revolation Reshaping American Business, A Dutton Book, Newyork, 1991, s.2-7.

laşımı en hayati konulardan birisini oluşturacaktır. Çünkü yeni teknolojiler paylaşımı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca aynı çalışmaya göre işçiler, yönetsel kontrolden daha çok kendi kendilerini kontrol edeceklerdir. Öte yandan dönüşüm kaçınılmazdır; çünkü global rekabet de artış göstermektedir.

Bu global rekabet ortamında ise eğitim işletmelerin en önemli sorununu oluşturmaktadır. Okullarda olduğu gibi işletmeler de kendi içlerinde eğitimi ön plana çıkartmak zorunda kalmaktadırlar.[32] Artık örgütlerde Taylor, Ford gibi gelişmeleri öğrenen bir kişinin olması yetmemektedir. Bundan böyle birinin tepeden düşünüp bulması ve örgütte geriye kalan herkesin bu büyük stratejistin emirlerini dinliyor olması, mümkün değildir. Çünkü gelecekte diğerlerinin önüne geçecek örgütler, kişilerin bir örgütün tüm seviyelerinde öğrenme yükümlülük ve kapasitesini, nasıl değerlendirebileceğini keşfedenler olacaktır.[33] Aksi takdirde işletmelerin giderek şiddetlenen rekabet ortamına uyum sağlamaları imkansız hale gelmektedir.

Önümüzdeki dönemde bazı senaryolara göre bugünkü ileri düzeyde endüstrileşmiş ülkelerin gelecekte, endüstriyel üretim yerine, işin tasarımı ya da teorik bilginin üretimiyle meşgul olan ofisler haline dönüşebileceği; şimdiki gelişmekte olan ülkelerin ise gelecekte imalat işiyle meşgul olan fabrikalar olabileceği tartışılmaktadır. Ancak özellikle stratejik ürünlerin imalatını bugünkü gelişmiş ülkelerin, yarın gelişmekte olan ülkelere devredebileceğini düşünmek oldukça güçtür.

Bu topluma geçiş geçmişten büyük ölçüde bir kopuş anlamına gelmektedir. Yakın zamanlara kadar bilgi gerektiren çok az iş söz konusudur. Bilgi bu toplumlarda günümüzdekinden farklı bir anlama ve işleve sahiptir. Bir diğer ifade ile bilgi bu

---

[32] Stone, N.; (1991); Does Business Have Any Business in Education, *Harvard Business Review*, March-April, 1991, s.46.

[33] Senge, P; *Beşinci Disiplin*, Çev.A. İldeniz, A. Doğukan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1993, s.12.

toplumlarda bir zorunluluktan daha çok bir süstür. Örneğin 19 yüzyıl Amerikan iş dünyasını kuranlar arasında yalnızca banker J.P. Morgan adlı birisinin ileri sayılabilecek bir eğitimi olduğu ileri sürülmektedir. O da üniversiteyi bırakmış birisidir. Oysa günümüz enformasyon toplumlarına baktığımız zaman üniversite mezunlarının sayılarında olağanüstü bir artışın mevcudiyeti göze çarpmaktadır.[34]

Daha önce de vurgulandığı şekilde enformasyon toplumu imalata değil, hizmet ve dolayısıyla enformasyon/bilgi üretimine dayanan toplumdur. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde 80'li yıllarda yaşandığı şekilde imalat sektörü neredeyse çöküşün eşiğine gelmiştir. Özellikle krizde olan sektörlere baktığımız zaman bunların geleneksel endüstriler olduğunu görmekteyiz.

Bilindiği gibi 1970'li yıllarda Amerika'da yaratılan 19 milyon yeni işin 17 milyonunu hizmet sektörü işleri oluşturmaktadır. Bu işlerin büyük bölümünü ise bilgi işleri oluşturmaktadır.[35] Ayrıca endüstri devrimiyle üreticilikten çıkmış olan ve sadece tüketici konumuna düşmüş olan ailenin, enformasyon toplumunda tekrar üretim sürecinde, geçmişten farklı şekilde de olsa merkezi önem kazanmaya başladığını görmekteyiz. Nitekim aile işlerinin sayısında bir artış da gözlenmektedir.

Öte yandan enformasyon toplumunun ana eksenini oluşturan bilgi işlerinin örgütlenmesinin Weberyen anlamda katı bürokratik ya da Taylorist yöntemlerle yapılabilmesi oldukça güçtür. Bu yöntemler endüstriyel üretim sürecinde geçmişte ne kadar işlevsel olurlarsa olsunlar, bugün yeni toplumun işlerini, standart, katı ve hiyerarşik yöntemlerle örgütlemek mümkün değildir. Bürokratik tutuculuk değişime adapte olabilmek için

---

[34] Drucker; P.F.; *Gelecek İçin Yönetim:1990'lar ve Sonrası*, Türkiye İş Bankası Yay. Çev. Fikret Üçkan, Ankara, 1994.

[35] Naisbitt, J.; 2000 Yılının Sonrası: Sanayi Sonrası Toplum, Ter. Yay., İstanbul, 1987.

yapılan çabaların önündeki en büyük engel olarak gösterilmektedir.[36]

Bilindiği gibi bu yöntemler yaratıcılığı teşvik eden yöntemler değil, aksine çalışanlara standartlaştırılmış kitle üretiminin talimatlarını makine temposunda bıkmadan tekrar tekrar yapmayı empoze eden bir sistemdir. Emirler hep yukarıdan verilir ve çoğu zaman çalışanların fikirlerinin alınmasına gerek duyulmaz. Bu yöntemler imalat sektörünün egemen olduğu, çalışanların vasıf düzeylerinin düşük olduğu ve mevcut çalışma düzeninin değerlerini içselleştiremediği koşullarda olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak günümüzde yükselmekte olan enformasyon toplumunun en önemli karakteristiğini oluşturan bilgi üretiminin esas olduğu işleri, mal üretimini dikkate alarak yapılan iş örgütlenmesi yöntemleriyle yapabilmek mümkün değildir.

Bilgi üretimi her şeyden önce onu üreten bireyin yaratıcılığını ön plana çıkartmayı gerektirir. Bu da yukarıdan dayatılan katı çalışma kurallarıyla yerine getirilemez. Tam aksine mevcut üretim sürecinde çalışanlara geçmişten daha çok bireysel sorumluluk düşmektedir. Yine bu süreçte çalışanların karar sürecine katılmaları gerektiği görüşü de yaygınlık kazanmaktadır. Ancak bu katılımı endüstri toplumlarında gözlediğimiz motivasyon sürecinin bir parçası olarak görmenin ötesinde bugün kalite kontrol çemberleri örneğinde olduğu gibi "bir işi en iyi yapan bilir" anlayışına da dayanmaktadır.

Modernist ve post modernist örgütleri karşılaştırdığımızda fonksiyonel sıralamada bürokrasinin yerini demokrasi, hiyerarşinin yerini piyasa almaktadır. Koordinasyon ve kontrol ise endüstri toplumunun modernist örgütlerinde yetki vermemeye dayanmasına karşılık, enformasyon çağının post-modernist örgütlerinde daha çok yetki devri ön plana çıkmaktadır. Mis-

---

[36] Thurman, J.E.; Competence and Choice and Work, *On Business and Work*, (Edit. J.Thurman vd) International Labour Office Pub., Geneva, 1993, s.12

yon, hedef ve stratejiler açısından baktığımızda ise uzmanlaşmanın yerini, post-modernist örgütlerde yayılma almaktadır. Mümkün olduğunca dar bir alanda aşırı uzmanlaşmadan kaçınılmaktadır.

Modernist örgütlerden farklı olarak, post-modernist örgütler büyük ölçüde güvene dayanmaktadır. Karşılıklı güven, bugün insan kaynakları yönetiminin en çok üzerinde durduğu bağlılık, aidiyet duygusu ve takım çalışması gibi kavramlarla da yakından ilişkilidir.

Enformasyon çağının örgütlerinde insanlar hem birbirinden izole olmadan, sürekli bir diyalog içinde çalışacaklar hem de çok daha vasıflı, bağımsız ve mobil olacaklardır.[37]

Üçüncü Sektör

Enformasyon toplumunun sosyal yapısının nüvesini, insanların kendi istekleri ile katılmış oldukları gönüllü kuruluşlar (yani üçüncü sektör) oluşturacaktır.[38] Nitekim Amerika gibi enformasyon toplumu sürecinde olan ülkelerde bu kar amaçsız izciler, kızılhaç, kiliseler vb. gönüllü kuruluşların üye sayılarında olağanüstü bir artış gözlenen bu sektörde 80 milyondan fazla insan (yani her iki yetişkinden biri) haftada beş saatini, bir veya birden fazla kuruluş için çalışarak geçirmektedir. Dolayısıyla böylesine bir gelişme toplum yapısında da (işin örgütlenmesi dahil) oldukça önemli değişmeleri beraberinde getirecektir. Nitekim Drucker, işletmelerin çıkaracağı dersleri şöyle sıralıyor: Kar amaçsız kuruluşlar bilgi işçilerinin nasıl kullanılacağını, gerekli olan şeylerle açık-seçik görev tanımını, bir davaya inançla ve tutkuyla bağlanmayı, kendi kendini denetlemeyi, amaçlar doğrultusunda yönetimi, sürekli öğrenme ve öğretme-

---

[37] Alsene, E.; Computerized Integretion and The Organization Work in Enterpries, *International Labour Review*, vol.133, 1994, s.657.

[38] Masuda, *Age.*, s.120.

yi, zor işler beklemeyi fakat karşılığında yetki vermeyi, liyakat ve alınan sonuçların sorumluluğunu taşıyabilmeyi öğretmiştir.. Böylece işinde yeterince yetki ve mücadele fırsatı ile başarı ortamı bulamayan insanlar, bu arzularını gönüllü kuruluşlarda çok daha kolay tatmin edebilir hale gelmişlerdir.[39]

Bugün hükümetlerin cevap veremediği sosyal sorunların çözülmesinde katkıda bulunan üçüncü sektör kuruluşları, Amerikan toplumunun en önemli ayırt edici özelliklerinden birisi haline gelmiştir[40] Ayrıca giderek bireyselliğin arttığı enformasyon çağında insanlar, endüstri uygarlığında yok sayılan, ait olma, saygı görme, kendini gerçekleştirme gibi arzularını gönüllü kuruluşlar içinde gerçekleştirme fırsatı bulmaktadırlar.

ÇALIŞMANIN GELECEĞİ

Batı dillerinde "çalışma" anlamına gelen "travail," Latince'de bir tür işkence aleti olan "tripalium"dan türemiştir. Yine Romalılar'ın kullandığı "labour" sözcüğü de, "zahmet, yorgunluk, acı, ızdırap" gibi çağrışımlara sahiptir. Bizde de "emek" sözcüğü - batı dillerine benzer biçimde - "sıkıntı, zahmet ve yorgunluk" anlamına gelmektedir.

Yani, geçmişte çalışmak kölelere özgü, aşağılık bir iş ya da ceza olarak görülmüştür. Antik çağ filozofları, birçok konuda ihtilaf halinde olmalarına rağmen, çalışmanın kölelere özgü aşağılık bir iş olduğu konusunda ittifak etmektedir. Çalışma, modern çağda endüstrileşme sürecine paralel olarak toplumsal yaşamda merkezi bir önem kazanmıştır. Pre-endüstriyel toplumların "doğal insan"ı için çalışma, geçim için yapılan bir süreçtir; asla "*toplumsal bütünlük*" unsuru olmamış ve "özel alan"a hapsedilmiştir.

---

[39] Drucker; P.F.; *Kapitalist Ötesi Toplum*, İnkılap Yay., Çev.Belkıs Çorakçı, İstanbul, 1993, s.229-64.

[40] Drucker; P.F.; Gelecek *Age*, s.ıx

Pre-endüstriyel toplumlarda insanlar şimdikinden daha az çalışmaktadır. Bu toplumlarda çalışma, büyük ölçüde atadan kalma doğal yaşam ritmine bağlı, sezgisel bir hünerdir. Gorz'un da ifade ettiği gibi, sanayileşmenin başlangıç yıllarında işçilerin sürekli tam gün çalışmayı istememeleri ilk fabrikaların çökmesine yol açmıştır. Bu dönemde kilise, çalışma kültürünü yaratmak yolunda, kapitalizmin "entelektüel ordusu" gibi çalışmıştır. Özellikle Protestanlık, hedonist yaşam biçimine ve gösteriş tüketimine karşı çıkmış; çok çalışmayı kutsallaştırmıştır.

Bunun yanı sıra modern dünyanın ekonomik organizasyonları ve eğitim kurumları da güçlü bir çalışma disiplini/etiği oluşturulmasında önemli işlevler görmüştür. İnsanlığın son 300 yılına damgasını vuran "modern/endüstriyel toplum," bir "çalışma toplumu" olmuştur. Çalışma, bir tür, "maddi ihtiyaçları karşılama" ya da "zenginlik yaratma" sürecinin ötesine geçmiş, insanlara "*kendini gerçekleştirme*" imkanı sunmuş ve "*kimlik*" kazandırmıştır. Ancak bugün, yeni bir ekonomik ve toplumsal düzene geçişin sorgulandığı çağımızda "*çalışmanın sonu*," üzerinde en çok düşünülen konuların başında gelmektedir.

On dokuzuncu yüzyılın endüstriyel düzeninde yaklaşık beş bin saat çalışan işçiler, 1900 yılında yaklaşık üç bin iki yüz saat çalışmaya başlamışlardır. Attali'ye göre bu oran, gelişmiş ülkelerde bin saate kadar inecek ve çalışmaya adanan süre beşte bire gerileyecektir.

Yine aynı yazar, gelecekte çalışanların yarıdan fazlasının ücret almayacağını, ücretlilerin ne tam zamanlı çalışacağını ne de sınırlı bir sözleşme ile işletmeye bağlı olacağını ifade ediyor. İşyerine gitmeden çalışma, istidamın yarısını oluşturacak ve insanlar bir şirketin hem ortağı hem de kendi işvereni olabileceklerdir.

Weber'in de belirttiği şekilde, endüstriyel düzenin yükselişine paralel bir biçimde, ev ile işin ayrılması (duygusal/kişisel ilişkiler ile çalışma ilişkileri birbirinden ayrılarak) toplumsal

rasyonalizasyon için uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu sayede modern toplumun alamet-i farikası olan *rasyonalite*, ekonomiden kültüre bütünüyle toplumsal dokuyu derinden etkilemiştir.

Ancak günümüzün yeni dijital ekonomik düzeni içinde avukatlar, danışmanlar, reklamcılar, öğretim üyeleri vb. giderek artan biçimde enformasyon teknolojilerinin sunduğu imkanlarla işlerini evlerinden yapabilir hale gelmektedir. Endüstriyel devrimin aksine **enformasyon devrimi**, birçok meslek grubunda ev ile işi yeniden bir araya getirmektedir. Bu da doğal olarak, sadece çalışma hayatını değil, aile ilişkilerinden serbest zaman etkinliklerine kadar birçok alanda ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürecektir.

Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak, "**ücretli çalışmanın sonu**"nun geldiği konusunda kaygılar da artmaktadır. Örneğin Rifkin'e göre, yeni zeki makinalar birçok alanda, insanların yerine geçmektedir; yani "çalışmanın sonu" gelmiştir.

Dahrendorf'un "**üçte iki**" kuramına göre de, gelecekte işgücünün "üçte ikisi" iş bulurken "üçte biri" çalışma hayatının dışında kalacaktır. Bu da, çalışma hayatında vasıflı işçilerle diğerleri arasında bir kutuplaşmaya yol açacaktır.

Bir başka öngörüye göre de gelecek 50 yıl içinde, yarım düzine vasıflı işçi ile otomobil fabrikalarında üretim gerçekleştirilebilecektir. Aslında, ücretli işin sonuna ilişkin kaygıları ifade eden görüşleri daha da uzatmak mümkün. Ancak ortada bir gerçek var ki "**çalışmanın sonu**" tezleri abartılı olsa bile bildiğimiz ekonomik, toplumsal ve kültürel düzenin "sonu"na geliyoruz.

Bir yazarın ifadesiyle "çalışmanın dünyası değişiyor". Değişen bu yeni düzen içinde çalışanların varlığını koruyabilmelerinin yolu, sahip oldukları *vasıf*lardan ve bunu sürekli bir üst düzeyde *yenileyebilme*lerinde n geçiyor.

Niteliği ve çalışmanın gerçekleştirildiği mekanlar şimdikinden çok farklı olsa bile, bugün olduğu gibi yarın da çalışma

olacaktır. İnsanlık görünür bir gelecekte çalışarak *"varolma"*ya devam edecektir. Ancak yeni çalışma düzeni, eğitim düzeyinin çok düşük olduğu bizim gibi ülkelerde toplumun geneli, eğer gerekli vasıflarla donatılmazsa daha geniş kitlelerin çalışma hayatından dışlanmasına yol açacaktır. Orta ve uzun vadede toplumun, yeni çalışma düzenin gerektirdiği vasıflarla donatılması, ekonomik ve siyasal istikrarın sağlanması kadar önemlidir.

15. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE KÜRESELLEŞME

Binlerce yıl öncesinde ünlü filozof Heraklitos, "Aynı nehirde iki kez yıkanamazsınız"; çünkü "her şey akar" diyor. Bir başka sözünde de "Değişmeyen tek şey değişimdir" diyor. Hiçbir toplum kendisini tümüyle değişimin dışında tutamıyor. Toplumsal değişme kavramı, bir bilim olarak ortaya çıktığı dönemden itibaren sosyolojinin temel kavramlarından birisi olmuştur.

Toplumsal değişme kavramını daha iyi anlayabilmek için evrim, gelişme, ilerleme, çağdaşlaşma, yozlaşma ve yabancılaşma gibi kavramlar üzerinde durmak gerekir. Çünkü özellikle ilk dönem sosyoloji teorilerinde bu kavramların bazıları zaman zaman birbiri ile karıştırılmış, bazıları da birbirlerinin yerine kullanılmıştır.[1] Örneğin **gelişme** ekonomik anlamda büyüme, başarma, endüstrileşme, ilerleme, kalkınma ve zenginleşme gibi

---

[1] Bottomore, T.B.; *Toplumbilim*, Çev. Ü. Oskay, Doğan Yay., Ankara, 1979, s.313.; Güvenç, B.; *Sosyal ve Kültürel Değişme*, HÜ. Yay,. Ankara, 1976, s. 2.

pozitif anlamlar taşıyor. Bazı çevreciler için de daha çok kirlik ve doğanın tahribi anlamında negatif çağrışımlara sahiptir. Buna karşılık **evrim**, on dokuzuncu yüzyıldaki tarih felsefesinin sosyoloji üzerindeki etkilerini güçlü bir biçimde pekiştiren biyolojik evrim teorilerinden alınmıştır.

Değişme olgusuyla ilgili kavramları konu alan tabloda da görüldüğü şekilde, **çağdaşlaşma** politik içerikli bir kavramdır. Daha çok bağımsızlaşma, uluslaşma, uygarlaşma, laikleşme, modernleşme ve kentleşme gibi anlamları ima ediyor. Bunun yanında yabacılaşma psikolojik, yozlaşma ise, teolojik bir kavramdır. **Yabancılaşma**, kuralsızlaşma, yalnızlaşama, saldırganlaşma, kaçış ve anlam yitimini anlatmaktadır. **Yozlaşma** ise çözülme, materyalistleşme, sürüleşme ve ruhsuzlaşmayı ifade etmektedir. Yabancılaşmanın tartışmalı bir kavram olmasına karşın, yozlaşma olumsuzdur.

Görüldüğü şekilde değişmeden farklı olarak bütün bu kavramlar bir *istikamet* gösteriyorlar. Oysa değişme sosyolojik bir kavram ve diğerleri gibi bir istikamet göstermiyor. Tabloda da görüldüğü şekilde değişme, savaş da olabilir barışta; ya da bütünleşme şeklinde de olabilir, çözülme şeklinde de.

Bazı sosyologlar, toplumsal değişmeyi kültürel değişmeden farklı olarak kullanmaktadırlar. Onlara göre kültürel değişme, daha çok normlarda, sembollerde ve değerlerdeki değişmeyi ifade etmektedir. Ancak toplumsal değişme büyük ölçüde kültürel değişmeyi de kapsamaktadır. **Toplumsal değişme**, *yerleşik insan ilişkileri ve davranış kalıplarındaki farklılaşma*dır.[2] Crozier'in[3] ifadesi ise onu istediğimiz gibi yönlendiremeyeceğimiz, son derece *karmaşık* bir kavram. *Kültürde ve toplumsal kurumlarda*

---

[2] Lundberg, G.A.; Schrang, C.C.; Larsen, O.N.; *Sosyoloji*, Çev. Ö.Ozankaya, Ü.Gürkan, 2.Cilt, Ankara, 1970, s.289.

[3] Crozier, M.; Society and Change in *The Meaning of Sociology*, Edit. J.M.Charon, Prentince Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 1999, s.351.

zamanla dönüşümü ifade eden toplumsal değişme sürecinin Macionis ve Plummer'a[4] göre **dört temel karakteristiği** vardır:

1. *Boyutları toplumdan topluma farklılaşsa da, toplumsal değişme her yerde olur*: Ölüm hariç hiçbir şey kesin değildir diye bir söz vardır. Ancak bazı toplumlar hızlı, bazıları ise yavaş değişmektedir. Örneğin geleneksel toplumların temel karakteristiği, değişimin yavaşlığı olmasına karşılık, günümüz toplumlarda değişim çok daha hızlanmıştır. Yine aynı kültürün bazı unsurları yavaş değişirken, diğerleri çok daha hızlı değişmektedir. Örneğin tıp alanındaki teknikler, onların nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin ahlaki standartlardan çok hızlı değişmektedir.
2. *Toplumsal değişme bazen planlı; fakat çoğunlukla da planlanmamış bir şekilde olur*: Endüstriyel toplumlar, herhangi bir tür değişmeyi aktif olarak desteklerler. Örneğin ulaştırma ve hayatı kolaylaştırmayı amaçlayan otomobil, yaygın olarak toplumu derinden etkilemiştir. Artık insanlar, bayramlarını yakın çevre içinde kutlamak yerine, tatile gitmektedirler; ve bayramlarda her yıl çok sayıda insan trafik kazalarında kaybedilmektedir.
3. *Toplumsal değişme uyuşmazlıklar yaratır*: Otomobil örneğinde olduğu gibi , toplumsal değişme hem olumlu, hem de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Kapitalistler, verimliliği ve karları artırdığı için, endüstri devrimini memnuniyetle karşılamışlardır. Buna karşılık bir çok işçi, işlerini ellerinden alacağı gerekçesiyle bu "ilerleme"ye direnmişlerdir. Yine bizde matbaa konusunda benzer bir direniş olmuştur.
4. *Bazı değişmeler, diğerlerinden daha önemlidir*: Bazı toplumsal değişmeler sadece geçici bir öneme sahiptirler; buna karşılık bazılarının etkisi nesiller boyu devam eder. Örneğin kılık kıyafette yaşanan değişmelerin geçici olmasına karşılık,

---

[4] Macionis, J.J.; Plummer, K.; *Sociology: A Global Introduction*, Printice hall Europe, 1998, s. 670-1.

teknolojik gelişmeler (Ör. TV, otomobil, İnternet), toplumsal değişmeyi çok daha köklü bir biçimde etkilemiştir.

Değişme Olgusuyla İlgili Kavramlar, Süreçler ve Değerlendirmeler[5]

Gelişme (Ekonomik)	Özgürleşme (Politik)	Değişme (Sosyolojik)	Yabancılaşma (Psikolojik)	Yozlaşma (Ahlaki)
Başarma Büyüme Genişleme Güçlenme İlerleme Kalkınma Kazanma Zenginleşme	Bağımsızlaşma Bilinçlenme Halklaşma Kentleşme Kurumsallaşma Kültürleşme Laikleşme Modernleşme Özgürleşme Uluslaşma Uygarlaşma	Barış-savaş Topluluk-toplum olma Türdeşleşme-çoğullaşma Endüstrileşme-kentleşme Bütünleşme-çözülme Sınıflaşma-katmanlaşma Durağan-devingen olma Mekanik-organik dayanışma Halklaşma-uluslaşma Evrim-devrim	Dinsizleşme Kuralsızlaşma Saldırganlaşma Sığınma: Geçmişe İdeolojilere Geleceğe Tarihe Yalnızlaşma Yitirme: Değerlerini Güvenini Sağlığını Yaratıcılığını Yaşam gücünü	Çökme Çözülme Maddeleşme Maddileşme Ruhsuzlaşma Sürüleşme Yıkılma Yoksullaşma Yönsüzleşme
(Olumlu)	(Tartışmalı)	(Olgusal ve Olumsal)	(Tartışmalı)	(Olumsuz)

TOPLUMSAL DEĞİŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Toplumsal değişmeyi etkilediği iddia edilen çok sayıda faktör vardır. Burada kısaca fiziki çevre, kültür, teknoloji ve diğer faktörler üzerinde durulacaktır.

Fiziki çevre faktörü

Çevre ile toplumsal değişme arasında ilişki kuran teorilerin kökleri oldukça eskiye gider. Örneğin binlerce yıldır astroloji ile uğraşanlar, gökteki olaylarla toplumsal olaylar arasında ilişki aramışlardır. Sosyolojik düşüncenin gelişimine ilişkin bölümde

---

[5] Kaynak: Güvenç, B.; *Sosyal ve Kültürel Değişme*, HÜ. Yay., Ankara, 1976, s. 2.

de ifade edildiği şekilde Montesquieu, insanların huylarını, duyarlılıklarını ve davranışlarını iklimle açıklar. Bugüne kadar Sorokin'in[6] de ifade ettiği şekilde yüzlerce fikir adamı, coğrafi faktörlerin etkisi üzerinde durmuştur. Nitekim herhangi bir ülkede mimarinin coğrafi-fizik koşullara göre şekillenebildiğini görmekteyiz. Yine tarımsal üretim ve hayvancılık üzerinde de coğrafi faktörlerin etkisi sıkça dile getirilmiştir. Örneğin dağlık bölgelerin insanları ağırlıklı olarak hayvancılık ile uğraşırken, ovalarda yerleşmiş olanlar tarımsal faaliyetlerde bulunmaktadırlar.

Bilindiği gibi geçmişte bütün uygarlıkların uygun coğrafi koşullarda ortaya çıktığına ilişkin bir tez mevcuttur. Nitekim Anadolu'da bir çok uygarlığın ortaya çıkışı ile ilklimin arasında ilişki kurulmuştur. Fiziki koşulların insanların hayatlarını etkiledikleri doğru olmakla birlikte, toplumsal değişmeyi, coğrafyaya indirgemek doğru değildir. Eğer coğrafi determinizm doğru olsaydı, daha öncede belirtildiği şekilde, sosyoloji yapmak çok kolay hale gelirdi. Özellikle, bilimin teknolojinin gelişimine paralel olarak insanların fiziki çevreleri üzerindeki egemenlikleri çok büyük ölçüde artmıştır.

Kültürel Faktörler

Bir "duyuş, düşünüş davranış biçimi" olan kültür, insanın aynı zamanda kendi çevresini nasıl düzenlemesi gerektiğine dair değerlere sahiptir. İnsanlar nasıl düşünüyorlarsa genelde öyle davranırlar. Dolayısıyla insanların aynı zamanda düşünce kalıplarını ifade eden kültür (onun en önemli unsurlarından birisi olan din), toplumsal değişmeyi etkileyen faktörlerden birisidir. Nitekim Max Weber'in dinle ilgili görüşlerini incelerken, Protestanlığın kapitalizmin gelişimi sürecindeki rolü anla-

---

[6] Sorokin, A., *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, II, Çev. M.M.R.Öymen, Ankara, 1974, s.107.

tılmıştır. Ancak kültürü, toplumsal değişmenin tek belirleyici unsuru olarak görmek de doğru değildir. Çünkü kültür başta teknoloji ve fiziki çevre olmak üzere diğerlerinden etkilenir.

Yine Weber'i izleyerek karizmatik önderlerin toplumsal değişme üzerinde belirli bir etkilerinin mevcudiyetine tanık oluyoruz. Örneğin Kurtuluş savaşının hemen sonrasında Atatürk'ün kişiliği, Cumhuriyetin kurulması üzerinde son derece belirleyici olmuştur. Ancak Atatürk'ün görüşlerinin biçimlenmesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki fikir akımlarının etkisini dikkate almakta fayda vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse, kültür toplumsal değişmeyi etkiler, ancak toplumsal değişmenin diğer unsurları da kültürü etkiler.

Teknoloji faktörü

Günümüzde teknolojinin toplumsal değişme üzerinde olağanüstü bir etkisi söz konudur. Özellikle kültürel ve ekonomik yönden pre-endüstriyel uygarlık aşamasında bulunan kültürler, teknoloji sayesinde en ileri uygarlıkların değerlerinin adeta istilası altında kalmıştır. Özellikle televizyonun yaygınlaşması, geniş kitlelerinin duyuş, düşünüş davranış biçimlerini çok büyük ölçüde etkilemiştir. Bugün Anadolu'nun en kenar köylerindeki çocuklar, büyük kentlerdeki yaşıtları ile aynı programları seyretmekte, aynı malları tüketmek istemektedirler.

Kuşkusuz bu bir açıdan adeta istila görünümü arz etmesine karşılık, bir başka açıdan da kenardaki insanlarının ufuklarını açmış ya da değiştirmiştir. Bireyler artık dünya teknolojinin sunduğu pencereden görür hale gelmişlerdir.

Öte yandan teknolojinin toplumsal değişme üzerindeki etkisini tek yönlü görmemekte fayda vardır. Çünkü aynı teknoloji (ör. TV., İnternet) aynı anda farklı enformasyonları bir arada taşımaktadır. Örneğin kimileri eğlence programlarına yönelirken, isteyenler de kendi dünya görüşüne yakın olduğuna inandıkları haber programlarını izleme şansına sahiptirler. Tekno-

lojinin bizatihi kendisinin *kültürel olarak inşa edilmiş* bir unsur olduğunu da hatırlatmakta fayda vardır.

Diğer faktörler

Bazı sosyologlar, toplumsal değişme üzerinde dururken, bazıları da siyasal örgütlenme üzerinde durmuştur. Örneğin Cumhuriyet döneminde Türkiye'deki politik örgütlenme büyük ölçüde toplumsal değişimin yönünü etkilemiştir. Buna karşılık, biyolojik faktörleri savunanlara göre ise, ırkların genetik özellikleri toplumların değişim sürecini etkilemektedir. Ancak günümüzde toplumsal değişmeyi en köklü biçimde etkileyen faktör kuşkusuz küreselleşme olmuştur.

KÜRESELLEŞME

Küreselleşme, daha öncede ifade edildiği şekilde ekonomiden kültüre, hemen hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için Burger'in[7] deyimiyle *klişe* bir sözcük haline gelmiştir. Adeta geçmiş ve geleceğin kapılarını açacak anahtar bir kavram olarak görülen küreselleşmeyi Bauman,[8] da *"parolaya dönüşmüş moda bir deyim"* olarak değerlendirmiştir.

Küreselleşmenin *"moda"* haline gelmesi konusunda benzer bir değerlendirme, Hist ve Thompsson[9] tarafından yapılmıştır. Giddens[10] yukarıda ifade edilen görüşlerin aksine, bugün *"küreselleşmeye değinmeyen hiçbir siyasal konuşmanın tam olmadığı"nı* ifade etmektedir. Giddens'a göre şu anda *köklü bir tarihsel değ-*

---

[7] Berger, P.L.; (1997) Four Faces of Global Culture. *National Interest*, Fall97, Issue 49.

[8] Bauman, Z.; Küreslleşme: Toplumsal Sonuçları, Çev. A.Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.7.

[9] Hist,P.; Thompson, G.; (1998), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Dost Kitapevi, Ankara, s.26.

[10] Giddens, A.;(2000) *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. O. Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, s.20.

şim döneminden geçtiğimize inanmamızı sağlayacak geçerli ve nesnel nedenler vardır. Bugün bizi etkileyen değişiklikler, yeryüzünün herhangi bir bölgesiyle sınırlı olmayıp, daha şimdiden hemen hemen heryeri kapsamaktadır.

Kavram olarak küresel (global) sözcüğünün kökeni, 400 yıl öncesine gitse bile, küreselleşme (globalization) kavramı oldukça yenidir. İlk olarak 1960'larda kullanılan küreselleşme kavramı, aslında 1980'lerde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1990'lara gelindiğinde ise, bilim adamlarının önemini kabul ettiği anahtar bir sözcük haline gelmiştir .[11]

Günümüzde küreselleşme konusunda, çok geniş bir literatür oluşmuştur; ancak sosyal bilimlerin bir çok alanında görüldüğü şekilde, küreselleşmeye ilişkin birbirinden tümüyle farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifade ile kürselleşme konusunda, gerek teorisyenler, gerekse uygulamacılar arasında uzlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Küreselleşmenin siyasal kültürel ve ekonomik sonuçları yaygınlık kazandıkça, taraftarları kadar (özellikle entelektüel düzeyde) karşı çıkanların sayılarında da artışa tanık olunmaktadır. Çünkü kürselleşmeden kazananlar olduğu kadar, kaybedenler de mevcuttur.

KÜRESELLEŞMEYE YAKLAŞIMLAR

Günümüzde küreselleşmeye yönelik yaklaşımları Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton'ı[12] izleyerek, *"aşırı küreselleşmeciler"* (hyperglobalist), *"kuşkucular"* (skeptical) ve *"dönüşümcüler"* (transformationalist) şeklinde üçlü bir sınıflamaya tabi tutabiliriz.

---

[11] Lubber, Ruud; *The Dynamic of Globalization*
http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/globe/new_page.htm

[12] Held,D.; McGrew, A.; Goldblatt D.; ve Perraton, J.; *Global Transformations*: Politics, Economics and Cultures, Polity Press. Chamridge, 1999, s.3-10.

Aşırı küreselleşmeciler: Bunlar radikaller diye de anılmaktadırlar. Bunlara göre endüstri uygarlığının bir ürünü olan *ulus devlet, küreselleşme sürecine paralel olarak önemini yitirmiştir.* Artık küresel piyasa, politikanın yerini almaktadır; çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel çalışmaktadır. Küresel piyasanın gelişimi, toplum içinde daha yüksek rasyonaliteye işaret etmektedir. Günümüzde politikacılarla daha az ilgileniyoruz; çünkü hayatımızdaki önemlerini ve etkilerini giderek kaybediyoruz. Politikalar yerel ya da ulusal ölçekte hala etkili olsalar bile, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek güce sahip değillerdir. Bu anlamda dünya ülkelerin çoğunda, vatandaşların politikayla daha az ilgilenmeleri ya da politikacıların vatandaşlar üzerinde daha çok hayal kırıklığı yaratıyor olmaları küreselleşme sürecinin bir sonucudur.[13]

Bir diğer ifadeyle aşırı küreselleşmecilere göre *piyasalar artık devletlerden daha güçlüdür.* Devletlerin otoritesindeki bu gerileme ise, diğer kurumlar ile birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde görülebilir. Radikal/aşırı küreselleşmeciler, dünya toplumunun, geleneksel ulus devletlerin yerini almakta olduğu (ya da alacağı) ve yeni toplumsal örgütlenme şekillerinin ortaya çıkmakta olduğu düşüncesindedirler. Ancak bu grup içinde yer alanlar homojen bir görünüm arz etmemektedirler. Örneğin neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını memnuniyetle karşılarken, aynı grup içinde yer alan neo-marksistler (ya da radikaller), çağdaş küreselleşmeyi, baskıcı küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu ideolojik yaklaşımlardaki farklılığa rağmen, bugün giderek artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir ekonomin mevcut olduğuna ilişkin düşünceyi paylaşmaktadırlar.[14]

---

[13] Giddens, A.;(1999) Küreselleşmenin İkilemleri, *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*, sayı.12, s.56.

[14] Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton., *Age.*, s.2-4.

Aşırı küreselleşmeciler, bu sürecin küresel ekonomide kaybedenler kadar kazananları da yarattığına inanıyorlar. Bir taraftan geleneksel merkez-çevre yapısının yerine geçen, yeni bir küresel işbölümü yükseliyor; öte yandan da Güney ve Kuzey arasındaki artan bir anokranizmin mevcudiyetine dikkat çekiyorlar. Bu arada plana rağmen hükümetler küreselleşmenin sosyal sonuçlarını "idare etmek" zorundadırlar. Küreselleşme, kazanan ve kaybeden arasındaki kutuplaşmayı, küresel ekonomik düzen içinde birbirine bağlayabilir. En azından neoliberal harekete göre, global ekonomik rekabetin "sıfır toplamlı" üretimde bulunması söz konusu değildir. Ekonomi içinde belli grupların durumu küresel rekabet sonunda kötüleşse bile, hemen hemen bütün ülkelerin belirli malların üretiminde karşılaştırmalı avantajı söz konusudur. Neo-Marksistler ve radikaller için böyle bir "iyimser yaklaşım" doğru değildir. Onlara göre küresel kapitalizm, hem uluslararasında hem de ulusların içinde eşitsizlik yaratmaktadır. Ancak sosyal korumada geleneksel refah devleti yolunun sürdürülmesinin zorlaştığı ve giderek eskidiği konusunda neo-liberaller ile mutabıktırlar.

Bir çok neo-liberal için küreselleşme, *ilk gerçek küresel uygarlığın habercisi* olarak değerlendirilmektedir. Aşırı-küreselleşmeci bakış açısına göre, küresel ekonominin yükselişi, radikal yeni dünya düzeninin bir delili olarak yorumlanabilecek, küresel düzeyde *kültürel karışım* (hypredization), *küresel yayılma* ve *küresel yönetişim* kurumlarının (global governance institutions) doğuşu, köklü bir biçimde *yeni dünya düzenin delilleri* ve *ulus devletin ölümü* olarak yorumlanmaktadır. Artık ulusal hükümetin sınırlarını kontrolde zorluk çekmeye başlamışlardır. Küresel ve bölgesel hükümetler daha büyük roller talep ederken, devletlerin otonomisi ve egemenliği daha çok aşınmaktadır. Bunun yanında ülkeler arasında uluslararası işbirliği kolaylaşmıştır; artan global iletişim altyapısı sayesinde değişik ülkelerin halkları, ortak çıkarlarının daha çok farkına varmaktadırlar ve dolayısıyla küresel bir uygarlığın doğuşu için ortak bir zemininin oluştuğunu iddia etmektedirler.

Küreselleşme karşıtları: Radikal/aşırı küreselleşmecilerin tam karşında yer alan bu grup, kuşkucular olarak da anılmaktadır. Giddens'ın[15] deyimiyle küreselleşmeye her konuda kuşkucu yaklaşmaktadırlar. Yaşadığımız dünyada *hiçbir şeyin yeni olmadığını* iddia etmektedirler. Kuşkucular, küreselleşmenin geçmişine (19. yüzyıla) bakıyorlar ve o dönemde de önemli derecede para ve mal hareketinin oluşmuş olduğunu söylüyorlar. Günümüzde hala bir çok ülkenin oldukça katı bir biçimde uyguladıkları ulusal sınır kontrollerine karşılık, 19 . yüzyılda insanların pasaport bile kullanmadıklarını iddia ediyorlar. Kuşkucular, dünya ekonomisinde duvarların kaldırılması yolundaki günümüzde yaşanan gelişmelerin, 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığını iddia ediyorlar. Kısacası *küreselleşmenin yeni bir süreç olduğunu kabul etmiyorlar*. Herkesin bu terimle bu kadar ilgili olmasını *zamanın ideoloji* haline gelmesine bağlıyorlar. Onlar için küreselleşme, *refah devletini* yok edecek *minimal devlet* ve hükümeti amaçlayan çevrelerin sık sık kullandığı basit bir terimdir.

Bu grubun bazı üyeleri, küreselleşmeyi, *kapitalizmin savaşçı olmayan yeni işleyiş mantığı* ya da jeo-ekonomik emperyalizm olarak değerlendirirken[16], Chomsky gibi bazı ünlü düşünürler de, kar peşinde koşan *mega-işletmelerin, totaliter kurumların tiranlığı*[17] olarak nitelendirmiştir.

Bu gruba göre *küreselleşme beklenilmeyen bir şey değildir*; sadece bu süreç aşırı küreselleşmeciler tarafından abartılarak bir *efsane* haline getirilmiştir. Dünya ekonomisi geçmişte olduğundan daha az bütünleşmiştir. Bunun yanında ulusal hükümetler uluslararasılaşmanın edilgen mağdurları değildirler.

---

[15] Giddens, A.; Küreselleşmenin İkilemleri, *Agm.*, s.56.

[16] Gerbier; B.; (1999) Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm, *Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü*, Der. F. Başkaya, Ütopya Yay., Ankara, 1999, s.105-116.

[17] Sainath, S. An Interview With Noam Chomsky; http://www.twnside.org.sg/

Bunun yanında küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşme, küreselleşmenin bir ara istasyonu değil, tam aksine alternatifidir. Dünya küresel bir uygarlık yerine, yeni anlayışlar çerçevesinde bölünmeye doğru gitmektedir. *Küreselleşme, bir bütünleşmeyi değil, farklı kültürler, uygarlıklar ya da bölgeler arasında yeni çatışmaları beraberinde getirecektir.* Yine bu grup, dünya ekonomisi içerisindeki eşitsizliğe dikkat çekiyorlar ve bunun dünyada neo-liberallerin dediği gibi, küresel bir uygarlığın doğuşundan daha ziyade, köktendinciliğin ya da saldırgan milliyetçiliğin doğuşuna yol açacağını savunuyorlar.

Ayrıca kuşkucular, küreselleşme sürecinin ekonomik yada teknolojik gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir olgu olmaktan ziyade, bir *ideolojik tutum* olduğunu iddia ediyorlar.

Dönüşümcüler: Giddens'ın[18] da dahil olduğu bu grup, küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı sosyal, siyasal ve ekonomik değişmelerin arkasındaki ana siyasal güç olarak görmektedir. *Artık dış ya da uluslararası ile iç işleri arasında açık bir ayrım söz konusu değildir.* Ekonomik anlamda bırakın yüz yıl öncesini, 30-40 yıl öncesinden bile çok farklı bir dönemde yaşıyoruz. Son yıllarda küreselleşme konusunda yapılan araştırmalar, çok farklı dönemde yaşadığımıza işaret etmektedir. Önceki pazardan çok daha bütünleşmiş yeni bir küresel pazar oluşmuştur. Karşılıklı alınıp satılan malların miktarı 19 yüzyılla karşılaştırılamayacak kadar fazladır. Ama bundan daha önemlisi, ekonominin giderek daha fazla bir şekilde hizmet sektörüne bağlı hale gelmesidir. Bilgi eğlence iletişim ve en önemlisi de elektronik ve finans ekonomisi içeren hizmetler, ekonomideki en önemli sektör haline geliyor. İletişim devrimi sayesinde anında haberleşme imkanına kavuştuğumuzdan beri, eski yapılar yıkılmaya, eski alışkanlıklar unutulmaya ve kültürler diğer kültürlerle anında temas edebilmeye, karşılıklı etkileşime girmeye başlamıştır.

---

[18] Giddens, A.;(1999) Küreselleşmenin İkilemleri, *Agm., s.56.*

Küreselleşemenin Kavramlaştırılması: Üç Eğilim[19]

	Hiper-küreselciler	Kuşkucular	Dönüşümcüler
Yeni olan ne?	Küresel bir çağ	Ticaret blokları Geçmiş dönemlerden daha zayıf jeo-yönetişim (geogovernance)	Tarihsel olarak eşi görülmedik düzeyde küresel karşılıklı bağlılık
Hakim özellikler	Küresel kapitalizm Küresel yönetişim Küresel sivil toplum	Dünya 1890'larda olduğundan daha az karşılıklı bağlı.	Yoğun ve derin (thick) küreselleşme.
Ulusal hükümetlerin gücü	Geriliyor ve aşınıyor	Güçleniyor ve çoğalıyor	Yeniden inşa ediliyor Yeniden yapılanıyor.
Küreselleşmenin itici gücü	Kapitalizm ve teknoloji	Devlet ve piyasalar	Modernitenin birleştirici güçleri
Tabakalaşma kalıpları	Eski hiyerarşilerin aşınması	Giderek artan bir şekilde Güney'in marjinalleşmesi	Dünya düzeninin yeni mimarisi
Hakim motif	McDonalds, Madonna, vs.	Ulusal çıkar	Siyasal topluluğun transformasyonu
Küreselleşmenin kavramlaştırılması	İnsani eylemin çerçevesinin yeniden düzenlenmesiyle	Uluslararasılaşma ve bölgeselleşmeyle	Belli bir mesafedeki eylemlerin ve bölgeler arası ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle
Tarihsel yörünge	Küresel Uygarlık	Bölgesel bloklar Uygarlıklar çatışması	Karşılıklı bağımlılık: küresel bütünleşme ve parçalanma
Özet	Ulus devletin sonu	Uluslararasılaşma devletin kabulü ve desteğine bağlı	Küreselleşme devletin gücünü ve dünya siyasetini dönüştürüyor.

Dönüşümcüler ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırdığını kabul ettiği halde, Aşağıdaki tabloda görüldüğü şekilde, hem aşırı küreselleşmecilerin "egemen ulus devletin sonun geldiği" iddialarını, hem de küreselleşme karşıtı kuşkucularının "hiçbir şey değişmedi" tezini reddetmektedirler. Evrenselci Aydınlanma düşüncesi ile modernitenin bir türevi[20] olarak değerlendirilen, küreselleşme süreci, ulusal hükümetlerin gücünü yeniden yapılandırıyor. Dönüşümcüler, küre-

[19] .Held;McGrow;Goldblatt&Perration, *Age.*, s.10.

[20] McGrew, A.; A Global Society ? *Modernity and Its Futures*, Open University/Polity Pub. Chambridge, 1999, s. 62.

selleşme konusunda, kuşkuculardan daha ziyade, radikallere yakın durmaktadırlar.

Aslında bu üç görüş arasında ana farklılık kaynağı, olgulardan ziyade, temsil ettikleri dünya görüşlerindedir. Daha küreselleşme tartışmalarının öncesinde, temelde evrenselci bir tutum içerisinde kendilerini ifade eden liberaller ve bazı marksistler, küreselleşme sürecini, mevcut yaklaşımlarının bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. Bu sürecin, Marks'ın "bütün dünyanın işçileri birleşin" anlayışından ziyade, kapitalist piyasa ekonomisi içinde gerçekleşmiş olması, günümüzün neoliberallerin memnun ederken, yine aynı radikal grup içerisinde yer alan, neo-marksistlerin kötümser yorumlar yapmalarına sebep olmaktadır. Ancak sonuçta iki zıt dünya görüşünün temsilcisi olan grup da, ulus devletin aşıldığı ve artık küresel bir uygarlığın doğmakta olduğu şeklindeki, hiper-küreselleşmeci yaklaşım içerisinde benzer görüşleri savunmaktadırlar.

Buna karşılık küreselleşme karşında yer alan şüpheciler ise, yine kapitalizme ve piyasa mekanizmasına tepkileri ile tanınan sol gruplar ile ulus devlete ve ulusal egemenliğe özel bir hassasiyet gösteren milliyetçi/sağ eğilimli yazarlardan oluşmaktadır. Örneğin yeni sağın temsilcilerinden John Gray ile çok sayıda devletçi/sol eğilimli yazar küreselleşme konusunda benzer bir tutum içindedirler.

Küreselleşme süreci, garip bir şekilde, modern zamanların ürünü olan ideolojik bölünmeleri çok esaslı bir şekilde etkilemeye başlamış görülüyor. Daha küreselleşme tartışmalarının öncesinde bir yazarın, ileride entelektüel/siyasal bölünmelerin sağ ya da sol ayrımına göre değil de, küreselleşme sürecinden yana olanlarla, eski ulus devleti savunanlar arasında olacaktır şeklindeki öngörüsü sanki doğrulanmaktadır.

Üçüncü grupta yer alan entelektüeller ya da uygulamacılar ise, daha ziyade "reel-politik"e yakın duranlardan oluşmaktadır. Nitekim muhalefette genelde küreselleşme karşıtı bir duru-

şa sahip olanların da, iktidarın gerçekleri karşında, dönüşümcülere yakın bir takım politikalar izlediklerine tanık olunmaktadır. Çünkü entelektüel düzeyde, özgürce yorum yapmanın çok fazla riski olamamasına (hatta çoğu kere bu görüş sahiplerine avantajlar sağlamasına) karşılık, iktidar konumundakilerin izledikleri politikalar, hem küreselleşme sürecinin bugününü hem de gelecekteki trendini anlamak bakımından büyük önem taşımaktadır. Bunun yanında küreselleşmeye yaklaşımları daha iyi anlayabilmek için onu ortaya çıkartan faktörlere daha yakından bakmakta fayda vardır.

KÜRESELLEŞMEYİ ORTAYA ÇIKARTAN FAKTÖRLER

Küreselleşme sürecinin ortaya çıkmasında çok sayıda faktörün etkisi olmuştur. Bu faktörleri ana başlıklarıyla üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisini teknolojinin etkisi, ikincisini ideolojik faktörler, üçüncüsünü ise, ekonomik faktörler oluşturmaktadır.[21]

Teknolojik gelişmeler: Aslında toplumsal süreçleri sadece teknolojiye indirgemek aşırı basitleştirme olur. Ancak teknolojik determinizme yönelik eleştirileri saklı tutarak, küreselleşme üzerinde teknolojinin etkisini inkar etmek mümkün değildir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren enformasyon teknolojilerinin yaygınlık kazanması, dünyada mesafe kavramının eski anlamını yok etmiştir. Bu durum küreselleşme bağlamında belki de ilk etkisini finans piyasalarında hissettirmekle birlikte, bu etki günümüzde çok daha geniş bir alana yayılmıştır.

Teknoloji, küreselleşme sürecinde yeterli koşul değildir; ancak olmazsa olmaz koşuldur. Günümüzde olağanüstü bir hızla ucuzlayarak yaygınlık kazanan enformasyon teknolojileri, ulus-

---

[21] Shorth, C., The Meaning of Globalization for Development Policy, *Transnational Social Policy*, Edit. C.J. Finer, Blackwell Publisher, UK, 1999, s.8-10.; Ekin, N.;(1999), *Küreselleşme ve Gümrük Birliği*, İTO Yayını, İstanbul, 1999, s.50.

lararasındaki değişim/etkileşim sürecinde, küresel dönüşüm sürecini hızlandırmaktadır. Nitekim 1945 yılından beri, okyanus ötesi nakliye bedelleri yüzde 50 ; hava taşımacılığı maliyetleri yüzde 80; ve transatlantik telefon bedelleri yüzde 99 oranında gerilemiştir. 1999 UN İnsani kalkınma Rapor'una göre, 1990 değerleriyle, New York'dan Londra'ya üç dakikalık telefon görüşmesi bedeli, 1930 yılında 245 dolar iken, bu oran 1998 yılında 35 cent'e inmiştir.

İletişim ve bilgisayar gücündeki patlama, küresel mali piyasaların gelişimine ivme kazandırmıştır. Bu süreç, günümüzde de hızlanarak devam etmektedir. Bazı yazarlara göre biz hala küresel iletişim devriminin ilk aşamalarındayız.[22]

İdeoloji faktörü: Özellikle Doğu blokunun yıkılması sonrasında liberal piyasa ekonomisine yönelik güven duygusu artırmıştır. Nitekim kısa bir sürede tüm maliyetine rağmen, eski planlı/devletçi ekonomiler, piyasa mekanizması süreci içinde, serbest ticaretin ve yabancı sermayenin imkanlarından yararlanma çabası içine girmişlerdir. Bir diğer ifade ile, duvarların yıkılmasının ardından, küreselleşmenin önündeki en büyük engellerden birisi aşılmıştır. Her ne kadar, Asya krizi sonrasında küreselleşmeye yönelik itirazlar artmaya başlamış olsa bile, son dönemde neo-liberal ideolojinin temel ilkelerine güven anlayışı içerisinde hızlandırılarak sürdürülme çabası söz konusudur. Başta ABD olmak üzere, DTÖ, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslar arası kuruluşların öncülüğünde sürdüren küreselleşme süreci hızlandıkça, Hegel'in diyalektiğinden giderek ifade edersek, anti-tezini oluşturan anti-küreselci akımlar da tepkilerini ortaya koymuşlardır.

Ekonomik faktörler: Gelişmiş ülkelerde iç piyasaların doyması, özellikle 1970'lerdeki petrol krizi sonrasında dış piyasalara açılma arayışı ile iktisadi faaliyetlerin hacimlerinin artmış

---

[22] Auguste, B. G.; What's So New About Globalization? *New Perspectives Quaterly*, January 1, 1998.

olması küreselleşme sürecini ortaya çıkartan ekonomik faktörlerden bazılarını oluşturmaktadır.

Çok uluslu firmalar "yeni uluslararası iş bölümü" çerçevesinde, üretimi bütün yerküreye yaymışlardır. Her gün finans piyasalarında büyük miktarlarda para, bir ülkeden başka ülkeye akmaktadır.

Ekonomik yönden bugün yeryüzündeki ülkelerin önemli bir kısmı birbiriyle bütünleşmeye başlamıştır. Örneğin Tayland'da başlayan bir kriz, bütün Asya'yı etkilediği gibi, bizi de etkileyebilmektedir. Ya da Rusya'da yaşanan bir krizin arkasından Türkiye'den bu ülkeye ihracat yapan bir çok firma kapısına kilit vurmak zorunda kalabilmektedir. Bu da doğal olarak ülkeleri kendi politikaları kadar, başka ülkelerin izlediği ekonomik ve siyasal politikalar konusunda da duyarlı olmaya zorlamaktadır. Yani artık ülkelerin iç işlerinde yaşadığı sorunlar ile dış ilişkilerindeki sorunlar arasındaki sınır giderek silikleşmeye başlamıştır.

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE YENİ OLAN NE?

Modernitenin "ilerleme" anlayışı içinde değerlendirildiği takdirde yeni bir olgu olmayan ve bir "süreklilik" ifade eden küreselleşme, bir çok bakımdan geçmişten bir "kopma"yı ya da "kırılma"yı ifade etmektedir. Kürselleşmenin geçmiş anlayışlardan farklılıklarını ve yeni olan özelliklerini dört başlık altında toplayabiliriz:[23]

Yeni piyasalar: Finasal piyasalar, küresel olarak birbirine bağlanmış ve günde 24 saat işlem yapmaktadır. Castels'in de belirttiği şekilde, küresel düzeyde, milyarlarca dolar değerindeki işlemler, elektronik devreler vasıtasıyla saniyelerle gerçekleştirilmektedir. Birleşmiş Milletler, İnsani Gelişme Raporuna

---

[23] Auguste, B. G.., Agm.; Castells, M.; *The Rise of Nertwork Society*, The Blackwell Publisher, Oxford, 1999, s.93.

göre ise, dünya finansal piyasalarında her gün 1,5 trilyon dolardan fazla para el değiştirmektedir. Küresel düzeyde bütünleşmiş finansal piyasalar tarihte ilk defa gerçekleşmektedir. Ayrıca, hizmetler, bankacılık sigorta ve taşımacılık alanlarında yeni piyasalar ortaya çıkmakta ve piyasalar anti-tröst kanunlarıyla yeniden düzenlenmektedir.

Yeni aletler: Teknolojik açıdan mobil telefonlar, İnternet bağlantıları ve medya networkleri de tarihte ilk defa ortaya çıkmıştır. Ve bütün bu teknolojiler, küreselleşmenin teknolojik altyapısını oluşturmaktadır.

Yeni aktörler: Ulusal hükümetler üzerindeki otoritesi ile Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ/WTO), bir çok devletten daha fazla olan ekonomik gücüyle çok uluslu şirketler, küresel gönüllü kuruluşlar (NGOs) ve ulusal sınırları aşan diğer gruplar ortaya çıkmıştır.

Yeni Kurallar: Ulusal politikaların alanını daraltarak ulusal hükümetleri daha çok bağlayan ve güçlü yaptırım mekanizmalarıyla desteklenmiş, ticaret, hizmetler ve fikri haklar üzerindeki çok taraflı antlaşmalar gündeme gelmiş ve demokrasi, insan hakları konusunda yeni hassasiyetler ortaya çıkmıştır.

Küresel ekonomi, şüphecilerin söylediklerinin aksine, daha önce benzeri görülmemiş emsalsiz bir fenomendir. Bunun ekonomik enternasyonalizmle karıştırılmaması gerekir. Uluslararası ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar ve göçe dayanan bir dünya ekonomisi 16. yüzyıldan beri vardır. Ancak, dünya ekonomisi anlayışının motor gücü, ulus devletlerdir. Oysa global ekonomi yeryüzü düzeyinde, yeni aktörlerle, gerçek zamanda bir birim olarak çalışma kapasitesini ifade etmektedir.[24]

---

[24] ILO, Globalization; http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/globe/kirsh.htm; ILO.; Globalization, http://www.ilo.org/public/english/230actra/index.htm; Castels, *Age.*, s.92.

Küreselleşme, paranın ve malaların dolaşımından daha fazla şeydir. Zaman, mekan kavramlarının eski anlamını yitirmesi, sınırların ortadan kaybolmaya başlaması ve yeryüzündeki tüm insanların (ve ülkelerin) karşılıklı bağımlılığının artmasıdır.[25]

Kısaca belirtmek gerekirse Giddens'ın[26] tanımıyla küreselleşme, uzak yerleşimleri birbirlerine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunu tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir. Bir diğer ifadeyle küreselleşme, her alanda mesafenin daha az önemli hale gelerek, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda dünyanın daha çok bütünleşmesidir. Tek yanlı bir süreç değildir; daha çok diyalektik bir süreçte, zıt eğilimleri de ihtiva ederek gelişmektedir.

KÜRESELLEŞMENİN TOPLUMSAL SONUÇLARI

İçinde yaşadığımız çağda, *"risk"*, *"belirsizlik"*, *"güvensizlik"*, *"eşitsizlik"*, *"kaygı"* ve *"toplumsal çözülme"*, küreselleşme sürecinin toplumsal sonuçlarını açıklamada en çok başvurulan kavramlar haline gelmiştir. Aslında bütün bu kavramlar, modern zamanlarda hemen hemen her dönem mevcut olmuş ve endüstri uygarlığı, büyük ölçüde bu kavramlar üzerinde gelişmiştir.

Modern/endüstriyel toplumlarda özgürleşen bireyler, özgürlüğün bir bedeli olarak, daha çok risk ve belirsizlikle karşı karşıya olmuşlardır. Her ne kadar, geride bıraktığımız yüzyıl içinde, kapitalizmin getirdiği olumsuz koşulları telafi etmeye yönelik teşebbüsler olmuşsa da, bunlar yüzyılın son on yılında, büyük ölçüde "yıkılan duvarlar"ın altında kalmıştır.

---

[25] ILO., *Age.*; UN; *Human Development Report.*, 1999, s.99..

[26] Giddens, A.;(1994), *Moderliğin Sonuçları*, Çev. E.Kuşdil, Ayrıntı Yayınlar, İstanbul, s.62.

Son dönemde bloklar arasında yıkılan duvarların da etkisiyle ivme kazanan küreselleşme süreci, yukarıdaki kavramlarla ifade edilen toplumsal sonuçları, tarihte görülmedik bir şekilde küresel düzeye taşımıştır. Ulusal ekonomilerin birbirleriyle *bütünleşme* sürecine paralel bir biçimde, toplumsal sorunlar da küreselleşmiş ya da büyük ölçüde küreselleşme sürecinin sonuçlarından etkilenmeye başlamıştır.

Küreselleşme sürecinin toplumsal sonuçlarını değerlendiren akademisyenler arasında bir uzlaşmadan bahsetmek mümkün değil. Bu sürece şüpheyle bakanlar, tümüyle olumsuz sonuçlar üzerinde odaklanırken, daha ziyade neo-liberal gelenek içinde yer alanlar, serbest ticaretin olumlu sonuçlarının, zamanla, toplumsal sorunların da çözümüne yardımcı olacağını ileri sürmektedirler.

Aslında endüstri devrimi gibi, küreselleşme de öncelikle bir olgudur. İnsanlığın bilimsel, teknolojik ve ekonomik gelişim düzeyinin bugün geldiği yeri ifade etmektedir. Ancak nasıl modern/endüstriyel toplumların gelişim sürecinde, yeni kurumlar ve anlayışlar gelişmişse, günümüzde de küreselleşme sürecine paralel olarak, bu çağa özgü kurumların ve anlayışların ortaya çıkmasına tanık olmaktayız. Ekonomik ve teknolojik faktörler yanında, ideolojik faktörler, hem küreselleşme sürecini etkilemekte hem de bu süreçten etkilenmektedir.

Küreselleşme sürecindeki ideolojik kaygıları, belli bir düzeyde de olsa bir tarafa bırakarak ifade edersek, bu gelişmeden hem kazanlar hem de kaybedenler vardır. Süreç yeni olduğu için küreselleşmenin toplumsal sonuçları henüz ampirik delillerle tümüyle ortaya konulamamıştır; ancak, yaşanan yaklaşık 20 yıllık deneyim, bize bu yolda oldukça önemli ip uçları vermektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz şekilde, küreselleşme bir olgu olmanın yanında, siyasal ve ekonomik elitlerin tercihleriyle yakından ilişkilidir. Zaman zaman vurgulandığı şekliyle küresel-

leşmeden eğer kazananlar olmasıydı, bütün ekonomik ve teknolojik gelişmelere rağmen, böyle bir olgu da olmazdı. Bugün dünyadaki gidişatı etkileyen oldukça geniş bir kitle küreselleşmeden kazanç elde etmektedir. Ancak küreselleşme sürecini etkileyen ve kazananlar yanında, bu süreçten etkilenen, fakat, süreci etkileyemeyen ve çoğunluğunu da kaybedenlerin oluşturduğu kalabalık bir kitle vardır.

KÜRESELLEŞME VE GÜVENSİZLİK

Modern dünyanın temellerini oluşturan Aydınlanma düşüncesi, aklın, bilimin ve teknolojinin gelişimine paralel olarak, insanoğlunun dünya üzerindeki kontrolünün çok daha artacağını iddia etmektedir. Aynı zamanda çağdaş uygarlığın özünü oluşturan Aydınlanma düşünürlerinin iddia ettiği şekilde, bilim, teknoloji şimdiye kadar görülmedik düzeyde arttığı halde, insanoğlunun kontrolü gerçekleşmemiştir. Tam aksine, dünya giderek daha çok kontrolden çıkmaktadır. Ya da Giddens'ın ifadesiyle "elimizden kaçıp giden bir dünya" ile karşı karşıya kalmaktayız. Günümüzde, insanoğlunun karşı karşıya kaldığı risk her zamankinden daha fazla artmıştır. Artık bir düzenden değil, bir düzensizlikten bahsediyoruz.

Bauman'ın[27] da vurguladığı şekilde, küreselleşme fikrinden çıkan derin anlam, dünya meselelerinin belirsiz, kuralsız ve kendi başına buyruk doğasıdır; bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğudur. Yani bir tür "yeni dünya düzensizliği"dir.

Küreselleşme sürecinin en çok tartışılan sonuçlarından birisi gittikçe artan belirsizlik ve güvensizliktir. Bu sadece gelir düzeyi düşük gruplar arasında değil, orta sınıflar arasında da giderek yaygınlaşıyor. Bir çok kişi, geleceğin bugünden daha kötü yaşam koşullarını getireceğini düşünüyor. Geleneksel endüstri-

---

[27] Bauman, *Age.*, s.69.

lerde, bir çok işletme gelecekte varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği konusunda kuşkuludur.[28]

Üstelik artan güvensizlik sadece rekabet gücü baskısı altında kalan gelişmekte olan ülkelerde, değil, gelişmiş ülkelerde de yaşanmakta. Örneğin yapılan bir çalışmaya göre[29] "küreselleşmenin, ABD için, genelde daha iyi mi, yoksa daha kötü mü, olduğunu düşünüyorsunuz" şeklindeki soruya Amerikalı liderler, yüzde 87 oranında çoğunlukla iyi derken, Amerikan kamuoyu sadece yüzde 54 düzeyinde çoğunlukla iyi cevabını vermiştir.

Vaktiyle yeni sağın önde gelen isimlerinden olan John Gray'e[30] göre, genelde küreselleşmeden en çok kazançlı çıkması beklenen ve ekonomisi sürekli büyüyen Amerika'da, güvensizlik zemini hiç bu düzeyde olmamıştı; kaygının bugün çoğunluğu ele geçirdiği bir toplum ortaya çıkmıştır. Çünkü diyor Gray, yüksek gelirli olanlar için bile, kişisel ekonomik risk gözle görülür bir biçimde artmıştır. Orta yaş civarındaki çoğu Amerikalı, bir daha asla düzeltememekten kuşkulandıkları bir alt üst oluşla, karşı karşıya kalmaktan korkmaktadırlar. Ömür boyu sürebilecek tek bir işi (ya da mesleği), artık pek az kişi düşünmektedir; bir çokları haklı olarak gelirlerinin düşebileceğini beklemektedirler.

Buna karşılık İngiliz işçilerinin yüzde 40'ının işlerinden dolayı korku içinde olduğu ve işçilerin yüzde 60'ının güvensizliğin arttığı düşüncesinde olduğu belirtilmektedir. 1991-96 yılları arasında, diğer bir çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, İngiltere'de de işsizlik oranının arttığı görülmektedir; en riskli meslek

---

[28] Somavia, J;(1999); *Decent work for all in a global economy: An ILO perspective*, To the Third WTO Ministerial Conference in Seattle (30th November to 3rd December.

[29] Rielly, J.E.; Amerikan Halkı ve Dünya: Yüzyılın Sonunda Bir Anket, *Foreign Policy*, y.2; s.5.1999, s.86.

[30] Gray, J.;(1999), *Sahte Şafak*: Küresel Kapitalizmin Aldatmacaları, çev. G.Güven OM Yay., İstanbul, 1999, s.145.

grupları arasında ise, esnaf ve makine operatörleri yer almaktadır.[31] Yine Amerika'daki şirketlerin önemli bir kısmı iş güvenliğinden uzaktır.

Geçmişin genellikle bir kez öğrendikten sonra yaşam boyu sürdürülen iş anlayışı, günümüzde, giderek artan bir biçimde, gerilemektedir. Artan küresel rekabet baskısı karşısında, yeni çalışma şekillerinin (esnek/part time) artışına tanık olunmaktadır. Özellikle bu yeni süreksiz çalışma şekilleri, işçinin işinin geleceğine güvenle bakmasını engellemektedir. Örneğin 1996 yılında İngiltere'de işgücünün sadece yüzde 57'sinin full-time kalıcı işlerde çalıştığı ifade edilmektedir.[32] Günümüzde de bu trend artarak devam etmektedir.

Benzer baskılarla, Alman ve Japon endüstrisi de karşı karşıyadır. 1990'lı yıllara kadar, Batı'dan farklı bir gelişme seyri izleyen ve işgücünün önemli bir bölümü için yaşam boyu istihdam politikası uygulayan Japonya'nın da, günümüzde işten çıkartmaların ayıp sayıldığı yerlerde, çalışanların işi kendiliğinden bırakmaları için, personelin daha düşük ücretli mevkilere sürüldüğü iddia edilmektedir. Samuray dilinde "kafa kesme anlamına gelen işten atmada artık bir toplumsal tabu olmaktan çıkmıştır. Eskiden zorlukların dayanışmayla paylaşıldığı ve hükümete güvenildiği belirtilen Japonya'da günümüzde, artık piyasa kurallarının geçerliliğinden bahsedilmektedir.[33]

Öte yandan Fransa'da sosyalist Başbakan Lionel Jospin, sağcı Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'a gönderdiği bir mesajda "dizginsiz küreselleşmenin tehlikelerine" dikkat çekmekte ve Fransızların güvenliğini garanti altına almak için mücadele etmenin gerekliğini vurgulamaktadır.

---

[31] Grint, K.;(1999); *Çalışma Sosyolojisi*; Çev.ed. V.Bozkurt, Alfa Yayınları, İstanbul, s.380.

[32] *Age.*, s.385.

[33] Martin, H.P.; Schuman, H.;(1997); *Globalleşme Tuzağı*, Çev. Karadana, Kahraman, Ümit Yay., Ankara, 1997, s.131.

Öte yandan teknolojik bakımdan geri olan gelişmekte olan ülkelerde, küreselleşme sürecinin, hali hazırda mevcut güvensizlik sorununu çok daha artırdığı sıkça dile getirilmektedir. Her ne kadar iyi donanımlı küçük ve orta boy işletmeler için küresel düzeyde iş yapma imkanları ortaya çıksa bile, çok sayıda KOBİ'nin bu sürece ayak uydurmakta zorlandığı sıkça dile getirilmektedir. ILO genel direktörü, Juan Somavia'nın da belirttiği şekilde, gelişmekte olan ülkelerde, aralarında çoğunlukla KOBİ'lerin bulunduğu yerel işletmelerin, serbest bırakılan doğrudan yabancı yatırımlarla, rekabet baskısı altında kaldığını belirtmektedir. Uzun dönemdeki olumlu beklentilerine rağmen, bu durum yerel üreticiler arasında pazar; işletmelerin yeniden yapılanma sürecide de iş kayıplarını beraberinde getirmektedir. Yabancı yatırımların bu ülkelerde yeni işler yaratmasına rağmen, bunun düzeyi, yeni teknolojilerin adaptasyonu dolayısıyla umulandan az olmaktadır.

Bunun yanında, gerileyen kârlar, örgütlerin yalın ya da esnek tarzda yeniden yapılanması, ileri teknoloji kullanımı, artan işsizlik ve süreksiz yeni istihdam şekilleri gibi küreselleşme sürecine eşlik eden, zaman zaman küreselleşmeyi etkileyen, zaman zaman da onun sonuçlarından etkilenen gelişmeler, bugün emeğin pazarlık gücünü büyük ölçü kırmaktadır.

Gardels'in[34]de belirttiği gibi, küreselleşmiş kapitalizmin ilk ciddi krizi olarak Asya olmuştur. O'na göre, krizlerden sakınılması amacıyla, yeni dünya düzenine yön verilmesi yolunda bir uzlaşma olmuştur.

Yakın geçmişte Türkiye, genelde küreselleşmeden, daha özelde ise Asya krizinden nasibini almıştır. Krizin ilk orta çıktığında, hatta Rusya'ya kadar yayıldığında, "bize bir şey olamaz" diyen ekonomiden sorumlu yöneticilerin söylediklerinin aksine, kısa bir süre sonra Türkiye'de krizden çok derin bir biçimde

---

[34] Gardels, N.;(1998), Yeni Uzlaşma, *NPQ/Türkiye*, İlkbahar, 1998, s.6.

etkilenmiş ve çok sayıda işletme kapısına kilit vurmak durumunda kalmış ve işsizler ordusuna yenileri katılmıştır.

Kısaca belirtmek gerekirse, kaygı, belirsizlik ve güvensizlik hemen hemen her ülkeye ve her alana yayılmıştır.[35] Küreselleşme sürecinin daralttığı mekanlar ve yok olan sınırlar, insanların günlük yaşamını etkileyen, çok geniş bir alanda, yeni tehditler getirmiştir.

KÜRESELLEŞME VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME

Küreselleşme sürecine paralel olarak ortaya çıkan eşitsizlik ve güvensizlik gibi unsurların ön plana geçmesinden, orta sınıfların zayıflamaya yüz tutmasından, zenginle yoksul arasındaki mesafenin şimdiye kadar görülmedik düzeyde artışı, bir çok ülkede toplumsal bütünleşmeyi tehdit eder hale geldiği iddia edilmektedir.

Günümüzde sosyologların üzerinde ittifak ettiği konulardan birisi, giderek artan fundementalist hareketleri, küreselleşme sürecinin hızlandırdığı şeklindedir. Küreselleşmenin de etkisiyle, geleneksel bağlarından kopan insanlar, uyum sağlayamadıkları takdirde, tam tersine bir tutum benimseyerek, altın çağ arayışı umuduyla köklere (fundementals) dönüşe yönelebilmektedirler.

İnsanlar bir yazarın deyimiyle küreselleşme sürecinde McDonalds ve cihat seçeneği arasında kalmaktadır. İyi eğitimliler, yüksek vasıflılar, uyum sağlayanlar birinci grupta yer alırken, eğitimsiz ve vasıfsızların önemli bir kısmı ikinci grupta yer almaktadırlar. Ya da Avusturya örneğinde olduğu gibi, küreselleşme sürecine eşlik eden istihdamdaki daralma, neonazi hareketlerin canlanmasına yol açabilmektedir. Gelişmişinden az

---

[35] Occhionero, M.F.; The Globalization of Uncertainties, *International Review of Sociology*, Vol.7.; Issue.3, 1997.

gelişmişine, bu hızlı küresel dönüşüm, toplumsal parçalanma riskini de beraberinde getirmektedir.

Bunun yanında Huntington gibi bazı yazarlar da, küreselleşme sürecinin uygarlık bilincini güçlendirerek, dünyada bir bütünleşme değil, çatışmayı beraberinde getireceğini iddia ediyor. Drucker[36], Asyadaki krizin ana kaynağının iktisadi değil toplumsal olduğunu vurgulayarak, bölgenin tümünde toplumsal gerilimler o kadar yüksek ki, bana iki dünya savaşının çöküntüsüne yuvarlanmış gençliğimi hatırlatıyor diyor. Asya'da gördüklerimiz, bir çok bakımdan büyük bozulmanın, geniş kitlelere dönük sanayi devriminin ve ona eşlik eden hızlı kentleşmenin, sonuç olarak, vaktiyle Avrupa'da ortaya çıkmış olanlarla aynı türde gerilimler olduğunu belirtiyor.

Küreselleşme sürecinin kamçıladığı sorunlar, bir çok yazara göre, toplumsal çözülmeyi teşvik edebilecektir. Rodrik'in de belirttiği şekilde, küreselleşeme toplumsal bütünlüğe ikili bir darbe indirmektedir. Bir taraftan toplumsal örgütlerin temel ilkeleriyle çelişkileri derinleştirerek, diğer taraftan da çelişkilerin toplum tarafından düşünülüp tartışılarak çözülmesini sağlayan güçleri zayıflatarak. Bu gelişmeler, küreselleşmeye maruz kalan bütün toplumları, özellikle de gelişmekte olan ülkeleri etkilemektedir.

Bir taraftan "çalışma"nın sürekliliğini (dolayısıyla bütünleştirici işlevini) yitirmiş olması, diğer taraftan küresel sorunların ulus devletlerin çapını aşmış olması, çözülme riskini büyütmektedir. Ancak bu potansiyellerin mevcudiyetine rağmen, küreselleşme sürecinde, geriye dönüş konusunda yeterli işaret mevcut değildir; tam aksine gelişmeler bütünleşme yönündedir.

Küreselleşmeden geri dönüşün olabilmesi için Krugman'ın da belirttiği şekilde, her şeyden önce şu anda dünyanın tek süper gücü olan Amerika'nın büyük bir krize düşmesi gerekir.

---

[36] Drucker, P.;(1998), Kapitalizmin Ötesi; *NPQ/Türkiye*, İlkbahar c.1, s.1. s.12

Oysa mevcut göstergeler, bütün bu eşitsizliğe, artan güvesizliğe rağmen, Amerikan ekonomisin son yıllarda en iyi yıllarını yaşadığını ortaya koymaktadır; Avrupa'nın aksine, süreksiz ve güvensiz de olsa son yıllarda en çok iş yaratan ülkedir. Enformasyon devrimine öncülük etmekte ve işsizlik oranları da sürekli gerilemektedir.

Ancak Amerika için geçerli olan bu durum, diğer ülkeler için aynı düzeyde geçerli olup olmadığı tartışmalıdır. Yine Krugman'ın iddiasına göre Amerika ile Avrupa arasındaki ticaret herkes için yararlıdır; ancak HDR'un iddialarına göre ise, küreselleşme sürecinde, gelişmekte olan ülkelerin kazançlarıyla kayıpları arasında, bir dengesizlik vardır. Ancak bu durum karşısında eski korumacı politikaların, bir alternatif oluşturduğu anlamına gelmez.

Öte yandan küreselleşme sürecinin ulusal hükümetlerin otoritelerini büyük ölçüde zayıflattığı iddia edilmektedir. Artık uluslar arası şirketler ya da Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, OECD ve IMF gibi kuruluşların aldığı kararlar, büyük ölçüde ulusal otoriteleri daha bağlayıcı hale gelmektedir.

İdeolojik olduğu kadar ekonomik rasyonalite ve teknolojik gelişmeyle yakından ilişkili olan küreselleşmenin kaçınılmazlığı, onun yarattığı sosyal maliyetleri ortadan kaldırmıyor. Hatta mevcut haliyle küreselleşme, toplumsal boyutta çok daha olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Özellikle rekabet gücü zayıf olan ülkeler ve gruplar için, çoğu kere kayıplar kazançların önündedir. Her şeyi ekonomik rasyonaliteye indirgemenin yarattığı insani maliyet, yeni sosyal yıkımlara yol açabilecektir. Bunun için de, bazılarının küreselleşmeye insani bir yüz kazandırmak dedikleri, sosyal sorumlu küreselleşme kavramı üzerinde de düşünmek bir zorunluluk haline getirmiştir.

Eğer küreselleşme, insani bir yüz kazanmazsa, Seattle'da olduğu gibi yeni küresel tepkiler ve bazı toplumsal patlamaları da beraberinde getirebilir. Nitekim Seattle'daki göstericilerin

basına yansıyan sloganlarına baktığız zaman, önemli bir kısmının küreselleşmenin olumsuz toplumsal sonuçlarına tepki nitelinde olduğunu görüyoruz. Bazı yazarlar[37], Seattle'daki gösterilerin, 68 olaylarından daha büyük etkiler yapabileceği şeklinde yorumlar getirmektedirler.

Özetle ifade etmek gerekirse küreselleşme süreci olumlu sonuçları yanında, mevcut haliyle güvensizliği, eşitsizliği, toplumsal adaletsizliği artırmakta ve toplumsal dayanışmayı zayıflatmaktadır.

Günümüzde küreselleşme, endüstri devriminden hemen sonraki kuralları oluşmamış kapitalizm dönemini hatırlatan bir görünüm arz etmektedir. Küreselleşme sürecinin de henüz kuralları oluşmamıştır. Mevcut kuralsızlık içerisinde, süreç toplumsal handikaplı grupların aleyhine işlemektedir.

Ancak sürecin bu haliyle devam etmesi de mümkün değildir; nitekim adaletsiz küreselleşmeye karşı küresel tepkiler yükselmeye başlamıştır. Muhtemelen önümüzdeki dönemde, artan tepkilerin de etkisiyle küreselleşmeye insani yüz kazandırma (ya da sosyal sorumlu küreselleşme) çabaları da hız kazanacaktır.

---

[37] Hayden, T.;(1999) The Battle in Seattle What Was That All About? *Washington Post* December 5 , 1999.

EK

Sosyolojinin Dalları:

Amerikan Sosyoloji Derneği ve Uluslararası Sosyoloji Derneğine Göre[1]

Amerikan Sosyoloji Derneği	*Uluslararası Sosyoloji Derneği*
Uygulamalı Sosyoloji ve Değerlendirme Araştırması	
Biososyoloji	
Çocuk Sosyolojisi	Çocuk Sosyolojisi
Kolektif Davranış ve Toplumsal Hareketler	Kolektif Davranış ve Toplumsal Hareketler
	Toplumsal Sınıflar ve Toplumsal Hareketler
Topluluk	Topluluk Araştırması
Karşılaştırmalı Sosyoloji/Makro Sosyoloji	Karşılaştırmalı Sosyoloji
Suç ve Adalet	
Kriminoloji ve Çocuk Suçları	
Kültürel Sosyoloji	
Demografi	Nüfusun Sosyolojisi
Kalkınma	
Sapkın Davranış ve Toplumsal Çözülme	Sapma ve Toplumsal Kontrol

[1] Smelser, J.N.; *Sociology*, Blackwell Publisher, Massachusetts, 1994, s.6-7.

Ekonomi ve Toplum	Ekonomi ve Toplum
Eğitim	Eğitim Sosyolojisi
Çevre Sosyolojisi	Çevre ve Toplum
Ethometodoloji	
Sosyoloji Tarihi/Toplumsal Düşünce	
İnsan Ekolojisi	
Endüstriyel Sosyoloji	Katılım, İşçilerin Kontrolü ve Öz-Yönetim
Latin Sosyolojisi	
Hukuk ve Toplum	Hukuk Sosyolojisi
Serbest Zaman/Spor/Serbest Zamanın Değerlendirmesi	Serbest Zaman Sosyolojisi
	Spor Sosyolojisi
Evlilik ve Aile	Aile Sosyolojisi
Marksist Sosyoloji	
Kitle İletişimi/Kamu Oyu	
Matematiksel Sosyoloji	
Tıp Sosyolojisi	Sağlık Sosyolojisi
Metodoloji: Kalitatif	Sosyolojide Mantık ve Metodoloji
Metodoloji: Kantitatif	
Microcomputing	
Askeri Sosyoloji	
Meslekler/Profesyoneller	Meslek Gruplarının Sosyolojisi
Ceza ve Islah	
Siyasal Sosyoloji	Siyasal Sosyoloji
Irk/Etnisite/Azınlık İlişkileri	Irk/Etnisite/Azınlık İlişkileri
Rasyonel Seçim	Rasyonel Seçim
Din	Din Sosyolojisi
Köy Sosyolojisi	Tarım Sosyolojisi
Cinsiyet ve Eşcinsellik	
Küçük Gruplar	
Sosyal Değişme	
Sosyal Kontrol	
Toplumsal Örgütlenme/Biçimsel/Karmaşık	Örgüt Sosyolojisi
Sosyal Psikoloji	Sosyal Psikoloji
Sosyalleşme	
Sosyolojik Uygulama	Sosyolojik Uygulama ve Toplumsal Dönüşüm
	Sosyoteknik/Sosyolojik Uygulama
Yaşlanmanın Sosyolojisi/Toplumsal Gerontoloji	Yaşlanmanın Sosyolojisi
Sanatın ve Serbest Zamanın Sosyolojisi	Sanatın Sosyolojisi
Duyguların Sosyolojisi	
Bilgi Sosyolojisi	İletişim, Bilgi ve Kültür Sosyolojisi
Dil Sosyolojisi/Toplumsal Linguistik	Sosyolinguistik
Zihin Sağlığı Sosyolojisi	Zihin Sağlığı Sosyolojisi

Bilim Sosyolojisi
Cinsiyet Sosyolojisi
Çalışma Sosyolojisi
Dünya Çatışmalarının Çözümü Sosyolojisi
Tabakalaşma/Mobilite
Teori
Lisans Eğitim ve Öğretimi
Kent Sosyolojisi
Görsel Sosyoloji

Bilim ve Teknolojinin Sosyolojisi
Toplumda kadın
Çalışma Sosyolojisi
Silahlı Güçler ve Çatışma
Toplumsal Tabakalaşma
Sosyolojik teori

Bölgesel ve Kentsel Gelişme

Gelecek Araştırmaları
Sosyoloji Tarihi
Sosyal Refah, Sosyal Politika ve Yoksulluğun Sosyolojisi
Gençlik Sosyolojisi
Yabancılaşma: Teori ve Araştırma
Kavramsal ve Terminolojik Analizler
Biyografi ve Toplum
Konut ve Toplum
Emek Hareketleri
Klinik Sosyoloji
Uluslararası Turizm
Toplumsal Göstergeler
Ulusal Hareket ve Emperyalizm
Zaman Kullanımı Araştırmaları
Sosyosibernetik ve Toplumsal Sistemler Teorisi
Açlık ve Sosyoloji

KÜÇÜK SÖZLÜK

AÇIK FONKSİYON: Her hangi bir toplumsal kalıbın bilinen ve istenen sonucudur.

AÇIKLAYICI ARAŞTIRMA: Olguların betimlemesinin ötesine geçerek, onların arasındaki nedensellik ilişkilerini ortaya koymayı amaçlayan araştırma. "Neden bu oluyor" ya da "bunu ortaya çıkartan en önemli faktör nedir" sorularını sorar.

AİLE: Kan, evlilik ve evlat edinme yoluyla ilişki halinde olan ve genellikle ortak bir mekanı paylaşan toplumsal birim.

AKRABALIK: Soy ve evlilik yoluyla kültürel olarak kabul edilmiş toplumsal ilişkiler sistemidir.

ALT KÜLTÜR: Belirli bir yaşam tarzının zenginliklerini meydana getiren, egemen kültür kalıbından, yörelere ve toplumsal kategorilere göre değişen yaşam tarzıdır. Alt kültür, bir nitelik farkı değil, derece farkıdır

ALTYAPIYI: İnsan bilincinden bağımsız olarak üretim araçları ve üretim ilişkilerini ifade eder.

ANAERKİL AİLE: Güç ve otoritenin anne tarafından kullanıldığı bir aile sistemidir.

ANİMİZM: Doğadaki tüm varlıkların ruhu ve bilinci olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, hayvanlar, bitkiler, dağlar ve hatta taşların ruhu vardır. Bu ruhlar insanlara Tanrı ve Tanrıçalardan daha yakındır. Kötü kalpli, yardımsever ve sevimli olabilirler. İnsanlar, davranışları ile ruhları mutlu edebilecekleri gibi rahatsız da edebilirler. Animizmde insan doğanın efendisi değil, bir parçasıdır.

ANOMİ: Kuralsızlığı, insanların doğruyu yanlıştan ayırmaya yarayan ölçütlerinin kaybedilmesini ifade eder. Bir anlamda yollarını kaybeden insanlar, daha endişeli varlıklar haline dönüşürler. Merton'a göre ise, anomi, kültürel norm ve amaçlar ile bireyleri bunlara uygun ve uyumlu davranmaya zorlayan toplumsal yapı arasındaki kopma halidir.

ASABİYET: İbn Haldun'ın ortaya attığı, grup duygusu (group feeling) olarak da adlandırılan, bir topluluk veya toplumun bireyleri arasındaki yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan, direnme ve atılım yapabilmeyi mümkün kılan toplumsal bağlılık duygusudur.

ATAERKİL AİLE: Güç ve otoritenin babada (erkeklerde) olduğu, en yaygın aile sistemidir.

AVCI VE TOPLAYICI TOPLUMLAR: İnsanların yaşamlarını, hayvanları avlayarak, balık tutarak, yabani meyve ve bitkiler ile bal ve böcekleri toplayarak idame ettirdikleri toplumlar. Basit bir teknoloji kullanırlar. Avcı ve toplayıcı toplumların pek çoğu küçük göçebe gruplardan meydana gelir. Ancak bazılarında daha geniş bir toplumsal örgütlenmeye rastlanmıştır.

AYNA BENLİK: Kişinin kendi benliğini başkalarının ona ilişkin düşünceleri, değerlendirmeleri ve tepkileri temelinde algılaması süreci için kullandığı bir kavramdır. "Başkalarının gözünde neysem oyum" veya "herkes herkesin aynasıdır" inancıdır

BAĞIMLI DEĞİŞKEN: Bağımsız değişken tarafından etkilenen değişkendir

BAĞIMSIZ DEĞİŞKEN: Diğerini etkilediği varsayılan değişken.

BAHÇIVANLIK: Toprağın işlenmesinde basit el aletlerine dayan bir teknolojiyi kullanan toplumlar. Bu toplumlar, doğada hazır olanlardan daha çok, toprağı ekerek ya da işleyerek yiyecek elde ederler. Avcı ve toplayıcıların aksine, bahçıvanlık toplumları daha az göçebedir.

BASKI: İnsanların istemedikleri şeyleri yapmaya zorlanmaları sürecidir. Baskı yapan insan, diğeri üzerinde güç kullanır. Örneğin bizde ilk öğretim zorunludur; dolayısıyla burada kişiler istemeseler dahi bu kurala uymak zorundadırlar.

BENLİK: Kişinin geniş bir toplumun parçası olarak, kendini farklı bir birey olarak görmesidir. Yani kendi varlığının bilincinde olmasıdır. Benlik, insanlığı diğer canlılardan ayırır. Mead'e göre insan toplumunu kendine özgü bir biçimde yaratan şey benliktir; ancak benliği de yaratan toplumsal deneyimlerdir.

BETİMLEYİCİ ARAŞTIRMA: Teorik sorunlarla ilişkili bir biçimde, inceledikleri olguların açık ve kapsamlı bir fotoğrafını çekmek isterler; bir tür durum tespiti araştırmasıdır.

BİLİM: Doğrudan ve sistematik yoldan elde edilen ampirik kanıtları temel alan bilgidir. Gelenek, inanç ve otoriteden farklı olarak bilimsel bilgi, somut deliller ve ampirik doğrulama talep eder. Bilim adamının hedefi, mümkün olduğu kadar nesnel ve sistematik bir biçimde, verileri gözlemlemek, ölçmek ve yorumlamaktır. Bilim, olayları anlamak için, sebep-sonuç ilişkisi üzerine kurulur. Deneyim, gelenek, inanç, otorite ve bilim, belirli gruplara özgü bilgi türleri değildir. Hepimiz onları farklı zamanlarda kullanırız. Örneğin modern dünyada bilimsel bilginin ağırlığına rağmen, bilim adamları, geleneğe ve deneyime güvenebilirler.

BİRİNCİL GRUP: Uzun süreli ve yakın ilişki içindeki insanların düzenli etkileşimi sonucu oluşan gruplar. Birincil gruplarda insanların ilişkileri, informel, esnek ve uzun sürelidir. İnsanların bu gruplara bağlılıkları yüksektir. Dolayısıyla birincil gruplarda insanlar sık sık biz derler. Bu grupların üye sayıları az, amaçları belirsizdir. İnsanlar grup içinde duygularını içlerinden geldiği şekilde ifade edebilirler.

BİRİNCİL SAPMA: Bireyin normları ihlal ederek toplumda sapkın olarak görüldüğü; ancak bireyin kendisi için sapkın etiketini benimsemediği durumu ifade eder.

BÜROKRASİ: Bürolar ve bürokratlar aracılığıyla yönetim olarak tanımlarlar. Bürokrasi sözcüğü üç ayrı anlamda kullanır. Bunlar: a.Kırtasiyecilik Anlamında Bürokrasi; b.Yönetim ve Örgüt Şekli Olarak Bürokrasi; c.Kamu Yönetimi Anlamında Bürokrasi.

CEMAAT DUYGUSU: Bir gruba ya da cemaata ait olma duygusu. Genellikle, "öteki"ni dışlayarak gerçekleştirilen bağlılık. Bireysellik ve farklılıklar büyük ölçüde cemaatler içerisinde ortadan kaldırılır. Gerçek veya hayali düşmanlar yaratılır. Özellikle cepheleşmeyle oluşturulan cemaatte iki rakip taraf olmalıdır.

ÇAĞDAŞLAŞMA: Politik içerikli bir kavramdır. Daha çok bağımsızlaşma, uluslaşma, uygarlaşma, laikleşme, modernleşme ve kentleşme gibi anlamları ima eder.

ÇATIŞMA: İnsanların fiziki ve toplumsal olarak birbirlerini yok etme teşebbüsleridir. Savaş, düşmanı yok etmeyi amaçlayan belki de en önemli çatışmadır. Bir çok çatışma, bir çok politik kampanyada olduğu gibi, toplumsal olarak muhalefeti kaldırmayı amaçlar. Bazen delile dayanmayan karalamalarla insanlar, rakiplerinin daha ünlü kişiler olmalarına yol açabilirler.

ÇEKİRDEK AİLE: Anne, baba ve çocukların bir arada yaşadığı aile şeklidir.

ÇOĞULCULUK: Gücün farklı gruplar arasında dağıtılması ifade eder. Bir grubun gücü tümüyle eline geçirmesini ve merkezi yönetimin vatandaşlar üzerinde baskı kurmasını önler

ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK: Çağdaş dünyada yaşamsal her şeye, birbirinden önemli biçimde farklı olan insanların birbiri ile temasta olduklarına ve birbirleriyle iş yapmaları gerektiğine işaret etmektedir. Bütün çok kültürcüler, kültürel ve toplumsal farklılığı anlama ve bununla yaşamaya vurgu yapıyorlar. Fikri, kültürel görecelikle yakından ilişkilidir. Ancak kültürel görececilik yaklaşımı yirminci yüzyılın başında antropolojide başlamasına karşın, çokkültürcülük, 1960'larda eğitim alanında başlamıştır. Son 10 yılda da büyük bir popülarite kazanmıştır

DEĞER: Amaçlarımızı ve davranışlarımızı belirlemede bize neyin doğru, neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır. Ya da toplumsal olarak arzu ettiğimiz şeyler hakkında paylaşılan soyut fikirlerdir. Sonuçta değerler bize, iyi, kötü, güzel, çirkin, ahlaki, gayri ahlaki veya arzu edilen ve edilemeyen şeyler hakkında ölçütler sunar.

DEĞERDEN BAĞIMSIZLIK: Sosyolojinin, toplumun ne olması gerektiğini değil de, ne olduğunu incelemesini ifade eder.

DEMOKRASİ: Kelime anlamı, halkın (demos) yönetimi (kratos) demektir.

DEMOKRATİK LİDER: Liderin, otorite ve sorumluluğu paylaşmasıdır. Demokratik lider, sorunları üyelerle tartışır ve onları işleri paylaşmaları konusunda yüreklendirir. Demokratik lider grup hedeflerine bağlılığı teşvik eder. Ancak karar sürecine herkesi katması, zaman kaybına yol açabilir.

DENEY: Kontrollü bir ortamda, iki veya daha çok değişken arasında, ilişkilerin incelenmesi yöntemidir.

DEVLET: Belli bir toprak parçası üzerinde egemen, yasal düzeni ve politikalarını uygulamak için askeri güç kullanma kapasitesi olan bir aygıttır. Modern devletler, parlamentoları ve bü-

rokratları olan ulus devletlerdir. Belirli toprak parçası üzerinde söz sahidirler.

DIŞ GRUPLAR: İnsanların kendilerine rakip ve muhalif hissettikleri gruplardır. İç grupları "biz", dış grupları"onlar" olarak diye ifade ederiz.

DİKEY HAREKETLİLİK: İnsanların bir statüden daha farklı bir prestije ve öneme sahip bir başka statüye geçişidir. Örneğin bir inşaat işçisi dışarıdan üniversiteyi bitip bir banka müfettişi olursa bu bir dikey hareketliliktir. Ya da büyük bir iş adamının iflas ederek, pazarcılık yapmak durumda kalması da tersine bir dikey hareketliliktir.

DİN: Kutsal olana inanmaktır. Din doğaüstüdür ve dolayısıyla duyularımızla algıladığımız dünyanın ötesidir. Din, insanlara "gönül huzuru" verir ve akılla açıklayamadığı soruları cevaplandırır. Bu dünyadaki varoluş sebeplerini izah eder ve hayata anlam kazandırır. Belirsizlikler, tehlikeler ve mutsuzluklarla dolu bir dünyada insanın güvenlik ihtiyacını karşılar.

DOĞUŞTAN STATÜLER: Kişiye kendi talebine bağlı olmaksızın verilmiş olan statülerdir. Örneğin kız, erkek, beyaz, zenci, Roman ve genç olmak gibi. Bu statüler üzerinde kişinin ya hiç etkisi yoktur ya da çok azdır.

EGEMENLİK: Geleneksel devletler tarafından yönetilen bölgeler her zaman açık bir biçimde tanımlanmamıştır. Günümüzdeki teknolojik imkanların geçmişte mevcut olmayışı, merkezi hükümetlerin sınırlardaki kontrollerinin zayıf kalmasına yol açmıştır. Egemenlik, bir devletin tanımlanmış sınırları içinde otoritesini ifade eder. Bütün ulus devletler egemen devletlerdir.

EGO: Akıl ve sağduyu denilebilecek şeyleri temsil eder. Ego, çevreyle etkileşim sonucunda ortaya çıkar. İd, isteklerini karşılaması için sürekli egoya baskı yapar. Bilinç düzeyine çıkmaya çalışır; ancak, egoda id'in toplumsal onay görmeyecek taleplerini bilinç altına bastırma çabası içinde olur. Ego, gerçeklik ilkesine göre işler.

EGO-İDEALİ: Çocuğun nasıl bir kimse olmak istediğini ifade eder.

EĞİTİM: Bilgi ve becerilerin kuşaktan kuşağa aktarılması ve bireyde istendik davranışların yaratılmasıdır. Bir diğer ifade ile eğitim bir tür sosyalleşme sürecidir. Aynı zamanda toplumsal tabakalaşmayı etkileyen bir araçtır; toplumda eşitsizlikleri artırabildiği gibi azaltabilir de.

EKONOMİ: Mallar ile hizmetlerin, üretimi dağıtımı ve tüketimini örgütleyen sosyal bir kurumdur.

ENDÜSTRİ-SONRASI TOPLUM: Enformasyon/bilgi temelli bir ekonomiye dayanan toplumdur. Endüstri toplumunda üretim, maddi mallarda ve fabrikalarda yoğunlaşırken, endüstri-sonrası toplumlarda, bilgiyi yaratan, kullanan ve saklayan elektronik cihazlar ile bilgisayarlara odaklanmıştır. Post-endüstriyel toplumun gelişi dramatik bir biçimde, meslek yapısını değiştirmiştir.

ENDÜSTRİYEL TOPLUM: Fabrika üretimi düzeninin egemenliğinde bir sosyal örgütlenme biçimidir. Endüstri devrimi, ünlü tarihçi Toynbee'yi izleyerek ifade edersek, ilk defa 18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de ortaya çıkmıştır.

ESNEK ÖRGÜTLENME: Merkeziyetçi, hiyerarşik yönetim anlayışının yerine merkeziyetçilikten uzak, daha az hiyerarşik ve katılımcı yönetim modelidir.

ETİKETLEME TEORİSİ: Toplumsal sapmayı, insanların ne yaptıkları ile değil, diğer insanların onların davranışlarına atfettikleri anlamlar ile açıklama iddiasıdır. Bu teorinin temsilcilerine göre, gerçeklik (ve sapma) görecelidir; zaman ve mekana göre değişir. Bu sebeple Howard S. Beker'ın belirttiği şekilde sapma, bir davranışın etiketlenmesinden daha fazla bir şey değildir

ETNOSANTRİZM: Bir kişinin başka kültürleri kendi kültürünün standartları açısından değerlendirmesi ve kendi kültürünü diğerlerine üstün tutmasıdır. Hemen hemen her insanda vardır.

Biz duygusunu güçlendirir ve toplumsal uyumu kolaylaştırır. Toplumda istikrarı sağlar. Ancak bunun dozu önemlidir. Etnosantrizmin ileri düzeyinde, başka yaşam biçimleri reddedilmekte ve haksız yere mahkum edilmektedir.

EVLİLİK: Yetişkin bir erkek ile yetişkin bir kadın arasındaki yasal geçerliliği olan, belirli hak ve yükümlülükleri gerektiren bir ilişkidir.

FARKLILAŞMIŞ İLİŞKİ TEORİSİ: Sapkınlığın yaşam biçimi olduğu toplumsal bir çevrede diğer sapkınlarla etkileşim içinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir.

FORMEL TOPLUMSAL KONTROL: Sapkın davranışı önlemek ya da düzeltmek için, kanun haline getirilmiş, kurumlaşmış kamu mekanizmalarıdır. Modern toplumlarda belirli kurumlar formel toplumsal kontrol konusunda uzmanlaşır.

GELENEKSEL OTORİTE: Burada otoritenin kaynağı geleneklerdir. Liderler kendilerine miras yoluyla geçen otoritelerini kullanırlar. Gelenekler içinde kalmak koşuluyla liderin yönetimi kişisel ve keyfidir.

GELİŞME: Ekonomik anlamda büyüme, başarma, endüstrileşme, ilerleme, kalkınma ve zenginleşme gibi pozitif anlamlar taşıyor.

GEMEİNSCHAFT: Pre-endüstriyel toplumlara özgü toplumsal ilişkiler ağıdır. Burada ortak geçmiş yaşam tecrübelerine sahip insanlar, bir cemaat duygusunu birlikte yaşarlar. Toplumsal ilişkiler "samimi"dir. "Dayanışma ruhu" ve "ortak bir irade"nin mevcudiyeti söz konusudur. Aile hayatı esastır. Köy topluluğu kendini geniş bir aile olarak hisseder. Doğuştan statüler hakimdir.

GENELLEŞTİRİLMİŞ ÖTEKİ: Toplumun değerlerinin/normlarının içselleştirilmesidir. Örneğin, dürüstlüğün doğru yol olduğunu öğrenen ve bunu içselleştiren öğrenciler, yakalanma ihtimalleri olmadığı durumlarda da kopya çekmeyecektir.

Mead'e göre, bireyler toplumun normlarını içselleştirdikten sonra, ceza veya ödül olmaksızın onlara uyacaktır.

GENİŞ AİLE: Ana, baba ve çocukların dışında birkaç kuşağın bir arada yaşadığı aile grubudur.

GESELLSCHAFT (Toplum): Hukuk, sözleşme, kamuoyu, para ekonomisi ve rasyonellik öne geçer. Mekana bağlılık azalır. Kişisel çıkar öncelik kazanır. Özel yaşam değerli hale gelir. Kent, tipik bir gesellschaft'tır. Modernleşme sürecine paralel olarak, gemeinshaft yerini gesellschaft'a bırakmıştır. Ancak modern dünyada gerileyen "cemaat/topluluk", post-endüstriyel topluma geçiş sürecine paralel olarak yeniden gündeme gelmiştir.

GİZLİ FONKSİYON: Büyük ölçüde ne bilinen ne de istenilen sonuçlardır

GÖÇEBELİK: İnsanların yaşayabilmek için ev hayvanlarına dayandığı toplumlardır. Göçebe toplumlar, Afrika, Orta Doğu, Güney Amerika ve Asya'nın steplerindeki bazı yarı kurak topraklarda yaşamışlardır. Kullandıkları aletler basit ve taşınabilirdir. Ancak avcı ve toplayıcıların teknolojileri ile karşılaştırırsak biraz daha gelişmiştir.

GRUP: Kendi aralarında üyelik bilincini paylaşan ve etkileşim halinde olan insanlardır. Buna göre, otobüs bekleyen iki kişi grup değildir. Fakat konuşmaya veya herhangi bir şekilde etkileşime başlarlarsa grup olurlar. Bir caddede yürüyen insanlar grup değil, yığın(aggregations)dırlar. Toplumsal grubun özü, fiziki yakınlık değil, ortak etkileşim bilincidir.

HALK KÜLTÜRÜ: Spesifik topluluklar tarafından yaratılan, göreceli olarak izole olmuş, teknolojik olmayan toplumların ürünüdür.

HALK YORDAMI: İnsanın çevresine uymak için kullandığı aracı temsil eder. Sayıları sonsuzdur. Örneğin el sıkışmak, üç

öğün yemek yemek, yolun sağ tarafından gitmek, sekiz saatlik işgücü vb. birer halk yordamıdır.

HİPOTEZ: Verili bir kuram içindeki kavramlar arasında gözlenen ilişkiyi (nedenselliği) konu alan test edilmemiş bir iddiadır.

HİZMET: Dini liderlerin, doktorların, polislerin ve telefon operatörlerinin faaliyetlerinden elde edilen değerleri/kazançları ifade eder.

İÇ GRUPLAR: Bireyin kendisini özdeşleştirdiği gruplardır. Bireyler iç gruplara bağlılık hisseder ve onun için özveride bulunabilirler.

İD: Biyolojik arzu ve dürtüleri içerir. Kişiliğin enerji deposu olarak da görülen bilinçaltı bölümüdür. İnsanlığın, hemen tatmin arayışında olan güdülerini içerir. Enerjisini yakın ilişki durumunda olduğu bedensel süreçlerden alır. Freud'a göre id, gerçek ruhsal varlıktır; nesnel gerçeklerden bağımsız öznel bir yaşantı dünyasıdır. Acıdan kaçınır ve zevk ilkesine göre doyum arar.

İDEAL TİP: Analitik kurgular. İdeal tip, gerçekliğin tasvirini değil, tekil bir fenomenin ortalama özelliklerini ifade eder. İdeal tip terimi ahlaki bir bakış açısı içermez. Toplumsal fenomenlerin anlaşılmasını kolaylaştıran metodolojik bir kavramdır. İdeal tipe gerçek hayatta rastlamak mümkün değildir. Weber'in de belirttiği şekilde ideal tip, münferit olayların anlaşılması ve açıklanması için başvurulan sadece bir araçtır. Diğer bir ifade ile ideal tip bir analiz çerçevesidir.

İKİNCİL GRUP: İki veya daha fazla insanın belirli bir amacı gerçekleştirmek için kişisel olmayan bir tarzda etkileşimde bulunmalarıdır. İkincil ilişkilerde etkileşim sınırlı ve kurallar önemlidir. İnsanların ilişkileri belirli rollere göre biçimlenir. İkincil gruplar, büyük de olabilir, küçük de. Ancak yüz yüze etkileşimin imkansız olduğu bütün büyük gruplar, ikincil grup sınıfına girer.

İKİNCİL SAPMA: Sapkınlık iddiasını ve etiketini kişinin içselleştirmesidir.

İKTİDAR: İnsanları itaat etmeye ve arzu etmedikleri şeyleri yapmaya zorlayabilme olarak tanımlamaktadır.

İNANÇLAR: Gerçekliğin doğası hakkında ileri sürülen iddialar; yani dünya hakkında paylaşılan fikirlerdir.

İNFORMEL TOPLUMSAL KONTROL: Toplumun normlarına ve değerlerine uyum sağlamaya yönelik dolaylı ve resmi olmayan baskılardır. O, toplumsal dokuyu derinden etkiler. İnsanların birbirlerine yönelik gülümsemeleri, başlarını sallamaları ya da gözlerini kaçırmaları bu türden davranışlardır.

İNTERNET TOPLULUĞU (Sanal Cemaat): İnsan ve teknolojinin bir araya gelmesinden doğmuştur. Aynı anda her yerde bulunan bilgisayar ağlarının, fiziki mekandan bağımsız, milyonlarca insan "siberuzay"da bir araya getirmesiyle oluşmuştur. İnternet toplulukları, kişisel ilişkiler ağının yaratılması için yeterli sayıda insanın bir araya geldiğinde, ağlar (internet) vasıtası ile yaratılan sosyal gruplardır.

İŞBİRLİĞİ: Ortak hedeflere ulaşmak için insanların bir arada çalışmaları sürecidir. Bir grup öğrencinin sınava hazırlanmak için birbirlerine yardımcı olmaları ya da hastanın hayatını kurtarmak için hemşire ve doktorun birlikte çalışması örnek gösterilebilir.

KARİZMATİK OTORİTE: Bir kişinin kutsallığına, kahramanlık gücüne ya da örnek alınacak niteliklerine dayanır. Karizmatik liderlere, tam bir teslimiyet içinde bağlanılır

KARŞI KÜLTÜR: Çoğunluğun davranış kalıplarını ve geleneksel değerleri reddeden kültür.

KATILIMCI DEMOKRASİ: Halkın ve sivil toplumun siyasetçilerle ortak olarak sorumluluğu paylaşmalarıdır. Burada halk, temsili demokraside olduğu gibi dört ya da beş yılda bir oy

kullanıp köşesine çekilmez. Özellikle sivil toplum örgütleri ve referandum katılımcı demokrasinin en önemli araçlarının başında gelir.

KAZANILMIŞ STATÜLER: Kişinin kendi iradesi ve yetenekleriyle elde ettiği statülerdir. Örneğin bir üniversite öğrencisi ya da öğretim üyesinin statüleri bu gruba girer. Bir rekabetin sonucunda belirli haklar elde edilmiştir. Buna karşılık onun hiçbir iradi talebi olmaksızın verilen ırk, cinsiyet ve yaş doğuştan statülerdir.

KEŞFEDİCİ ARAŞTIRMA: Burada araştırmacı yeni olanı veya konuyla ilgili daha derinlerde olanı öğrenmeye çalışır. Araştırma projesi, alanın detaylı bir haritasını çıkarmayı amaçlar. Keşfedici araştırma "Burada neler oluyor?" sorusunu sorar.

KOLEKTİF (ORTAK) BİLİNÇ: Bir toplumun ortalama üyelerinin ortak inanç ve duygularıdır.

KURUM: Bir toplumdaki yerleşik ilişkileri ifade eder. Bütün toplumlarda evlilik, piyasa, dini ritüeller ve hukuk gibi kurumlar vardır.

KUTSAL DIŞI: Hayatın sıradan, faydacı, kutsal olandan ayrı tutulması gereken yönleridir.

KUTSAL: İnsananların saygı ve korku duyduğu toplumsal yaşamın olağanüstü yönlerini ifade eder.

KÜLTÜR: İnsanın üretebildiklerinin tümü. Bir duyuş, düşünüş ve davranış biçimi. Bir halkın yaşam tarzıdır. Günlük hayatta hemen hemen her şeyi içine alıyor. Sosyal bilimciler kültürü, "öğrenilmiş davranış kalıpları" olarak görmektedirler. Şimdiye kadar kültür konusunda yapılan tanımların en tanınmışı ünlü antropolog Edward B. Taylor'a ait. O'na göre kültür, "İnsanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği, bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, âdetle ve diğer yetenekler ile alışkanlıklardan oluşan karmaşık bir bütündür".

KÜLTÜREL GÖRECECİLİK: Her kültürü kendi koşulları içinde değerlendirmek gerektiğine inanır. İyi ve kötü (ya da doğru ve yanlış) olarak kültürleri yargılamak için elimizde standartlarımızın olmadığını iddia eder. Onlara göre, bir kültür sadece kendi bağlamı içinde değerlendirilebilir.

LAİSSEZ-FAİRE LİDER: Bu modelde lider otoriteyi çok az kullanır. Daha çok grup üyeleri için bilgi kaynağıdır ve onların ufuklarını açmaya çalışır. Lider grup üyelerini yaratıcı olmaları ve inisiyatif almaları konusunda teşvik eder. Ancak yaratıcı ve inisiyatif alacak yetenekte üyelerin olmadığı durumlarda, grup amaçsız bir biçimde sürüklenebilir.

LİDER: Gruptaki diğer kişilerden daha girişken ve çevrelerini etkileme özelliğine sahip insanlar.

MAKRO SOSYOLOJİ: Toplumsal bütünü anlamaya çalışır. Bu yaklaşımı benimseyen sosyologlar, toplumsal yapı, sosyal sınıflar, küreselleşme ve tarihsel bir perspektifte toplumların evrim sürecini inceler. Makro sosyoloji çalışan kişi, bir sınıftaki öğrencilerin sorunlarını bile incelese, bunu toplumsal yapının öğeleri ile ilişkilendirir.

MAL: Yiyecek, giyecek korunma gibi zorunlu ihtiyaçlardan, araba, yüzme havuzu ve yat gibi lüks unsurlara kadar, geniş bir alandaki ürünler

MATERYALİST TARİH FELSEFESİ: İnsanların varlığını belirleyen onların bilinçleri değil, tersine bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır iddiası.

MEKANİK DAYANIŞMA: Benzerliklerden kaynaklanan dayanışmadır. Bu dayanışma türünde, bireyler arasında çok az fark vardır. Toplumun üyeleri aynı duyguları hissederler. Daha çok geleneksel toplumlarda karşılaşılan dayanışmadır.

MEŞRUİYET: İktidarın (veya hükümetin) yönetmeye hakkı olduğuna ilişkin yurttaşların inançlarıdır. Bu yolla yurttaşlar, kanun ve kurallara itaat ederler.

MİKRO SOSYOLOJİ: İnsanların bir araya geldiklerinde yaptıklara şeylere, yani toplumsal etkileşime vurgu yapar. Bu yaklaşımı kullanan sosyologlar, insanların yaşam stratejilerine, dillerine, onların aileleriyle veya kız arkadaşlarıyla ilişkilerine odaklanır.

MODERN/FORMEL ÖRGÜTLER: Belirli amaçlara ulaşmak için biçimsel olarak örgütlenmiş ikincil gruplar. Bu örgütler, çağdaş toplumsal düzenin en önemli unsurlarıdır. Onlar, malları, hizmetleri üretir ve dağıtırlar. Toplumsal düzeni sağlar, psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarımızı karşılarlar

MONOGAMİ: Bir kadınla bir erkeğin evliliğidir.

MÜBADELE (Değişim): Mübadele, insanların kendi aralarında malları, hizmetleri ve diğer şeyleri transfer etme sürecidir. Biz genellikle mübadele dendiğinde paranın değişimini anlarız; oysa çoğunlukla değişim toplumsaldır.

NORM: Belli bir durumda insanların nasıl davranmaları gerektiği konusunda beklentilerdir. Örneğin, yurtseverlik bir değer olmasına karşın, bayrağa saygı bir normdur.

OEDİPUS KOMPLEKSİ: Bununla Freud, küçük çocuk ile baba veya anne arasındaki duygusal çatışmayı ifade eder. Erkek çocuk, anneyi istediği için, babayla girdiği mücadelede, babaya karşı düşmanca duygular geliştirir; ve bu sebeple de suçluluk duygusu içine düşer.

OLUMLU SAPMA: İdeal davranış örüntüleri yönünde bir sapmadır.

OLUMSUZ SAPMA: Onaylanmayan, aşağı ve yetersiz davranış örüntüleri yönündeki sapmadır. Toplumsal sorunlar hakkında yapılan çalışmalar, büyük ölçüde olumsuz toplumsal sapmayı konu alır.

ORGANİK DAYANIŞMA: Farklılıklardan kaynaklanan dayanışmadır. Toplumlar geliştikçe toplumsal farklılaşma artar.

Burada insanları bir arada tutan bu farklılaşma yani işbölümüdür

OTORİTE: Kurumsallaşmış ve yönetilenler tarafından benimsenen meşru iktidardır.

OTORİTER LİDER: Otoriter liderlerde iletişim yukarıdan aşağıya doğrudur. Lider grup faaliyetlerinde otorite ve sorumluluğu elinde bulundurur. Görev verdiklerini yakından gözler. Bu anlayışı benimseyenler liderin görevinin emir vermek ve diğerlerinin görevinin ise bunlara uymak olduğuna inanır.

OTORİTERYEN DEVLET: Güçlü bir kişinin ya da küçük bir grubun yönetimidir. Bu devletler meşruiyetten uzak diktatörlüklerdir. Bunların çoğu, aristokratik, bürokratik ve askeri elitler tarafından yönetilen oligarşilerdir

ÖRNEKLEM: Geniş bir nüfus ya da evren hakkında, onun yalnızca bir parçası (yani örneklemi) aracılığıyla bilgi toplama ya da çıkarsamalar yapma yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Konunun uzmanları, araştırma evreninden, amaca uygun örneklem seçiminde kullanılacak teknikleri tesadüfi, tabakalı, küme ve bilinçli dört gruba ayırmaktadırlar.

POLİANDRİ: Bir kadının birden fazla eş alabilmesine izin veren evlilik sistemidir.

POLİGAMİ: Erkeğin ya da kadının birden fazla eş alabilmesi ya da çok eşliliğidir.

POLİJİNİ: Bir erkeğin birden fazla eş alabilmesidir.

POPÜLER KÜLTÜR: Geniş kitlelerin arasında yaygın olan, kültürel kalıplardır.

POST-POZİTİVİST BİLİM PARADİGMASI: Yorumlayıcı paradigma olarak da anılır. Onlara göre, Gerçeklik karmaşıktır. Sistemler, hiyerarşik ve piramitsel değil, aksine önceden kestirilemez karşılıklı sınırlılık, etkileşim ve hareketlerle belirlenen heterarşik düzenlerdir. Her şey birbiri ile ilintilidir, her parça

bütünün bilgisini taşır. Gelecek ve yön belirsizdir. İlişkiler doğrusal değildir ve karşılıklı nedensellik vardır. Düzen düzensizlikten doğabilir. Gözlemci belli bir perspektife sahip katılımcıdır. Nedensellik diye bir şey yoktur, fakat perspektif vardır.

POZİTİVİST BİLİM PARADİGMASI: Onlara göre, evren, etkileşimsiz, kendi içinde tekdüze, farklı ve kendine özgü sistemlerin bir toplamıdır. Sistemler en basitten en karmaşığa kadar hiyerarşik bir sırada sınıflanabilirler. Evren saat gibi çalışan mekanik bir obje ya da bir makinadır. Dolayısıyla, geleneksel matematiksel modellerin oluşturulması ve yeterli hesaplama gücü ile herhangi bir sistemin davranışı önceden kestirilebilir. Bilme, akıl yoluyla anlama ile olasıdır ve bu süreçte, gözlemci ve gözlenen kesin sınırlarla birbirinden ayrılmıştır. Yani akıl yürütmenin ilkeleri ve süreçleri belirlenmiştir ve herkes bu ilkeleri ve süreçleri kullanarak bilinmeyeni nesnel bir yaklaşımla anlama ve ölçme çabası içine girebilir.

RASYONALİTE (akılsallık): Bilimsel etkinliklerde uzmanlaşmanın bir sonucudur. Rasyonalite, dünyanın büyüsünün bozulması, sihirden uzaklaşma, gizem, duygu, gelenek ve duygusallığın yok olması ve bunların yerini akılcı hesabın almasıdır. Akılcılaştırma (rasyonalization) süreci iktisadi yaşamı, hukuku, idari yapıyı, dini etkilemiş; bürokrasinin ve hukuk devletinin temellerini oluşturmuştur. Akılcılaştırma sürecinin özü, toplumsal aktörlerin kişisel olmayan ilişkiler bağlamında, çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilgiye giderek daha çok başvurmalarıdır. Weber, bürokrasiyi en rasyonel örgüt biçimi olarak değerlendirir.

RASYONEL-HUKUKİ OTORİTE: Burada liderlerin otoriteleri, akılcı esaslara göre oluşturulmuş kanunlara dayanır. Bu otorite tipinde halk, karizmatik ya da geleneksel liderlerin etkisiyle değil, kanunların üstünlüğüne inandıkları için itaat ederler ve liderler/bürokratlar güçlerini kanunların sınırları içinde uygularlar. Bu otoritenin hakim olduğu en tipik örgüt biçimi bürokrasidir.

REFERANS GRUPLARI: Kendimizi değerlendirmek için karşılaştırma yaptığımız gruplardır. Referans gruplarının etkileri olumlu da olabilir; olumsuz da. Örneğin bir birey referans grubu olarak, çalışkan/başarılı insanları seçerse, kendiside onlar gibi olmak isteyecektir.

REKABET: Aynı ödülü elde etmek için, iki veya daha fazla kişi arasındaki mücadeledir. Bazı kültürler rekabete daha açıktır; çünkü onlar rekabetin en iyiyi ortaya çıkartacağına inanırlar. Rekabet, en iyi oyuncunun en tepede olmasını sağlar.

ROL ÇATIŞMASI: İki veya daha çok statünün talep ettiği roller arasındaki uyumsuzluktur. Örneğin çalışan bir hanım ailesine ilişkin sorumluluğu (rolü) ile işine ilişkin sorumluluğu (rolü) arasında kalabilir. Birine yönelik rolünü öne almak, diğerinin ihmal edilmesine yol açacaktır. Yani sık sık iki farklı statünün talep ettiği rol çatışacaktır.

ROL GERİLİMİ: Bir statünün talep ettiği roller arasındaki uyumsuzluktur. Örneğin bir milletvekili bir karar alınırken, ulusal çıkarlarla bölgesel çıkarlar arasında kalabilir. Bölgesel çıkar açısından uygun olan bir yatırım, ulusal çıkar açısından uygun olmayabilir.

ROL KÜMESİ : İnsanın tek bir statü içinde birden fazla rolü oynamak durumunda kalmasını ifade eder. Örneğin bir eş aynı zamanda bir anne, ev hanımı, akraba, komşu, vatandaş ve partnerdir. Bu özellikler kişinin aktivitelerine göre çok daha uzayabilir. Rol kümesi, bir tür ilgili roller takımını kapsar; ancak bu rollerden bazıları çok büyük ölçüde birbirinden farklılıklar arz edebilir. Örneğin çok yaratıcı (veya bilgili) bir akademisyen, çok kötü bir hatip olabilir.

ROL: Belirli bir statüyü işgal eden kişiden beklenilen davranıştır. Statü bireye belli hak ve yükümlülükler getirirken; rol, bunun gereklerini yerine getirmektir. Bir kültür içinde normlar, roller yoluyla öğrenilir. Çok az norm bütün toplum üyelerine uygulanır. Örneğin bir statü için uygun olan norm, diğeri için

yanlış olabilir. Sosyalleşme, büyük ölçüde rol davranışları sürecidir

SAPİR-WHORF HİPOTEZİ: İnsanların dünyayı sahip oldukları dillerin kültürel merceğinden algıladıkları iddiası.

SEÇKİN KÜLTÜRÜ: Bir toplumun elitlerini diğerlerinden ayırt etmeye yarayan kültürel örüntülerdir.

SEKÜLERLEŞME: Toplumsal yaşam üzerinde dinin kontrolünün kaldırılmasını ifade etmektedir ve iki düzeyde gerçekleşmektedir. Birincisi dini kuruluşların (ya da örgütlü cemaatlerin) toplum üzerindeki etkisini kaybetmesidir. İkincisi ise bireysel düzeyde kendini göstermektedir. Din bireyin kararı üzerinde etkisini kaybetmektedir.

SEMBOL: Belirli bir durum ya da olayı anlamlandıran şey.

SINIF: Aynı konumda bulunan insanlar grubu anlamına gelir.

SİBERUZAY: Gibson'a göre, "her ulustan milyonlarca yasal kullanıcının matematiksel kavramları öğrenen çocukların her gün yaşadığı anlaşmalı halüsinasyon"dur. Gibson'un Neuromancer'ın da bir bilim-kurgu romanı olarak doğan siber-uzay, bugün sayıları yüz milyonları bulan İnternet kullanıcılarının bir araya geldiği yer anlamında kullanılmaktadır.

SİYASET: Devlet yönetimi (government) bilimi veya sanatı.

SOSYAL DARWİNİZM: Darwin'in "uyum sağlayan yaşar" görüşünün insan toplumlarına uyarlaması.

SOSYAL DİNAMİK: İnsanlığın bir aşamadan diğerine geçmesini, yani toplumdaki değişimi ifade eder.

SOSYAL STATİK: Her toplumdaki göreli istikrarlı ilişkiler ile sosyal yapı üzerinde odaklanan sosyolojik yaklaşım.

SOSYOLOJİ: Sosyoloji, bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal bağlamdan ayrı düşünülemeyeceğini savunan ve toplumun farklı parçaları arasındaki iç bağımlılığı vurgulayan bilim dalı.

Sosyoloji, toplumların nasıl oluştuğunu sorarak başlar ve toplumsal yaşamı sorgular. Sosyoloji, insan davranışının geniş bir perspektif içinde incelenmesidir. Eklektik bir yaklaşımla sosyolojiyi "toplumu, grupları, toplumsal ilişkileri ve kurumları sistematik olarak inceleyen bilim dalı" şeklinde tanımlayabiliriz.

SOSYOLOJİK HAYAL GÜCÜ: Tarihsel dönemlere ve bu dönemlerin olgularına, çok sayıdaki insanın meslekleri ve iç yaşamları açısından bakabilme yeteneğidir. Bireylerin kişisel huzursuzlukları, bazı toplumsal sorunlara bağlı olabilir. İnsanın kendi hayatının anlamını kavrayabilmesi ve kendi geleceğini görebilmesi için, içinde yaşadığı tarih döneminin ve diğer insanların bilincinde olması gerekir.

STATÜ ONURU (ya da prestiji): Belli bir çevreye mensup olmak isteyenlerden, her şeyden önce belirli bir hayat tarzına sahip olmasının beklentisidir.

STATÜ: Kişinin toplumsal yapı içerisinde işgal ettiği konumdur. Örneğin öğretmen, öğrenci, din adamı, polis ve sanatçı gibi. Daha güçlü anlamıyla statü ise, statü grupları ya da katmanlarının hukuksal, siyasal ve kültürel ölçütlerle derecelendirilip düzenlendiği bir toplumsal tabakalaşma biçimidir. Rol kavramı ile birlikte kullanılır, fakat aynı şey değildir.

STATÜ-KÜMESİ: Toplumsal mevkiler dizisi.

SUÇ: Resmi olarak ceza yasasında yer alan ve toplumsal normlar tarafından tanımlanan özel bir sapma durumunu ifade eder. Ceza yasaları içinde yer alan normlar, sapmanın diğer türlerini belirleyen normlardan daha çok uzlaşmaya sahiptirler. Öte yandan bir durumda suç sayılan eylem başka bir durumda suç kapsamından çıkarılabilir. Örneğin normal zamanda suç olan adam öldürme, savaş halinde farklı yorumlanacaktır.

SÜPEREGO: Çocukluk döneminde, büyüklerle etkileşim sonucunda gelişir; toplumsal yasakları içerir. Kişiliğin ahlaki yönüdür. Hoşlanmadan çok, kusursuzluğa ulaşmaya çalışır. Freud,

"İnsan ne kadar erdemli ise, süper ego o kadar sıkı davranır"der.

TABU: Kutsal sayılan şeyleri referans alarak, bazı davranışların yasaklanmasıdır.

TARIM TOPLUMLARI: Temelde toprağın işlenmesi ile elde edilen tarımsal üretime dayanırlar. Bununla beraber pulluk gibi, teknolojik yeniliğin girişi ile çiftçiler üretimlerini büyük ölçüde artırmışlardır. Ayrıca bu sayede daha geniş toprak parçalarını, kuşaklar boyunca işlemek mümkün hale gelmiştir.

TEMSİLİ DEMOKRASİ: Halkın seçtiği temsilcilerin ülkeyi yönetmesidir.

TEORİ: İçinde yaşadığımız dünya ile ilgili genellemeler ve sınıflamalardır. Sosyolojik teoriler, toplumsal olayların değişimini ve insan davranışını geniş bir ölçekte sistematik olarak inceler.

THOMAS TEOREMİ: Bu teoriye göre insanlar, durumları gerçek olarak tanımladıklarında, bu durumların sonuçları gerçeğe dönüşür. Kendisine deli denen insanların bir süre sonra kendilerini deli olarak görmeleri gibi, sapkın olarak görülenler de, öyle olduklarına inanıp ona uygun rolleri oynamaya başlarlar.

TOPLUM: Durkheim'a göre, toplum "kendine has nitelikleri olan, özgül bir gerçekliği temsil eder". En basit tanımıyla toplum, bir kültür ve bölgeyi paylaşan insan grubudur. Bir başka yazar ise benzer şekilde toplumu, ortak kültürü paylaşan, belirli bir toprak parçasında yerleşik, kendilerini birleşik ve özgün varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup olarak tanımlamaktadır. Günümüzde özellikle küreselleşme sürecinin yaptığı etki, sosyologların toplum kavramını yeniden gözden geçirmelerine yol açmıştır. Günümüzde -aileden başlayarak, uluslararası örgütlere kadar giden bir perspektifte- toplum kavramı çok daha geniş bir bağlam içinde kullanılmaya başlanılmıştır.

TOPLUMSAL AĞ: Bir bireyin hem grup içinde hem de gruplar, kuruluşlar ve kurumlarla olan bütün ilişkilerini içeren şebeke-

dir. Toplumsal ağ, ilişkide bulunduğumuz diğer insanları ve grupları olduğu kadar, ailemizi, arkadaşlarımızı ve komşularımızı da kapsar. İnsanlar, kariyerlerinde ilerlemek ve diğer çıkarları geliştirmek için sık sık toplumsal ağlar oluşturur. Toplumsal ağların net tanımlanmış sosyal sınırları yoktur.

TOPLUMSAL ANKET ARAŞTIRMASI (survey): Nicel araştırma, değişken analizi veya toplumsal istatistik olarak da bilinir. Ölçme ve istatistiki araştırmayı içerir.

TOPLUMSAL ARTIK: Bir grup insanın ürettiği ürünün bir taraftan kendi ihtiyaçlarını karşılarken, aynı zamanda diğer insanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretimi ifade eder. Artık ürünün doğuşunun sonucu olarak tarım toplumlarında bazı bireyler, yönetim, askerlik ve dini liderlik gibi alanlarda uzmanlaşmaya başlamışlardır.

TOPLUMSAL DAVRANIŞ/EYLEM: Weber'e göre toplumsal davranış, içsel tutumlardır ve başkalarının davranışlarına yönelmiş olmaları halinde toplumsal davranış olur. Tek başına yapılan dua gibi davranışlar toplumsal davranış sayılmazlar. Bir bireyin ekonomik faaliyeti, ancak ve sadece başkalarının davranışlarını dikkate aldıkları takdirde toplumsal bir davranış olabilir. Weber toplumsal davranış türlerini dörde ayırır.

TOPLUMSAL DEĞİŞME: Yerleşik insan ilişkileri ve davranış kalıplarındaki farklılaşmadır.

TOPLUMSAL DİSFONKSİYON: Bu kavram, toplumun işleyişinde, herhangi bir toplumsal kalıbın, istenmeyen sonuçlarını ifade eder.

TOPLUMSAL ETKİLEŞİM: İnsanların diğerlerinin tepkilerini dikkate alarak gerçekleştirdikleri eylemlerdir. Toplumsal etkileşim, sokakta karşılaştığımız insanlarla kurduğumuz yüzeysel temastan, karı, koca veya ebeveyn rollerine kadar çok geniş bir alanı kapsar.

TOPLUMSAL HAREKETLİLİK: Bir toplumsal statüden diğerine geçiş olarak tanımlanabilir.

TOPLUMSAL KONTROL: Sapkın davranışı önleme ya da düzeltme çabasıdır.

TOPLUMSAL ÖĞRENME TEORİSİ: Bütün davranışların toplumsal etkileşim yoluyla öğrenildiği iddiasıdır. Bu teoriyi benimseyenler, insanların sapkınlığı toplumsallaşma sürecinde öğrendiğini iddia etmektedirler.

TOPLUMSAL SAPMA: Çoğunluğun kararlarını etkileyen toplumsal normlara uyumsuzluğu ifade eder. Çok geniş bir alanı kapsar ve toplumdan topluma da değişir. Bir toplumun (ya da grubun) sapma dediğine bir başka grup, yaşam biçimi diyebilir.

TOPLUMSAL TABAKALAŞMA: Toplumda belirli bir hiyerarşi içinde insanların sıralanmasını ifade eder. Tabakalaşma, ödüllere ve fırsatlara eşit bir biçimde ulaşamayan mesleklere (ya da tabakalara) göre toplumun bölünmesidir.

TOPLUMSAL YAPI: Belli bir toplumdaki eylem ya da davranış formları arasındaki sistematik karşılıklı ilişkilerdir. Bir toplumdaki statüler, roller ve toplumsal ağ, toplumsal etkileşimin (dolayısıyla toplumsal yapının) öğeleri arasındadır.

TOPLUMSALLAŞMA: Bireyin toplumun kültürünü öğrenme ve içselleştirme sürecidir. Bir diğer ifade ile toplumsallaşma, insan olma sürecidir. O, en genel anlamda bir eğitimdir. Toplumsallaşan birey, toplumun bir üyesi haline gelir ve diğer bireylerle benzer davranışları gösterir.

TOTALİTERYEN DEVLETLER: Toplumdaki bütün temel kurumları denetimleri altında tutan yönetim şekillerdir. Devlet, siyaset ve toplum birbiri ile kaynaşmıştır. Totaliteryen devletler, toplumsal düzeni korumak için terör (korku) ve şiddete başvuran küçük bir yönetici sınıf tarafından temsil edilirler.

ULUSÇULUK: Tek bir siyasal topluluğun parçası olma duygusunu ifade eden semboller ve inançlar bütünüdür. Bireyler, o siyasal gruba ait olmaktan dolayı gurur duyarlar. Bu, insanlarda bir kimlik duygusu oluşturur.

ÜST YAPI: Kültür, din, dil, devlet, örf, adet vb. maddi olmayan unsurları kapsar.

YABANCILAŞMA: Kuralsızlaşma, yalnızlaşama, saldırganlaşma, kaçış ve anlam yitimini ifade etmektedir.

YAPTIRIMLAR: Topluma uyumu teşvik etmek ve sapmayı engellemek için, kullanılan, ödüller ve cezalardır.

YATAY HAREKETLİLİK: İnsanların bir statüden, bezer prestije sahip başka bir statüye geçmesidir. Örneğin, bir inşaat işçisinin, temizlik işçiliğine geçişi yatay hareketliliktir. Her iki iş de bezer prestije sahip işlerdir. Yine insanların fiziki mekanlarındaki değişmeyi ifade eden göç olgusu da coğrafi yatay hareketliliği ifade etmektedir.

YOZLAŞMA: Çözülme, materyalistleşme, sürüleşme ve ruhsuzlaşmayı ifade etmektedir.

YURTTAŞ: Kendisini bir ulusun parçası hisseden, ortak hakları ve görevleri olan insan.

KAYNAKÇA

Abercrombie, N.; Hill, S.; and Turner, B.S.; *Dictionary of Sociology;* Penguen, 1994.

Abraham, J.H.; *Origions and Growth of Sociology,* Pelican Books, Great Britain, 1973.

Akan, V.; Birey ve Toplum, *Sosyolojiye Giriş* içinde Edit. İ. Sezal, Martı Yayınları, Ankara, 2002.

Albrow, M.; *Bureaucracy,* London, Pall Mall, 1970.

Albrow, M.; *Sociology:* The Basics Routledge, London, 1999.

Allen, J.; Post-Industrializm and Post-Fordizm, *Modernity and Its Futures,* Edit. S.Hall, Mc. Grew, Polity Press.

Alsene, E.; Computerized Integretion and The Organization Work in Enterprises, *International Labour Review,* vol.133, 1994.

Altunışık, R.; Coşkun, R.; Yıldırım,E.; Bayraktaroğlu, S.; *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri,* Sakarya Kitapevi Yayını, Adapazarı, 2001.

Amin, S.; *Küreselleşme Çağında Kapitalizm,* Sarmal Yay., İstanbul, 1999.

Anderson, Sarah; Cavanagh, John; Lee, Thea; Ten Myths About Globalization, *Nation*, Vol.269, Issue.19. 1999.

Armbruster-Sandoval, R.; Globalization and Cross-Border Labor Organizing, *Latin American Perspectives*, March, Vol.105, Issue.2, 1999.

Aron, R.; *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, Çev. K. Alemdar, İş Bankası Yay., Ankara, 1986.

Auguste, B. G. What's So New About Globalization? New Perspectives Quaterly *January 1, 1998.*

Baudrillard, J.; *Sesiz Yığınların Gölgesinde ya da Toplumsalın Sonu*, Çev. O. Adanır, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991.

Bauman, Z.; *Sosyolojik Düşünmek*, Çev. A.Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999.

Bauman, Z.; *Küreselleşme*: Toplumsal Sonuçları, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999.

Beck, U.; *What is Globalization*? Trans. P.Camiller, Polity Press, 2000.

Becker, H.S.; Culture: A Sociological View, in *The Meaning of Sociology*, Edit. J.M. Cheron, Prentece Hall, 1999.

Bell, D.; The World in 2013, *Deadlus*, Vol.116, No.3, 1987.

Bell, D.; *The Comming of Post Industrial Societies*, Basic Books, Inc., Publication, New York, 1973.

Bendix, R., Bureaucracy, *International Encylopedia of Social Sciences*, (Edit. D.Shills), London, 1972, C.2.

Bendix, R.; Max Weber'in Din Sosyolojisi, *Din Sosyolojisi* içinde De. Y.Aktay, M.E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998.

Berger, P.; Four Faces of Global Culture. *National Interest*, Fall 1997, Issue 49.

Berger, P.; *Invitation to Sociology: Humanistic Perspective*, Nevyork: Achor, 1963.

Berger, P.; The Meaning of Social Control, in *The Meaning of Sociology*, Edit. J.M.Charon, Prentince Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 1999.

Berger, P.E.; Berger, B.; *Sociology: A Biographical Approach*, 8Basic Books, 1995.

Black, J.; Bryant, J.; *Media Communication*, Brown and Benchmark, 1995.

Blanchot, M.; *İtiraf Edilemeyen Cemaat*, Çev. İ.Ergüden, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1997.

Block, F.; *Postindustrial Posisibilities*: A Critique of Economic Discourse, University of California Press, 1990.

Bottomore, T.B.; *Seçkinler ve Toplum*, Çev. E.Mutlu, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990.

Bottomore, T.B.; *Toplumbilim*, Çev. Ü. Oskay, Doğan Yay., İstanbul.

Bourdieu, P.; *Toplumbilim Sorunları*, Kesit Yayıncılık, Tür. I. Ergüden, İstanbul, 1997.

Boyet J.H. & Conn, H.P.; (1991)*Workplace 2000*:The Revolation Reshaping American Business, A Dutton Book, Newyork, 1991.

Bozkurt, V.; "Yıkıcı Gemeinschaft"tan "Öteki"siz Postmodern Kabilelere: Sanal Cemaatler *Birikim Dergisi*, Kasım 1999.

Bozkurt, V.; *Avrupa Birliği*, VİPAŞ Yayınları, Bursa, 2001.

Bozkurt, V.; *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, Sistem Yay., İstanbul, 2000.

Bozkurt, V.; *Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği*, Alesta Yayınları, Bursa, 2000.

Brown, D.; Globalization, Ethnicity, and the Nation-State, *Avustralian Journal of International Affair*, April, Vol. 52, Issue.l., 1998.

Bruhl, L.L., *Auguste Comte*: Felsefesi ve Sosyolojisi, İÜİF Yay., İstanbul, 1970.

Bryjak, G.J.; Soroka, M.P.; *Sociology: Cultural Diversity in A Changing World*, Allyn and Bacon, Boston, 1991.

Brym, R. J.; Why Sociology, in *New Society*, Harcourt Brace, Canada, 1998.

Budak, S.; *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayını, Ankara, 2000, s. 100;

Burgess, R.G. and Parker, A.; Education, in *Sociology: Issues and Debates*, Edit. By Taylor, S.; MacMillan Pub. London, 1999.

Caplow, T.; A Model For The Consolidation and Participation of Nation States, *International Review of Sociology*, Vol. 8, Issue. 2, July 1998.

Çarkoğlu, A., Toprak, B.; *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yay., İstanbul, 2000.

Castells, M.; *The Rise of Nertwork Society*, The Blackwell Publisher, Oxford, 1999.

Cheal, David; Culture and Postmodern, in *New Society*, Edit. R.J. Brym, Hardcourt Brace, Canada, 1998.

Chossudovsky, M.; *Yoksulluğun Küreselleşmesi*, Çivi Yazıları, İstanbul, 1999.

Cohen, A.P.; *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev. M.Küçük, Dost Kit., Ankara, 1995.

Cole, S.; *Sosyolojik Düşünme Yöntemi*, Vadi Yay., Ankara, 1999.

Coser, Rhea, Steffan, Nock; *Introduction Sociology*, HBJ., 1983.

Cox, H.; *Secular City*: Secularization and Urbanization in Theological Perspective, The Macmillan Company, New York, 1966.

Crozier, M.; Society and Change in *The Meaning of Sociology*, Edit. J.M.Charon, Prentince Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 1999.

Curry, T.; Jiobu, R.; Schewirian, K.; *Sociology for the 21st Centry*, Printice Hall, New Jersey, 1997.

D'Entreves, A.P.; Devlet Kavramı, *Devlet Kuramı*, Der. C.B.Akal, Dost Yayınları, Ankara, 2000.

Dahl, R.A.; *Demokrasi Üstüne*, Phoenix yayınları, Çev. B.Kadıoğlu, Ankara, 2001.

Dahrendorf, R.; Bürokratikleştirilmiş Bir Bilim Dalı, *Sosyoloji ve Gelecek* içinde Çev. Ç.Özdemir, Eylül Yay., Ankara.

Demir, Ö; Acar, M.; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992.

Dettling, W.; Sosyoloji Komünizmin Çöküşünü Kestiremedi, *Sosyoloji ve Gelecek* içinde Çev. Ç.Özdemir, Eylül Yay., Ankara.

Dominick, J.R.; *The Dynamics of Mass Communication*, McGrow-Hill, New York, 1993.

Dönmezer, S. *Toplumbilim*, Beta Yay., İstanbul, 1994, s.166.

Dönmezer, S.;*Kriminoloji*, İÜ. Yay., İstanbul, 1981, 123-130.

Downes, D., Crime and Deviance; in *Sociology: Issues and Debates*; Edit. Taylor, S.; MacMillan Pub., London, 1999.

DPT; *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*: 2001-2005, Haziran 2000.

Drucker, P.; Kapitalizmin Ötesi; *NPQ/Türkiye*, İlkbahar c.1, s.1. 1998.

Drucker, P.F.; The Global Economy and The Nation State, *Foreign, Affairs*, , Vol. 76, Issue.5. SepYOct. 1997.

Drucker, P.F.; *Kapitalist Ötesi Toplum*, B. Çorakçı, İnkılap Yayınları, İstanbul. 1994.

Drucker; P.F.; *Gelecek İçin Yönetim:1990'lar ve Sonrası*, Türkiye İş Bankası Yay., Çev. Fikret Üçkan, Ankara, 1994.

Drucker; P.F.; *Managing The Non Profit Organizations*, Buttenworth Ltd., Oxford, 1994.

Durkheim, E.; *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Çev. C.B.Akal, B/F/S Yay., İstanbul, 1985.

Durkheim, E.; *The Division of Labor In Society*, Translated by G. Simpson, The Free Press, New York, 1965.

Durkheim, E.; Din Sosyolojisi ve Bilgi Teorisi, *Din Sosyolojisi* içinde De. Y.Aktay, M.E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998.

Durkheim, *İntihar: Toplumbilimsel İnceleme*, Çev. Ö. Ozankaya, İmge Yay., 1992.

Ekin, N.; *Küreselleşme ve Gümrük Birliği*, İTO Yayını, İstanbul, 1999.

Elkin, F.; *Çocuk ve Toplum: Çocuğun Toplumsallaşması*, Çev. N.Güngör, Gündoğan Yayınlar, Ankara, 1995.

Elkind, D.; Erik Erikson: İnsan Gelişiminin Sekiz Evresi, *Hitler İsteseydi: Sosyal Psikoloji Yazıları* içinde Hz. A.Dönmez, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1994.

Emiroğlu, K.; Aydın, S.; *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 2003.

Ergüder, Ü; Esmer, Y.; Kalaycıoğlu, E.; *Türk Toplumunun Değerleri*, TÜSİAD Yayını, İstanbul, 1991.

Erkal, M.E.; Baloğlu, B.; Baloğlu F.; *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul, 1997.

Etzioni, A.; *Modern Organizations*, Foundations of Modern Sociology, Series, 1964.

Fay, B.; *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*, Çev. İ.Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

Ferrante, J.; *Sociology: A Global Perspective*, Wadsworth Publishing Company, California, 1992.

Fichter, J.; *Sosyoloji Nedir?* Çev. N. Çelebi, Attilla Kitapevi, Ankara, 1996.

Fındıkoğlu, Z.F.; *İçtimaiyat*, İkinci Cilt, İÜ: Yay., İstanbul, 1961.

Fisher, B.M., Straus, A.L.; Etkileşimcilik, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* içinde, Edit. T.Bottomore, R. Nisbet, Çev. K.Dinçer, V Yayınları, Ankara, 1990.

Frankel, B., *Sanayi Sonrası Ütopyalar*, Ayrıtı Yay., Çev. Kamil Durand, İstanbul, 1991.

Freud, S.; *Totem ve Tabu*, Çev. K.S. Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996.

Freud, S.; *Uygarlığın Huzursuzluğu*, Çev. H. Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.

Freyer, H.; *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, Çev. T. Çağatay, AÜDTCF Yay., Ankara, 1977.

Freyer, H.; *İndüstri Çağı*, İstanbul, 1954.

Fulcher, J.; Scott, J.; *Sociology*, Oxford University Pres, 1999.

Gardels, N.; Yeni Uzlaşma, *NPQ/Türkiye*, İlkbahar, 1998.

Gartner, R.; Deviance and Crime, in *New Society*, Harcourt Brace Canada, 1998..

Gaskel, J.; Education, in *New Society*, Edit. By R. Brym, Harcourt Brace, Canada, 1998.

Gelles, R.J.; and Levine, A.; *Sociology: An Introduction*, Fifth Edition, McGroaw-Hill, Inc., 1991.

Gerbier; B.; (1999) Kapitalizmin Bugünkü Aşaması Olarak Jeo-Ekonomik Emperyalizm, *Küreselleşme mi Emperyalizm mi?: Piyasa Efsanesinin Çöküşü*, Der. F. Başkaya, Ütopya Yay., Ankara, 1999.

Gibson, W.; (1998) *Neuromancer*, Çev. M.Altınbaş, Sarmal Yay., İstanbul.

Giddens, A.; *Introduction To Sociology*, Norton, London, 1996.

Giddens, A.; *Sosyoloji: Eleştirel Bir Yaklaşım*, İhtar Yay., Erzurum, 1993.

Giddens, A.; Küreselleşmenin İkilemleri, *Sosyal Demokrat Değişim Dergisi*, sayı.12. 1999.

Giddens, A.; *Moderliğin Sonuçları*, Çev. E.Kuşdil, Ayrıntı Yayınlar, İstanbul,1994.

Giddens, A.; *Sociology*. Polity Press, 1993.

Giddens, A.; *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev. O. Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Gökçe, B.; Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme, *Aile Yazıları 1* içinde, Edit. B.Dikeçligil, A.Çiğdem, Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1990.

Gökçe, B.; *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Yayınları, Ankara, 1999.

Goldthorpe, J.H.; Herbert Spencer, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969.

Goode, E.; An Introduction to Deviance, in *The Meaning of Sociology*, Edit. J.M.Charon, Prentince Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 1999.

Goring, R. (Ed.); *Dictionary of Beliefs and Religion*, The Wordsworth Reference, GB, 1995..

Gould, J.; Auguste Comte, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969.

Gray, J.;(1999), *Sahte Şafak*: Küresel Kapitalizmin Aldatmacaları, çev. G.Güven OM Yay., İstanbul, 1999.

Grint,K.; (1992) *The Sociology of Work*, Polity Pres, Blackwell, 1992.

Gulbenkian Komisyonu, *Sosyal Bilimleri Açın*, Çev. Ş. Tekeli, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Gülmez, M.; Weber ve İdeal Tip Bürokrasi Anlayışı, *Amme İdaresi Dergisi*, TODAİE, C.8, Mart, 1975.

Güner, S.; *Organize Suç Örgütleri*, Kara Para ve Aklanması, Bilgi Yay., Ankara, 2003.

Güvenç, B.; *Sosyal ve Kültürel Değişme*, HÜ. Yay., Ankara, 1976.

Haas, E.B.; What is Nationalism And Why We Should Study it?, *International Organizatians*, 40, 3, Summer. 1986.

Haas, J.; Shaffir, W.; Socialization, *New Society*, Edit. R. J. Brym, Harcourt Brace, Canada, 1998.

Hammer, M.;vd. (1994) *Değişim Mühendisliği*, Sabah Yay., İstanbul, 1994.

Havilland, W.A.; *Kültürel Antropoloji*, Çev. H. İnanç, Kaknüs Yay., İstanbul, 2002.

Hayden, T.; The Battle in Seattle What Was That All About? *Washington Post* December 5 , 1999.

Held,D.; McGrew, A.; Goldblatt D.;ve Perraton, J.; *Global Transformations*: Politics, Economics and Cultures, Polity Press., Chamridge, 1999.

Helliwell, C.; Hindes, B.; Power, in *Sociology: Issues and Debates*, Edit. S. Taylor; MacMillan Pub., London, 1999.

Henslin, H.M.; *Essentials of Sociology*, A Down-to-Earth Approach, Ally and Bacon, 1996.

Hicks, H.G.&Gullett, C.R; *Organizations: Theory and Behaviour*, Mc.Grow-Hill Book Company, 1975.

Hirszowicz, M.; *Industrial Sociology*, St. Martin's Press, New York. 1985.

Hist,P.; Thompson, G.; *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Dost Kitapevi, Ankara, 1998.

Horton, P.B.; Hunt, C.L.; *Sociology*, Fourth Edition, McGrow Hill, 1976.

Hoval, D.H.; The Age of Sovereignity Has Come to the End., *USA Today Magazine*, Issue:2640, 1998.

Ibni Haldun; *Mukaddime* I, Çev. Ugan, Z.K.; Önsöz, MEGSB Yay., İstanbul, 1998.

İçli, T.G.; Toplumdan Kopuş:Suç ve Şiddet, *Sosyolojiye Giriş*, Edit. İ.Sezal, Martı Kit., 2002.

Inglehart, R., etc. *Human Values and Beliefs*: A Cross-Cultural Sourcebook, Political Religious, Sexual, and Economic

Norms in 43 Societies: Findings from the 1990-1993 World Values Survey, The University of Michigan Pres, 1998.

Inglehart, R.; *Modernization and Postmodernization*: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies., Princeton University Press, New Jersey, 1997.

Inglehart, R.; *Human Values and Beliefs*: A Cross-Cultural Sourcebook, The University of Michigan Press, 2001.

Jeanniere,A.; Modernite Nedir? *Modernite Versus Post Modernite*, Der.M. Küçük, Vadi/Toplum Yay., Ankara, 1993.

Kağıtçıbaşı, Ç.; *İnsan ve İnsanlar*, Cem Ofset, İstanbul, 1979.

Kamyemer, K.C.V.; Ritzer, G.; Yetman, N.R.; *Sociology:Experiencing Changing Societies*, Forth Editon, Ally And Bacon, 1990.

Kennedy. P.; *Yirmi Birinci Yüzyıla Hazırlık*, Çev. F. Üçkan, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1995.

Kerr,C.&Dunlop&Harbson&Myers ;*Industrialism and Industrial Man*, Harward University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960.

Kingdon, J.; *No Such Thing As Society?*, Open University Press, 1992.

Koening, S.; *Sosyoloji*, Çev. Sucu ve Aykaç, Ütopya Kitapevi, İstanbul, 2000.

Kösler, D.; Daha İyi Bir Toplum Arayışı, *Sosyoloji ve Gelecek* içinde Çev. Ç.Özdemir, Eylül Yay., Ankara.

Krahn, H.; Social Stratification, *New Society*, Edit. R. J. Brym, Harcourt Brace, Canada, 1998.

Lee, E.; Globalization and Employment: Is Anxiety Justified?" *International Labor Review* Vol. 135 , No. 5, 1996, November 26.

Leferebvre, H.; *Marks'ın Sosyolojisi*, Çev. S.Hilav, Öncü Yayınları, İstanbul, 1976.

Loveman, G.&Sengenberger, W.; Introduction-Economic and Social Reorganization in the Small and Medium- Seized Enterprise Sector, in *The Reemergence of Small Enterprises: Industrial Restructuring in Industrialized Countries*, Edit by W.Sengerberger, G. Loveman, M.J. Piore, ILO Pub., Geneva, 1990.

Lukes, S., Saint-Simon, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969.

Lundberg, G.A.; Schrang, C.C.; Larsen, O.N.; *Sosyoloji*, Çev. Ö.Ozankaya, Ü.Gürkan, 2.Cilt, Ankara, 1970.

Macionis ve Plummer, *Sociology: A Global Introduction*, Prentice Hall Europe, New York, 1998.

Macionis, J.J.; *Sociology*, Sixth Edition, Prentice Hall, New Jersey, 1997.

MacIver R.M.; Page, C.H.; *Cemiyet*, MEB Yay., İstanbul, 1969.

MacRae, D. G., Karl Marx, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969.

Mahont, E.; Are National Cultures and Identities an Optional Extra? *Canadian Review of American Studies*, 1997, Vol.27, Issue.3. 1997.

Manning; C.; Does Globalisation Undermine Labour Standards? Lessons from East Asia , *Australian Jornal of International Affairs*, Vol.52, Issue 2, 1998.

March,J.G.& Simon, H.A.; *Örgütler*, Çev.Ö. Bozkurt ve O. O naran, TODAİE Yay., Ankara, 1975.

Mardin, Ş.; *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

Marshall, G.; *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev O. Akınhay, D.Kömürcü), Bilim ve Sanat Yay., Ankara, 1999.

Martin, H.P.; Schuman, H.; *Globalleşme Tuzağı*, Çev. Karadana, Kahraman, Ümit Yay., Ankara, 1997.

Martin, W.; *The Information Society*, Aslib, London, 1988.

Marx, K.; Engels, F.; Din ve İdeoloji, *Din Sosyolojisi* içinde De. Y.Aktay, M.E. Köktaş, Vadi Yay., Ankara, 1998.

Marx, K.; Engels, F.; *Manifesto of the Communist Party*, 1848; İnternet Ad:

http://www.anu.edu.au/polsci/marx/classics/manifesto.html

Masuda Y.; *Managing in the Information Society*, Relasing Snergy Japanese Style, Bassil Blackwell, 1990.

Mc Groger, D.; *Örgütün İnsan İlişkileri Yönü*, Çev. D. Energin, ODTÜ: Yay., 1970.

McGrew, A.; A Global Society ? *Modernity and Its Futures*, Open University/Polity Pub., Chambridge,1999.

Mills, C. W.; *Toplumbilimsel Düşün*, Çev. Ü.Oskay, Kültür Bakanlığı Yay., 1979.

Mitchell, G.D.; *A Dictionary of Sociology*, Rouledge ana Kegan Paul, London, 1977.

Mittelman, J. H.; Rethinking the International Division of Labour in the Context of Globalisation, *Third World Quarterly*, Vol.16, Issue 2., 1995.

Moles, A.A; *Kültürün Toplumsal Dinamiği*, Çev. N.Bilgin, Ege Ün. Yay., İzmir, 1983.

Morley, D., Robins, K.; *Kimlik Mekanları*, Çev. E. Zeybekoğlu, Ayrıntı Yayınlan, İstanbul, 1997.

Mouzelis, N.; *Organization and Bureaucracy*, An Analysis of Modern Theories, Chicago, Alding Publishing Company, 1969.

Naisbitt, J.; *2000 Yılının Sonrası: Sanayi Sonrası Toplum*, Ter. Yay., İstanbul, 1987.

Occhionero, M.F.; The globalization of Uncertainties, *International Review of Sociology*, Vol.7.; Issue.3, 1997.

Öğün, S.S.; (1998), *Politik Kültür Yazıları*, Asa Kitabevi Yay., Bursa, 1998.

Öncü,A.; *Örgüt Sosyolojisi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.

Ortaylı, İ.; *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., 2001.

Osborne, R.; Loon, B.V.; *Introducing Sociology*, New York, 1999.

Oscarsson, B.; On Business and Work: An Overviev, in *On Business and Work Toward New Frontiers*, Sweden, 1991.

Özkalp, E.; *Sosyolojiye Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1995.

Özlem, D.; *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, Küyerel Yayınları, İstanbul, 1999.

Paker, C.; Bilgi Toplumu, Bireyselleşme ve Yönetim, *İş Yönetiminde Devrim*, İstanbul Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., 1993.

Pawson, R.; Methodology, in Taylor, S.; *Sociology: Issues and Debates*, MacMillan Pub., London, 1999.

Petracca, M.; Sorapure, M.; *Common Culture*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 1998.

Polama, M.M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. H. Erbaş, Gündoğan Yayınlar, Ankara, 1993.

Preffer, *Rekabette Üstünlüğün Sırrı İnsan*, Sabah Yay., İstanbul, 1995.

Rao, J. M.; Globalization: A View From the South, Employment Papers, *Employment and Training Department* International Labour Office Geneva, 1997.

Reinhardt, A.; (1995); New Ways to Learn, *Byte*, March/95, Mc Graw Hill, New York.

Rex, J., Max Weber, in *The Founding Fathers of Social Sciences*, Edited by T. Raison, Penguen Books, 1969.

Rheingold, Howard; Virtual Communities Internet: htpp://www.well.com/user/hIr/vcbook/index.html

Rielly, J.E.; Amerikan Halkı ve Dünya: Yüzyılın Sonunda Bir Anket, *Foreign Policy*, y.2; s.5.1999.

Ringer, F.; *Weber'in Metodolojisi*: Kültür ve Toplum Bilimlerinin Birleşimi, Çev. M.Küçük, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2003.

Ritzer, G.; Sociological Theory Forth Edition, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York, 1996.

Rosenau, P.M.; *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*, Çev. T.Birkan, Ark Yay., Ankara, 1998.

Rürup, B.; Work of the Future-The Future of Work, *Deutschland*, No.2,11, 1993.

Ryan, Alan; Exaggerated Hopes and Baseless Fears, *Social Research*, Fall 77, Vol. 64, Issue s.1167. 1997.

Sach, J.; Uluslararası Ekonomi: Küreselleşmenin Sırlarının Çözülmesi, *Foreign Policy*, y.1; s.1. 1998.

Sadler, P.; *Menagerial Leadership in the Post-Industrial Society*, Gower Pub. Comp. Ltd., GB. 1988.

Sainath, S.; An Interview With Noam Chomsky; http://www.twnside.org.sg/

Salvaggio, J.L.; *The Information Society* Lawrence Erlbaum Associates, London, 1989.

San, C.; *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, AİTİA Yay., No.47, Ankara, 1971.

Sarıbay, A. Y.; (1998); Küreselleşme, Post-modern Uluslaşma ve İslam, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam* (içinde), (Der. Keyman, Sarıbay) Vadi Yay., Ankara, 1998.

Sarıbay, A.Y.; *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Sarıbay, A.Y.; *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Yayınları, Bursa, 1998.

Schaefer, R.T.; Lamm, R.P.; *Sociology*: New York: McGraw-Hill, 1995.

Scime, Roger; "Cyberville" and the Spirit of Community: Howard Rheingold-meet Amitia Etzioni Internet: http://www.imagination.org/cyberville/cyberville.html;

Senge, P; *Beşinci Disiplin*, Çev.A. İldeniz, A. Doğukan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1993.

Sennet, R.; *Kamusal Alanın Çöküşü*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1996.

Sennet, R.; *Otorite*, Çev. K.Durand, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1992.

Serif, M.; *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, Çev. İ.Sandıkçıoğlu, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Sezal, İ.; *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yay., Ankara, 2002.

Shapiro, R.D.; *Foundation for Sociology*, Rand McNally College Publishing Company, Chicago, 1977.

Shorth, C.; The Meaning of Globalization for Development Policy, *Transnational Social Policy*, Edit. C.J. Finer, Blackwell Publisher, UK, 1999.

Skidmore, William; (1979) *Theorotical Thinking in Sociology*, Chambridge University Press, London.

Smelser, J.N.; *Sociology*, Blackwell Publisher, Massachusetts, 1994.

Smith, A. D.; *Milli Kimlik*, B. S. Şener, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

Smith, A.D.; *Toplumsal Değişme Anlayışı*, Çev. Ü. Ülgen, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

Smith, March, A.; Voices from the Well; The Logic of the Virtual Commons: http://netsan.sscnet.ucla.edu.tr/scoc/papers/voices

Sokullu-Akıncı, F.; *Kriminoloji*, 2. Baskı, Beta, İstanbul, 1999. www.kriminoloji.org

Somavia, J.; *Decent Work for all in a Global Economy: An ILO Perspective*, To the Third WTO Ministerial Conference in Seattle, 30th November to 3rd December, 1999.

Sorokin, A.; *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, II, Çev. M.M.R.Öymen, Ankara, 1974.

Spitz, D.; *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, Bin Temel Eser, Devlet Kitapları, Ankara.

Stinch-Combe,A.L.; *Information and Organizations*, University of California Pres Ltd.,1990.

Stone, N.; (1991); Does Business Have Any Business in Education, *Harvard Business Review*, March-April,1991.

Swingewood, A.; *Sosyolojik Düşüncenin Tarihi*, Çev. O. Akınhay, Bilim ve Sanat Yay., İstanbul, 1998.

Swingewood, A.; Sociolocical Theory, in *Sociology: Debates and Issues*, Edited by S. Taylor, MacMillan, 1999.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, *Türk Ailesine İlişkin Demografik Bilgiler* İnternet: http://aile.gov.tr/aileist.htm

T.C. Kültür Bakanlığı, http://www.kultur.gov.tr

Tan, M.; *Toplumbilime Giriş*, AÜ: Yay., Ankara, 1981.

Taylor, S.; *Sociology: Issues and Debates*, MacMillan Pub. London, 1999.

TC. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, İstanbul İl Emniyet Müdürlüğü, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, *Sayılarla İstanbul*, 2001.

Thomson, W.E; and Hickey, J.V.; *Society in Focus*, Third Edition, Longman, New York, 1999.

Thurman, J.E.; Competence and Choice and Work, *On Business and Work*, (Edit. J.Thurman vd) International Labour Office Pub. Geneva, 1993.

Toffler, A.; *Üçüncü Dalga*, Altın Kitaplar Yay., Tükçesi: Ali Seden, İstanbul, 1981.

Toffler, A.;(1992); *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, Çev. B. Çorakçı, Altın Yayınları, İstanbul.

Tolon, B.; *Çağdaş Toplumun Bunalımı*: Anomi ve Yabancılaşma, AİTİA Yay., 2.Baskı, Ankara, 1981.

Tönnies, Ferdinand; (1957) *On Gemeinschaft and Gesselschaft* (Community and Society), Translated by C.P.Loomis, The Michigan State University Press: http://philowinona.msus.edu/ghistory/Defination s/MTRWZZI.HTM

Topçu, N.; *Sosyoloji*, Dergah Yay., İstanbul, 2001.

Touraine, A.; *Demokrasi Nedir?* Çev. O. Kunal, YKY., İstanbul, 2000.

Turhan, M.; *Kültür Değişmeleri*, 1000 Temel Eser, İstanbul, 1969.

Turner, B.S.; *Max Weber ve İslam*: Eleştirel Bir Yaklaşım, Çev. Y.Aktay, Vadi Yay., 1997, Ankara.

Turner, B.S.; *Statü*, Çev.K. İnal, Doruk Yayınları, Ankara, 2000.

Turner, J.H.; *Sociology: Studying The Human System*, Goodyear Pub., 1978

UN; *Human Development Report*, 1999.

Vergin, N.; Toplumsal Değişme ve Türkiye'de Aile, *Din, Toplum ve Siyasal Sistem* içinde, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

Wagner, P.; *Modernliğin Sosyolojisi*, Çev. M.Küçük, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

Wagner, P.; Sosyolog Mütercim Mi? *Sosyoloji ve Gelecek* içinde Çev. Ç.Özdemir, Eylül Yay., Ankara.

Wallace, R.A. and Wolf, A.; *Contemporay Sociological Theory*, Prentice_Hall International, London, 1999.

Waters, M.; *Globalization*, Routledge, London, 1995.

Weber, M.; *Sosyoloji Yazıları*, Çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.

Weber, M.; *Sosyolojinin Temel Kavramları*, M. Beyaztaş, Bakış Yay., İstanbul, 2002.

Weber, M.; *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. Z. Aruoba, İstanbul, 1985.

Weber, M.; Bürokratik Teşkilatlanmanın Esasları, *Sosyoloji Yazıları*, içinde Edit. İ. Sezal, UÜ Yay., Bursa, 1983.

Weber, M.; Dünya Dinlerin Sosyal Psikolojisi, *Sosyoloji Yazıları* içinde Çev. T. Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1986.

Weber, M.; *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenmenin Kuramı*, Çev. Ö.Ozankaya, İmge Yay., Ankara, 1995..

Weber, M.; Types of Authority, in *Introducing Sociology:A Collection of Readings*, Edit. Schafer, Lamm, McGraw-Hill, Inc., 1987.

Webster's *Third New International Dictionary*, Köneman, 1993.

Wilkin, P.; New Myths for the South: Globalisation and the Conflict Between Private Power and Freedom; *Third World Quarterly*, Vol. 17; Issue.2, 1996.

Williams, R.; (1989), *İkibine Doğru*, Çev. E. Tarım. Ayrıntı Yayınlar, İstanbul.

Williams, R.; *Kültür*, Çev. S. Aydın, İmge Yayını, Ankara, 1993.

Womack, J.P.&Jones, Roos; *Dünyayı Değiştiren Makine*, Oto. San. Der. Yay., İstanbul, 1993.

Worsley, P.; *Introducing Sociology*, Open University Pub. 1983.

Yentürk, N.; Post-Fordist Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği *Toplum ve Bilim* 56-61, Bahar, 93, 1993.

Yıldırım, A.; Şimşek, H.; *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 1999..

Yılmaz, A.; *Çağdaş Siyasal Akımlar*, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

Zanden, J.W.V.; *Human Development*, McGraw Hill, 1997.